

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗВАРИЧ РОМАН ЄВГЕНОВИЧ

УДК 339.926 : 339.972 : 339.982

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕКОНОМІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ПРОЦЕСІВ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Спеціальність 08.00.02 – світове господарство
і міжнародні економічні відносини
Галузь знань – економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Р. Є. Зварич

Науковий консультант:
Мокій Анатолій Іванович
доктор економічних наук, професор

*Звернувшись за рекомендацією
збіжженими рекомендаціями
дисертації до ради.
Взявши участь у захисті дисертації*

Мокій Анатолій Іванович
Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Зварич Р. Є. Економічні імперативи процесів альтерглобалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2018.

У дисертації досліджено теоретико-методологічні засади і прикладні аспекти формування економічних імперативів альтерглобального розвитку та трансформаційної моделі економіки країни в альтерглобальному просторі. Здійснено синтез ключових детермінант та інтерпретацію теорії розвитку світу в моделі альтернативного розвитку та розкрито етимологію глобалізації, технографію становлення її теорії та напрями концептуалізації. Виявлено системні характеристики неоліберальної моделі світової економіки в контексті міжцивілізаційних загроз інтернаціоналізації господарського життя та запропоновано інституційне забезпечення і концептуальну модель області та предмету дослідження альтерглобалізації.

Запропоновано розглядати категорію альтернативності як доповнюючу історичну тенденцію з соціальною і політичною опорою в суспільстві та дано авторське розуміння процесу альтерглобалізації. Аргументовано, що процеси альтерглобалізації поступово і незворотно витісняють процеси глобалізації. Обґрунтовано місце і роль теорій детериторизації і глокалізації у підтвердженні суперечливості глобалізації. Доведено системні виклики неоліберальної моделі світової економіки. Встановлено об'єктивну закономірність транснаціоналізації в межах теорії неолібералізації. Сформовано основні алтерглобальні виклики неоліберальної моделі світової економіки, які враховують ідеологічні, культурно-інтелектуальні, монетарні, фінансові та інші аспекти. Обґрунтовано, що невизнання сприятливих наслідків глобалізації пов'язане з тим, що сили глобальних економічних трансформацій виступають проти використання необхідних регуляторних

інструментів; сприяють створенню транснаціональних утворень, які підривають суверенність і стабільність держави; суперечать потребам суспільств і є практично неконтрольованими.

Конкретизовано та верифіковано розуміння домінантних принципів і закономірностей альтерглобалізації та обґрунтовано основні положення методології моделювання і прогнозування метасистеми альтерглобального розвитку. Ідентифіковано діалектику нерівноправності участі і диференційованого розвитку країн у глобальній економіці та виявлено альтерглобальні імпульси глобальної економічної нерівності. Оцінено ступінь дисгармонії глобального розвитку і різновекторності впливу глобальної торгівлі на національні економіки та обґрунтовано концептуальні засади сучасного етапу розвитку альтерглобалізаційних процесів в умовах посилення глобальних суперечностей.

У роботі здійснено поділ імперативів на такі групи: імперативи структурних зрушень, тектонічні зрушення альтерглобального розвитку, які розглядаються як точки біфуркації розвитку світової економіки, що потребують зміни глобальної моделі розвитку на альтерглобальну, потенційні «чорні лебеді», кризове тло глобальної економіки. Аргументовано, що зростаюча багатополлярність може забезпечити як підвищення стійкості світового економічного порядку, так і призвести до його занепаду. Обґрунтовано важливість глобальної інституціоналізації, адже поряд з кількісними характеристиками глобалізації існують і якісні – процеси інтернаціоналізації, регіоналізації та глобальної інституалізації.

Наголошено, що траєкторії попереднього розвитку враховують вплив зовнішнього середовища на соціально-економічні явища та процеси, і саме це середовище спрямовує їх розвиток за певною траєкторією. Встановлено, що джерелом дискретних інституційних змін є війни, революції, завоювання і стихійні природні лиха, техногенні катастрофи, які порушують безперервність розвитку інституцій, тому дискретні зміни забезпечують радикальні зміни формальних правил за погодження кожної із сторін.

Доведено, що сучасний етап альтерглобалізації спрямований на визнання імперативного характеру глобалізації, проте переорієнтованого на мінімізацію загострення глобальних проблем, який може бути досягнутий через відповідність усіх міжнародних, національних і регіональних інститутів економічної політики основним принципам альтерглобалізації. Обґрунтовано доцільність заміни інститутів корпоративної глобалізації альтерглобальним інститутом, який буде ефективнішим у задоволенні потреб людей і майбутнього розвитку. Доведено, що метою альтернативи глобалізації є втілення нових принципів функціонування глобальної метасистеми, які базуються на засадах соціального партнерства, соціально-екологічного захисту та інституті соціальної держави і реальних демократичних цінностях. Запропоновано структурно-логічну схему дослідження економічних імперативів процесів альтерглобалізації.

Проведено просторовий аналіз глобалізації світової економіки в розрізі основних субіндексів КОФ, що дало змогу сформувати кластери країн та з'ясувати особливості їх групування. Аргументовано, що відставання слаборозвинених країн у розвитку є основним проявом міжнародної нерівності у світі загалом та в мегарегіонах країн, що розвиваються. Проведений аналіз засвідчив, що існує аналогічна диференціація у національних економіках, тому що ринкові відносини та лібералізація переважно посилюють диспропорції через кумулятивний причинно-наслідковий ефект створення під дією ринкових сил корисних або шкідливих економічних циклів. Акцентовано, що інституційні та політичні передумови і чинники в різних країнах відіграють певну роль у формуванні нерівності доходів, тобто нерівність є глобальним імперативом розвитку. Аргументовано, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Встановлено причини, чому економічні імперативи потенційного зростання країн, що розвиваються, можуть бути джерелом досягнення та підтримки високих темпів такого зростання протягом певного періоду часу.

Окреслено доміантні імперативи розвитку альтерглобалізації та виявлено безпосередні та приховані прояви альтерглобалізації у вимірі корпоративної ідентичності та відповідальності. Обґрунтовано стратегічні пріоритети і напрями економічного розвитку України в умовах викликів та макроризиків альтерглобалізації, здійснено системно-індексне позиціонування участі України в процесах альтерглобалізації та розроблено модель взаємодії економічних імперативів і трансформації економіки України в альтерглобальному просторі.

Встановлено, що на сучасному етапі домінує ідея економічної глобалізації, яка відрізняється від ідеї системи взаємопов'язаних національних економік, і такий тип взаємодії змінює економічні відносини між державами. Аргументовано, що роль процесу альтерглобалізації полягає у становленні такого соціально-економічного простору, який дасть змогу людині взаємодіяти з іншими людьми, корпораціями та соціальними структурами, не вдаючись до посередницької ролі власної держави. Доведено, що альтерглобальна модель розвитку світової економіки має увібрати позитивні риси глобалізації, запропонувати вирішення її поточних проблем та заповнити наявні прогалини. З'ясовано, що альтерглобалізація передбачає своєчасну диверсифікацію економіки та зниження рівня загрози внутрішніх конфліктів у країнах, адже наявні глобальні проблеми можуть призвести до дефіциту ресурсів та, відповідно, посилять тенденцію до соціальної фрагментації. Встановлено, що альтерглобалізація намагається гармонізувати ефект економічного розриву, адже дедалі більша частина вироблених в окремих країнах продуктів і послуг створюється на підприємствах або в компаніях, які фізично не належать резидентам відповідних країн. Запропоновано типологію корпоративної відповідальності, яка поєднує партнерські ринкові сегменти та партнерські сфери діяльності.

Аргументовано, що Україна має достатньо передумов для реалізації стратегії максимального залучення країни в процеси альтерглобалізації як

суб'єкта, а не об'єкта, виходячи з її науково-технічного і ресурсного потенціалу. Доведено, що альтерглобалізація є перевагою для України, адже цей процес враховує національну безпеку та передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, забезпечує сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у всіх сферах державної діяльності. Доведено, що реалізація моделі взаємодії економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі сприятиме активізації інноваційної та інвестиційної діяльності, стримуванню темпів інфляції, підвищенню доходів населення та рівня фінансування обороноздатності держави. Обґрунтовано, що у соціальному плані саме процеси альтерглобалізації орієнтовані на подолання диференціацій за рівнями доходів і якістю життя різних країн, груп і верств населення.

Практична цінність дисертації полягає в тому, що теоретичні та методологічні основи дослідження взаємозв'язків економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі, науково-методичні підходи і прикладні рекомендації можуть бути використані центральними і регіональними органами державної влади та місцевого самоврядування для розробки і реалізації державної економічної політики та визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Основні положення та результати дисертаційної роботи використовуються у діяльності Комітету з питань економічної політики Верховної Ради України, Українського національного комітету Міжнародної Торгової Палати, відділу міжнародних зв'язків та фандрайзингу Управління міжнародного співробітництва та фандрайзингу Тернопільської обласної державної адміністрації, Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради, громадської організації «Африканська рада в Україні», а також у навчальному процесі Тернопільського національного

економічного університету та Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій.

Ключові слова: альтерглобалізація, глобальна економічна нерівність, глобальна інституалізація, економічна конвергенція, імперативи структурних зрушень, метасистема альтерглобального розвитку, міжнародна інтеграція, стратифікація світової спільноти, транснаціоналізація.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Зварич Р. Є. Геоелекономічні детермінанти альтерглобалізації: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 376 с. (21,9 д. а.).
2. Зварич Р. Є., Мельник В. В. Трансформація політики конвергенції доходів населення в процесі розширення Європейського Союзу: монографія. Тернопіль: «Економічна думка ТНЕУ», 2011. 300 с. (13,0 д. а.).
3. Зварич Р. Є., Зварич І. Я., Парадигма економічних інтересів України. *Європейська інтеграція: досвід Польщі та України*: монографія / ред. Н. В. Павліхи. Луцьк-Люблін: Drukarnia Kolor Lublin, 2013. С. 366–379 (Особ. вн. автора 1,0 д. а.).
4. Зварич Р. Є. Недоліки та суперечності розвитку глобальної економіки. *Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації*: монографія / ред. О. С. Власюк. К.: НІСД, 2017. С. 110–124 (0,77 д. а.).
5. Зварич Р. Є. Глобалізація та мегарегіональний економічний розвиток країн Східної Європи. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна*: монографія / ред. А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. С. 63–88 (0,95 д. а.).

6. Зварич Р. Є. Китай на міжнародній економічній арені: подолання загроз. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 5-2. С. 334–351 (1,4 д. а.).

7. Зварич Р. Є. Оцінка українського туристичного ринку страхування. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 5-1. С. 77–91 (1,15 д. а.).

8. Зварич Р. Є. Проблеми залучення іноземних інвестицій в туристично-привабливі регіони України. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2011. Ч. 2. С. 365–371 (0,7 д. а.).

9. Зварич Р. Є. Соціально-економічне позиціонування України в сучасній Європі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. Вип. 5-2. С. 102–113 (0,8 д. а.).

10. Зварич Р. Є., Зварич І. Я. Аналіз ресурсно-сировинних дисбалансів світової економіки. *Журнал європейської економіки*. 2013. Том 12, № 4. С. 433–457. (Особ. вн. автора 0,5 д. а.).

11. Зварич Р. Є., Зварич І. Я. Особливості локальної виробничої системи чаю в Індії. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 5. С. 113–119 (0,3 д. а.).

12. Зварич Р. Є. Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки. *Наука молода: збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 21. С. 26–35 (0,8 д. а.).

13. Зварич Р. Є. Новий банк розвитку БРІКС: технографія становлення. *Журнал європейської економіки*. 2014. Том 13, № 4. С. 377–386 (0,5 д. а.).

14. Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2015. Том 14, № 4. С. 422–437 (0,8 д. а.).

15. Зварич Р. Є. Критичні імперативи розвитку глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9, Ч. 1. С. 22–26 (0,62 д. а.).

16. Зварич Р. Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 3. С. 72–84 (1,06 д. а.).

17. Зварич Р. Є. Альтерглобальні принципи стійкості суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Економіка і менеджмент». 2016. № 21. С. 27–31 (0,77 д. а.).

18. Зварич Р. Є. Альтерглобалізація в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності. *Вісник одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2016. Том 21, Вип. 9 (51). – С. 17–22 (0,84 д. а.).

19. Зварич Р. Є. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2016. Том 15, № 4. С. 407–423 (1,08 д. а.).

20. Зварич Р. Є. Парадоксальна динаміка глобалізації. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / за ред. О. В. Ярощука*. 2016. Том 25. № 1. С. 22–28 (0,68 д. а.).

21. Зварич Р. Є. Альтерглобальні передумови розвитку світової торгівлі. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4. С. 168–179 (0,91 д. а.).

22. Зварич Р. Є. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2017. Том 16, № 1. С. 3–16 (0,85 д. а.).

23. Зварич Р. Є. Історична нерівність доходів населення як економічна передумова альтерглобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2017. Вип. 16, Ч. 1. С. 110–115 (0,5 д. а.).

24. Зварич Р. Є. Асиметрія розвитку глобальної економіки. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 1-1 (44). С. 32–36 (0,6 д. а.).

25. Зварич Р. Є. Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Том 1, № 24. С. 360–367 (0,7 д. а.).

26. Зварич Р. Є. Глобальні тренди нерівності доходів населення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 1 (63). С. 21–27 (0,55 д. а.).

27. Зварич Р. Є. Системні детермінанти нерівномірного економічного розвитку глобалізованого світу. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1 (54). С. 139–149 (0,76 д. а.).

28. Зварич Р. Є. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються. *Журнал європейської економіки*. 2018. Том 17, № 1 (64). С. 19–33 (0,77 д. а.).

29. Зварич Р. Є. Концептуальна модель предметної області дослідження альтерглобалізації. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1 (87). С. 73–84 (0,99 д. а.).

30. Зварич Р. Є. Security of the global economic development in the environment of international financial centers. *Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development* / ed. by A.S. Novoselov and V. E. Seliverstov. Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. С. 249–258 (0,8 д. а.)

31. Зварич Р. Є. Alternative component of globalization. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges*: Collection of scientific articles. Draft2Digital Publishing House, 2017. С. 28–31 (0,34 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

32. Зварич Р. Є. Розрив між багатими і бідними зонами Євросоюзу. *Глобалізаційні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (І-

сесія) (Тернопіль, 17–18 чер. 2010 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2010. С. 81–82 (0,15 д. а.).

33. Зварич Р. Є. Друга хвиля спаду світової економіки. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали восьмої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 25–26 лют. 2010 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 44–46 (0,16 д. а.).

34. Зварич Р. Є. Природні ресурси як фактор зростання світової економіки. *Глобальна економіка в посткризовий період та Україна*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 17–18 лют. 2011 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 33–35 (0,24 д. а.).

35. Зварич Р. Є. Popularity islands Greece among Ukrainian tourists. *Ökonomische weltkonjunktur und die internationale mobilität der productionsfaktoren: wissenschaftliche beiträge der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (Тернопіль, 16 вер. 2010 р.). Тернопіль-Дрезден. 2011. С. 178–185 (0,33 д. а.).

36. Зварич Р. Є. Соціально-економічна готовність ЄС до розширення. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали дев'ятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 23–24 лют. 2012 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. С. 23–25 (0,16 д. а.).

37. Зварич Р. Є. Наслідки антикризової політики в ЄС для України. *Посткризовий розвиток світової економіки та Україна*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 22–23 бер. 2012 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. С. 167–170 (0,2 д. а.).

38. Зварич Р. Є. Перспективи відновлювальних джерел енергії на Близькому Сході. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали десятої ювілейної міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–

22 лют. 2013 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. С. 40–42 (0,12 д. а.).

39. Зварич Р. Є. Очікуване відновлення конкурентоспроможності Європи. *Міжнародна економіка у XXI столітті*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 28–29 бер. 2013 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. С. 242–243 (0,14 д. а.).

40. Зварич Р. Є. Індукція торгової війни. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: матеріали міжн. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 3–4 кві. 2014 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2014. С. 173–174 (0,13 д. а.).

41. Зварич Р. Є. Економічна безпека держави. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали дванадцятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 бер. 2015 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. С. 30–31 (0,13 д. а.).

42. Зварич Р. Є. Перспективи глибокої та всеосяжної Зони вільної торгівлі з ЄС. *Україна в процесі імплементації угоди про Асоціацію з ЄС*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 23–24 кві. 2015 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. С. 18–20. (0,2 д. а.).

43. Зварич Р. Є. Система критики глобальних процесів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали тринадцятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 24–25 бер. 2016 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2016. С. 27–29 (0,15 д. а.).

44. Зварич Р. Є. Феномен альтерглобальних процесів. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14–15 кві. 2016 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2016. С. 57–58 (0,12 д. а.).

45. Зварич Р. Є. Альтернативна ідеологія глобалізації. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 20–21 кві. 2017 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2017. С. 14–16 (0,2 д. а.).

46. Зварич Р. Є. Імперативи альтерглобалізації. *Economy and Society: a Modern Foundation for Human Development*: Materials of II International Scientific Conference (Лейпцих, 23 чер. 2017 р.). Leipzig, 2017. С. 19–21 (0,15 д. а.).

47. Зварич Р. Є. Макроризики та перспективи розвитку України. *Modern Economic Research: Co-operation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment*: Materials of International Scientific Conference (Кельце, 26 вер. 2017 р.). Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. С. 14–16 (0,2 д. а.).

48. Зварич Р. Є. Глобальний вимір економічного зростання. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали XV ювілейної міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 29–30 бер. 2018 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – С. 43–45 (0,15 д. а.).

ANNOTATION

Zvarych R. Ye. Economic imperatives of the processes of alterglobalization. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of Doctor of Economics, specialty 08.00.02 – World economy and international economic relations. – Ternopil National Economic University. – Ternopil, 2018.

The thesis investigates theoretical and methodological principles and applied aspects of the economic imperatives formation for alterglobal development. The research discovers the formation of the transformational model of the country's economy in the alterglobal space. Analysis shows that modern world economic

development is asynchronous, instable and it forms a unipolar world. It synthesized the key determinants and the interpretation of the world development theory in the alternative development model and it solved the etymology of globalization, technological development of its theory and directions of conceptualization. It is identified the system characteristics of the neoliberal model of the world economy in the context of inter-civilizational threats of internationalization of economic life. The institutional support and the conceptual model of the alterglobalization research subject are proposed.

It is proposed to consider the category of alternative as complementary historical tendency with social and political support in society. It is developed the author's understanding of the process of alterglobalization. It is argued that the processes of alterglobalization gradually and irreversibly displaced the processes of globalization. The place and role of the theories of deterritorialization and glocalization are substantiated in the confirmation of the contradictory nature of globalization. The systemic challenges of the neoliberal model of the world economy are proved. The objective pattern of transnationalization in the framework of the theory of neo-liberalization is established. It is formed the main alterglobal challenges of the neo-liberal model of the world economy, which take into account ideological, cultural-intellectual, monetary, financial and other aspects. It is substantiated that the failure to recognize the beneficial effects of globalization is due to the fact that the forces of global economic transformation are opposed to the use of the necessary regulatory instruments; contribute to the creation of transnational entities that undermine the sovereignty and stability of the state; contrary to the needs of societies and are virtually uncontrolled.

The understanding of the dominant principles and regularities of alterglobalization is specified and verified and the main provisions of the methodology of modeling and forecasting of the meta-system of alterglobal development are substantiated. Identified the dialectic of the inequality of participation and differentiated development of countries in the global economy, and alterglobal impulses of global economic inequality have been identified. The

degree of disharmony of global development and multi-vector influence of global trade on national economies is estimated and the conceptual principles of the modern stage of development of alterglobalization processes in the conditions of increasing global contradictions are substantiated.

The research divided the imperatives into the following groups: the imperatives of structural shifts, tectonic shifts of the alterglobal development, which are considered as bifurcation points of the development of the world economy, requiring a change in the global model of development on the alterglobal, potential "black swans", the crisis background of the global economy. It is argued that growing multipolarity can provide both for increasing the stability of the world economic order, and lead to its decline. The importance of global institutionalization is substantiated, as well as qualitative quantitative characteristics of globalization – processes of internationalization, regionalization and global institutionalization.

It is emphasized that the trajectories of preliminary development take into account the influence of the environment on socio-economic phenomena and processes, and this particular environment directs their development on a certain trajectory. It is established that the source of discrete institutional changes are wars, revolutions, natural disasters, man-made catastrophes that violate the continuity of the development of institutions, and therefore discrete changes ensure radical changes in formal rules with the consent of each of the parties. It is proved that the present stage of alterglobalization is aimed at the recognition of the imperative nature of globalization, but reorienting to minimize the aggravation of global problems, which can be achieved through the conformity of all the international, national and regional institutes of economic policy with the main principles of alterglobalization. The replacing the institutions of corporate globalization with an alternative global institution is substantiated. The alternative global institution will be more effective in satisfaction the needs of people and future development. It is proved that the goal of an alternative to globalization is the implementation of the new principles of the functioning of the global

metasystem, based on the principles of social partnership, social and environmental protection, and the institution of the social state and real democratic values. The structural-logical scheme of research of economic imperatives of altererglobalization processes is developed.

It is conducted a spatial analysis of globalization of the world economy in the context of the main sub-indexes of KOF, which made it possible to form clusters of countries and to find out the peculiarities of their grouping. It is argued that the backwardness of underdeveloped countries in development is the main manifestation of international inequality in the world as a whole and in the megaregions of developing countries. The analysis showed that there is a similar differentiation in the national economies, because market relations and liberalization mainly increase the disproportion due to the cumulative causal effect of creation under the influence of market forces of useful or harmful economic cycles. It is emphasized that institutional and political preconditions and factors in different countries play a role in shaping inequality of incomes, that is, inequality is a global imperative of development. It is argued that the growth of global social inequality destroys the social base of political stability at the national and world levels. It is found the reasons of economic imperatives of the potential growth of developing countries as the source for achieving and maintaining high rates of growth over a period of time.

The dominant imperatives of the development of alterglobalization are outlined and direct and latent manifestations of alterglobalization in the dimension of corporate identity and responsibility are revealed. The strategic priorities and directions of economic development of Ukraine in the conditions of the challenges and macro-risks of alte-globalization were substantiated. It is provided the system-index positioning of Ukraine's participation in the processes of alterglobalization and it is developed the model of interaction of economic imperatives and transformation of the Ukrainian economy in the altoglobal space.

It is established that modern idea of economic globalization, which differs from the idea of a system of interconnected national economies, prevails, and this

type of interaction is changing the economic relations between states. It is argued that the role of the process of alterglobalization is to create a socio-economic space, which will enable a person to interact with other people, corporations and social structures without resorting to the mediating role of state. It is proved that an alternative global model for the development of the world economy should absorb the positive features of globalization, offer solutions to its current problems and fill the existing gaps. It was found that alterglobalization involves timely diversification of the economy and reducing the threat of internal conflicts in the countries, because the existing global problems can lead to a shortage of resources and increase the tendency for social fragmentation. It has been established that alterglobalization tries to harmonize the effect of the economic gap, as more and more of the products and services produced in individual countries are created at enterprises or companies that do not physically belong to the residents of the countries concerned. A typology of corporate responsibility is proposed that combines partner market segments and partnership activities.

It is argued that Ukraine has sufficient prerequisites for implementing the strategy of maximally involving the country in the processes of alterglobalization as a subject, and not an object, based on its scientific, technical and resource potential. It is proved that alterglobalization is an advantage for Ukraine, because this process takes into account national security and provides protection of vital interests of man and citizen, society and the state, provides sustainable development of society, timely detection, prevention and neutralization of real and potential threats to national interests in all spheres of state activities. It is proved that realization of the model of the interaction of economic imperatives and the transformation of the Ukrainian economy in the alterglobal dimension will promote the activation of innovation and investment activity, slowdown the inflation rate, raising the incomes of the population and the level of financing of the state's defense capability. It is substantiated that in the social plan, the processes of alterglobalization are aimed at overcoming differentiations by income

levels and quality of life of different countries, groups and segments of the population.

The practical value of the thesis consist in theoretical and methodological foundations of the research of the interconnections of economic imperatives and the transformation of the Ukrainian economy in the alterglobal dimension, scientific methodical approaches and applied recommendations can be used by the central and regional authorities of the state and municipal self-government for the development and implementation of the state economic policy and definition of strategic priorities of socio-economic development of Ukraine. The main provisions and results of the thesis are used in the activities of the Committee on Economic Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Ukrainian National Committee of the International Chamber of Commerce, the Department of International Relations and Fundraising of the Administration for International Cooperation and Fundraising of the Ternopil Regional State Administration, the Department of Strategic Development of the Ternopil City Council, a public organization “African Council in Ukraine”, as well as in the educational process of Ternopil National Economic University and Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies.

Key words: alterglobalization, global economic inequality, global institutionalization, economic convergence, imperatives of structural changes, meta-system of alterglobal development, international integration, stratification of the world community, transnationalization.

LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THESIS

Scientific publications, where the main thesis scientific results are published:

1. Zvarych R. Ye. Geo-economic determinants of alterglobalization: monograph. Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2018. 376 p. (21,9 p. s.).

2. Zvarych R. Ye., Melnyk V. V. Transformation of the policy of incomes convergence in the process of European Union enlargement: monograph. Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2011. 300 p. (13,0 p. s.).

3. Zvarych R. Ye., Zvarych I. Ya., Paradigm of economic interests of Ukraine. *European integration: the experience of Poland and Ukraine*: monograph / ed. N. V. Pavlikha. Lutsk-Lublin: Drukarnia Kolor Lublin, 2013. P. 366–379 (Personal contribution of the author 1,0 p. s.).

4. Zvarych R. Ye. Disadvantages and contradictions in the development of the global economy. *Safety and competitiveness of Ukraine's economy in the conditions of globalization*: monograph / ed. O. S. Vlasyuk. K.: SISR, 2017. P. 110–124 (0,77 p. s.).

5. Zvarych R. Ye. Globalization and Megregional Economic Development of Eastern Europe. *Benchmarking of Eastern European Regional Development: Bulgaria, Poland, Slovakia, Ukraine*: monograph / ed. A. I. Krisovatii, Ye. V. Savelyev. Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2018. P. 63–88 (0,95 p. s.).

6. Zvarych R. Ye. China on the international economic scene: overcoming threats. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2010. Issue 5-2. P. 334–351 (1,4 p. s.).

7. Zvarych R. Ye. Оцінка українського туристичного ринку страхування. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2011. Issue 5-1. С. 77–91 (1,15 p. s.).

8. Zvarych R. Ye. Problems of attraction of foreign investments in tourist-attractive regions of Ukraine. *Problems of development of foreign economic relations and attraction of foreign investments: regional aspect*. 2011. Part 2. P. 365–371 (0,7 p. s.).

9. Zvarych R. Ye. Socio-economic positioning of Ukraine in modern Europe. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2012. Issue 5-2. P. 102–113 (0,8 p. s.).

10. Zvarych R. Ye., Zvarych I. Ya. Analysis of resource and raw material imbalances in the world economy. *Journal of European Economy*. 2013. Vol 12, No 4. P. 433–457. (Personal contribution of the author 0,5 p. s.).

11. Zvarych R. Ye., Zvarych I. Ya. Features of the local production system of tea in India. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2013. Issue 5. P. 113–119 (0,3 p. s.).

12. Zvarych R. Ye. Transit potential of Ukraine as an element of national security. *Young science: collection of scientific papers of young scientists of Ternopil National Economic University*. 2014. Issue 21. P. 26–35 (0,8 p. s.).

13. Zvarych R. Ye. New Development Bank of BRICS: technography of development. *Journal of European Economy*. 2014. Vol 13, No 4. P. 377–386 (0,5 p. s.).

14. Zvarych R. Ye. Theoretical and methodological foundations of the processes of alterglobalization. *Journal of European Economy*. 2015. Vol 14, No 4. P. 422–437 (0,8 p. s.).

15. Zvarych R. Ye. Critical imperatives of globalization. *Black Sea Economic Studies*. 2016. Issue 9, Part 1. P. 22–26 (0,62 p. s.).

16. Zvarych R. Ye. Neoliberal model of the world economy as an inter-civilization threat of internationalization of economic life. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2016. Issue 3. P. 72–84 (1,06 p. s.).

17. Zvarych R. Ye. Alterglobal principles of sustainability of society. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Series: “Economics and Management”. 2016. No 21. P. 27–31 (0,77 p. s.).

18. Zvarych R. Ye. Altoglobalization in the context of corporate identity and responsibility. *Bulletin of the Odessa National University*. Series: Economics. 2016. Vol 21, Issue 9 (51). – P. 17–22 (0,84 p. s.).

19. Zvarych R. Ye. Etymology, theory, conceptualization and dimension of globalization. *Journal of European Economy*. 2016. Vol 15, No 4. P. 407–423 (1,08 p. s.).

20. Zvarych R. Ye. The paradoxical dynamics of globalization. *Economic analysis: collection of scientific papers* / ed. O. V. Yaroshchuk. 2016. Vol 25. No 1. P. 22–28 (0,68 p. s.).

21. Zvarych R. Ye. Alterglobal preconditions for the development of world trade. *The Finance World*. 2016. Issue 4. P. 168–179 (0,91 p. s.).

22. Zvarych R. Ye. pecification and verification of the understanding of alterglobalization. *Journal of European Economy*. 2017. Vol 16, No 1. P. 3–16 (0,85 p. s.).

23. Zvarych R. Ye. Historical inequality of incomes as an economic precondition of alterglobalization. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Series: “International Economic Relations and World Economy”. 2017. Issue 16, Part. 1. P. 110–115 (0,5 p. s.).

24. Zvarych R. Ye. Асиметрія розвитку глобальної економіки. *Бізнес-навігатор*. 2018. Issue 1-1 (44). С. 32–36 (0,6 p. s.).

25. Zvarych R. Ye. Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. Vol 1, No 24. P. 360–367 (0,7 p. s.).

26. Zvarych R. Ye. Global trends in income inequality. *Problems of the system approach in the economy*. 2018. Issue 1 (63). P. 21–27 (0,55 p. s.).

27. Zvarych R. Ye. System determinants of uneven economic development of the globalized world. *The Finance World*. 2018. Issue 1 (54). P. 139–149 (0,76 p. s.).

28. Zvarych R. Ye. Determinants of economic growth in developing countries. *Journal of European Economy*. 2018. Vol 17, No 1 (64). P. 19–33 (0,77 p. s.).

29. Zvarych R. Ye. A conceptual model of substantive research of alterhlobalizatsiyi. *Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. 2018. Issue 1 (87). P. 73–84 (0,99 p. s.).

30. Zvarych R. Ye. Security of the global economic development in the environment of international financial centers. *Local Production Systems: Analysis*

and Forecasting of Regional Economic Development / ed. A. S. Novoselov and V. E. Seliverstov. Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. P. 249–258 (0,8 p. s.)

31. Zvarych R. Ye. Alternative component of globalization. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges*: Collection of scientific articles. Draft2Digital Publishing House, 2017. P. 28–31 (0,34 p. s.).

Published approbation works:

32. Zvarych R. Ye. The gap between the rich and poor areas of the European Union. *Globalizing world-civilization processes and economic policy of the developing European countries*: materials of the international scientific-practical conference (I-session) (Ternopil, June 17–18, 2010). Ternopil: TNEU, 2010. P. 81–82 (0,15 p. s.).

33. Zvarych R. Ye. The second wave of world recession. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and Trends in Globalization*: materials of the eighth international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, February 25–26, 2010). Ternopil: TNEU, 2011. P. 44–46 (0,16 p. s.).

34. Zvarych R. Ye. Natural resources as a factor in the growth of the world economy. *The Global Economy in the Post-Crisis Period and Ukraine*: materials of the international scientific and practical conference of students and young scientists (Ternopil, February 17–18, 2011). Ternopil: TNEU, 2011. P. 33–35 (0,24 p. s.).

35. Zvarych R. Ye. Popularity islands Greece among Ukrainian tourists. *Ökonomische weltkonjunktur und die internationale mobilität der productionsfaktoren*: wissenschaftliche beiträge der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (Ternopil, Sep. 16, 2010). Ternopil-Dresden. 2011. P. 178–185 (0,33 p. s.).

36. Zvarych R. Ye. EU social and economic readiness for enlargement. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and Trends in Globalization*: materials of the ninth international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, February 23–24, 2012). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2012. P. 23–25 (0,16 p. s.).

37. Zvarych R. Ye. The effects of anti-crisis policy in the EU for Ukraine. *Post-crisis development of the world economy and Ukraine*: materials of the international scientific and practical conference of students and young scientists (Ternopil, March 22–23, 2012). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2012. P. 167–170 (0,2 p. s.).

38. Zvarych R. Ye. Prospects for Renewable Energy in the Middle East. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and Trends in Globalization*: materials of the tenth international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, February 21–22, 2013). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2013. P. 40–42 (0,12 p. s.).

39. Zvarych R. Ye. Expected recovery of Europe's competitiveness. *International Economics in the 21st Century*: materials of the international scientific and practical conference of students and young scientists (Ternopil, March 28–29, 2013). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2013. P. 242–243 (0,14 p. s.).

40. Zvarych R. Ye. Induction of a trade war. *Ukraine's economy in the conditions of globalization and regionalization*: materials of the international scientific and practical internet conference of students and young scientists (Ternopil, April 3–4, 2014). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2014. P. 173–174 (0,13 p. s.).

41. Zvarych R. Ye. Economic security of the state. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and Trends in Globalization*: materials of the twelfth international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, March 26–27, 2015). EPC “Economic Thought of TNEU”, 2015. P. 30–31 (0,13 p. s.).

42. Zvarych R. Ye. Prospects for a deep and comprehensive Free Trade Area with the EU. *Ukraine in the process of implementation of the Association Agreement with the EU*: materials of the international scientific and practical internet conference of students and young scientists (Ternopil, 23–24 April 2015). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2015. P. 18–20. (0,2 p. s.).

43. Zvarych R. Ye. System of criticism of global processes. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and the Challenges of Globalization*: materials of the thirteenth international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, March 24–25, 2016). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2016. P. 27–29 (0,15 p. s.).

44. Zvarych R. Ye. The phenomenon of alter-global processes. *problems of globalization and regionalization of the world economy*: materials of the international scientific and practical internet conference of students and young scientists (Ternopil, April 14–15, 2016). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2016. P. 57–58 (0,12 p. s.).

45. Zvarych R. Ye. An alternative ideology of globalization. *Directions sustainable growth in the global economy*: materials of the international scientific and practical internet conference of students and young scientists (Ternopil, April 20–21, 2017). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2017. P. 14–16 (0,2 p. s.).

46. Zvarych R. Ye. Imperatives of alterglobalization. *Economy and Society: a Modern Foundation for Human Development*: Materials of II International Scientific Conference (Leipzig, June 23, 2017). Leipzig, 2017. P. 19–21 (0,15 p. s.).

47. Zvarych R. Ye. Macro-Risks and Prospects for Ukraine’s Development. *Modern Economic Research: Co-operation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment*: Materials of International Scientific Conference (Kielce, September 26, 2017). Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. P. 14–16 (0,2 p. s.).

48. Zvarych R. Ye. Global dimension of economic growth. *Economic and Social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and the Challenges of Globalization*: materials of the XV jubilee international scientific and practical conference of young scientists (Ternopil, March 29–30, 2018). Ternopil: EPC “Economic Thought of TNEU”, 2018. – P. 43–45 (0,15 p. s.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ.	19
1.1. Синтез ключових методологічних детермінант теорії розвитку світу в моделі альтернативного розвитку	19
1.2. Етимологія глобалізації, технографія становлення та напрями концептуалізації її теорії	42
1.3. Системні характеристики неоліберальної моделі глобальної економіки з позицій міжцивілізаційних загроз.....	58
Висновки до розділу 1	77
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ	80
2.1. Інституційне забезпечення та концептуальна модель економічних імперативів процесів альтерглобалізації	80
2.2. Конкретизація та верифікація тлумачення домінантних принципів і закономірностей альтерглобалізаційних процесів	104
2.3. Концептуальні положення методологічних підходів для моделювання та прогнозування альтерглобального розвитку	135
Висновки до розділу 2	161
РОЗДІЛ 3. ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТА ДИВЕРГЕНЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ	164
3.1. Діалектика нерівноправності участі у глобальній економіці та диспропорцій розвитку країн.....	164
3.2. Альтерглобальні імпульси подолання глобальної економічної нерівності	191
3.3. Дисгармонія глобального розвитку та вектор впливу глобальної торгівлі на національні економіки.....	215
Висновки до розділу 3	238

РОЗДІЛ 4. АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	242
4.1. Концептуальні засади розвитку альтерглобалізаційних процесів в умовах посилення глобальних протиріч.....	242
4.2. Домінантні економічні закономірності альтерглобалізаційних процесів	266
4.3. Безпосередні та приховані прояви альтерглобалізації у контексті корпоративної ідентичності та відповідальності.....	284
Висновки до розділу 4	306
РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	310
5.1. Індексна оцінка альтерглобальних передумов розвитку економіки України.....	310
5.2. Стратегічні пріоритети і напрями економічного розвитку України в умовах альтерглобалізації	332
5.3. Модель взаємодії економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному просторі	355
Висновки до розділу 5	380
ВИСНОВКИ	384
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	393
ДОДАТКИ.....	431

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АС	Африканський союз
АСЕАН	Асоціація держав Південно-Східної Азії
АТЕС	Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВНП	Валовий національний продукт
ВСФ	Всесвітній соціальний форум
ЕКЛАК	Економічна комісія по Латинській Америці та Карибському басейні
ЄВС	Європейський валютний союз
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕРКОСУР	Економічний союз держав у Південній Америці
ММН	Крива межі можливості нерівності
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НУО	Неурядова організація
ОДР	Однорідна система диференціальних рівнянь
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація об'єднаних націй
ПІ	Прямі іноземні інвестиції
ПКС	Паритет купівельної спроможності
СОТ	Світова організація торгівлі
ТНК	Транснаціональна корпорація
АТТАС	Об'єднання прогресивних видань, громадських асоціацій і профспілок в альтерглобальному русі
G-7	Велика сімка
G-20	Велика двадцятка
GINI	Коефіцієнт Джині
KOF	Індекс рівня глобалізації країн світу
OSHA	Occupational Safety and Health Administration – Управління з охорони праці у Міністерстві праці США
WB	Світовий банк
WWF	World Wildlife Fund – Всесвітній фонд природи

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У нинішніх умовах глобалізація істотно змінює роль держави як інституту самоорганізації суспільства, інтегрує економічну, правову, культурну, політичну, військову, соціальну сфери у глобальний простір, але водночас обмежує її суверенність. Для сучасного етапу розвитку глобальної економіки властива асинхронна нестабільність однополюсного світу, тому поглиблення глобальних взаємозв'язків зумовлює глибинні суперечності між національними інтересами та глобальною організацією не лише економіки, але й суспільства. За таких умов еволюційно сформувалася методологічна недосконалість розуміння сутності, структури і логіки глобалізаційних процесів від повного заперечення глобалізації до її абсолютизації. Асиметричний розподіл ефектів глобалізації посилює конфлікти на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях системної ієрархії. Разом з тим, глобальна конвергенція доходів можлива в умовах швидкого економічного зростання бідних країн, однак такі темпи зростання властиві лише для окремих країн Південно-Східної Азії. Внаслідок цього відбувається не конвергенція і вирівнювання доходів, а їх поляризація, коли країни із швидкими темпами зростання переходять у групу багатих країн, а бідні країни щораз більше відстають від них. Диференціація за доходами викликає не лише економічне відставання, але й може спричинити міжнародні конфлікти, оскільки бідні держави готові конкурувати за свою частку у глобальному виробництві і розподілі. До критичних закономірностей сучасного етапу розвитку глобальної економіки відносять, насамперед соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва, зниження конкурентоспроможності промисловості та сільського господарства розвинених країн, зростання загрози деструктивного впливу на культурну ідентичність. Неможливість уникнення країнами процесів їх економічної глобалізації об'єктивно зумовлює орієнтацію

стратегій національного розвитку на парадигму альтерглобалізації, яка не суперечить глобалізації. Окреслене актуалізує важливість науково-прикладної проблеми обґрунтування нової парадигми розвитку світової економіки, альтернативної до існуючих глобальної чи антиглобальної. Потреба в теоретико-методологічній моделі глобалізації не лише з позиції бізнес-еліт та міжнародних інститутів, але й, більшою мірою, з огляду на інтереси країн, відособлених від геополітичних та гео економічних рішень, породжена саме неоднозначністю і невизначеністю в далекосяжній перспективі наслідків глобальних трансформацій для людства.

Теоретико-методологічні засади процесу глобалізації досліджували Л. Антонюк, Н. Безрукова, Д. Белл, В. Геєць, Е. Гідденс, Ф. Дарлінг, Б. Девіс, І. Жолоб, І. Іващук, Д. Їпп, Д. Каванья, Ю. Козак, Р. Кохейн, В. Куриляк, С. Латуш, Д. Лук'яненко, Г. Лебон, А. МакГрю, Дж. Маклін, М. Маклюен, Д. Манде, І. Михасюк, Н. Навроцька, Дж. Най, В. Новицький, Т. Орєхова, Н. Рєзнікова, М. Рижков, Р. Робертсон, А. Розлуцька, Є. Романчікова, Л. Руденко-Сударєва, К. О'Рурк, Є. Савельєв, В. Садовничий, Н. Стукало, Н. Татаренко, О. Тофлер, Р. Фіндлей, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма, Т. Халт, Д. Хелд, Р. Хусаїнов, С. Якубовський, К. Ясперс.

Неоднозначні, з огляду впливу на розвиток національних макросистем, аспекти формування дисбалансів сучасного етапу розвитку глобальної економіки досліджували П. Байрох, П. Баран, Б. Барбер, О. Білорус, О. Булатова, І. Валлерстайн, Д. Вільямсон, В. Галецький, О. Гонта, К. Гріффін, Ю. Гуменюк, П. Дікен, В. Козюк, Н. Кондратьєв, Н. Кравчук, А. Крисоватий, С. Латоша, Е. Лібанова, З. Луцишин, В. Льюїс, М. Мнакацян, А. Мокій, Д. Найяр, А. Панаріна, Д. Родрік, Д. Романюк, К. О'Рурк, В. Онопрієнко, О. Сохацька, Н. Тарханова, А. Френк, А. Філіпенко, К. Фуртадо, І. Хаджинов, Е. Хобсбаум, О. Швиданенко, С. Юрій, Л. Яремко.

Окремі концептуальні положення амбівалентних рушійних сил альтерглобалізації запропоновані З. Бауманом, А. Бузгалиним, Є. Васильковою, Х. Верду, І. Гладій, О. Дацко, Ф. Закарія, В. Іноземцевим, Т. Кальченком, Ф. Капрою, М. Кастелсом, Ф. Кернкроссом, Л. Киряною, Г. Лебоном, Е. Мілліотом, Х. Ортега-і-Гассетом, А. Панаріною, Дж. Плейерсом, Дж. Ріфкіном, Дж. Розенау, В. Столяровим, Н. Талемом, Г. Томпсоном, Н. Турно, Ф. Фукуямою, С. Хантінгтоном, Д. Харві, П. Хірстом, Р. Уриарте, Д. Шольте, Е. Ясіним.

Однак, попри вагомий фундаментальний науковий доробок вищезгаданих науковців, економічні закономірності становлення і розвитку альтерглобалізації залишаються недостатньо опрацьованими у теоретико-методологічному та прикладному плані. Відтак потреба в обґрунтуванні теоретичних і методологічних положень стосовно дослідження процесів альтерглобалізації як альтернативи глобалізації та раціональної парадигми розширення участі країн, у тому числі й України, в глобальній економічній інтеграції, зумовила вибір теми дисертаційної роботи, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Тернопільського національного економічного університету у межах науково-дослідних тем: «Розвиток міжнародних відносин України в системі світової та європейської економічної інтеграції» (державний реєстраційний номер 0114U001085), зокрема підрозділу «Альтерглобальний напрям економічної інтеграції України»; «Цивілізаційні виміри глобальних трансформацій і геоекономічні пріоритети України» (державний реєстраційний номер 0114U001079), зокрема підрозділу «Цивілізаційні виміри процесів альтерглобалізації»; «Бенчмаркінг процесів регіонального розвитку Польщі, Словаччини, Болгарії та України» (державний реєстраційний номер 0115U002336). Дисертаційна робота виконана також відповідно до планів науково-дослідних робіт Запорізького інституту економіки та

інформаційних технологій у межах науково-дослідних тем: «Проблеми і перспективи участі України в процесах глобальної економічної інтеграції» (державний реєстраційний номер 0114U004878), зокрема підрозділу «Стратегічні пріоритети зовнішньоекономічної політики України в умовах мегарегіональної інтеграції»; «Напрями та механізми зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарювання в процесі європейської інтеграції» (державний реєстраційний номер 0116U006779), зокрема підрозділу «Науково-практичні та теоретичні основи альтерглобалізації в розрізі корпоративної ідентичності, відповідальності та інтеграції»; «Стратегічні пріоритети економічної безпеки розвитку України в умовах глобальної економіки» (державний реєстраційний номер 0115U001873), зокрема підрозділу «Морські доктрини країн БРІКС – безпека розвитку держави». У межах зазначених тем здійснено обґрунтування теоретико-методологічних засад процесів альтерглобалізації та запропоновано модель трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування економічних імперативів процесів альтерглобалізації та розробка прикладних аспектів стратегії розвитку економіки України в альтерглобальному просторі.

Досягнення означеної мети зумовило постановку і вирішення таких завдань:

- здійснити синтез ключових методологічних детермінант теорії розвитку світу для оцінки передумов моделі альтернативного розвитку;
- розкрити етимологію глобалізації та дослідити технографію її становлення для виокремлення напрямів концептуалізації її теорії;
- окреслити системні характеристики неоліберальної моделі глобальної економіки для виявлення міжцивілізаційних загроз;
- сформувати концептуальну модель економічних імперативів процесів альтерглобалізації для дослідження інституційного забезпечення;

- конкретизувати тлумачення домінантних альтерглобальних принципів для верифікації закономірностей альтерглобалізаційних процесів;
- обґрунтувати концептуальні положення методологічних підходів для моделювання та прогнозування альтерглобального розвитку;
- ідентифікувати діалектику нерівноправності участі у глобальній економіці для встановлення диспропорцій розвитку країн;
- виявити альтерглобальні імпульси для подолання глобальної економічної нерівності;
- оцінити ступінь дисгармонійності глобального розвитку для встановлення вектору впливу глобальної торгівлі на національні економіки;
- обґрунтувати концептуальні засади розвитку альтерглобалізаційних процесів для нівелювання умов глобальних протиріч;
- встановити закономірності альтерглобалізаційних процесів для окреслення економічних домінантних засад;
- виявити безпосередні та приховані прояви альтерглобалізації для посилення корпоративної ідентичності та відповідальності;
- здійснити індексну оцінку економіки України для встановлення вітчизняних альтерглобальних передумов;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети економічного розвитку України для напрацювання напрямів її розвитку в умовах альтерглобалізації;
- розробити модель взаємодії економічних імперативів для трансформації економіки України в альтерглобальному просторі.

Об’єктом дослідження є процеси становлення і розвитку альтерглобалізації.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади і прикладні аспекти формування економічних імперативів альтерглобального розвитку та їх впливу на економічні процеси в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення теорій глобалізації, модернізації,

неозалежності, світ-системи, структуралізму, інституціоналізму, неолібералізму. Для досягнення поставленої мети і вирішення визначених завдань у дисертаційній роботі використані такі методи: метод системного аналізу, систематизації та узагальнення (при окресленні характеристик неоліберальної моделі глобальної економіки з позицій міжцивілізаційних загроз); логічно-теоретичний метод (при здійсненні синтезу ключових методологічних детермінант теорії розвитку світу в моделі альтернативного розвитку); метод типологізації (при розкритті етимології глобалізації, технографії становлення та напрямів концептуалізації її теорії); метод сутнісних характеристик (при верифікації тлумачень домінантних принципів та закономірностей альтерглобалізаційних процесів); метод функцій компонент інституційного забезпечення (при дослідженні інституційного забезпечення та напрацюванні концептуальної моделі економічних імперативів процесів альтерглобалізації); метод структурно-функціонального аналізу (при виявленні тенденцій поляризації та дивергенції світової економіки); метод системного аналізу і синтезу (при дослідженні альтерглобалізаційних детермінант економічного розвитку); метод кількісних і якісних порівнянь (при дослідженні безпосередніх та прихованих проявів альтерглобалізації у контексті корпоративної ідентичності та відповідальності); метод економіко-математичного моделювання (при обґрунтуванні стратегічних пріоритетів і напрямів економічного розвитку України в умовах альтерглобалізації); вибіркового аналізу (при визначенні множинних характеристик рівня глобалізації груп країн); кластерний аналіз (при кластеризації країн за значенням таких неперервних змінних як ВВП на одну особу, індекс GINI та індекс глобалізації); аналіз кубічної сплайн-інтерполяції (при дослідженні просторового виміру глобальної світової економіки за субіндексами KOF); метод компаративного морфологічного аналізу (для індексної оцінки альтерглобалізаційних передумов розвитку економіки України).

Інформаційно-фактологічною базою дисертаційної роботи є статистичні дані Світового банку, Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної організації з міграції, Євростату, Всесвітнього економічного форуму, Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної міграційної служби України, Національного банку України, Державної служби статистики України, Національної ради з розвідки США, Швейцарського економічного інститут KOF, Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Статистичного відділу ООН (UNCOMTRADE), матеріали аналітичних оглядів та періодичних видань, монографії вітчизняних і зарубіжних учених тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні важливої науково-прикладної проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад процесів альтерглобалізації та виявлення економічних закономірностей, формулювання науково-методичних і прикладних рекомендацій щодо визначення стратегічних пріоритетів розвитку економіки України в альтерглобальному вимірі. Основні положення дисертації, що мають наукову новизну та виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

— запропоновано дисциплінарну матрицю зміни глобальної парадигми розвитку на альтерглобальну через трансформацію символічних узагальнень, які складають формальний апарат парадигми, компонентів, що визначають фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світосприйняття та цінності, які закладають основу для пануючих ідеалів і норм побудови й обґрунтування наукового знання, що дало можливість розробити модель часової і просторової трансформації економіки України під впливом

економічних імперативів альтерглобалізації та запропонувати авторське визначення процесу «альтерглобалізації»;

— розроблено положення концептуальної моделі дослідження альтерглобальних імперативів із визначенням глобальних структурних зрушень, кризового тла глобальної економіки, потенційних «чорних лебедів» та тектонічних зсувів альтерглобального розвитку. Такий підхід дав змогу розробити структурно-функціональну схему інституційного базису забезпечення процесів альтерглобалізації в контексті альтерглобальної правової, рівноважної та організаційної інституціоналізації;

— концептуалізовано схему взаємодії базових принципів та засад становлення альтерглобалізації; модифіковано криву Парето для альтерглобального позиціонування за результатами індексної оцінки альтерглобальних передумов розвитку економіки України; визначено макроекономічну ефективність економіки за критерієм продуктивності енергетичної архітектури з урахуванням взаємозв'язків обсягу національного ринку та структурних зрушень в економіці. Зазначене дало можливість запропонувати структурно-логічну схему взаємозв'язку економічних імперативів альтерглобального розвитку України та обґрунтувати стратегічні пріоритети і напрями трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі;

удосконалено:

— концептуальні підходи до розуміння неоліберальної моделі глобальної економіки з позицій міжцивілізаційних загроз, що на відміну від існуючих дають можливість виокремити національні моделі цивілізаційної експансії та фази економічного розвитку цивілізації; альтерглобальні виклики неоліберальної моделі світової економіки (постнеолібералізм, ідеологічна модернізація, новий суспільний устрій, нові взаємовідносини інтересів, нові критерії цінностей) та базові критичні зауваження процесів глобалізації (стратифікація світової спільноти, дисбаланс мегарегіональних

блоків, вестернізація, неконкурентоспроможність, неефективність ринкової самостабілізації, відтік капіталу);

— теоретико-методичні основи доведення нерівноправності участі та нерівномірності розвитку країн-учасників глобальної економіки, зокрема проведено оцінку впливу глобалізації на слаборозвинені країни та країни, що розвиваються, виявлено ступінь їх дивергенції з постіндустріальними країнами, що, на відміну від існуючих, забезпечило обґрунтування діалектики нерівноправності та варіантної оцінки негативних наслідків і суперечностей глобалізації;

— концептуальні положення альтерглобалізації в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності, що, на відміну від існуючих, дозволили систематизувати методи виявлення тенденцій зростання стратегічної та операційної залежності країн-учасників глобальної економіки, запропонувати їх типологізацію. На основі дослідження організаційної кооперації, встановлено динамічну першопричину глобальної дуальності та ретикулярні реакції транснаціоналізації для формулювання альтерглобальних детермінант парадигми соціально-економічного розвитку вітчизняної економіки;

набули подальшого розвитку:

— науково-теоретичні підходи походження етимології глобалізації, вивчення технографії її теорій та виокремлення напрямів в її концептуалізації, що дало можливість запропонувати узагальнюючу схему її становлення в розрізі детериторізації, глокалізації, модернізації, мультинаціоналізації та транснаціоналізації;

— науково-методологічні основи прогностного моделювання альтерглобального розвитку, сутність яких полягає у: систематизації методологічних підходів до моделювання глобального розвитку; удосконаленні методології моделювання глобальних процесів на основі структурних диференціальних рівнянь; що дозволило розробити структурно-

логічну схему методології дослідження економічних імперативів процесів альтерглобалізації;

— синтез науково-методологічних засад та інтерпретація теорії розвитку світу в системі детермінант альтернативного розвитку, що дозволило виокремити альтернативний складник детермінант теорій модернізації, залежності, світ-системи і глобалізації та аргументувати трансформацію глобальної моделі розвитку економіки; на основі такого підходу визначено відмінні риси структурних компонентів концепції «анти-альтер-глобалізму»;

— науково-теоретичні підходи до системного аналізу альтерглобальних імпульсів глобальної економічної нерівності, зокрема: проведено компаративний аналіз нерівності споживання та доходів; проаналізовано диференціацію доходів населення в розрізі децильного коефіцієнту диференціації; проаналізовано мегарегіональну структуру показника економічної нерівності за коефіцієнтом Джині; встановлено частотний діапазон розподілу сукупного світового доходу; здійснено регресійний аналіз передумов альтерглобалізації;

— теоретико-методичні підходи до оцінки дисгармонії глобального розвитку та вектору впливу глобальної торгівлі на країни світу, що дало змогу: дослідити засади декомпаратменталізації ринків, зокрема умови їх об'єднання, злиття та гомогенізації; встановити сплески волатильності та ступінь жорсткості умов фінансування; оцінити ступінь міцності глобальної торгівлі та вектор її впливу на країни світу.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність дисертації полягає в тому, що теоретичні та методологічні основи дослідження взаємозв'язків економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі, науково-методичні підходи і прикладні рекомендації можуть бути використані центральними і регіональними органами державної влади та місцевого самоврядування для

розробки і реалізації державної економічної політики та визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Отримані результати апробовані і доведені до рівня конкретних науково-методичних і практичних рекомендацій.

Прикладні рекомендації щодо зниження ризиків для економіки України та поступового її переходу до альтерглобальної моделі розвитку прийняті до використання Комітетом з питань економічної політики Верховної Ради України при розробці нових законодавчих ініціатив щодо реалізації економічної політики України з метою удосконалення національного законодавства (довідка № 04-16/15-297 від 24.05.2018 р.). Пропозиції щодо врахування економічних імперативів альтерглобалізації для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку зовнішньої торгівлі впроваджено в діяльність Українського національного комітету Міжнародної Торгової Палати (довідка № 384-Б від 14.05.2018 р.). Методично-прикладні рекомендації щодо подолання регіональних викликів та загроз в результаті економічної поляризації регіонів України взяті до впровадження відділом міжнародних зв'язків та фандрайзингу Управління міжнародного співробітництва та фандрайзингу Тернопільської обласної державної адміністрації при реалізації обласної програми міжнародного співробітництва Тернопільської області на 2018–2020 рр. (довідка № 121/10/01-09 від 03.04.2018 р.). Аналітично-прогнозні висновки щодо викликів для міст майбутнього та перспектив їх розвитку використані Управлінням стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради при оновленні Плану стратегічного розвитку м. Тернополя до 2025 року (довідка № 178/2 від 11.05.2018 р.). Аналітико-прикладні висновки щодо розвитку альтерглобалізації, її базових принципів, досягнення сталого розвитку громад у відповідності з міжнародними, національними і мегарегіональними інститутами економічної політики використані громадською організацією «Африканська рада в Україні» для налагодження торгово-економічних

партнерських відносин між Україною та країнами Африки (довідка № 07-2018 від 17.05.2018 р.).

Основні положення та результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Глобальна економіка», «Міжнародні стратегії корпоративного фінансування», «Глобальні економічні проблеми», «Глобальні ризики», «Міжнародна економіка – 2», «Міжнародний економічний аналіз» (довідка № 126-34/762 від 02.05.2018 р.). Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій при викладанні дисциплін «Глобальна економіка», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Міжнародний менеджмент інноваційної діяльності» (довідка № 326-5/16 від 25.12.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати та положення наукової новизни, що наведені у дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використано лише ті ідеї і положення, які є результатом власних розробок здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: «Україна в системі міжнародної економіки» (Тернопіль, 2010 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (Тернопіль, 2010 р., 2011 р., 2012 р., 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р., 2017 р., 2018 р.), «Глобалізаційні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються» (Тернопіль, 2010 р.), «Глобальна економіка в посткризовий період та Україна» (Тернопіль, 2011 р.), «Посткризовий розвиток світової економіки та Україна» (Тернопіль, 2012 р.), «Міжнародна економіка у XXI столітті» (Тернопіль, 2013 р.), «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин: фінансові стратегії та

інституційні системи міжнародного співробітництва» (Тернопіль, 2013 р.), «Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації» (Тернопіль, 2014 р.), «Економічні трансформаційні процеси в постсоціалістичних країнах» (Київ, 2014 р.), «Україна в процесі імплементації угоди про Асоціацію з ЄС» (Тернопіль, 2015 р.), «Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки» (Тернопіль, 2016 р.), «Напрями стійкого зростання у світовій економіці» (Тернопіль, 2017 р.), «Економіка та соціум: сучасний фундамент розвитку людства» (Лейпциг, ФРН, 2017 р.), «Сучасні економічні дослідження: кооперація, банківська діяльність, державне управління в децентралізованому середовищі» (Кельце, Республіка Польща, 2017 р.).

Результати дослідження апробовано під час проведення: Форуму «Україна-країни Африки: культурно-освітній та соціально-економічний діалог» (Тернопіль, 2018 р.); круглий стіл «Україна – країни Африки: глобальні виміри співробітництва» (Тернопіль, 2017 р.); проведення наукового семінару «Альтернативні виклики розвитку глобальної економіки» (Тернопіль, 2016 р.); засідання круглого столу «Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом: міфи і реалії» (Тернопіль, 2017 р.); панельної дискусії «Світова економіка в XXI столітті: трансформація геополітичних інтересів, геоекономічні стратегії та проблеми наднаціонального регулювання» (Тернопіль, 2017 р.); в дискусійному клубі за підтримки Представництва Європейського Союзу в Україні «Чи є місце молоді України в Європейському просторі?» (Тернопіль, 2017 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 48 наукових праць загальним обсягом 62,36 у. д. арк., з яких автору належить 61,73 у. д. арк., у тому числі: 1 одноосібна монографія, 4 публікації у колективних монографіях, 24 статті – у наукових фахових виданнях (з яких 15 статей – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз),

2 статті – у інших виданнях, 17 публікацій за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 456 сторінок, з них 392 сторінок основного тексту. Дисертація містить 16 таблиць, 70 рисунків та 6 додатків на 26 сторінках. Список використаних джерел налічує 423 найменувань на 38 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Синтез ключових методологічних детермінант теорії розвитку світу в моделі альтернативного розвитку

Важливу роль в дослідженні світового розвитку відіграє синтез основних теоретичних положень. Оцінка основних теорій розвитку, що особливо актуальні в країнах, що розвиваються, дає підстави для уточнення базових понять та їх економічних і соціальних складників. Загалом, термін «розвиток» розуміємо як соціальний стан у країні, коли реальні потреби населення задовольняються через раціональне та стабільне використання природних ресурсів. Раціонально доцільне використання природних ресурсів, формування та розвиток набутих факторних переваг передбачає повагу до культурних особливостей населення певної країни. Узагальнене визначення розвитку базується на припущенні, що соціальні групи мають доступ до таких основних послуг, як освіта, житло, медичне обслуговування та харчування, а їх культури та традиції займають почесне місце у соціальній структурі країни. В економічному вимірі вищезгадане визначення акцентує, що для населення країни існують можливості для працевлаштування, задоволення принаймні основних потреб і досягнення відповідного рівня розподілу та перерозподілу національного багатства. У політичному сенсі це означає, що державна макросистема легітимна не тільки з точки зору закону, а й забезпечення соціальних вигод для більшості населення [360].

Як стверджує Е. Со, існують три основні історичні елементи, сприятливі для започаткування модернізаційної теорії розвитку після Другої світової війни. По-перше, відбувся підйом США як наддержави. Тоді як інші західні держави, такі, як Великобританія, Франція та Німеччина були ослаблені Другою світовою війною, США емерджентно посилилися після

війни і стали світовим лідером з імплементацією Плану Маршалла щодо реконструкції повоєнної Західної Європи [387]. По-друге, здійснювалась експансія комуністичної ідеології. Радянський Союз поширив вплив не тільки на Східну Європу, але й на Китай та Корею. По-третє, відбувся розпад європейських колоніальних імперій в Азії, Африці та Латинській Америці, що зумовило створення нових національних держав в межах «третього світу». Держави-нації, що виникали, обирали модель для розвитку економіки та посилення політичної незалежності [272]. Згідно з теорією модернізації, сучасні суспільства є продуктивнішими, діти – краще освіченими, а нужденні володіють більшим ступенем добробуту. За даними Н. Смелзера, сучасні суспільства характеризуються певною особливістю соціально-структурної диференціації, тобто чітко визначеними функціями та політичними ролями національних інститутів. Н. Смелзер стверджує, що, хоча структурна диференціація розширила функціональні можливості інститутів, вона створила і загострила проблему інтеграції та координації їх діяльності [386]. У політичному аспекті Д. Коулмен визначає такі основні риси сучасних суспільств: диференціація політичної структури; секуляризація політичної культури з етосом¹ рівності; посилення спроможності політичної системи суспільства [244].

До основних характеристик модернізаційної теорії розвитку відноситься: (1) модернізація – як поетапний процес (В. Ростоу виокремлює п'ять етапів у теорії економічного розвитку для певного суспільства [379]); (2) модернізація, як процес гомогенізації, тобто створення тенденції до конвергенції суспільств (за, М. Леві «...з часом завдяки більшій структурі модернізації суспільства дедалі більше подібні між собою» [340]); (3) модернізація – як процес європеїзації або американізації (в модернізаційній літературі сформувалося прихильне ставлення до Західної

¹ Етос (грец. «εθος» – «звичай» або грец. «ηθος» – «вдача, характер, темперамент») – узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, виражена в системі панівних цінностей і норм поведінки.

Європи та США; зокрема Д. Тіппс вказує, що ці держави і утворення розглядаються як володіючі безпрецедентним економічним процвітанням та демократичною стабільністю [402]); (4) модернізація – як незворотний процес, який не може бути зупинений (звідси, якщо країни «третього» світу співпрацюють з розвиненими економіками, вони не повинні опиратися модернізації); (5) модернізація як прогресивний і неминучий та бажаний процес в довгостроковій перспективі (за Д. Коулменом, модернізовані політичні системи більше спроможні виконувати функції національної ідентичності, законності, проникнення, участі та розподілу, ніж традиційні політичні системи); (6) модернізація як тривалий процес, тобто еволюційна, а не революційна зміна, яка охоплює покоління і століття і глибинний вплив якої здійснюватиметься протягом тривалого часового періоду. Наведені припущення впливають з європейської та американської еволюційної теорії, доповнені нами альтернативним складником (АМ) процесу, що обумовлює перехід до нового економічного мислення (теорії залежності) [324].

Сформувався також інший набір класичних припущень, базованих на теорії функціоналізму-структуралізму, яка доводить взаємозалежність соціальних інститутів, важливість структурних змін на культурному рівні та вбудований процес змін через рівновагу гомеостазу. Ці ідеї є похідними з соціологічних теорій Т. Парсонса [278] і розглядають модернізацію: (а) як системний процес, оскільки атрибут модерності утворює послідовне ціле, що виявляється швидше в кластері, ніж в ізоляції [316]; (б) як трансформаційний процес, який передбачає передумовою переходу суспільства у сучасність заміну його традиційних структур та цінностей на сучасні цінності [324]; (в) як неминучий процес через систематичну повторюваність трансформацій, що зумовлює зміни в соціальній системі (рис. 1.1).

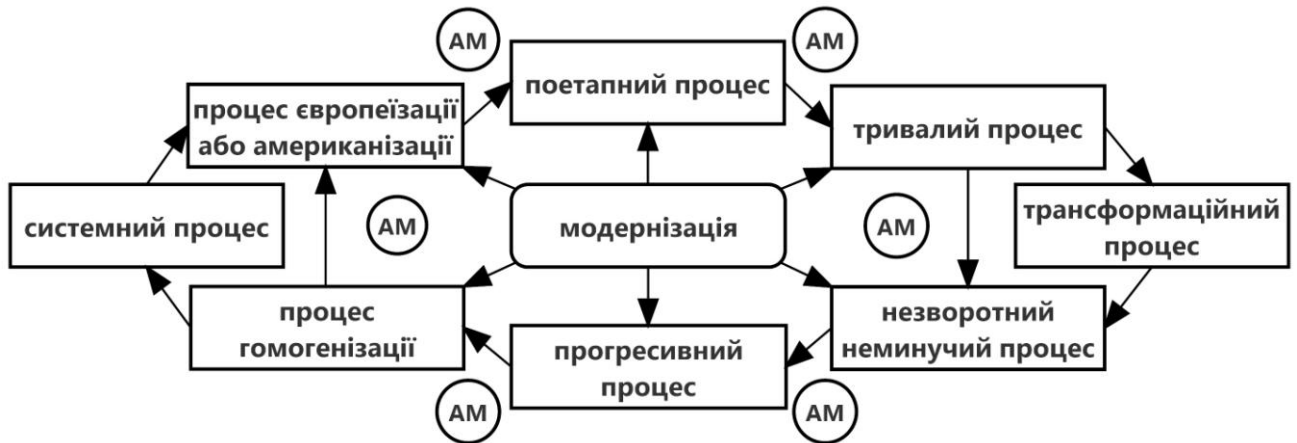

Рис. 1.1. Альтернативний складник детермінант теорії модернізації (AM*)

Джерело: побудовано автором.

* Примітка – (AM) – позначення переходу до положень теорії залежності

Одним з основних об'єктів теорії модернізації є економічна діяльність, пов'язана з державною політикою. Згідно моделі В. Ростоу [379], економічна теорія модернізації ґрунтується на таких етапах розвитку: (1) традиційне суспільство з домінуванням сільського господарства, низьким рівнем розвитку продуктивних сил і невисокою продуктивністю праці. В такому суспільстві відсутній надлишок продукту і, отже, ресурсів для нагромадження капіталу; (2) формування передумов для глибоких, неперервних і систематичних змін. Істотною на цій стадії є зміна статусу особи, яку починають оцінювати за критерієм результативності діяльності, а не за успадкованим соціальним статусом. З'являються підприємці, готові ризикувати у виробництві та комерційно-фінансовій сфері; (3) зміни характеризується прискореними темпами соціально-економічного розвитку, зростанням частки суспільного продукту, спрямованого на заощадження та інвестування, становленням поточно-масового виробництва, зміною форм організації та управління виробництвом; (4) індустріальне суспільство з формуванням і домінуванням великої машинної індустрії. Визначальну роль відіграють базові галузі – важка промисловість (металургія, вугільна,

енергетична, машинобудівна) з нормою нагромадження на рівні 20 % ВВП; (5) масове споживання – створення потужного виробничого потенціалу нації, який використовується переважно для споживача, на повніше задоволення його зростаючих потреб. Провідними стають галузі виробництва предметів споживання та послуг. Згідно з моделлю В. Ростоу запропоновано можливе рішення для модернізації економік «третього світу»: якщо проблема розвитку країн «третього світу» полягає у нестачі продуктивних інвестицій, то необхідна допомога цим країнам у формі капіталу, технологій та експертизи. План Маршалла та Альянс за прогрес у Латинській Америці – це приклади програм, створених за теоретичним положенням В. Ростоу [345].

Позитивні аспекти теорії модернізації можна окреслити такими положеннями. По-перше, можна встановити основу спрямованості досліджень. Незважаючи, що основні модернізаційні дослідження проведені фахівцями соціальної та політичної психології, іншими науковцями теорія модернізації істотно розширена. Р. Белла досліджував вплив релігії Токугава на економічний розвиток Паян у Південно-Східній Азії та її ефекти для сільських поселень Камбоджі, Лаосу та Бірми; М. Ліпсі розглядав потенційну роль економічного розвитку в процесі демократизації країн «третього світу»; А. Інкелес оцінив результати і наслідки впливу модернізаційного процесу на відношення та поведінку індивідів [387]. По-друге, вагомість модернізації у перспективі – це аналітичний базис. Науковці припускають, що країни «третього світу» є традиційними, а західні країни – сучасними, тому для забезпечення високих темпів розвитку країни «третього світу» повинні імплементувати західні цінності. По-третє, методологія базується на загальних дослідженнях експозиції факторів цінності в «третьому світі» та диференціації між нестабільною демократією, диктатурою та стабільною диктатурою.

Проте, теорія модернізації популярна в 50-х роках минулого сторіччя піддана жорсткій критиці наприкінці 60-х років. Критики теорії вважали, що

розвиток не обов'язково одновекторний, як для прикладу, етноцентричність поглядів В. Ростоу. По-друге, перспектива модернізації лише вказує на одну з можливих моделей розвитку. Прикладом є розвиток США, як шаблонна модель для інших країн. На відміну від цього, в таких країнах як Тайвань, Республіка Корея відбулися зміни в моделі розвитку з використанням сильних авторитарних режимів [335]. По-друге, критики теорії модернізації передбачають необхідність усунення традиційних цінностей. Країни «третього світу» не мають єдиного набору традиційних цінностей; їх цінності системи дуже різноманітні. Р. Редфілд відрізняє істотні традиційні цінності (цінності еліт) і незначні традиції (цінності мас) [371]. По-третє, традиційні та сучасні цінності не завжди є взаємовиключними. Китайська Народна Республіка, незважаючи на економічне зростання, використовує традиційні цінності. Подібна ситуація і в Японії. Крім того, не можна стверджувати, що традиційні цінності завжди дихотомічні, наприклад, вірність монарху може бути транспонована на вірність фірмі.

Подібність між класичними та новими дослідженнями модернізації можна спостерігати в контексті незмінних досліджень спрямованих на розвиток «третього світу»; макроекономічного аналізу; використанні як основних змінних – внутрішніх факторів, культурних цінностей та соціальних інститутів; основних понять традиції та сучасності; соціо-політичних результатах модернізації, за критерієм сприятливості для безпеки соціуму загалом. Проте, сформувалися також вагомні відмінності між класичними та новітніми дослідженнями теорії модернізації. За класичним підходом традиція визначається як перешкода використання нових набутих факторів розвитку. В методологічному сенсі звернемо увагу, що цей підхід базується на конструкції з високим рівнем абстракції. Використання новітніх підходів передбачає конкретні тематичні дослідження, проведені в ретроспективному вимірі. За напрямом розвитку класичному підходу властива одновекторність з тяжінням до американської та європейської

моделей. Новітні моделі віддають перевагу різновекторності розвитку. Щодо зовнішніх чинників і геоекономічних конфліктів класичний підхід демонструє відносно нехтування, на відміну від нового підходу [388].

Основи теорії залежності сформульовано в 50-ті роки минулого сторіччя в результаті досліджень Економічної комісії по Латинській Америці та Карибському басейні (ЕКЛІАК). Теорія залежності узагальнює соціологічні теорії, які стверджують, що ресурси перетікають від периферії бідних і слаборозвинутих до центрів розвинутих економік. Базове положення теорії залежності полягає в тому, що причина збагачення багатих і зубожіння бідних країн обумовлена ступенем інтегрованості останніх у глобальну економіку. Теорія виникла в протигагу теоретичним положенням модернізації, яка стверджувала, що будь-яке суспільство проходить у своєму розвитку подібні стадії і тому сучасні слаборозвинені країни перебувають в умовах, властивих у минулому розвиненим країнам. Теорія залежності заперечує це, акцентуючи, що нерозвинені країни не лише спрощені моделі розвинених країн, але й володіють унікальними особливостями і структурою, хоча перебувають у ролі слабших партнерів глобальної економіки [9].

Концептуальними засадами моделі Р. Пребіша є окреслення необхідних передумов розвитку: (1) контроль валютного курсу, зміщення акценту на фінансову, а не монетарну політику; (2) сприяння ефективнішій ролі держави в забезпеченні національного розвитку; (3) створення платформ інвестицій з домінуванням національних джерел інвестування; (4) лібералізація імпорту капіталу відповідно до пріоритетів національних стратегій розвитку; (5) сприяння зростанню внутрішнього попиту як базису інтенсифікації індустріалізації; (6) збільшення обсягів внутрішнього попиту через зростання розміру заробітної плати; (7) розширення компетенцій органів управління соціальною сферою, особливо депресивних секторів економіки для створення необхідних і достатніх передумов конкурентоспроможності; (8) розробка національних стратегій імпортозаміщення, захищаючи національне

виробництво протекціоністськими засобами на зовнішніх ринках [260]. Альтернативний складник детермінант теорії залежності, який обумовлює перехід до теорії світ-системи позначено, як «А» (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Альтернативний складник детермінант розвитку теорії залежності

Джерело: побудовано автором.

Пропозиції Р. Пребіша та фахівців ЕКЛАК стали базисом теорії залежності на початку 50-х років минулого сторіччя. [367]. Проте, окремі дослідники (Е. Фаллето та Т. дос Сантос), стверджують, що ці пропозиції не реалізовані, що стало підставою обґрунтування теоретичних положень моделі залежності, сформульованих детальніше наприкінці 50-х – 60-х років минулого сторіччя А.-Г. Франком, Р. Пребішем, Т.-Д. Сантосом, Е. Кардозо, Е. Торрес-Рівасом та С. Аміном. Теорія залежності поєднує елементи неомарксизму та кейнсіанства як відповідь на економічну депресію 20-х років. Згідно кейнсіанського методологічного підходу теорія базується на таких основних елементах: (1) розвиток важливого внутрішнього ефективного попиту; (2) усвідомлення домінуючої ролі промислового сектора економіки для національного розвитку, особливо якщо цей сектор порівняно з аграрним сектором може сприяти зростанню доданої вартості

продукції; (3) збільшення доходів працюючих як засобу формування сукупного попиту на внутрішньому ринку; (4) сприяння ефективності держави у створенні базисних передумов розвитку національної економіки та покращення якості життя [279].

А. Фостер-Картер виокремлює такі основні відмінності між класичним марксизмом та неомарксистськими положеннями, як основи теорії залежності. По-перше, класичний підхід концентрується на ролі розширених монополій на глобальному рівні, а неомарксизм базується на візії периферійних умов. По-друге, класичний рух передбачає необхідність буржуазної революції та процесу національної трансформації; за неомарксистським положенням та умовами країн «третього світу», необхідний перехід до соціалістичної революції, оскільки інтереси національної буржуазії більше уподібнюються з позицією еліт, ніж нації. По-третє, класичний марксистський підхід сприймав промисловий пролетаріат як силу та авангард соціальної революції, а неомарксистський підхід передбачає, що революційний клас повинен підпорядковуватись селянам для перемоги у збройному революційному протистоянні [293].

Незважаючи, що теоретичні положення наукових шкіл модернізації та залежності відрізняються у багатьох аспектах, існують певні подібності, зокрема такі: (1) дослідження зосереджені на передумовах розвитку «третього світу»; (2) методологічні основи мають високий рівень абстракції і зосереджені на процесі розвитку, використовуючи держави-нації як об'єкт аналізу; (3) використання протилежних теоретичних структурних візій, коли структура розглядається як традиційність проти модерності (теорія модернізації), або, як центр проти периферії (теорія залежності) [299]. Основними гіпотезами розвитку країн «третього світу» відповідно до теоретичних положень наукової школи теорії залежності є такі: по-перше, на відміну від розвитку основних націй, які є самодостатніми, розвиток націй «третього світу» передбачає підпорядкування «центру». Прикладом є країни

Латинської Америки, особливо з високим ступенем індустріалізації (Бразилія). По-друге, «периферійні» нації перебувають на високому рівні економічного розвитку, коли їхні зв'язки з країнами центру є слабкі. Процес індустріалізації в Латинській Америці в 30-х роках минулого сторіччя супроводжувався концентрацією зусиль і ресурсів на розв'язанні проблем, обумовлених Великою депресією, коли західні держави приймали участь у Другій світовій війні [294].

По-третє, коли країни центру («ядра») відновлюються після світових криз та налагоджують торговельні та інвестиційні відносини, вони знову повною мірою інкорпорують країни периферії в метасистему, послабляючи індустріалізацію. Д. Френк, як правило зауважує, що відновлення країн «центру» після війн чи криз негативно впливало на платіжний баланс, інфляцію та політичну стабільність країн «третього світу» [295]. По-четверте, слаборозвинені регіони традиційної феодальної системи, в минулому мали взаємозв'язок з країнами «центру». Проте, на думку Т. дос Сантоса, основою залежності слаборозвинених країн є промислове технологічне виробництво, а не фінансові зв'язки з монополіями країн «центру». Крім Т. дос Сантоса, цю тезу підтвердили інші представники школи класичної теорії залежності, П. Баран, який досліджував економіку Індії наприкінці 50-х років; М. Ландсберг, характеризуючи процеси промислового виробництва в країнах «центру» у 1987 р. [338]. Критичні оцінки положень теорії залежності базуються на відсутності вичерпних емпіричних аргументів для підтвердження висновків. Крім того, теоретичні положення ґрунтуються на абстрактному аналізі. Інший аспект критики полягає в тому, що за теорією залежності зв'язки з транснаціональними корпораціями є лише шкідливими для країн, незважаючи, що вони можуть бути використані як форма передачі технологій. У цьому випадку важливо пам'ятати, що США також були колонією, але змогли змінити власний цикл «недорозвитку».

Новітні дослідження пов'язані з Е. Кардозо та Е. Фаллето, які врахували зв'язки, що існували в країні, з погляду її системно-зовнішнього та субсистемно-внутрішнього рівнів ієрархії і визначили як ці зв'язки можна трансформувати в позитивні елементи розвитку «периферійних» націй. Д. О'Донелл довів можливість відносної автономії між економічними та політичними елементами в країнах «третього» світу, зокрема Південно-Східної Азії. П. Еванс досліджував порівняльні переваги Бразилії відносно країн Південної Америки, а Д. Голд виокремив елементи залежності, на початку процесу становлення державності Тайваню [267]. Більшість нових досліджень залежності зосереджена на несприйнятті відносної автономності (незалежності) влади від потужних бізнес-еліт, вчені цієї наукової школи сприймають дії національних урядів як можливість апробації власних теоретичних пошуків і програм. Подібні аргументи переважно наводить у своїх дослідженнях Н. Пуланц, за яким уряди країн «третього світу» мають певну автономію від реальної влади всередині нації [366]. Поточною критикою теорій залежності та модернізації є обґрунтування власних припущень та отримання результатів для держави-нації. Цей важливий аспект дає підстави відрізнити згадані наукові школи, а також теорії світ-системи або глобалізації. Дослідження зовнішньої торгівлі, міжнародної фінансової системи, трансферу технологій, військового співробітництва в останній час зосереджували увагу переважно на міжнародних зв'язках країн.

Центральним елементом, з якого виникла теорія світ-системи, були різні форми розвитку капіталізму, особливо з початку 60-х років, коли країни «третього світу» намагались підвищити рівень якості життя та поліпшити соціальні умови. Передбачалося, що міжнародні фінансові та торговельні системи будуть більше гнучкими, а дії національного уряду – менше впливовими. З урахуванням цього, дослідники радикального спрямування під керівництвом І. Валлерстайна зробили висновок, що світовій економіці властиві системні характеристики, які не пояснюються лише теорією

залежності. Насамперед, йдеться про те, що ці нові риси характеризували азійські країни (Японія, Республіка Корея, Сінгапур, Гонконг та Тайвань), що досягли і утримували значні темпи економічного зростання. При цьому небуло запропоновано достатньо вагомих аргументів для твердження про Східно-Азіатське економічне диво як про «виробничий імперіалізм». У постсоціалістичних країнах виникла і посилювалася масштабна соціально-економічна криза, яка охоплювала ліквідацію СРСР як держави, економічну стагнацію та поступову лібералізацію зовнішнього інвестування. Криза відображала поразку революційного марксизму. В північноамериканському капіталізмі виникла криза як передумова війни у В'єтнамі, Уотергейтської кризи, нафтового ембарго 1975 р., поєднання стагнації та інфляції наприкінці 70-х років, а також зростання протекціонізму, державного дефіциту і збільшення торговельного розриву у 80-х роках минулого сторіччя. В сукупності це відобразило послаблення гегемонії США в капіталістичній світовій економіці [387].

Названі явища створювали передумови для теорії світ-системи. Генезис цієї наукової школи базується на вивченні економіки, історичних систем та цивілізації Ф.Броделя в Державному університеті Нью-Йорка в Бінгемтоні. Поєднавши свої дослідження із соціологією, школа світових систем розширила свій вплив на антропологію, історію, політологію та міське планування. Одним з провідних мислителів у цій сфері вважається І. Валлерстайн, який разом із своїми послідовниками довели, що існують закономірності, які впливають як доміанти розвитку, особливо на малі і слаборозвинені економіки і що аналіз функціонування національної держави не є достатнім для окреслення умов розвитку країн «третього світу». Найбільше вплинули на розвиток малих економік глобальні системи зв'язку світової торгівлі, міжнародної фінансової системи та трансферу знань і військової продукції. Водночас, вони взаємодіяли із внутрішніми чинниками розвитку кожної країни [410]. Альтернативний складник детермінант

розвитку теорії світ-системи, що обумовив перехід до нового економічного мислення (теорії глобалізації) позначено, як «А» на рис. 1.3.

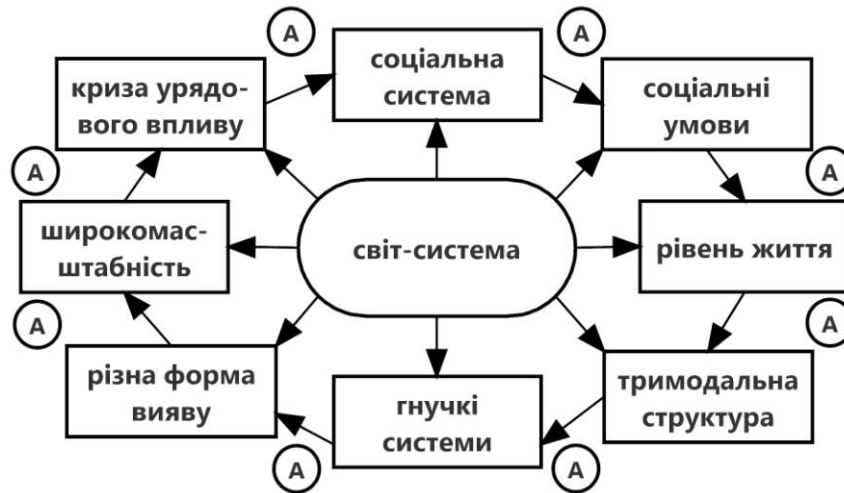

Рис. 1.3. Альтернативний складник детермінант розвитку теорії світ-системи

Джерело: побудовано автором.

Основна гіпотеза теорії світ-системи полягає у припущенні, що існує взаємозв'язок між соціальними науками: соціологією, економікою та політичними дисциплінами. Представники теорії визнають, що більше уваги, як правило, приділяється індивідуальному розвитку кожної з цих дисциплін, а не їх взаємодії та впливу на розвиток суспільства в національних умовах. При цьому замість адресного аналізу кожної змінної варто досліджувати реальність соціальних систем, визнати новий характер капіталістичної системи, враховувати економічну роль транснаціональних корпорацій, міжнародний політичний клімат, взаємозалежність і роль спекулятивних інвестицій. Сучасні економічні умови, в межах традиційних теорій розвитку, враховані науковою школою світ-системи частково. Критика капіталістичної системи була присутня з часу її створення. У сучасних умовах сформувалися специфічні характеристики монополістичного капіталу, способи реалізації його операцій, що істотно впливає на міжнародні відносини.

Концептуальні відмінності методології світ-системного підходу та дослідження залежності полягають у такому: (1) одиницею аналізу в теорії залежності є національна держава, в теорії світ-системи – весь світ; (2) методологія теорії залежності визначає структурно-історичну модель як підйоми і спади розвитку держави, у той час, як світовий системний підхід виокремлює історичну динаміку світових систем у циклічних ритмах та історичних тенденціях; (3) структурна побудова теорії залежності – бімодальна і складається з «ядра» та «периферії»; в протиположності, теорія світ-системи розглядає структуру тримодальною з «ядра», «напівпериферії» та «периферії»; (4) в аспекті напряму розвитку прихильники теорії залежності вважають, що процес розвитку переважно шкідливий, як правило, шкідливий; у світ-системі допускається можливість руху у глобальній економіці «вгору» та «вниз»; (5) дослідження прихильників теорії залежності зосереджені на «периферії»; теоретичні положення теорії світ-системи концентруються на країнах «периферії», «ядра» та «напівпериферії». Тобто теорія світ-системи обирає основною одиницею аналізу соціальну систему, яку можна досліджувати на макрорівні системної ієрархії з урахуванням впливу зовнішнього середовища. В цьому випадку соціальна система впливає на кілька націй та на мегарегіон загалом.

Світові системи, які досліджуються в такому контексті – це системи для використання та передачі продуктивних і базових технологій; це фінансові механізми та світові торгові операції. З точки зору фінансових ресурсів, за цією позицією розвитку розрізняють продуктивні та спекулятивні інвестиції. Продуктивні інвестиції посилюють промислове виробництво в країні, а спекулятивні передбачають отримання прибутку на фондовому ринку, не забезпечуючи для країни стійку базу довгострокового економічного зростання, тобто вони є більше волатильними. Згідно теорії світ-системи торговельні зв'язки розглядаються як прямі операції із значним безпосереднім впливом на економіку, у той час як непрямі торговельні

операції включають майбутні торгові умови, спекуляції на транспортних витратах, цінах на паливо та прогнозах на врожай сільськогосподарських культур, залежний від погодних умов [408].

Теорія глобалізації виникла на основі більшої за обсягом інтеграції з особливим акцентом на економічну сферу. В певному сенсі вона подібна на світ-системну методологію. Проте, однією з найважливіших характеристик теорії глобалізації є її спрямованість на культуру та її взаємозв'язок в країнах. Дослідники глобалізації стверджують, що основними сучасними елементами інтерпретації розвитку, на відміну від економічних, фінансових та політичних зв'язків, є культурні взаємозв'язки між націями. У культурному спілкуванні один з найважливіших чинників – зростаюча гнучкість технології для зв'язку людей у світі [332]. Основні положення теорії глобалізації передбачають, що: (1) глобальні системи комунікацій набувають більшого значення і, відповідно, різні народи взаємодіють простіше на урядовому та індивідуальному рівнях ієрархії; (2) незважаючи, що основні комунікаційні системи працюють у розвинених економіках, вони також поширюються на менш розвинені, що створює можливість маргінальним групам бідних країн спілкуватися та взаємодіяти в глобальному вимірі за допомогою нових технологій; (3) сучасна система комунікації передбачає структурні, соціальні, економічні та культурні модифікації національних імперативів. За критерієм економічної доцільності технологічні досягнення у сфері комунікацій стають доступнішими для локального малого бізнесу. Подібна ситуація створює середовище здійснення економічних трансакцій, використання виробничих ресурсів, обладнання, здійснення торгівлі товарами та застосування «віртуальних грошових механізмів». Нові комунікаційні продукти є уніфікованими моделями комунікацій у світі, принаймні економічних операцій у сучасних умовах; (4) наявність меншин істотно впливає на форми комунікації в окремих

країнах. Альтернативну компоненту детермінант теорії глобалізації, яка обумовила перехід до теорії альтерглобалізації, позначено, як «А» на рис. 1.4.

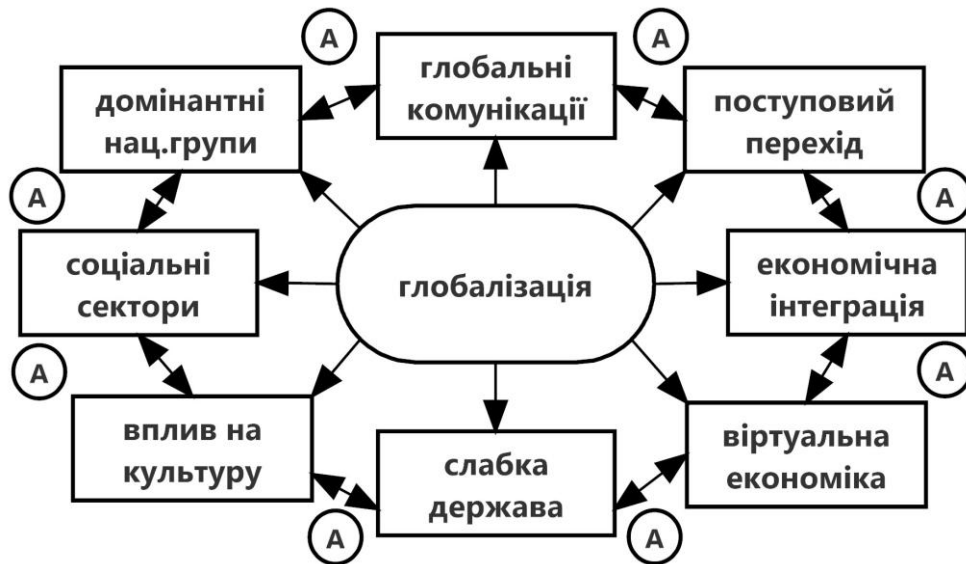

Рис. 1.4. Альтернативний складник детермінант теорії глобалізації (культурний чинник?)

Джерело: побудовано автором.

Незважаючи, що меншини не повністю інтегровані в світові системи комунікацій, ділові та політичні еліти в країні є частиною їх глобальної взаємодії. Таким чином, політико-економічні еліти отримують управлінські функції в країнах, що розвиваються; (5) елементи культури впливають на економічну та соціальну структури у кожній країні. Соціальні умови є наслідком впливу культурного чинника відповідно до специфіки кожної нації [356].

Виокремлено такі основні положення теорії глобалізації. По-перше, культурний чинник є визначальними у розвитку суспільства. По-друге, в умовах геоekonomіки недоцільно використовувати національну державу як одиницю аналізу, оскільки глобальні зв'язки характеризують цю категорію як менш корисну (становлення великих економік відбувається через міжнародну взаємодію). По-третє, із стандартизацією технічного прогресу

розширюється соціальний сектор, який може зв'язуватися із секторами інших груп країн. Звідси виникають домінантні і недомінантні групи у кожній нації. Положення теорії глобалізації збігаються з певними елементами теорії модернізації, зокрема обидві теорії передбачають, що основним напрямом розвитку має бути напрям, реалізований у США та країнах Європи. Представники цих наукових шкіл стверджують, що основні моделі комунікації та інструменти досягнення високих стандартів життя виникли в більше розвинених сферах. Проте, важливо визначити відмінності між положеннями теорій модернізації та глобалізації. Перша з них застосовує нормативний підхід, вказуючи, як потрібно розв'язувати проблеми розвитку, а друга – розглядає процеси глобалізації як «позитивну» перспективу, а не нормативну вимогу [365].

Теорії модернізації та глобалізації відстоюють загалом етноцентричний підхід, наголошуючи, що напрям розвитку генерується і його необхідно дотримувати відповідно до американської та європейської моделей. Глобалісти стверджують, що це реальна умова з погляду впливу веб-комунікацій та поширення культурних цінностей із розвинених країн. Теорія глобалізації визначає чинники культури як основні детермінанти впливу на економічні, соціальні та політичні умови націй, подібні до «всеосяжної соціальної школи» теорій М. Вебера. З цього погляду, система цінностей, вірування та структура домінантної або гегемонної ідентичності та альтернативної або субординантної груп у суспільстві є найважливішими елементами, що пояснюють національні характеристики в економічному та соціальному плані [413]. Важливо, що твердження М. Вебера щодо глобалізації потрібно адаптувати до сучасних умов розвитку глобальної економіки, особливо до поширення та передачі культурних цінностей через системи зв'язку, які істотно впливають на соціальні групи країн. Отже, теорії глобалізації та світ-системи розглядають глобальну перспективу при визначенні одиниці аналізу, оскільки не зосереджуються суто на

національній державі, як це властиво теоріям модернізації та залежності. Контрастним у теоріях світ-системи і глобалізації є те, що перша базується на певних неомарксистських положеннях, а друга – на теоретичних основах структурного та функціоналістського соціологічного напрямів. Методологічний базис теорії глобалізації відстоює поступовий перехід в протиположності насильницькому або революційному перетворенню. Для глобалістів поступові зміни в суспільствах є доцільними коли різні соціальні групи пристосовуються до сучасних інновацій, особливо у сфері культурного спілкування [284].

Теорії глобалізації та світ-системи враховують сучасні економічні зміни у структурі глобальної економіки та відносинах, що відбулися протягом останніх десятиліть, насамперед таких явищ і процесів: (1) в березні 1973 р. уряди розвинених країн почали використовувати гнучкіші механізми контролю валютного курсу, що прискорило рух капіталу у світових фінансових центрах, міжнародних банках та на фондових ринках; (2) з 1976 р. торгові спекулятивні угоди базуються на майбутній вартості продукції, що посилюється за гнучкого використання сучасних технологій в інформаційних, комп'ютерних системах зв'язку; (3) інформаційно-технологічна революція 80-х років минулого сторіччя істотно прискорила розрахунки та операції пов'язані з обмінними курсами та інвестиціями; (4) протягом 90-х років Інтернет забезпечив швидкі та прозорі зв'язки структурних елементів метасистеми глобальної економіки, створюючи умови та посилюючи характеристики «віртуальної економіки» на деяких специфічних ринках. На сучасному етапі розвитку глобальної економіки основними аспектами досліджень глобалістики стали: (1) нові категорії, поняття та емпіричні доведення гіпотез про культурні чинники та їх зміни на національному, мегарегіональному та глобальному рівнях ієрархії; (2) конкретні способи і форми імплементації і адаптації принципів «всебічної соціології» до сучасного середовища «глобального села»; (3) міжнаціональна

взаємодія органів влади різних рівнів та окремих соціальних систем;
(4) вплив нових моделей спілкування на меншини в суспільстві;
(5) концепція автономії держави в умовах гнучких комунікаційних інструментів та міжнародних економічних відносин, які стають застарілими при односторонній ефективності економічних політик; (6) вплив мегарегіональних і багатосторонніх систем регулювання на глобальну економічну і соціальну інтеграцію.

Глобальна структурна криза (О. Білорус) сприяла трансформації існуючої моделі розвитку глобальної економіки і стимулювала розробку нової моделі. Об'єктивна необхідність змін світового порядку відобразила інституціональну недосконалість економічних систем та обумовила актуальність обґрунтування альтернативної парадигми розвитку. Категорію альтернативності визначаємо як: доповнюючу історичну тенденцію з соціальною і політичною опорою в суспільстві; цілісний проект майбутнього; формулювання і реалізацію політики протистояння поширеному в країні або світі типу розвитку чи домінуючого соціально-політичному блоку в межах такого типу розвитку. Парадигма альтернативного розвитку є закономірною, легітимною і потенційно системоутворюючою моделлю і вектором макроісторичної ситуації в світі наприкінці ХХ ст. Наголосимо, ситуації, зумовленої не глобалізацією як такою, а нашаруванням різних за своєю природою, але одночасних і структурних криз, – системних, цивілізаційної і, можливо, «кризи виживання людства», а також викликаної цією ситуацією кризи альтернативності історичного розвитку. При цьому суб'єктом, двигуном криз є розвинені країни Заходу (Півночі), а об'єктом чи зоною наслідків – весь інший світ. Альтернативний (як синонім іншого) рух – це такий рух, що визначає за мету утвердити іншу систему цінностей; це інший, ніж сьогодні, й для більшості учасників, ніж учора, світ і головне – інший його розвиток. Саме таке розуміння і ставлення до поширеної сьогодні

тенденції світового розвитку знайшло відображення у провідному гаслі альтерглобального руху: «інший світ можливий» [268].

Альтерглобалізм² виник насамперед як спроба усвідомити й осмислити процес глобалізації не з позиції глобальних інститутів, а з точки зору простих учасників, далеких від прийняття глобальних економічних рішень. Опоненти часто називають рух антиглобалістським, прагнучи звести його суть до глобофобії, страху перед глобалізацією. Сучасний альтерглобальний рух має за мету збереження процесу глобалізації, проте перенаправленого таким чином, щоб мінімізувати загострення існуючих глобальних проблем сьогодення [363]. У науковій літературі багато авторів не розмежують альтерглобалізм і антиглобалізм, об'єднуючи ці соціальні рухи в один – «анти-альтер-глобалізм», оскільки обидва рухи виступають проти актуальної форми розвитку глобалізації – капіталістичної неоліберальної глобалізації [363]. Процес формування нової громадської структури призводить до різкого поділу світу на «багатих» і «бідних». Якщо визнати те, що економічний розвиток може змінити культуру країни для створення сприятливої атмосфери демократії, то прогрес економіки має впливати і на мусульманські, буддійські, православні та конфуціанські суспільства, проте зміни можна простежити лише в довготривалому періоді. За такої ситуації зберегти «периферію» (тобто зупинити процес розграбування її ресурсів) зможе лише криза лідерів, а це посилить ескалацію і конфронтаційність та призведе до культурної опозиційності. Такими прикладами сьогодні є фундаменталізм, тероризм тощо.

Людина надає перевагу стану, в якому дія зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до її смерті, погіршення функціонування та розвитку

² Започатковано виникнення альтерглобального руху на Європейському соціальному Форумі, який відбувся у Парижі в листопаді 2003 р. Поняття «альтерглобалізму» було вперше введено в обіг в щомісячному журналі «Ле-Монд-Діпломатік» Асоціацією за введення податку з фінансових операцій для допомоги громадянам і французькими фахівцями з глобалізації С. Джордж та Б. Кассе. Ідеологічною основою цього напрямку є розробка і пропозиція альтернатив актуальному світовому розвитку, що відбувається під впливом неоліберальної глобалізації.

організму і не перешкоджає досягненню певних, бажаних для неї, цілей. Сьогодні в умовах сталого розвитку суспільства необхідним є захист життєво важливих інтересів людини і громадянина та держави загалом. Інакше кажучи, для повноцінного функціонування людина потребує власної безпеки. Такий захист є можливим через своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам. Він реалізується через механізми національної безпеки. Складовими національної безпеки є її державна, політична, економічна, військова, технологічна, екологічна, гуманітарна, демографічна, інформаційна, банківська, продовольча й енергетична безпека. Гармонізації можна досягти завдяки спільним фундаментальним цінностям основних культурно-цивілізаційних спільнот. В такому сенсі, гармонізація може бути виражена в юридичних формах прав і свобод та в поняттях справедливості, відповідальності і рівності. Визнання усіма учасниками у формування соціальної політики створить морально-етичні підстави для державних рішень, сприятиме спільному розумінню соціальної відповідальності влади перед суспільством, в умовах коли похитнулися цінності соціальної держави з потужною ідеологічною підтримкою. Йдеться не про відмову від капіталізму, а усунення з нових відносин негативних наслідків сучасного світопорядку [337].

Положення про те, що залишилася тільки одна модель – ліберальна, не означає необхідності її реалізації в глобальному вимірі. Суперечності між ліберальною моделлю глобальної демократизації та національними системами регулювання проявляються у тому, що національне регулювання стає бар'єром для розвитку демократизації. Зростаюче розчарування універсальністю західної моделі демократизації активізувало теологічно орієнтовані політичні сили. Таким прикладом є актуальний іслам, завданням якого визначено методичне руйнування оболонки західного світу і поступове нівелювання західних цінностей [325]. Позиція альтерглобалістів базується

на тому, що іслам не здійснює революційних змін західного світу, не прагне до його підкорення і завоювання, а лише намагається змінити так, щоб забезпечити альтернативу існуючій прозахідній системі суспільного ладу. Отже, його можна розглядати як альтерглобалізм, із спільним, і відмінним лівоцентричним дискурсом. Наголосимо на актуальності на сучасному етапі трансформацій національно-державних політик, орієнтованих на незалежність та автономність. Подібні політики властиві африканським та азійським державам і передбачають безпосередній вплив на формування внутрішнього і зовнішнього вектора стратегічного розвитку. Вірогідно, саме внаслідок цього альтернативність підтримується політико-владними елітами країн «третього світу».

Базові умови антиглобальної програми відповідають програмним засадам альтерглобалізму, тобто програма трансформацій повинна бути: альтернативною і, в той же час глобальною. Перша умова визначає зміст програми – її альтернативний характер щодо критикованого світового порядку та безпосереднє спрямування проти неолібералізму, неокolonіалізму, неоліберальної глобалізації, імперіалізму тощо. Друга умова визначає максимальний й одночасно достатній масштаб перетворень, відповідних сутностей антиглобального світового порядку. Отже, якщо сучасна цивілізація знаходиться на етапі неоліберальної глобалізації, то боротьба за її перетворення повинна мати глобальний масштаб, що відображається використання терміну «глобалізація опору» антиглобалістами [363].

Звідси, як вважав А. Бузгалін [22], альтерглобалізм – це соціальний рух, ідеологія якого близька до класичного антиглобалізму, але який підтримує деякі напрями і форми глобалізації, насамперед міжнародну інтеграцію, наполягаючи, що демократія, економічне правосуддя, екологічний захист і права людини мають бути домінуючими над економічними інтересами (рис. 1.5).

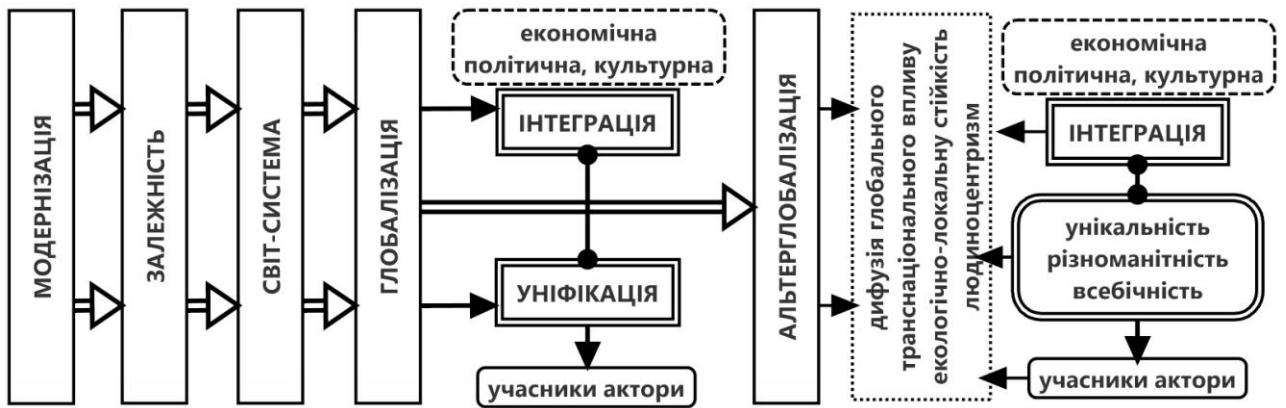

Рис. 1.5. Інтерпретація розвитку та становлення теорії альтерглобалізації

Джерело: побудовано автором.

За відсутності єдиного визначення процесів альтерглобалізації, пропонуємо таку дефініцію: *альтерглобалізація – це процеси всесвітньої альтернативної економічної, політичної та культурної інтеграції, направлені на дифузю глобального транснаціонального впливу, екологічно-локальну стійкість та людиноцентризм. На відміну від глобалізації, яка передбачає конкурентні переваги від глобальної уніфікації, процеси альтерглобалізації спрямовані на отримання переваг завдяки унікальності, різноманітності та всебічності учасників. Процеси альтерглобалізації поступово і незворотно витісняють процеси глобалізації.*

До суперечностей альтерглобалізації, на чому наголошують науковці, відноситься припущення, що цей рух виник і набув розвитку завдяки такій передумові феномену глобалізації, як Інтернет. Очевидно, що існують реальні суперечності: виникнення інформаційних (мережевих) технологій зумовлено прогресом продуктивних сил та є важливою засадою боротьби з глобалізацією. Проте, йдеться не стільки про зручності використання комп'ютерів, Інтернету і мобільних технологій в організації масових акцій, скільки про оптимальність застосування інформаційних мережевих технологій для побудови форм і принципів соціальної організації. Характер зв'язку в цьому разі є доволі глибоким, адже найважливіші фундаментальні

риси інформаційних, мережевих технологій визначають можливими та необхідними, а також оптимальними, саме ті форми і принципи соціальної організації, які втілені на практиці альтерглобалізацією [321].

Представники ліберальної економічної науки вважають очевидним те, що глобалізація – це об'єктивний процес, і тотожний прогресу у нових умовах. Відповідно, жодних альтернатив владі ТНК і міжнародних інститутів (МВФ, НАТО, СОТ та ін.) не може бути, а хто не погоджується, – противники прогресу. Альтерглобалісти погоджуються з об'єктивністю зростаючої інтеграції технологій, економік та культур, але категорично не погоджуються з владою «глобальних гравців» як єдино можливою економічною, політичною та духовною формою процесів глобальної економічної інтеграції. Альтерглобалісти (Е. Валлерстайна, С. Аміна та ін.) стверджують, що світ зустрівся не просто з новим етапом інтернаціоналізації економічного та суспільного життя, що є загрозовим для суверенітету націй, держав, а з характерною для «пізнього» капіталізму (Е. Мандел) соціальною формою цього процесу, тобто не з глобалізацією, а з глобальною гегемонією корпоративного капіталу, яка виявляється в цілісній, тотальній владі капіталу як єдиної економічної, соціальної, політичної та духовної сили, персоніфікованого вузьким колом глобальних гравців (ТНК), пов'язаних з «великою сімкою» [409].

1.2. Етимологія глобалізації, технографія становлення та напрями концептуалізації її теорії

Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується динамічним взаємопроникненням та поглибленням інтеграції його учасників і структурної побудови. Зростанням ролі зовнішніх чинників і факторів у розвитку національних економік та створення транснаціонального капіталу в процесі глобальної економічної інтеграції визначають новий глобальний етап

інтернаціоналізації господарського життя. Головним джерелом впливу структурних елементів соціуму, яке надає їм можливість зрости до рівня держави і вступати у діалог, стає їх вихід на міжнародну арену і привернення на свій бік глобальних сил. Глобалізація відображається в збільшенні транскордонної економічної активності, але її вплив на розподіл доходів у світі є неоднозначний. Існує теза, що глобалізація обмежує роль держави не лише «зверху», а й «знизу», через зміцнення і участь в міжнародних відносинах окремих структурних елементів суспільства. Внаслідок цього, глобальна економіка все більше поляризується, а економічна активність і прибутки концентруються у трьох десятках основних країн-учасників, звідси, виникає необхідність досліджень етимології глобалізації, визначення її меж, дефінітивного апарату та оцінювання її глобального виміру.

Насамперед, наголосимо, що структурні трансформації в національних економіках відбуваються в інтересах провідних учасників глобальної економіки, або «країн-систем». За існуючої міжнародної політики країни «великої сімки» змушують інші держави проводити політику, протилежну до тієї, за якої вони в минулому досягли економічного розвитку, погіршуючи конкурентоспроможність країн, що розвиваються, консервуючи їх відсталість та перерозподіляючи багатство.

В економічній науці усталене тлумачення глобалізації як «...міжнародної конкуренції нового рівня – конкуренції між країнами за місце у світовому співтоваристві». Втім, з наведеного можна зробити висновок, що глобалізація заперечує (не ліквідує, а поглинає в трансформованому та ієрархічно підпорядкованому вигляді) національні економіки. Зрозуміти сучасний етап розвитку глобальної економіки, використовуючи усталені категорії, які відображають національно-державні процеси, достатньо складно. Національна економіка безпосередньо чи опосередковано може стати об'єктом маніпулювання з боку ТНК. Крім того,

в умовах глобальної економіки, конкуренція як інституціонально-економічне явище в національних економіках і між ними має тенденцію до зникнення.

Сучасні науковці активніше прагнуть спростувати положення про те, що глобалізація стала набуттям останніх десятиліть. Аргументація, побудована на оцінках активного зростання обсягів міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит і цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст., дає підстави стверджувати, що в історії глобалізації було, щонайменше, дві «хвилі». Окремі дослідники вважають, що початковий імпульс глобалізації може бути визначений у періоді до XVI–XVII ст. і тому окреслюють «три хвилі глобалізації» [376]. Коректним видається підхід Р. Фіндлея і К. О'Рурка, які схильні розглядати економічну історію, починаючи з 70-х років минулого сторіччя, не як специфічний етап глобалізації, а як відновлення нею втрачених у першій половині XX ст. позицій, називаючи цей процес «реглобалізацією» [291]. Так, існують сфери, в яких її перевага над попередніми етапами розвитку глобалізації не викликає сумнівів. Насамперед, це інформаційна та технологічна сфери, де створено глобальний інформаційний простір, а технологічні зміни одночасно відбуваються в світі завдяки інтенсивній конкуренції. Водночас не можна не зауважити на такі важливі обставини.

Термін «глобалізація» (англ. *globalize* – глобалізувати) з'явився в повоєнні 50-і роки як самостійне поняття [414]. У 1944 р. О. Рейзер та Б. Девіс у дослідженні «Планетарна демократія» використали поняття «*globalize*» і «*globalism*» [372]. На початку 70-х років європейські менеджери застосовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово «*mondialisation*», із перекладу якого англійською мовою виник термін «глобалізація» в тому сенсі, в якому його нині використовують. Цей термін, що застосовувався епізодично, вперше застосований у концептуальному дослідженні в 1981 р. американським соціологом Дж. Макліном, який закликав «...зрозуміти історичний процес

наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення» [383]. У 1983 р. Р. Робертсон вперше використав термін «globality» в назві однієї зі статей. У 1985 р. він подав докладне тлумачення поняття «globalization», а в 1992 р. – основи концепції в спеціальному дослідженні [375]. До середини 90-х років концепція глобалізації, в межах якої цей процес трактувався як один із найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки, що М. Уотерс писав: «Подібно до того, як основним поняттям 80-х років був постмодернізм, основною ідеєю 90-х років може стати глобалізація, яку ми розуміємо як перехід людства в третє тисячоліття» [412].

Протягом двох десятиліть термін «глобалізація» використовувався для означення зростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної та політичної [269]. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не подає його визначення навіть у працях, безпосередньо присвячених теорії глобалізації [311]. Спроби з'ясувати трактування цього терміна починаються при його протиставленні іншим однокорінним словами, таким як «глобалізм» («globalism») та «глобальність» («globality») (рис. 1.6). Класичним визначенням цих понять можна вважати формулювання У. Бека, який розуміє перший як «...переконання в тому, що світовий ринок долає або пригнічує політичні бар'єри ... чи ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізму)», а другий, як факт того, що «...ми багато часу живемо в умовах всесвітнього суспільства і «закритість» окремих просторів для нас є ілюзією» [258]. Водночас наведений підхід тільки лише один з багатьох. С. Телботт стверджує, що термін «глобалізм» лише відображає той «...факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки між своїми окремими частинами, в т. ч. тими, що простягаються через моря і океани» [395]. Детальніше дискусія про відмінність глобалізації та глобалізму викладена Р. Кохейном і Дж. Наєм-молодшим [334], де автори дійшли висновку, що така відмінність не має наукової значущості, а суперечки щодо неї можна вважати суто схоластичними. Узагальнення

викладеного дозволяє погодитись з такою точкою зору. Але, з нашого погляду, помилково стверджувати, що поняття «глобалізація» прийшла на зміну терміну «інтернаціоналізація», оскільки вони відображають якісно різні явища.

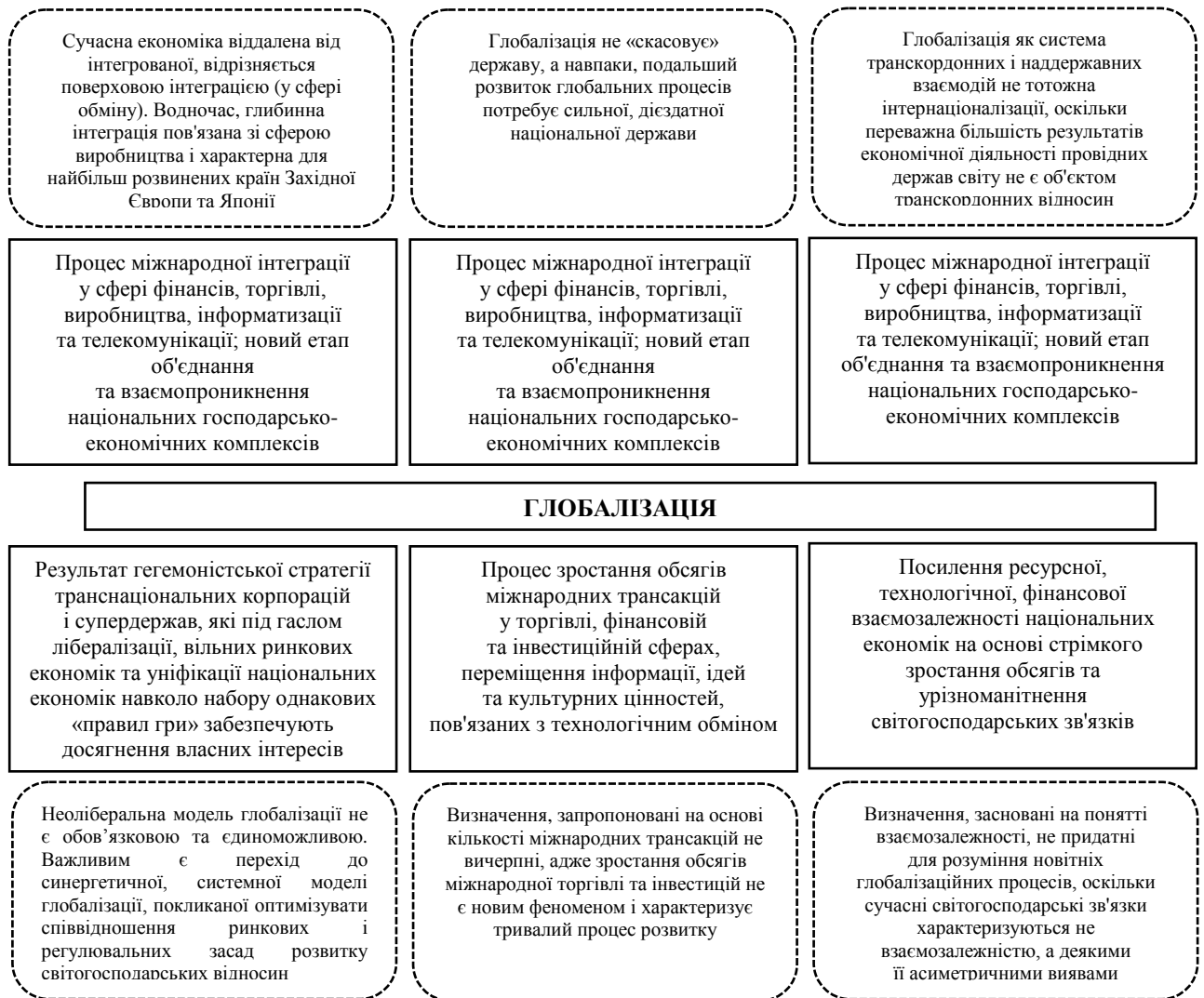

Рис. 1.6. Критичний аналіз сучасних визначень глобалізації економіки
Джерело: складено автором.

«Глобалізація» витіснила з обігу інші поняття, зокрема: «європеїзація» і «вестернізація», які раніше сприймалися як характерні елементи епохи модерну. Вестернізація історично розглядалася як процес поширення на весь світ економічних практик і соціальних порядків, сформованих насамперед в

Європі. Це поняття в останній третині ХХ ст. було визначено Ф. Дарлінгом, Т. фон Лауе і С. Латушем [274]. Європеїзація розумілась як розширення сфери дії європейського права, або, точніше, Європейських інститутів. Цей термін також використовувався для опису наслідків міграції європейців в ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю [287]. Втім, ці поняття точніше відображали зміни в світі у ХХ ст. і вказували на їхнє джерело – Захід (Європу). Міркування про глобалізацію, що поширилися останнім часом, підтверджують, що вона тотожна планетарному масштабу некерованості відродження імперій та їх особливої ролі у формуванні «нового» світового порядку [290].

Глобалізація відрізняється від вестернізації тим, що у неї відсутній управлінський центр. Світ сьогодні залежить від США не як від глобальної управлінської штаб-квартири, а як від «воронки», що утворилася і змушує світ трансформуватися. Глобалізація не вимагає насильства, на якому іноді базувалася вестернізація, вона заснована на привабливості образів, які майстерно створює, і на стохастичних діях мільярдів людей, які й визначають тенденції, невідомі їй «архітекторам». Саме тому цей процес не може описуватися лише теорією. Не випадково епоху глобалізації давно називають «періодом невизначеності» [282] і «суспільством ризику» [256], що точно і глибоко відображають сутність поточного періоду. Теорії глобалізації виникли на базі наукових традицій і досліджень, основу яких заклали, на думку Л. Кирь'янової, різні напрями досліджень, що розвиваються з середини ХХ ст.

До першого напрямку відносяться дослідження у сфері менеджменту, що розвиваються з 60-х років минулого сторіччя (рис. 1.7). Центром цих досліджень є феномен мультинаціональних корпорацій, які виникли і зародилися як управління забезпеченням конкурентоспроможності великих американських мультинаціональних компаній. Але у 70-х роках, коли американські корпорації значно розширили географічний простір

функціонування, намагаючись збільшити ринки збуту і перемістити виробництво в регіони з нижчою вартістю трудових ресурсів, ці дослідження сформували окремий вагомий напрямок розв'язання проблем управління. Теоретики менеджменту стверджують, що фірми для підвищення ефективності повинні ставати глобальними за географією функціонування та розподілом функцій управління і виробництва.

Рис. 1.7. Технографія становлення теорії глобалізації

Джерело: складено автором.

До другого напрямку відносяться соціальні і культурологічні теорії, які розвинулися у 60-х роках і концентрувалися на дослідженні системних змін у

характері комунікацій. Дослідження проблем масової комунікації є одними з найбільш релевантних сучасним теоріям глобалізації. Основу наукового напрямку заклали теоретичні положення представників Франкфуртської школи, насамперед те, що система масового виробництва товарів, послуг та ідей відповідна до існуючої системи капіталізму загалом з її орієнтацією на технологічний раціоналізм, калькуляційний облік та споживання. Ці теоретичні положення розвинені у дослідженнях впливу масової комунікації на трансформацію суспільства і соціальних відносин, зокрема на виникнення феномена масовості, проведених Х. Ортегою-і-Гассетом, Д. Беллом, Г. Лебоном, Г. Тардом, О. Тоффлером, Д. Рісменом.

У період другої половини 80-х–початку 90-х років минулого сторіччя дослідники різних сфер соціального знання звернули увагу на зростаючу роль електронних засобів масової комунікації та їх вплив на соціальну трансформацію. Основою цього напрямку стали праці М. Маклюена, для якого детермінантою культури є засіб передачі повідомлення, а не зміст цього повідомлення. Випереджаючи ідеї Е. Гідденса і Д. Харвея, М. Маклюен демонструє, як реорганізується простір через час [347]. Оскільки електронні засоби комунікації передають інформацію негайно це пов'язує події та локальності і зумовлює їх тотальну взаємозалежність. Акселеруючий ефект електронної комунікації та сучасні транспортні системи обумовлює виникнення структурного ефекту, який М. Маклюен назвав «імплюзія». Це означає, що людина може брати участь, «відчувати» події, дії, які територіально відбуваються віддалено від неї. На думку М. Маклюена, електронні засоби комунікації нівелювали час і простір та вивели діалог у глобальний вимір [347]. Погоджуємось з науковцем та вважаємо, що електронні засоби комунікації знищили економічну, політичну, географічну обмеженість і територіальність, а також ізоляціонізм.

До третього напрямку відносяться концепції, що з'явилися на основі різних масштабних енвайроменталістських рухів, які пропагували концепцію

розуміння Землі та її ресурсів як сутність, що має свої межі. Перша фотографія Землі з космосу, а також фотографії планети, зроблені з орбіти Місяця, на яких вона виглядає доволі малою, дали поштовх ідеям про те, що людське співтовариство існує спільно в тісній близькості один від одного. Особливий вплив на розробку та популяризацію цих ідей здійснив Римський клуб, зокрема його дослідження, які одержали згодом назву «глобальне моделювання». До цього ж напряму можна зарахувати також праці В. Вернадського, Е. Леруа, К. Ціолковського, К. Ясперса та ін. Своїми працями і міркуваннями про «чисельність населення Землі», «ноосферу», «світовий уряд», «космополітизм», «планетарні явища», «загальну всесвітню історію» та вони підготували наукове середовище до розуміння того, що людству як єдиному цілому пов'язаному з природою і космосом, детермінована спільна доля і спільне майбутнє.

Четвертий напрям охоплює дослідження розвитку міжнародної економіки та політики після Другої світової війни. Протягом 60-х років і пізніше значна кількість теорій представляла парадигму «розвиток як модернізація». В межах цієї парадигми відбувся поділ на розвинені країни і країни, що розвиваються, а також виникає постулат про необхідність розвитку країн «третього світу» через широке впровадження і поширення в цих країнах інститутів модернізації. Одним з найбільш значущих послідовників цих теорій був А. Франк. Саме на основі подібних теорій з'явилися сучасні теорії глобалізації, що розглядають глобалізацію як глобальне поширення інститутів західного модерну, а отже, прирівнюють глобалізацію до вестернізації. Зокрема вагомий внесок зробили в рамках розвитку теорії глобальної економічної інтеграції О. Білорус, А. Філіпенко, Д. Лук'яненко, досліджуючи трансформації традиційних підходів у контексті нового регіоналізму та визначаючи співвідношення між глобальною та регіональною економічною інтеграцією [14; 219]. П'ятий напрям представлено дослідженнями стану сучасного суспільства в контексті впливу

розвитку інформаційних технологій та зміни характеру виробництва на структуру соціальних відносин і систему цінностей. До цього напрму відносяться теоретичні концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого розриву, розлому епох, постмодерну та ін. Найбільш визначні автори цього напрямку – Д. Белл, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Турен, Ж. Бодрійяр, Ж. Ліотар та ін. [259; 300].

Окреслюючи напрями концептуалізації теорії глобалізації, варто зауважити, що дефінітивний підхід розглядає глобалізацію як процес розширення, інтенсифікації та поглиблення світової взаємозалежності та взаємопов'язаності, що виявляється у всіх аспектах сучасного етапу розвитку глобальної економіки. Незважаючи на загальне розуміння глобалізації, існують значні розбіжності в концептуалізації цього явища в розумінні причин, структури, наслідків та логіки її розвитку. Згідно з класифікацією глобалізації Д. Хелда, запропонувану за підсумками аналізу сучасного дискурсу поняття, можна виділити три основних напрями (школи) в концептуалізації глобалізації – скептики, гіперглобалісти і трансформісти.

Один з основних критиків дискурсу глобалізації І. Валлерстайн вважає, що «...цей дискурс є насправді помилковою інтерпретацією сучасної реальності – обманом, нав'язаним нам владними групами, і, навіть, гірше обманом, який ми нав'язали самі собі, найчастіше з відчаю» [409]. Цей напрямок досліджень переважно пов'язаний з дослідженнями у сфері економіки і міжнародних відносин. Скептики, ґрунтуючись на кількісних і якісних дослідженнях обсягів і динаміки руху потоків товарів, інвестицій, мігрантів у ХІХ ст., стверджують, що сучасний рівень взаємозалежності світової економіки не є безпрецедентним в історії. Глобалізація, на думку представників цього напрямку, є не більш, ніж підвищеним рівнем інтернаціоналізації. Сучасний світ дуже чітко розділений на кілька політико-економічних і «культурних» мегаблоків і цей поділ продовжує посилюватися. З урахуванням того, що блоки доволі чітко географічно локалізовані,

говорити про глобалізацію немає взагалі ніяких підстав. Найбільш послідовно ці ідеї розвивають такі відомі західні вчені, як П. Хірет, Г. Томпсон, І. Валлерстайн, Л. Вайс. Наголосимо, що доволі значна частина представників цього напрямку визнає існування феномена глобалізації, але лише як посилення світової взаємозалежності; при цьому вказується на триваючому поділу сучасного світу на мегарегіональні та цивілізаційні блоки, а також загостренні конфліктності між ними.

Важливим положенням скептиків є твердження, що сучасна світова економічна і політична система дуже ієрархічна. На тлі зростаючої економіки Півночі відбувається все більше уповільнення зростання економік світу. У сучасній політиці та економіці існують очевидні домінуючі гравці. У пострадянській науці помітними працями є дослідження російських учених А. Панаріна і В. Іноземцева, в яких автори жорстко і послідовно стверджують, що сучасні світові економічні, політичні, інформаційні, соціокультурні відносини є асиметричними і нерівномірними і така ситуація небезпечна для світу і, зокрема, для Росії. «Небезпека» як основа характеристика сучасної міжнародної ситуації присутня також у наукових працях українських (А. Мокій, Б. Шевчик) та інших російських вчених (Ю. Єршова, В. Целищева, Н. Мойсєєвої).

Критики глобалізації у своїй теорії зазначають, що ідея глобальних транснаціональних корпорацій є міфом, оскільки основний потік інвестицій і торгівлі концентрується в найбільше розвинених країнах, а корпорації більшою мірою представляють інтереси країн базування. Незважаючи на те, що цей напрямок переважно представлено працями у сфері економіки, доволі велика увага приділяється культурним аспектам сучасного розвитку світової системи. Поряд із запереченням ідеї глобальної економіки, представники цього напрямку ставлять під сумнів існування глобальної культури і глобальної цивілізації. Найбільш значними і відомими з цього питання є праці С. Хантінгтона, зокрема «Зіткнення цивілізацій» [325]. С. Хантінгтон

стверджує, що сучасний світ розділений на яскраво виражені цивілізаційні блоки, культурні та етнічні анклави. Характер взаємодії цих цивілізаційних блоків С. Хантінгтон визначає як конфлікт, оскільки радикальні відмінності між цивілізаціями не сприяють компромісу. У сучасному світі не тільки не відбувається інтеграція, а навпаки, помітно посилюється націоналізм, культурний та ідеологічний фундаменталізм.

Стверджуючи про ілюзорність глобального уряду, глобальної економіки і глобальної культури, майже всі представники цього напрямку одноставно сходяться в тому, що це проект західних країн (більшою мірою США), які прагнуть таким чином поширити свій вплив на весь світ. При цьому, подібне домінуюче становище в світі західної капіталістичної економіки і культури, заснованої на консьюмеризмі, все більше стимулює розвиток фундаменталізму і націоналізму як захисної реакції. Однією з вагомих праць, що розвиває цю тезу, є книга Б. Барбера – «Джихад³ проти мак-світу» [253]. Б. Барбер вважає, що сучасний світ представлений такими основними силами: (1) стягування націй в єдину уніфіковану комерціалізовану глобальну мережу, «єдиний мак-світ»; (2) «ретрібалізація»⁴ людства, «лебонізація»⁵ національних держав, «Джихад» проти всіх видів взаємозалежності. При аналізі глобалізаційних процесів саме скептики схильні ототожнювати глобалізацію з модернізацією. Глобалізація розглядається як поширення західних інститутів модернізації, основу яких становлять капіталізм і демократія. Таким чином, можна вважати, що скептики тією чи іншою мірою заперечують існування глобалізації і

³ Джихад (старання, зусилля) – боротьба на захист і за поширення ісламу. Джихадом є також боротьба з власними духовними чи суспільно-соціальними вадами/пороками, боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі розповсюдження ісламу і ведення війни з агресором в ім'я Аллаха. Учасників джихаду називають моджахедами.

⁴ Ретрібалізація – вкрай небезпечний соціальний процес, що виявляється у поверненні багатьох народів до відносин траїбалізму, доповнений розширенням і поглибленням боротьби між етносами, країнами, культурами, релігіями, ідеологіями, соціальними групами, злочинними угрупованнями.

⁵ Лебонізація (lebanonization) в термінах Б. Барбера означає орієнтація на політику Лівану.

«глобального». Сучасні світові відносини (економічні, політичні, ідеологічні, інформаційні, соціокультурні та ін.) розглядаються крізь призму дихотомії⁶: «національне/інтернаціональне» («інтернаціональне/регіональне»), а не «локальне/глобальне». Значення національних кордонів у сучасному світі, на їхню думку, не тільки залишається дуже важливим, а й продовжує посилюватися. Сучасний світ – це не світ відкритих локальностей, а щораз більше посилення тенденції націоналізму і регіоналізму.

На противагу скептикам, для гіперглобалістів глобалізація уявляється новою епохою в історії людства, в якій «...традиційна національна держава є неприродним і неможливим комерційним утворенням у глобальній економіці» [312]. У цьому підході, як і в підході скептиків, на перший план аналізу виходить економіка. Гіперглобалісти констатують становлення єдиного глобального ринку, стверджуючи, що глобалізація здійснює «денационалізацію» світової економіки через становлення і розвиток транснаціональних виробничих, торговельних і фінансових мереж (П. Дікен, В. Грайдер, А. Джонс, К. Омає). В епоху світу без національних кордонів національні держави є інструментом в організації глобальних потоків капіталів і товарів. Національна держава знаходиться між сильними локальними і глобальними механізмами управління. На думку гіперглобалістів, національна держава як форма організації світового політичного, економічного та культурного життя поступово зникне взагалі (О. Білорус, Г. Белов, В. Галецький, Д. Лук'яненко, А. Мовсесян, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Огнівцев, Н. Рєзнікова, А. Філіпенко) [15; 220]. В течії гіперглобалістів можна виокремити дві групи, одна з яких слідує логіці неолібералізму і вітає тріумф індивідуальності та ринкових механізмів над владою і гегемонією держави (Т. Коуен). Інша група негативніша у

⁶ Дихотомія (гр. «dichotomos»: «dikha», («надвоє») + «temno», («поділ»)) – це роздвоєння, послідовний поділ на дві частини, не пов'язані між собою. Спосіб логічного розподілу класу на підкласи, який полягає в тому, що одне поняття повністю ділиться на два взаємовиключних поняття.

сприйнятті світового ринку і, дотримуючись традицій марксизму, стверджує, що це ще гнітючіше поширення світового капіталізму (С. Латоша). Втім, незважаючи на ідеологічні суперечності, гіперглобалісти сходяться в тому, що глобалізація – це економічне явище, а сучасна світова економіка є високоінтегрована. Гіперглобалісти стверджують, що економічна глобалізація зумовлює виникнення нової системи переможців і переможених. При цьому стара система центру-периферії, Півночі-Півдня, Заходу-Сходу більше не існує. На зміну національній державі приходять глобальний ринок, а національна культура поступово заміщається всесвітньо розповсюдженою ідеологією конс'юмеризму, що формує нову ідентичність, універсальні цінності і стилі життя. Ю. Пахомов та Ю. Павленко досліджуючи поліваріантність і цивілізаційну дискретність всесвітньо-історичного процесу зупинились на даному аспекті більш детально. Глобальне поширення цінностей та інститутів ліберальної демократії також посилює формування єдиної глобальної цивілізації. Ця «глобальна цивілізація», «глобальне співтовариство» набуває форму глобального управління, представленого такими транснаціональними організаціями, як Світовий банк, Світовий валютний фонд, ЮНКТАД, ЮНІСТРАЛ, ВОІВ, СОТ, Рада Безпеки ООН, Європейська економічна комісія ООН і т. ін.

Постійна транснаціональна взаємодія людей за допомогою глобальної комунікаційної інфраструктури зумовлює підвищення рівня усвідомлення спільних інтересів і проблем, що, відповідно, сприяє формуванню глобального громадянського суспільства та глобальної свідомості (Х. Булл, Дж. Розенау, Д. Херві-Легер, М. Чешков, В. Мантатов, І. Левін) [378]. Узагальнення теоретичних постулатів гіперглобалістів показує, що вони розглядають сучасний світ як єдиний глобальний ринок, глобальну цивілізацію і глобальне громадянське суспільство. У межах цього глобального співтовариства немає місця локальним кордонам, а один з найбільш яскравих виявів локального національна держава і національна

культура – взагалі поступово зникають. Локальні економіки і культури розчиняються межах глобальної цивілізації та глобального ринку.

Трансформісти, як і гіперглобалісти, визнають глобалізацію основним феноменом сучасного світу, що є основою провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіці, політиці, культурі, управлінні тощо. Проте, на відміну від скептиків і гіперглобалістів, які основою логіки розвитку глобалізаційних процесів визначають економіку, трансформісти надають величезного значення культурі. Деякі з теоретиків цього напрямку виокремлюють культуру як провідний аспект глобалізації (М. Уотерс, П. Бергер, Р. Робертсон, Д. Томлінсон) [411; 412]. На відміну від гіперглобалістів, трансформісти не формують якусь єдину логіку розвитку глобалізаційних процесів, що ведуть до становлення єдиного глобального ринку або глобальної цивілізації. Вони доводять, що глобалізація – суперечливий і неоднозначний процес, який є довгостроковим і на розвиток якого впливає велика кількість суперечливих факторів (К. Лоренц, У. Бек, Р. Робертсон, Г. Тербон, К. Джоуїтт, А. Чумаков, А. Уткін, Д. Іванов, В. Іванов, М. Мнакацян).

Іншою важливою ідеєю трансформістів є констатація зростаючої ролі національної держави (Д. Фрідман, М. Феазерстоун, Т. Люк, М. Мнакацян, І. Василенко). На противагу гіперглобалістам, трансформісти стверджують, що під дією глобалізаційних процесів «спрацьовують» певні механізми самозахисту, які викликають інтенсифікацію і відродження національної ідентичності. Держави змушені розробляти стратегії поведінки в умовах глобалізації, реагувати на виклики глобалізації, що достатньо посилює їх роль (П. Бергер, У. Шуркенс). Дослідження поведінки різних держав як носіїв національних культур в умовах глобалізації поширені в межах цього напрямку (Ю. Пахомов, Ю. Павленко). Трансформісти доводять, що в умовах глобалізації відбувається значна трансформація сутності класичної держави-нації (Т. Люк, Д. Хелд, Е. Гідденс, М. Мнакацян, І. Василенко). Сутність

трансформації полягає в зміні характеру зв'язків між суверенністю, територіальністю і державною владою. За державою залишається домінуюча влада над процесами, які відбуваються на її території, проте значний вплив в умовах глобальної взаємозалежності здійснюють транснаціональні процеси, а також процеси, які ініційовані та відбуваються за межами держави і їй непідконтрольні.

Проведений аналіз етимології теорій та концепцій вказує на значну розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від заперечення до абсолютизації глобалізації. Наведені розбіжності, а також широта міждисциплінарного спектру досліджень, дають підстави для припущення про неоднозначність і суперечливість глобалізації. Феномен глобалізації є яскравим прикладом взаємопроникнення і співіснування різних соціальних систем, на що вказує посткласична парадигма. Одні інтеграційні зусилля приводять до об'єднуючого результату, інші є безнадійними, внаслідок чого, потужні країни-лідери всупереч будь-якому ступеню глобалізації зберігають і розвивають силовий та економічний потенціал. При цьому, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність, створює додаткові можливості великим транснаціональним компаніям за рахунок невеликих та менше залучених до сучасних технологій.

Отже, глобалізація економіки є доволі суперечливим феноменом. З одного боку, її сутнісні характеристики сприяють підвищенню ефективності глобальної економіки, економічному та соціальному прогресу людства. З іншого боку, прояв цих характеристик часто суперечить інтересам широких верств населення світу та окремих країн, які не входять у групу «золотого мільярда». Окреслені проблеми актуалізують обґрунтування нової парадигми розвитку, альтернативної до глобальної. Теоретико-методологічна модель альтерглобалізації повинна відповідати якісно новим принципам соціального самовідтворення на засадах соціального партнерства, соціального захисту, реальних демократичних цінностей та інституті соціальної держави, тобто

інтегрувати всі позитивні характеристики глобальної економіки та способи розв'язання поточних і стратегічних проблем розвитку.

1.3. Системні характеристики неоліберальної моделі глобальної економіки з позицій міжцивілізаційних загроз

Як відомо, глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Інтегрування економічного, правового, культурного, політичного, військового, соціального простору країни у глобальний простір обмежує її суверенність, аж до поступової втрати. При цьому, сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризуються асинхронною ентропічністю, нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Налагодження глобальних економічних зв'язків опосередковано відображає відносини між національними економіками. Проте, наявність глобальних взаємозв'язків відображає суперечності національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя. Зазначене обумовлює потребу в дослідженні неоліберальної моделі глобальної економіки як міжцивілізаційного виклику інтернаціоналізації господарського життя.

В даний час глобалізація набуває нової форми, оскільки з виходом міжнародних зв'язків на глобальний рівень національна держава стає старою формою, яка не відповідає новій сутності відносин у суспільстві. Глобальні економічні взаємозв'язки, які виходять за національно-територіальні межі, проявляються в нових суспільних утвореннях. Разом з тим, існуюча форма (національна держава) намагається стати адекватною до нового змісту суспільних відносин. Цей процес відображається в створенні таких трансконтинентальних міждержавних організацій, як ООН, НАТО, СОТ та інших, і міждержавних мегарегіональних утворень, таких як ЄС, МЕРКОСУР, АЛАТІ, АСЕАН, АТЕС, АС (Африканський союз). Проте,

глобалізація світової економіки протиставляє цим міждержавним організаціям наддержавні, транснаціональні інститути. Це, насамперед, транснаціональні корпорації (ТНК) – управлінські та інженерно-технічні центри світового виробничого комплексу, реальні виробничі потужності яких розподілені по різних регіонах [1]. Розвиток ТНК і пов'язаних із ними економічних та політичних інститутів став початком епохи безпосередньої глобалізації.

Проблеми розвитку глобальної економіки та інтеграційних процесів залишаються актуальними, оскільки з 193-х незалежних держав світу складно виділити хоча б одну, на яку не впливали б глобалізаційні процеси. Це є причиною того, що суспільство, державно-правові устрої країн, економічна та соціальна сфери зазнають істотних деформацій та видозмінюються. Процес змін має різноплановий характер, який неможливо чітко ідентифікувати лише як позитивний чи негативний. Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Термін «глобалізація» у широкому сенсі розглядається як якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя з різким зростанням ролі зовнішніх чинників розвитку всіх країн і створення транснаціонального капіталу, а також як процес посилення світової інтеграції у результаті глобальних операцій ТНК. Глобальна економічна інтеграція (за Д. Лук'яненком) як нова еволюційна форма міжнародної економічної інтеграції є процесом посилення взаємозв'язку та взаємозалежності суб'єктів світового господарства і міжнародних економічних відносин, наслідком чого є їх цілісність та ємерджентність, які виявляються у сфері торгівлі, глобального руху фінансово-інвестиційних ресурсів, інформації та продуктивних сил, виробництві та формуванні відповідної інфраструктури.

Сучасний розвиток глобальної економіки відображає тенденцію до формування нових критеріїв конкурентних переваг в умовах науково-

технічної та інформаційно-технологічної революції. Пріоритетною і визначальною при цьому є спроможність суб'єктів міжнародних економічних відносин генерувати відповідні стратегії розвитку в умовах інноваційної інтеграції. Таким чином, виникає новий рівень конкуренції між країнами, зокрема щодо переваг у потенціалі адаптації їхніх соціально-економічних систем до вимог техноглобалізму, що передбачає «ефект випередження» в продукуванні нових товарів і послуг, розширенні номенклатури виробництва, оновленні структури експорту наукомісткої продукції, освоєнні екологічних технологій та нових видів відновлювальних ресурсів тощо [269].

На відміну від міжнародних економічних відносин, глобальна економічна система як утворення найвищого ступеня еволюції є життєздатною системою нестабільного типу, якій властиві високий ступінь взаємозалежності між внутрішніми елементами, наявність крос-ієрархічних взаємозв'язків між ними та здатність до самоорганізації за наявності взаємопов'язаних процесів, а саме: інституціональної детермінації взаємодії її суб'єктів різних рівнів ієрархії; підтримки життєвоважливого балансу інтересів з політичною, соціальною, екологічною та науково-технологічною системами. Зазначимо, що вияви процесу глобальної інтеграції економічних систем спостерігаються на всіх її рівнях. Головними тенденціями глобальної економічної інтеграції національних макросистем є процес інтернаціоналізації, який виявляється на мікрорівні в транснаціоналізації, а на макрорівні – в економічній мегарегіоналізації [13].

Стихійний розвиток технологій призводить до глобальної монополізації та створює проблеми, які неможливо розв'язати за допомогою стихійного саморозвитку і, отже, об'єктивного характеру набуває потреба усвідомленого втручання людства в процеси власного розвитку. Розвиток технологій досяг рівня, який обумовлює необхідність поширення області впливу соціальних систем саморегулювання з національного на наднаціональний рівень (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Альтерглобальна гармонізація національних моделей цивілізаційної експансії

Джерело: складено автором.

В даний час виокремлено, щонайменше, чотири моделі розширення національного регулювання, що реалізуються в умовах цивілізаційних експансій. Природно, що поступове перенесення центрів управління з національного на наднаціональні рівні радикально змінює сутнісне наповнення понять «суверенітет», «державна» і «батьківщина» і докорінно трансформує модель взаємодії національної держави з мегарегіональними утвореннями та світовими міжнародними організаціями [298]. Можна припустити, що ці процеси будуть надзвичайно хворобливими, оскільки супроводжуватимуться зміною національної самосвідомості та кризовими явищами.

Лібералізація світогосподарських зв'язків призвела до виникнення конкуренції між людськими цивілізаціями, тобто культурно-історичними спільнотами, об'єднаними не лише тісними економічними зв'язками, а й більш значними чинниками близькістю культур, подібністю систем цінностей і мотивацій, світоглядів, способів життя і типом дій. Поділ людства здійснюється не тільки за технологіями, що використовуються, і

рівнем добробуту, але й за цивілізаційною ознакою, або за ознакою культурної спільності. Це знайшло відображення не тільки в наукових працях, а й у практиці державного управління, насамперед в посиленні вимог і стандартів щодо поведінки представників інших держав законодавства розвинених країн. Для прикладу, в імміграційному законодавстві Великобританії безпосередньо вказано, що імміграція обмежується не для запобігання загроз підривної діяльності, не для збереження робочих місць і, навіть, не для економії бюджетних коштів на програми соціальної адаптації іммігрантів, але «...щоб уникнути ситуації культурного протистояння». Соціалізм і капіталізм конкурували в рамках єдиної культурно-цивілізаційної парадигми, і силове поле, що створювалось біполярним протистоянням, утримувало в її межах іншу людську спільноту, здійснюючи на неї могутній перетворюючий вплив. Зникнення біполярної системи зруйнувало це силове поле, вивівши на поверхню політики ряд цивілізацій [381].

Застосовуючи різні поєднання критеріїв економічної могутності та культурної спільності, дослідники окреслюють різну їх кількість. Так, З. Бжезинський, визнаючи сімнадцять основних людських цивілізацій, допускає домінування культурного і навіть етнографічного підходу, свідомо нехтуючи їхньою економічною значимістю, а отже, і можливостями участі в глобальній конкуренції. Конструктивнішим вважаємо методологічний підхід А. Уткіна, який у праці «Глобалізація: процес і осмислення» визначає сім «цивілізаційних комплексів» [406], хоча для оцінювання перспектив глобальної конкуренції цей підхід видається надмірно деталізованим. Визнаючи унікальність потенціалу Індії (у тому числі виникнення і зміцнення останнім часом войовничого усвідомлення первинності власних інтересів і готовності їх захищати, своєрідного «індуїстського фундаменталізму»), не можна не вказати на його інтровертність, дедуктивну спрямованість, і відсутність схильності до глобальної експансії. Ці характеристики додатково обтяжені стримуючим прогресом індуїстської

цивілізації, що триває більше 40 років як фронтальний конфлікт з ісламським світом. Істотно, що індійське суспільство, незважаючи на поліпшення технологій управління, яке досягнуте значними зусиллями за останні 30–35 років, як і раніше демонструє свою стратегічну безпорадність щодо впливу цього стримуючого фактора [291].

Японська і латиноамериканська цивілізації не володіють істотним економічним і, що в стратегічній перспективі важливіше, демографічним потенціалом експансії. За прогностичними оцінками, частка в населенні Землі протягом життя наступного покоління Японії практично не зміниться (з 9,3% в 1995 р. зменшиться до 9,2% в 2025 р.), а Латинської Америки знизиться на 0,7 проц. пункта (з 2,2 до 1,5%) [326]. Щодо православної цивілізації, зазначимо, що існування останньої не як культурного феномена в термінах З. Бжезинського, а як суб'єкта глобальної конкуренції, потребує, щонайменше, доведення. Принаймні такі православні країни, як Кіпр, Болгарія, Чорногорія і Греція, незворотно залучені в європейські регіональні процеси і, відповідно, приймають участь у глобальній конкуренції як частина хоча і периферійна західної цивілізації.

Спільноти пострадянського простору, у тому числі домінуючі православні, об'єднані не стільки за віросповіданням, скільки за спільністю історії та світської, а не релігійної культури. В цьому вадку можна стверджувати про радянську, тобто таку, що розпалася, або про ту, що формується на її руїнах, – російську цивілізацію, яка навіть у найбільш оптимістичному варіанті ще не завершила процес становлення і не має достатніх ресурсів для активної участі в глобальній конкуренції. Таким чином, зникнення «силового поля» біполярного протистояння соціалістичної та капіталістичної систем вивільнило лише дві глобальні цивілізаційні ініціативи: ісламську і китайську. Локальні цивілізації, які виникли близько шести тисячоліть тому в межах стародавніх держав та їхніх об'єднань – у Шумері, Єгипті, Індії, змінювалися, зникали, трансформувалися у цивілізації

нових поколінь. Можемо виокремити чотири фази економічного розвитку для типологізації цивілізацій [289].

А. Тойнбі взявши за основу класифікації приналежність до тієї чи іншої світової релігії виокремив 47 цивілізацій трьох поколінь, п'ять з яких є «живими» в ХХІ столітті: західна, православнохристиянська, ісламська, індуїстська, далекосхідна. Формування цивілізацій четвертого покоління зумовлене: по-перше, новим етапом історичного процесу; по-друге, зміною техногенної цивілізації на гуманістично-креативну, ноосферну, постіндустріальну форми; по-третє, викликом з боку процесів диференціації та дезінтеграції на нових принципах (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Фази економічного розвитку цивілізації

Джерело: авторська розробка за: [289].

Останнє найбільш яскраво спостерігається у західній цивілізації, яка, маючи за своє історичне «ядро» Західну Європу, набула розвитку індустріального суспільства і поширилася на Північну та Латинську Америку, Австралію та Океанію, перетворила на колонії Індію, Африку, підпорядкувала своєму впливу Китай. Світова конкуренція трансформується в міжцивілізаційну конкуренцію, наслідки якої незовсім прогнозовані. Найпростіше довести її аналогію з міжнаціональними конфліктами, розпалювання яких є злочином через їх ірраціональність: складність

розв'язання через протилежні системи цінностей сторін конфлікту і неможливість досягнення компромісу [300]. Учасники процесу міжцивілізаційної конкуренції розділені ще глибше, ніж у міжнаціональному конфлікті. Вони не лише досягають різних цілей різними методами, але й не можуть розуміти цінності, цілі та методи один одного. Фінансово-технологічна експансія Заходу, етнічно-економічна – Китаю та соціально-релігійна – ісламських країн не лише розгортаються в різних площинах, а й не приймають одна одну як глибоко чуже явище, вороже не через різне ставлення до основного питання будь-якого суспільного розвитку – питання влади, а й через сам життєвий уклад. Компроміс можливий тільки при зміні способу життя, тобто знищення цивілізації як учасника компромісу. При цьому взаєморозуміння, на відміну від внутрішньоцивілізаційних конфліктів, не тільки не є універсальним ключем до досягнення компромісу, але часто навпаки, знищує саму його можливість, оскільки виявляє несумісність конфліктуєчих сторін і лише підсилює ворожість між ними.

Конкуренція між цивілізаціями, незважаючи на те, що здійснюється щодо кожного з її учасників позасистемними методами, які носять деструктивний характер, безкомпромісна і зростає навіть за видимої рівності сил та відсутності шансів на чий-небудь успіх. Вона ірраціональна, а тому небезпечна і руйнівна. Кожна з трьох великих цивілізацій, проникаючи в іншу, не збагачує, а навпаки, роз'їдає і підриває її (класичні приклади – етнічний розкол американського суспільства та іманентна нестійкість прозахідних режимів в ісламських країнах). Можливо, іслам у найближче десятиліття стане «криголамом» Китаю щодо Заходу подібно до того, як гітлерівська Німеччина і в результаті сталінський СРСР стали «криголамом» США Рузвельта щодо Європи. Втім, розгляд традиційного світового «трикутника цивілізаційних сил» (Захід – ісламський світ – Китай) щораз менше виглядає вичерпним. На часі драматичніші події, ніж зіткнення західної та ісламської цивілізацій, як початок поділу Заходу, при якому

домінують не господарські, а цивілізаційні розбіжності між Євросоюзом та США. Цивілізаційна конкуренція більше, ніж інші, відбувається в конкретній сфері протистояння за право визначення «порядку денного» та принципів, що відповідають певному виду діяльності. Будь-яка широкомасштабна взаємодія відбувається в різних площинах, охоплює широкий спектр завдяки, тому кожен з її учасників намагається використати всі можливості вирішення найбільш важливих для себе. Подібне прагнення полегшується об'єктивною необхідністю вибору в процесі взаємодії одного-єдиного головного аспекту, за яким і буде досягнута домовленість, при цьому визначення всіх інших аспектів проблем носитиме похідний характер до цієї домовленості.

На нинішньому етапі розвитку теорії глобалістики серед основних методологічних підходів до визначення природи, суті та характеру розвитку процесів глобалізації домінує соціально-культурологічний, за яким глобалізація розглядається в широкому цивілізаційному контексті. Професор У. Мінголо трактує глобалізацію як третій етап тисячолітньої глобальної трансформації, розглядаючи перший як розпад колоніальної системи, а другий як руйнування соціалістичної системи. Визнається нова цивілізаційна роль глобальних ТНК, які нібито підводять народи до досягнень цивілізації. До істотніших ознак економічного глобалізму відносимо: вихід економічних інтересів національних суб'єктів господарювання за державні рамки; вихід національних корпорацій на глобальний ринок, що формується; перетворення національних корпорацій у ТНК, а потім у глобальні корпорації; розширення сфери діяльності транснаціональних економічних і фінансових структур до рівня глобальних ринків; неможливість вирішення більшості економічних і соціальних проблем на національному рівні; зростаючу залежність економічної ситуації більшості країн від становища в країнах-лідерах глобалізації; поширення доларизації національних економік; посилення добровільно-примусової координації національних економічних і фінансових стратегій і політик на глобальному рівні (особливо у торгівлі,

фінансах, екології, зайнятості, еміграції). Як результат, погоджуємось із А. Філіпенком та виділяємо на сучасній постіндустріальній фазі такі цивілізації, як: євразійська, східноєвропейська, західноєвропейська, північноамериканська, латиноамериканська, африканська, японська, китайська, буддійська, індійська, мусульманська, океанічна.

Особливостями четвертого покоління локальних цивілізацій є те, що вони більш диференційовані порівняно з цивілізаціями третього покоління (зокрема, стратифікація західної цивілізації на західноєвропейську, північноамериканську, латиноамериканську, океанічну; далекосхідної – на китайську, японську, буддійську). Саме з ними пов'язане зростання ролі цивілізаційної спільності та міжцивілізаційних розбіжностей. При цьому відбувається нагромадження потенціалу партнерства локальних цивілізацій і формування нового типу відносин між ними. На початку XXI ст. у геоекономічному просторі з класичних цивілізаційних груп IV покоління можна виокремити авангардні цивілізації, які реалізують високотехнологічну постіндустріальну економічну програму, з узгодженням ринкових механізмів з регулюючою функцією держави (країни-лідери глобальної економіки, що забезпечують високий рівень її зростання та об'єднують Північну Америку, Західну Європу, Японію, а також нові індустріальні країни); цивілізації з приблизно середньосвітовим рівнем розвитку (латиноамериканська і, частково, мусульманська цивілізації, а також країни Центральної і Східної Європи); цивілізації з низьким рівнем економічного розвитку, що перебувають на стадії стагнації, – африканська цивілізація (на південь від Сахари, за винятком ПАР), частина мусульманських і буддійських країн з низьким рівнем доходу на душу населення; китайська цивілізація; євразійська цивілізація.

Системні виклики неоліберальної моделі світової економіки пов'язані з тим, що на сучасному етапі розвитку глобальної економіки об'єктивна закономірність транснаціоналізації реалізується переважно в межах теорії

неолібералізації. В минулому теоретичні положення економічного лібералізму постулювали, що рівень економічної ефективності суспільства обумовлюється індивідуальною приватною власністю. З погляду представників цього напрямку ніхто не має права порушувати чужу волю, у тому числі економічну. Ф. Хайєк, як представник неолібералізму зазначав: «Індивідуалізм – це не егоїзм і самозакоханість, це насамперед, повага до особистості близького, це абсолютний пріоритет права кожної людини реалізувати себе в цьому світі». Глобальна економіка – це складне поєднання багатьох взаємозалежних ринків, різних грошових систем і макромоделей економічної політики різних держав, в яких ціни та курси національних валют можуть встановлюватися та регулюватися державною владою і ринковими механізмами. В процесі еволюції теорія класичного лібералізму, який виник кілька століть тому, поступово трансформувалася у його сучасний напрям – неолібералізм. Неоліберальна методологія базується на принципі саморегулювання ринкової економіки, вільної від зайвої регламентації держави. Її представники відстоюють два положення: по-перше, стверджують, що ринок як найефективніша система господарства створює найкращі умови для економічного зростання; по-друге – відстоюють пріоритетне значення свободи суб'єктів економічної діяльності.

Як відомо, усталені два напрями державного регулювання економіки: кейнсіанський і неоліберальний. Якщо кейнсіанство припускає активне державне втручання в економіку, то неолібералізм – це відносно пасивне державне регулювання. Кейнсіанську модель трактуємо як сукупність державних заходів щодо інвестування різних сфер економіки, розширення обсягів замовлень і закупівель уряду, що відповідно призводить до дефіциту державного бюджету й інфляції. Неоліберальну модель розуміємо як лібералізацію економіки, вільне ціноутворення, провідну роль в економіці приватної власності і приватного сектору економіки, обмежену участь держави в економічних процесах і її сприяння вільному й стабільному

функціонуванню ринку з метою забезпечення рівноваги в економіці. На противагу кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки, низка країн в 30-х роках ХХ сторіччя сприяла відродженню економічного лібералізму. Найбільші наукові центри в Німеччині, США й Великобританії одержали відповідні назви: Фрайбурзька школа (В. Ойкен, В. Репке, А. Рюстов, Л. Ерхард та ін.), Чиказька або монетарна школа (Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.), Лондонська школа (Е. Кеннан, Л. Роббінс та ін.), Віденська школа (Л. Мізес, Ф. Хайєк). Видатними представниками неоліберальних ідей у Франції стали економісти Ж. Рюєфф та М. Алле.

Домінування ідей лібералізму в останні десятиріччя привело до того, що економіка дисгармоніє з системою соціальних відносин, а соціальні зв'язки інтегрувались в економічну систему, що істотно вплинуло на суспільний розвиток. Ринок підпорядковує всі сфери – працю, гроші, земельні і природні ресурси, довкілля, людські взаємовідносини. Наслідком є витіснення і стагнація реального сектору економіки, зростання фіктивного (спекулятивного) капіталу, орієнтованого на отримання прибутку від зміни цін, на ірраціональне споживання товарів, послуг, інформаційного продукту. Разом із свободою і мотивацією діяльності, це зумовлює виникнення культури безвідповідальності, кризи морально-етичних цінностей та принципів трудової етики. Фінансові інститути набувають ознак віртуальних інструментів перерозподілу ресурсів і влади у глобальній економіці. Постійна прогресія прибутку поступово, але цілеспрямовано, формує передумови руйнівних світових економічно-фінансових криз. В умовах глобальної економіки та інформаційно-технологічної революції неолібералізм обумовлює деіндустріалізацію малих економік, зростання їхніх втрат від конкуренції з боку країн-лідерів і глобальних корпорацій. Екскурс неоліберальної системи світової економіки дає підстави сформулювати її певні виклики (рис. 1.10). Проте, головна небезпека «примусового лібералізму» для країн, що розвиваються, полягає в тому, що примусове

звільнення від захисних бар'єрів, примусове заохочення лібералізації, особливо у випадках, коли вона не відповідає їх «резервам міцності», завдає їм такого поштовху глобальної конкуренції, який вони не можуть витримати. Так, перманентний голод в Ефіопії та багатьох інших слаборозвинених країнах Африки виник не лише через поганий менеджмент і ерозію ґрунтів, а й через руйнівний «розтин» переважно аграрних слаборозвинених економік стихійними і неспіввимірними силами міжнародної конкуренції.

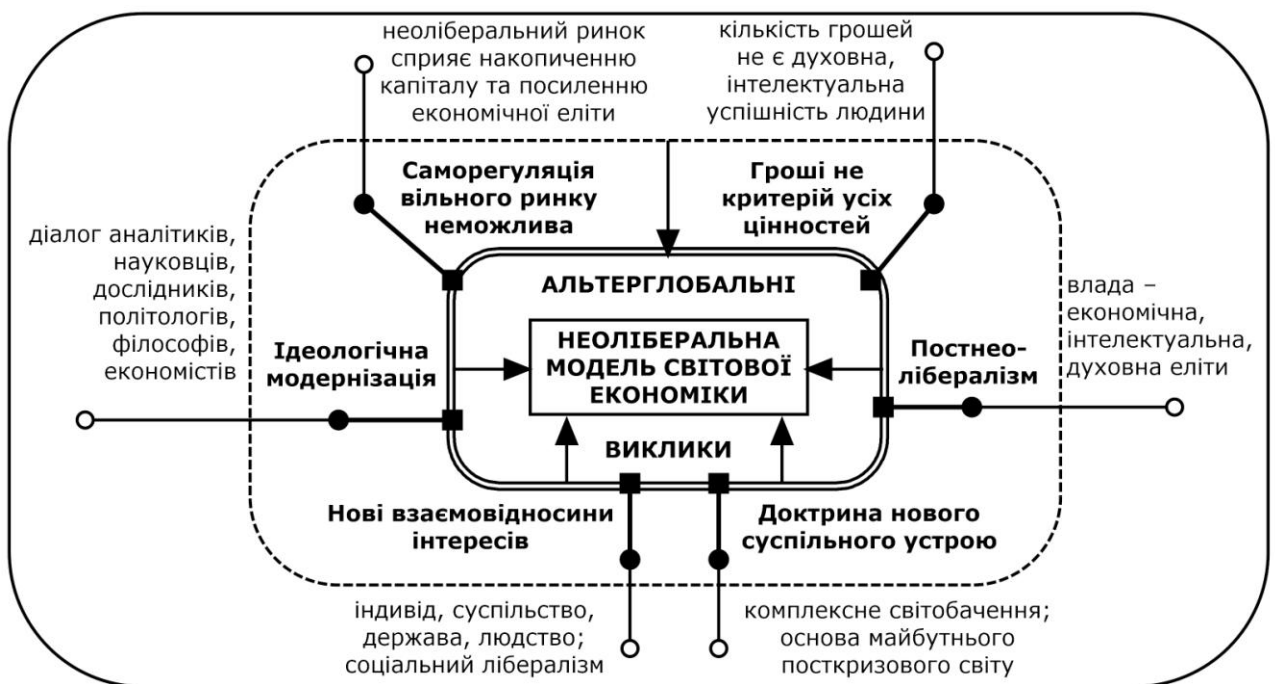

Рис. 1.10. Альтерглобальні виклики неоліберальній моделі світової економіки

Складено автором.

При цьому, практика реалізації правил СОТ не дає можливості цим країнам застосовувати навіть ті методи захисту національних ринків, які проти них використовують розвинені країни. У результаті глобальна конкуренція руйнує економіки, що відстають не тільки через їх слабкість і нездатність конкурувати «на рівних», а й через відмову у створенні рівних умов і послідовне застосування «подвійних стандартів». Руйнівна сила «відкриття» нерозвинених країн глобальній конкуренції має подвійний

вплив. З одного боку, зростання конкуренції, імпорту відносно дешевих товарів і зовнішньоекономічна лібералізація перетворюють домінуюче традиційне виробництво в цих країнах в безнадійно нерентабельне. З іншого боку, імпортовані товари змінюють структуру потреб населення, через що воно скорочує споживання багатьох традиційних продуктів.

За сприяння таких міжнародних фінансових установ, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та СОТ, неоліберальна політика була прийнята більшістю країн, хоча окремі з них (Китай, Швеція, Польща) з огляду на власні інтереси допустили лише часткову неолібералізацію своїх економік. Неолібералізм утвердився і став домінувати в думках та ідеях не тільки представників політико-владних еліт, а й громадах цих країн. Економічна теорія неолібералізму сприяла відновленню форм суспільно-економічної організації, які існували в розвинених країнах до Великої депресії. Згідно з цією теорією неолібералізм є абсолютною економічною свободою та невтручанням держави в економічні та фінансові процеси вільного ринку. Відповідно, монетаризм замінив кейнсіанську концепцію економічної політики, держава почала виконувати функції, спрямовані на боротьбу з інфляцією та підтримку ділового клімату, відмовляючись від забезпечення соціальної справедливості і повної зайнятості населення, громадяни взяли на себе відповідальність за власні дії та добробут. Цей підхід поширився в усіх сферах соціального забезпечення (освіта, медицина, пенсійне забезпечення). Неоліберальна система сприяла активізації банківської сфери та максимальній приватизації активів у всіх секторах економіки та соціального життя. Галузі, підприємства та установи освітнього, медичного, наукового і, навіть, військової сфер і секторів макроекономічних систем повністю стали власністю приватних суб'єктів господарювання. Держава при цьому виступає як гарант захисту права приватної власності, національного та зарубіжного капіталу. У неоліберальному світі як основа соціальних відносин набула широкого

поширення короткострокова контрактно-договірна форма. Договори укладаються не лише на товари та послуги, а й на здоров'я, материнство і честь людини.

Після періоду розвитку неоліберальної теорії світової економіки в даний час неолібералізм втрачає свою актуальність всупереч бажанням світової політико-економічної еліти, а неоліберальна модель набуває ознаки міжцивілізаційної загрози інтернаціоналізації господарювання. Саморегуляція вільного ринку ускладнена тим, що ринок організований на неоліберальних засадах сприяє нагромадженню капіталу та посиленню могутності економічної еліти, реальна влада якої нівелює цінності демократії, які в більшості країн існують лише формально. Суспільство повинно відмовитися від неоліберальних положень, оскільки гроші не є критерієм усіх цінностей, а їхня кількість не відображає успішність людини в духовному та інтелектуальному вимірах. Окрім того, обсяг спожитих товарів і послуг не є ознакою високого рівня якості життя. Після втрати позиції теорії неолібералізму до влади, поряд з економічною елітою, повинна прийти інтелектуально-духовна еліта, спроможна забезпечити достатньо швидкий розвиток світової цивілізації.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне з використанням ліберальних ідей розробляти новий системний світогляд, парадигму нового суспільного ладу, альтерглобального характеру як основи майбутньої геоекономіки. При цьому важливою залишається ідеологічна перебудова, тобто визначення ідеології нових взаємовідносин інтересів між індивідами, соціумом, державою та людством. Зважаючи на те, що регулятивні функції в економіці та суспільстві повинні належати державі, актуалізується розробка нових методологічних підходів до перерозподілу багатства з врахуванням недоліків теоретичних положень неолібералізму. За існуючих тенденцій альтерглобальна ідеологія повинна стати доповнюючою і гармонізованою з теорією глобалістики, причому соціальний лібералізм залишається ідейним

базисом модернізації глобальної економіки з широким діалогом політологів, філософів, соціологів та економістів.

Стратегія соціально-економічного розвитку потребує певних передумов, зокрема врахування небезпеки глобальних ризиків, створення ефективної системи забезпечення національної безпеки, підтримки макроекономічної стабільності, динаміки зростання інвестиційної активності, низького рівня інфляції за динамікою, консервативної бюджетної політики, раціонального регулювання валютного курсу, поліпшення якості людського капіталу, узгодженість дій державних і суспільних інституцій з вибору та підтримки перспективних наукових досліджень і технологій для досягнення стратегічних цілей. Для економічного зростання національних та глобальної економік необхідні нові імпульси, компромісні та прийнятні для більшості учасників міжнародних економічних відносин при посиленні глобальної конкуренції. Приймаючи до уваги системні виклики неоліберальної моделі світової економіки, динамічні стратегії розвитку повинні бути альтерглобальними з урахуванням синхронізації економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів; поетапного утвердження постіндустрального економічного способу виробництва з характерним набором і його порядковим співвідношенням; чіткого розмежування ринкових і неринкових секторів економіки; зміни співвідношення реальної та «віртуальної» економіки, що відображає пропорції відтворення у деформованій реальності фінансово-кредитних цінностей, які переміщуються за адміністративними закономірностями та рівнями культурної інтеграції та глобальної соціальної поляризації.

Систематизація методологічних підходів до критичної оцінки процесів глобалізації дозволяє виокремити невизнання сприятливих наслідків глобалізації з акцентом, що сили глобальних економічних трансформацій виступають проти використання необхідних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, які підривають

суверенність і стабільність держави, суперечать потребам суспільств і є практично неконтрольованими (рис. 1.11).

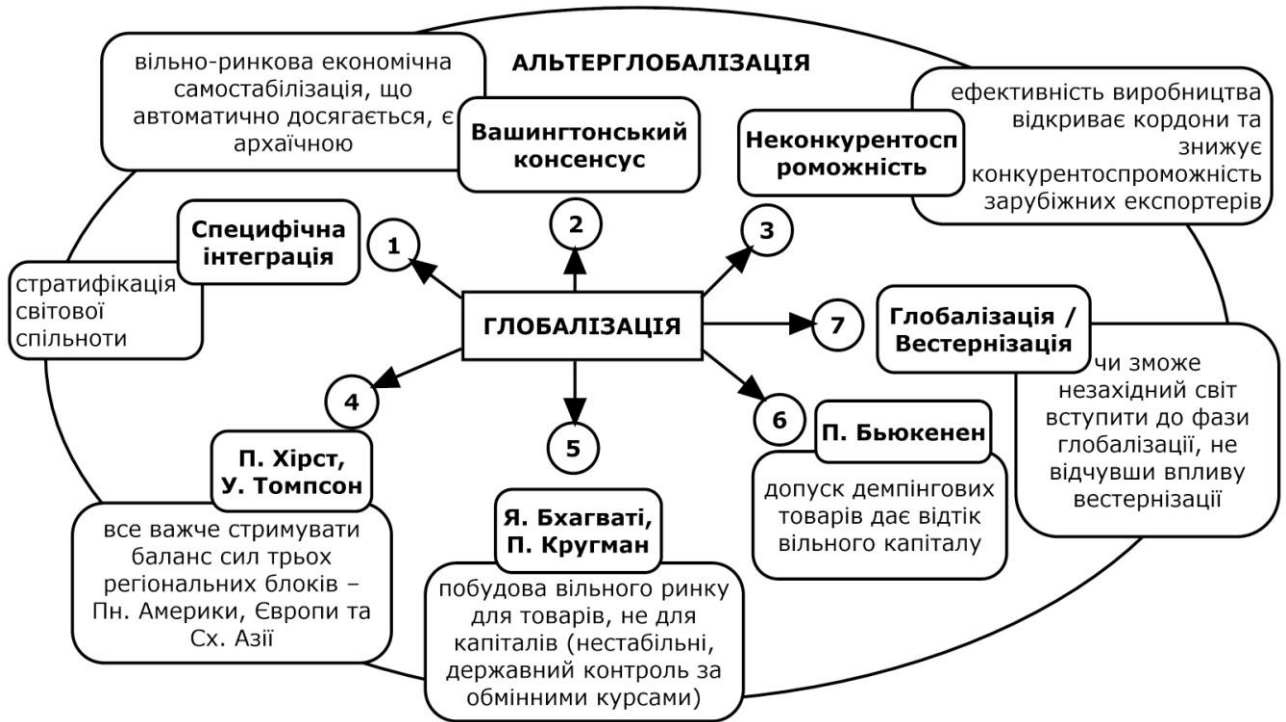

Рис. 1.11. Основні критичні положення щодо процесів глобалізації

Джерело: складено автором.

Детальніше зупинимося на сутнісних характеристиках критики глобалізації за нумерацією наведеною на рисунку 1.11. 1. Глобалізація специфічно інтегрує світ внаслідок чого відбувається стратифікація глобальної економіки, отримуються позитивні об'єднуючі результати і виникають гострі суперечності. 2. Реалізація програми Вашингтонського консенсусу, яка активно нав'язувалася з посередництвом США різноманітними фінансовими інститутами, передбачала десоціалізацію країни «периферії». Ідея вільної ринкової економічної самостабілізації, що автоматично досягається, стає архаїчною. 3. За критичною позицією П. Хірста та У. Томпсона, глобалізація – це міф, мета якого полягає в приховуванні конфронтаційної реальності глобальної економіки, яка стає важко стримуваним балансом сил трьох мегарегіональних блоків – Північної

Америци, Європи та Східної Азії, де національні уряди зберігають регуляторний вплив.

4. У провідних країнах ефективність забезпечується в великих виробничих зонах, які за умови відкритості стануть неконкурентоспроможними для зарубіжних експортерів з нижчим рівнем витрат. 5. Дж. Бхагваті та П. Кругман вважають найдоцільнішою побудову вільного ринку для товарів, а не для капіталів, оскільки останні є нестабільними за природою і потребують державного контролю, щонайменше за обмінними курсами. 6. Американські ізоляціоністи разом з П. Бьюкененом стверджують, що глобалізація – це система допуску на багатий і справедливий американський ринок демпінгових товарів з країн з дешевою робочою силою, що спричиняє вплив вільного американського капіталу в країни, що розвиваються, і послаблює позиції США. 7. Важлива проблема раціональності співвідношення глобалізації і вестернізації полягає у відповіді на питання чи зможе незахідний світ стати учасником глобальної економіки, не відчуваючи впливу вестернізації, збереження національної культури як ефективного цивілізаційного підґрунтя вестернізації.

До негативних наслідків глобалізації відноситься насамперед посилення соціальної нерівності, деградація довкілля, фрагментація виробництва з розвинутих країн та ліквідація робочих місць і безробіття, погіршення конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства у розвинених економіках, зростання загрози для культури враховуючи те, що як глобалізація економіки та торгівлі, культура також глобалізується імпортується та експортується. Несправедливий розподіл вигод від глобалізації зумовлює виникнення конфліктів на національному, мегарегіональному та глобальному рівнях ієрархії. Деякі вчені стверджують, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи, що економіка бідних країн розвивається швидшими темпами, ніж багатих країн. Насправді швидке зростання характерне лише для

невеликої групи країн Південно-Східної Азії, у той час, коли у слаборозвинених економіках спостерігаються істотно нижчі темпи зростання, ніж у розвинених країнах, внаслідок чого відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а їх поляризація, країни із швидкими темпами зростання входять у групу розвинених країн, а слаборозвинені все більше відстають.

Диференціація за доходами викликає суспільне невдоволення, що може спричинити міжнародні конфлікти, оскільки бідні країни прагнуть приєднатися до клубу багатих і готові боротися за свою частку у світовому поділі праці. До того ж несправедливий розподіл витрат і вигод глобалізації зумовлює нерівномірний розвиток галузей, їх занепад (гірничодобувна, машинобудівна, суднобудівна тощо) з відповідними соціальними наслідками. Проблема розподілу вигод є однією із найважливіших на сучасному етапі розвитку глобальної економіки, яка поляризується, з концентрацією економічної активності і прибутків у країнах-лідерах, переважно членах ОЕСР. Приєднання до глобальної економіки постсоціалістичних країн, а також таких слаборозвинених країн, як Мадагаскар або Республіка Нігер, не покращило економічне становище, а лише загостило маргіналізацію. Наголосимо, що зростання економічної та соціальної нерівності спостерігається також в межах постіндустріального світу. Нові політико-владні еліти постіндустріалізму дедалі більше відокремлюються від громадян власних країн, що прискорює процеси глобалізації багатства і локалізації бідності.

Отже, поряд з позитивними наслідками інтеграції, взаємодії, співробітництва, глобалізація породжує гострі системні проблеми: зростання розриву між полюсами багатства та бідності; соціальна ціна інтеграції країн, що розвиваються; трудоресурсну кризу і масові звільнення у розвинених країнах; глобальна деградація довкілля; невизначеність у стратегічному вимірі негативних наслідків науково та інформаційно-технологічної

революції; поширення міжнародного тероризму; витіснення і знищення локальних культур; криза демократії. Саме на розв'язання цих створених або посиленних процесами глобалізації проблем спрямований альтерглобалізм, як рух чи соціально-економічне явище.

Висновки до розділу 1

Узагальнення та системний аналіз теоретико-етимологічних засад дослідження цивілізаційного розвитку альтерглобалізації дає підстави для таких висновків.

1. Рівень розвитку країни виражається її соціально-економічним становищем, при якому реальні потреби населення задовольняються через раціональне та стабільно-ефективне використання природних та набутих ресурсів. Теорія модернізації доводить, що проблему відсутності продуктивних інвестицій в країнах «третього» світу можна розв'язати наданням допомоги у вигляді капіталу, технологій та експертизи. Згідно теоретичних положень, структурна диференціація збільшує функціональні можливості сучасних організацій та створила проблему інтеграції та координації діяльності різних нових інституцій. Основними рисами сучасних суспільств є диференціація політичної структури та секуляризація політичної культури з етосом рівності, яка підвищує управлінську здатність політичної системи суспільства.

2. Теорія залежності визначає причиною добробуту багатих і зубожіння бідних країн ступінь інтеграції останніх у глобальну економіку. На відміну від розвитку самодостатніх націй, розвиток націй «третіх» країн передбачає підпорядкування «центру». «Периферійні» нації перебувають на високому рівні економічного розвитку, коли їх зв'язки з «центром» є слабкими. Післякризове відновлення «центрів» і налагодження торговельних та інвестиційних зв'язків, повністю чи певною мірою інкорпорує «периферійні»

країни і уповільнює процес індустріалізації. Країни слаборозвинених мегарегіонів, які в минулому функціонували у традиційній феодалній системі, теж мали взаємовідносини з «центром». Більшість новітніх досліджень залежності зосереджена на несприйнятті відносної автономії влади від потужних еліт, науковці цього напряму економічної теорії сприймають маржу руху національних урядів як спробу реалізації власних теоретичних положень.

Теорія світ-системи концентрується на визначенні таких характеристик глобальної економіки, які не пояснюються лише залежністю і охоплюють такі явища і процеси: темп економічного зростання країн Східної Азії не став «виробничим імперіалізмом»; широкомасштабна криза країн соціалістичного табору охоплювала ліквідацію СРСР, крах культурної революції, економічну стагнацію та поступова лібералізація і відкриття економік; північноамериканська соціально-економічна криза, яка спричинила війну у В'єтнамі, Уотергейтську кризу, нафтове ембарго 1975 р., стагнацію та інфляцію наприкінці 70-х років минулого сторіччя, а також зростання протекціонізму, безпрецедентний державний дефіцит і послаблення американської гегемонії в світовій економіці.

Теорія глобалізації виникла в процесі глобальної економіки на початку її інтеграції з особливим акцентом на економічну сферу. Сучасна система комунікації передбачає структурні, соціальні, економічні та культурні модифікації національних закономірностей. Глобальні системи комунікацій набувають більшого значення, а нації взаємодіють простіше на державному та особистісному рівнях системної ієрархії. Незважаючи, що культурні чинники є визначальними для розвитку суспільства, в сучасних умовах, в сучасних умовах не важливе використання національної держави як одиниці аналізу, оскільки глобальні та міжнародні зв'язки характеризують її як менш корисну. Поширення стандартизації технічного прогресу збільшує роль соціальних секторів, що можуть зв'язуватися з соціумом країн.

3. Аналіз етимології, теорії та концепцій доводить істотну розбіжність у розумінні сутності, структури і логіки глобалізаційних процесів – від заперечення глобалізації до її абсолютизації. Проте, ця ж розбіжність, а також міждисциплінарний спектр досліджень дали підстави для висновку про неоднозначність і суперечливість глобалізації, яка відображає взаємопроникнення і співіснування різних соціальних систем. Інтеграційні процеси приводять до об'єднуючих і роз'єднуючих наслідків через що потужні держави, незважаючи на ступінь їх участі у глобальній економіці зберігають і розвивають силовий та економічний потенціал. Національні економіки явно безпосередньо чи приховано можуть стати об'єктом впливу ТНК. Крім формування метасистемних характеристик світових господарських зв'язків конкуренція як інституціональний економічний процес в національних економіках і між ними розвиває тенденції до зникнення.

4. На відміну від світогосподарських зв'язків, глобальна економіка як метасистемне утворення найвищого ступеня еволюційного розвитку є життєздатною системою нестабільного типу з високим рівнем взаємозалежності внутрішніх елементів, формування крос-ієрархічних взаємозв'язків та здатності системи до самоорганізації за умови інституціональної детермінації взаємодії суб'єктів різних ієрархічних рівнів; збалансованістю інтересів з політичної, соціальної, екологічної та науково-технологічної систем. Домінування ідей лібералізму в останні десятиліття призвело до дисгармонійності економіки з соціальними відносинами. Втім, головна небезпека «примусового лібералізму» для країн, що розвиваються, полягає в звільненні від захисних бар'єрів та заохоченні лібералізації під тиском, особливо у випадках, коли це перевищує «резерви міцності».

Основні результати дослідження опубліковано в : [81; 82; 83; 86; 88; 90; 91; 94; 97; 99; 100].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Інституційне забезпечення та концептуальна модель економічних імперативів процесів альтерглобалізації

Процеси глобалізації посилюють залежність глобальної економіки від інституціональних перетворень, змінюючи роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Прихильники глобалізації вбачають у ній подальший прогрес за умови розвитку інформаційно-технологічної революції. Критики попереджають про небезпеку для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності. Саме тому актуальним на сьогодні є розробка та імплементація методології дослідження та стратегічного програмування розвитку в альтерглобальному вимірі.

Істотним імперативом глобальних процесів є системні зміни характеру, способів і ролі процесів комунікації. Лавиноподібне збільшення обсягів наукових знань та інформації, якісна зміна її структури зумовлює підвищення швидкості інформаційного обміну, трансформуючи як якість і структуру інформації, так і суспільства, формує інформаційне суспільство з головним ресурсом розвитку – інформацією. Швидкість інформації впливає на суспільство, зумовлюючи ланцюгову реакцію взаємозв'язків між елементами метасистеми: «людина-соціум-природа». При цьому, інформатизація властива як розвиненим суспільствам, так і країнам, що розвиваються. Новітні інформаційно-комунікаційні технології трансформують нові суспільні структури. Окремі дослідники використовують спеціальний термін «мережеве суспільство» з характерними ознаками децентралізації та віртуальної соціальної комунікації. Істотною ознакою нового суспільства є зняття чи послаблення соціального контролю та примусу, оскільки взаємодія у віртуальній реальності, ускладнює або

взагалі унеможлиблює соціальний контроль, що особливо вразливе для традиційного східного суспільства, де надзвичайно важливою є суспільна думка як засіб контролю. При цьому руйнуються усталені цінності, морально-етичні норми і традиції, підвалини сім'ї. Сучасне глобалізоване суспільство, з одного боку, є результатом збільшення швидкості передачі інформації, з іншого – самостійно змінює не лише роль інформації, способи її поширення, а й її зміст, якість, структуру. Інформація перетворюється на комунікацію і, відповідно, на товар.

Якщо економічної глобалізації уникнути неможливо, то потрібно зробити акцент стратегії національного розвитку на парадигмі альтерглобалізації, як доповнюючої до глобалізації, що враховує інтереси всіх країн-учасниць. При цьому альтерглобалізація повинна здійснюватися не спонтанно і хаотично, а під впливом і контролем глобальної міжнародної організації, внаслідок цілеспрямованої діяльності якої, необхідне утворення інтегративних інститутів, подібних до ЄЕС, Європейського союзу, Союзу азійських країн, Євразійського союзу та ін. Важливого значення в регулюванні глобальної економіки набувають імперативи альтерглобального розвитку, які об'єктивно зумовленими принципами поведінки суб'єктів глобальної системи, напрямами, формами і методами господарювання, механізмами, інструментами і засобами їх реалізації, що носять характер закономірностей і використовуються в межах інституціонального базису, що відповідає загальноцивілізаційним інтересам.

Термін «імператив» (лат. «imperatives» – «владний, наказовий») означає вимогу, наказ, закон. А. С. Філіпенко дослідив, що раніше цей термін використовували у філософії для означення загальнозначущого морального наказу. Цей термін, зокрема «категоричний імператив», уперше застосував І. Кант, який трактував «категоричний імператив» як безумовне загальнообов'язкове формальне правило поведінки всіх людей. О. А. Грішнова дійшла висновку, що категоричний імператив вимагає

поводитися завжди відповідно до принципу, який у будь-який час може стати загальним моральним законом, і ставитися до людей як до мети, а не як до засобу. У широкому сенсі категоричним імперативом розуміють основний принцип дії абсолютного і безумовного характеру, як наприклад, боротьба за мир і збереження цивілізації, за виживання природи та ін. До основних імперативів альтерглобального розвитку України відносяться: політичні; науково-технологічні; інформаційні; культурні; екологічні; людського розвитку; соціально-економічні. Політичні імперативи альтерглобального розвитку передбачають трансформацію однополярної метамоделі світоустрою з домінуванням США у багатополярну із посиленням ролі мегарегіональних інтеграційних утворень та нових центрів глобальної економіки (КНР, Індія, РФ, країни Близького Сходу). Відповідно, науково-технологічні імперативи альтерглобального розвитку відображаються у прискоренні науково-технічного прогресу країн через їх залучення до створення інтелектуальних інноваційних продуктів та їх комерціалізації.

Основним імперативом інформаційної компоненти альтерглобалізації є динаміка та масштаб інформаційно-технологічної революції, яка перетворює інформацію в найважливіший ресурс генезису та розвитку соціальних систем та мотивує до масового впровадження інформаційних технологій в усі сфери людської життєдіяльності. Для культурних імперативів на альтерглобалізаційні процеси безпосередньо і приховано впливають інші чинники, ніж в економічній, політичній, фінансовій сферах, внаслідок того, що гомогенізація, універсалізація матеріальної компоненти у духовній сфері достатньо ускладнені. Можливим способом взаємодії культур у глобальному вимірі є рівне партнерство, де як підстава розуміння партнерів виступає дотримання принципу доповнюваності. Аналогічно, екологічними імперативами будемо вважати обов'язкові, об'єктивно зумовлені правила екологічного поводження, напрями, форми і методи господарювання, механізми, інструменти і засоби їхньої реалізації, що мають обов'язковий

характер і використовуються в межах правового поля, яке відповідає інтересам суспільства (рис. 2.1).

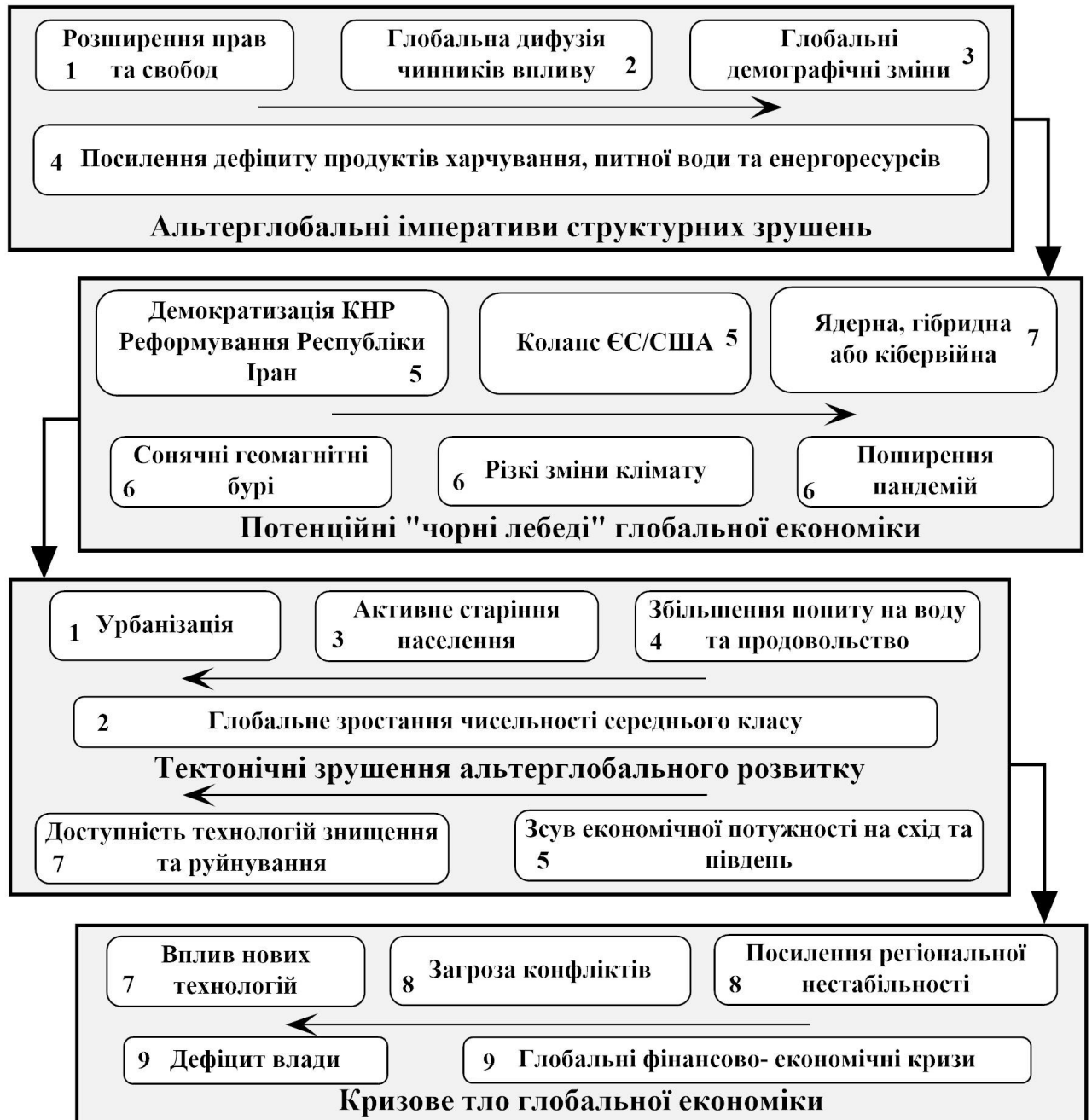

Рис. 2.1. Концептуальна модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації

Джерело: побудовано автором.

Формування закономірностей людського розвитку відображене в концепції розвитку людини як гуманітарного надбання цивілізації. Як і

теорія та методологія практики державного управління, концепція постулює неможливість обмеження суспільного прогресу збільшенням доходів чи матеріального багатства і визнання підпорядкованості розвитку людей, а не навпаки. Процеси глобалізації соціуму актуалізують соціально-економічні імперативи альтерглобального розвитку, генеровані в життєдіяльності людини. Критичні оцінки процесів глобалізації базуються на невизнанні її позитивних результатів і на тому, що політико-владні та політико-економічні чинники глобальної економіки виступають проти глобальних регуляторних інструментів, сприяють транснаціоналізації, яка руйнує стабільність і суверенність держави, не відповідає суспільним потребам і контролю. За Д. Шольте, альтерглобалізм виник насамперед як спроба зрозуміти процеси глобалізації не з позиції бізнес-еліт та транснаціональних монополій, а з погляду інтересів людини [383]. До критичних імперативів розвитку глобалізації відносяться: соціальна нерівність, фрагментація виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості, сільського господарства у розвинених країнах та якості життя працюючих, деградація довкілля, зростання загрози впливу на культуру.

Д. Плеєрс зауважив, що сучасний альтерглобальний рух передбачає збереження процесу глобалізації, орієнтованого на мінімізацію впливу глобальних проблем розвитку [363]. А. Бузгалін розглядає альтерглобалізм як соціальний рух, який підтримує деякі аспекти глобалізації, насамперед міжнародну інтеграцію, оскільки демократія, правосуддя, екологічний захист і права людини повинні домінувати над економічними інтересами [22]. Погоджуємось з Д. Плеєрсом, що процес альтерглобалізації повинен зберегти процес глобалізації, проте перенаправити його таким чином, щоб мінімізувати загострення існуючих глобальних проблем сьогодення [363]. В цих умовах актуалізується розв'язання науково-прикладної проблеми розробки методологічних основ дослідження альтерглобалізації та їх

застосування для обґрунтування концептуальної метамоделі положень парадигми альтерглобального розвитку на засадах соціального партнерства, соціального захисту та диверсифікації сфер впливу.

До альтерглобальних імперативів структурних зрушень світової економіки, сила впливу яких посилюватимуться в динаміці належать: глобальне розширення прав та свобод; дифузія глобального впливу; демографічні зміни та дефіцит продовольства і ресурсів. Зменшення чисельності бідного населення, підвищення рівня освіти та надання медичних послуг, збільшення чисельності представників середнього класу посилюють вплив суспільств на розвиток глобальної економіки. Цей імператив одночасно є причиною і наслідком глобальних мегатенденцій, у тому числі розширення меж економіки, швидкого зростання країн, що розвиваються, та масового поширення нових технологій у комунікаційній сфері, реальній економіці. З одного боку, розвивається і використовується потенціал особистісної ініціативи як основи для розв'язання глобальних проблем. З іншого боку, за умов структурних зрушень окремі індивіди та невеликі групи людей можуть отримати доступ до руйнівних і смертоносних технологій. Доступ до комп'ютерних засобів ураження, високоточної та біологічної зброї дасть змогу здійснювати великомасштабні акти тероризму та забезпечить невеликим групам можливості, що раніше перебували у винятковій монополії держави.

Інтенсифікація дифузії впливу окремих країн дозволяє припустити, що азійські країни за потужністю перевершать країни Північної Америки та Європи за зростанням ВВП, обсягом населення, видатками на оборону і технологічними інвестиціями. В КНР вже створені підстави стати найбільшою світовою економікою. Структурні зрушення посилюють залежність розвитку глобальної економіки від стану економік країн, що розвиваються. Крім КНР, Індії та Бразилії, на її розвиток в стратегічній перспективі істотно впливатимуть такі регіональні гравці, як Колумбія,

Індонезія, Нігерія, ПАР та Туреччина. Водночас економіки країн Європи та Японії переживатимуть поступовий спад. Завдяки комунікаційним технологіям влада зміщується в напрямі багатовимірних та аморфних мереж, що впливають на держави та світову спільноту. Країни, навіть при максимальному обсязі ВВП, чисельності населення тощо, не зможуть нарощувати глобальний вплив без адаптивності до активних дій в мережах та коаліціях багатопольярного світу.

За оцінкою, чисельність населення світу протягом десяти років може зрости до 8,3 млрд. осіб (у 2018 р. – 7,6 млрд.). Не враховуючи економічні та політичні умови країн та їх взаємовідносини з іншими державами, виокремимо найважливіші демографічні тенденції: (1) старіння як структурне зрушення, властиве як країнам Заходу, так і країнам, що найскоріше розвиваються; (2) зменшення кількості молодих спільнот і держав; (3) міграція як гостра глобальна проблема; (4) зростаюча урбанізація як структурне зрушення, що сприяє економічному зростанню, але створює проблеми з продовольчими та водними ресурсами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Демографічне «вікно» можливостей

Країна	Середній вік, 2010 р.	Середній вік, 2030 р.	Демографічний вікно можливостей
Бразилія	29	35	2000–2030
Індія	26	32	2015–2050
Китай	35	43	1990–2025
Росія	39	44	1950–2015
Іран	26	37	2005–2040
Японія	45	52	1965–1995
Німеччина	44	49	до 1950–1990
Великобританія	40	42	до 1950–1980
США	37	39	1970–2015

Джерело: складено і розраховано автором за [416].

Актуальною проблемою для країн із старіючим населенням, є збереження та підтримка рівня його добробуту. Потреба у кваліфікованій та

некваліфікованій робочій силі зумовлюватиме глобальну міграцію. Завдяки швидкій урбанізації обсяг міських житлових та офісних будівель протягом сорока років може досягти обсягу аналогічних споруд побудованих за всю історію людства.

За майбутнє десятиріччя внаслідок зростання чисельності світового населення та середнього класу зростуть потреби в продуктах харчування (на +35%), питній воді (на +40%) та енергоресурсах (на +50%). Крім цього, глобальні зміни клімату⁷ знизять рівень доступності до цих життєво важливих ресурсів. Більшість країн не має достатніх засобів для уникнення дефіциту продуктів харчування чи питної води без допомоги «третіх» держав. Наприклад, сільське господарство залежить від доступу до джерел води та якості добрив; гідроенергетика є потужним джерелом електроенергії. Водночас, використання альтернативних джерел енергії, до яких належать різні види біопалива, може спровокувати дефіцит продуктів харчування і, відповідно, привести як до продуктивної співпраці, так і до не вигідних компромісів. Це означає, що глобальні та мегарегіональні країни-лідери повинні орієнтуватися на випередження та усунення потенційних загроз і ризиків.

Тектонічні зсуви альтерглобального розвитку Ф. Закарія ідентифікує як зміну співвідношення сил між постіндустріальними країнами та країнами фази пізньої індустріалізації, Дж. Ріфкін визначає тектонічні зсуви як перехід до п'ятого технологічного укладу з інформації, як основною продуктивною силою [73; 374]. Е. Ясин розглядає тектонічні зсуви як ситуацію, коли територіальна структура світової економіки зазнає радикальних змін [238]. Д. Харві ототожнює тектонічні зсуви із збільшенням сили інших гравців на світовій арені, вважаючи, що цей «безпрецедентний зсув» може розвернути

⁷ Аналіз зміни клімату підтверджує, що зростає контрастність існуючих погодних умов – збільшиться кількість опадів у зонах вологості та посуха в зонах із низьким рівнем річних опадів. Основні зміни в кількості опадів відбудуться на Близькому Сході і в Північній Африці, а також на заході Центральної Азії, на півдні Європи, в Південній Африці і на південному заході США.

«потік» добробуту зі Сходу, Південного Сходу та Південної Азії в Європу та Північну Америку у зворотньому напрямі [222]. Ю. Гуменюк визнає тектонічними зсувами світової економіки глобальну зміну регіональної продуктивності праці в довгостроковому періоді, «втягуючий» імпульс якої спрямований на міграційні потоки робочої сили індустріальної кваліфікації [55]. В нашому дослідженні тектонічні зсуви визначено як точки біфуркації розвитку світової економіки, що потребують зміни парадигми глобального розвитку на альтерглобальну і охоплюють об'єкти інтелектуальної праці, доступність технологій, старіння населення, урбанізацію та ін.

Насамперед, йдеться про глобальне зростання чисельності представників середнього класу в країнах, що розвиваються, як в абсолютному, так і у відсотковому вимірі співвідношення до чисельності населення, причому в довгостроковому періоді простежується зростаюча тенденція. Військово-технічна продукція стає доступнішою, особливо зброя для точкових ударів, кібератак та біотероризму, що створює можливості для окремих осіб чи груп здійснювати масштабні акти агресії, які раніше були винятково у монополії держави.

Вірогідним є припущення щодо зменшення частки США, Японії та Європи у виробництві сукупного світового продукту з 56% до 50% у 2030 р. У 2008 р. КНР випередив США і став глобальним лідером за обсягами золотовалютних запасів, і протягом наступних п'яти років частка фінансових активів країн, що розвиваються, може подвоїтись. У 2012 р. вік населення Японії і Німеччини перевершив межу середнього віку (45 років). Припускається, що населення більшості європейських країн, а також Республіки Корея, Тайваню, через десять років також перевершить цю межу [348]. Внаслідок чого, міграція трудових ресурсів набуде глобального характеру, тому що розвинені країни та країни, що розвиваються, зазнають нестачі робочої сили.

В даний час у містах проживає біля 50% загальної чисельності населення світу, до 2030 р. цей показник складе 60%, (4,9 млрд. осіб). Країни Африки поступово випередять країни Азії за темпами урбанізації і міські центри стануть джерелом економічного зростання на рівні +80% [348]. Доступнішими стануть сучасні технології та фізична інфраструктура оптимальної експлуатації вичерпних ресурсів. Попит на продовольство зросте до 2030 р. щонайменше на 35%, на питну воду – на 40%. Майже половина населення світу проживатиме в регіонах із гострою нестачею прісної води. Найбільший ризик збільшення дефіциту питної води та продуктів харчування прогнозується для країн Африки та Близького Сходу, при достатній вразливості КНР та Індії.

Потенційні «чорні лебеді» розвитку глобальної економіки охоплюють важкопрогнозовані та рідкісні події, котрі зумовлюють значні наслідки. Н. Талеб запровадив термін «подія типу «чорного лебедя» та її основні критерії [396]: несподівана (для експерта); генерує значні наслідки; після настання, в ретроспективі має раціоналістичне пояснення, як очікувана. «Чорні лебеді» – це неочікувані події, що мають надзвичайно потужний ефект із тривалими й негативними наслідками. Головна причина їхньої непередбачуваності полягає у впевненості, що подія не може відбутись. За Н. Талебом, всі значні наукові відкриття, історичні та політичні події, досягнення мистецтва і культури – це «чорні лебеді». Прикладами «чорних лебедів» є розвиток і впровадження Інтернету, Перша світова війна, ліквідація СРСР та терористична атака 11 вересня 2011 р. Н. Талеб наголошує, що людство нездатне успішно прогнозувати своє майбутнє, а впевненість у своїх знаннях випереджає самі знання і спричиняє феномен «надлишкової впевненості» [396]. Хоча подібна метафора відома у філософії давно, саме Н. Талеб використовує її для позначення рідкісних і несподіваних подій із значними наслідками. При цьому, як зауважив Дж. Каслс, «чорні лебеді» можуть бути як негативними подіями, так і

непрогнозованими «успіхами» [266]. Н. Талеб описав декілька типів помилок, що призводять до надмірної впевненості у здатності аналізувати майбутнє: наративні (запізнілий пошук причини події під час її описання), ігрові (використання ігрових аналогій при моделюванні); ретроспективні (віра в успішне прогнозування майбутніх подій на підставі аналізу тих минулих подій, що відбулися). В контексті об'єкта нашого дослідження, також існують певні потенційні події, значно загрозливі для поточного глобальному економічному порядку та які можна у процесі реалізації парадигми альтерглобального розвитку. До таких подій належать пандемії, зміни клімату, економічні кризи, війни, масштабні техногенні катастрофи та геополітичні зміни.

Важко спрогнозувати місце та вид патогену, що може поширитися. Новий респіраторний збудник захворювання, що легко розповсюджується, вбиває або позбавляє дієздатності більше одного відсотка своїх жертв, – одна з найбільш імовірних руйнівних подій. Такий спалах пандемії може протягом шести місяців призвести до страждання та смертності мільйонів людей у світі. Драматичні та непередбачені зміни клімату відбуваються швидшими темпами, ніж очікувалося, тому їх спрогнозувати майже неможливо. Швидкі зміни опадів, мусони в Індії та Азії загалом можуть різко зменшити рівень продуктового забезпечення населення.

Вихід Великої Британії з Євросоюзу та неконтрольований вихід Греції або іншої країни з Єврозони можуть спричинити великі збитки та спровокувати ще більшу кризу Європейського Союзу. Крім цього, прагнення та підписання угоди про асоціацію з ЄС таких країн, як Україна, Грузія, Молдова, Косово, Боснія і Герцеговина, наявність таких офіційних кандидатів, як Албанія та Македонія, а також переговори із Сербією, Туреччиною і Чорногорією створюють додаткові загрози стабільності Європейського Союзу. Своєю чергою загрози кризи або зменшення впливу

США теж можуть призвести до тривалого періоду глобальної анархії, за умови відсутності заміни США як гаранта міжнародного порядку.

Межа доходу на одну особу в розмірі 15 тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності є важливим бар'єром демократизації суспільства. В КНР після подолання цієї межі, може розпочатися новий період зростання разом з демократичними змінами. З одного боку, демократичний Китай може стати більше націоналістичним, а з іншого – економічна криза стане поштовхом для політичного напруження та кризових процесів у глобальній економіці. Припинення міжнародних санкцій і завершення ізоляції Ірану створить передумови для ліберальнішого режиму. Іран, який відмовиться від ядерних амбіцій і зосередиться на економічній модернізації, підтримуватиме стабільність на Близькому Сході. Подібний сценарій може відбутися у КНДР, РФ та інших країнах, до яких застосовані санкції, що може викликати певні дисбаланси розвитку глобальної економіки. РФ або Пакистан, а також країни-претенденти на членство в ядерному клубі (Іран та КНДР), розглядають ядерну зброю як гарантію національної безпеки, посилюючи цим ризик її використання. Крім цього, зростають загрози недержавних суб'єктів провести кібератаку чи використати зброю масового знищення. Сонячні геомагнітні спалахи можуть деактивувати супутники, електромережі, електронні гаджети та пристрої, що загрожують енергетичній, фінансовій та економічній безпеці держав. Руйнівні геомагнітні бурі в останнє сторіччя повторюються дедалі частіше і стають істотною загрозою, за умови посилення залежності глобальної економіки від електроенергетичних ресурсів.

Кризове тло глобальної економіки відображає загрози, що глобальна нестабільність та економічні суперечності можуть призвести до руйнування існуючого економічного порядку. Метасистемні характеристики глобальної економіки не позбавляють залежності від мегарегіональних та національних економік з різними темпами розвитку. Подібні диспропорції особливо

помітні після глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р. Дисгармонізація темпів розвитку економік мегарегіональних утворень загострюють глобальні дисбаланси та створюють значні перешкоди діяльності урядів і міжнародних організацій. Головна дилема полягає в тому, що такі диспропорції або призведуть до світового руйнування та колапсу, або нові «центри» зростання країн, що розвиваються, забезпечать сталість розвитку глобальної економіки. Зазначимо, що відсутність потужного економічного «центру» також може спровокувати нестабільність глобальної економіки.

Найгостріша проблема полягає в тому, чи нові технології підвищать ефективність праці для запобігання довгостроковому уповільненню темпів економічного зростання. Перспективи глобального розвитку значною мірою залежатимуть від розвитку країн Сходу та Півдня. На країни, що розвиваються, припадає більше 50% сукупних обсягів світового економічного зростання та 40% обсягів інвестицій, внесок у зростання останніх перевищує 70%. Економіки країн, що розвиваються, потребують формування і розвитку інфраструктури, житла, товарів споживання, а також нових заводів та обладнання, що, відповідно, збільшує обсяг глобальних інвестицій до рівня, що не спостерігався протягом минулих сорока років. При цьому обсяги глобальних заощаджень можуть не відповідати цьому рівню, внаслідок чого може зрости навантаження на довгострокові відсоткові ставки.

Поступово з'являються технологічні прориви, які підвищують економічну ефективність і вирішення проблем зростання чисельності населення світу, швидкої урбанізації та кліматичних змін. Доступні технології передачі та обробки даних, потужність процесорів і значні обсяги зберігання інформації спрощують глобальне поширення кіберпослуг та соціальних медіа. Відповідно, виникає потреба не тільки у розширенні ринків інформації, а й у підвищенні безпеки глобальних мереж, вирішення завдань

для держави та громадянського суспільства. Такі види прикладного виробництва, як 3D-друк, об'ємне макетування та робототехніка, набувають достатнього потенціалу для зміни моделі праці у країнах, що розвиваються і у розвинених країнах. Проте, такі технології можуть мати і зворотний ефект: низько- і середньокваліфіковані працівники виявляться непотрібними для розвинених економік, що посилює соціальну нерівність. Технології безпеки життєво важливих ресурсів необхідні для задоволення потреб населення світу в продуктах харчування, питній воді та енергії. Сьогодні країни, що розвиваються, зазнають певних труднощів у виробництві та постачанні основних продовольчих товарів і глобальні зміни клімату можуть їх посилити. Нові технології охорони здоров'я мають активно функціонувати для збереження фізичного і психічного здоров'я, підвищення якості життя. Найвищі показники в збільшенні строку життя населення спостерігаються в країнах, де економіка розвивається разом із зростанням чисельності представників середнього класу.

Відсутність консенсусу між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, може призвести до несформованості метасистеми глобального управління до 2030 р. Управлінська владна криза, зумовлена швидкими соціальними і політичними змінами, продовжиться і найбільше проявлятиметься на національному рівні ієрархії. Позитивні зрушення протягом останніх десятиліть у охороні здоров'я, освіті та зростанні доходів населення продовжаться, а в окремих випадках прискоряться. Перехід до демократії стабільніший і триваліший, коли демографічні пріоритети молоді змінюються, а доходи зростають. На сучасному етапі розвитку біля 50 країн перебувають на складному шляху вибору між автократією і демократією. Більшість цих країн розташована в Тропічній та Північній Африці, Південно-Східній та Центральній Азії, на Близькому Сході. Соціологічні теорії, «кольорові революції» та «арабська весна» доводять, що при збільшенні середнього віку і доходів населення політична лібералізація та демократія

продовжують розвиватися. Втім, у країнах, що розвиваються у напрямі від автократії до демократії, спостерігається нестабільність. Переважне домінування західних глобальних структур (Рада безпеки ООН, Світовий банк, МВФ) може знижуватися за умови змін в ієрархії нових економічних гравців. Як підтверджує досвід, Велика двадцятка країн-лідерів ефективніша ніж Велика сімка, пододала фінансову кризу у 2008 р., тому існуючі глобальні інститути можливо будуть оновлюватися.

Можна припустити, що швидкі глобальні зміни можуть призвести до масштабних внутрішньонаціональних та міждержавних конфліктів. Внутрішньодержавні конфлікти поступово виникають у країнах, де домінує доросле населення, в яке інтегрована політично-дисонуюча молода етнічна меншина. Наприклад: виступи етнічних курдів у Туреччині, шиїтів у Лівані, сунітів у Сирії, патанських мусульман у південному Таїланді. Достатньо значним є потенціал конфлікту в Африці на південь від Сахари. Навіть після того, як у деяких країнах регіону підвищиться середній вік населення, залишиться значне число етнічних і племінних меншин, молодших за основне населення. Дефіцит питної води та орних земель в країнах, де зберігається диспропорція населення молодого і літнього віку породжує ризики конфліктів. Зокрема, в країнах Африки на південь від Сахари, в Південній і Східній Азії, КНР та Індії, Афганістані, Бангладеші, Пакистані та Сомалі державні інститути управління знаходяться під подібним впливом.

Базис глобальної рівноваги після «холодної» війни починає руйнуватися. Міжнародна система, в якій форми співробітництва не вважаються виграшними для більшості основних глобальних гравців, є підґрунтям для суперництва і ризику значних силових конфліктів. Підвищують можливість міждержавного конфлікту такі ризики, як: зміна основних глобальних гравців, зокрема КНР, Індії; збільшення суперечностей щодо запасів ресурсів і шляхів їх постачання; широкий доступ до інструментів війни. З огляду на різке збільшення озброєнь, зростають ризики

того, що майбутні війни в Південній Азії та на Близькому Сході можуть призвести до використання ядерних засобів впливу. Сучасні форми ісламського тероризму можуть зникнути, але тероризм не зникне, а поступово переорієнтується із масових жертв на великі диверсії економічного і фінансового характеру.

Посилюється загроза розширення кордонів мегарегіональної нестабільності, особливо на Близькому Сході і в Південній Азії. Мегарегіональна динаміка в майбутньому десятилітті може впливати на ситуацію за межами регіонів і стати загрозою глобальній безпеці. На Близькому Сході разом із старінням населення знижується рівень пасіонарності молоді як рушійної сили недавньої «арабської весни». Як тільки нові технології почнуть забезпечувати світ іншими джерелами енергії, крім нафти і газу, економіки цих регіонів вимагатимуть альтернативного розвитку. Проте траєкторія розвитку Близького Сходу залежатиме від його політичного ландшафту. Регіон Південної Азії постійно зазнає внутрішніх і зовнішніх потрясінь, повільне економічне зростання, збільшення цін на продукти харчування, а також нестача енергетичних ресурсів, формують певні виклики для урядів Пакистану та Афганістану. Молоде населення цих країн значне за чисельністю і подібне за соціальною та демографічною динамікою на молодь багатьох країн Африки. Ця динаміка на тлі повільного економічного зростання може спричинити нестабільність макросистеми держави. Індія перебуває в кращому становищі завдяки темпам зростання, але посилюється проблема безробіття молодого населення. Нерівність, інфраструктура, а також низький рівень освіти є додатковими чинниками нестабільності розвитку Індії.

Країни багатополлярної Азії потребують міцного базису регіональної безпеки для пос'якшення зростаючої напруги, що може становить одну з найбільших глобальних загроз. Після завершення «холодної» війни Європа виступала гарантом безпеки, забезпечуючи інтеграцію країн Центральної та

Східної Європи в західне співтовариство. В даний час обтяжена внутрішніми проблемами, Європа неспроможна надавати ресурси для подолання криз у країнах сусідніх мегарегіонів, проте за умови подолання внутрішньополітичних та економічних криз, спроможна збільшити свою глобальну вагомість. Прогрес у зміцненні регіональної інтеграції в Латинській Америці та Африці на південь від Сахари доводить можливе зростання стабільності в цих регіонах і зниження загрози глобальній безпеці.

Економікам країн, що розвиваються, загрожують специфічні проблеми, пов'язані із прагненням досягти швидкого економічного зростання. Це, зокрема, значна соціальна нерівність між міським та сільським населенням, зростання дефіциту водних ресурсів, а також потреба в інвестиціях у науку і технології для підвищення доданої вартості. Всі глобальні економічні, соціальні та військові розробки, а також дії світової спільноти, спрямовані на охорону довкілля, на сучасному етапі визначають інформаційні технології, нові технології виробництва й автоматизації, збереження життєвоважливих ресурсів та охорони здоров'я. Хронічний дефіцит ресурсів посилює тенденцію до соціальної фрагментації, тому найнезначніші події зможуть підштовхнути світ до руху в протилежних напрямках. Втім, незважаючи на нестійку багатополарність, посилення мегарегіоналізму та очікуване уповільнення зростання глобальної економіки, існують перспективи розвитку залежні від швидкості розв'язання глобальних проблем. Ризики міждержавних конфліктів збільшуються в результаті змін міжнародної системи. Суперечності стратегічних цілей, загальна недовіра між державами, а також тактика усунення ризиків за рахунок інших учасників економічного співробітництва, значно ускладнюють розвиток інфраструктури ефективної мегарегіональної безпеки.

Процес глобалізації вимірюється як кількісними, так і якісними параметрами. До кількісних характеристик відносять обсяги зовнішньої торгівлі, прямих та портфельних інвестицій, темпи зростання ВВП та інші, до

якісних – інтернаціоналізація, регіоналізація та глобальна інституалізація. У наукових працях не простежується однаковість щодо системи інститутів ефективності економічної діяльності. Поняття інституту було запозичене економістами з соціальних наук, зокрема з соціології. За Д. Нормом, інститут – це правила гри в суспільстві, або створені людьми обмеження, що формують взаємодію людей. Дж. Найт розглядає інститут як набір правил структурування суспільних взаємовідносин особливими способами, знанням яких мають володіти всі члени співтовариства. Т. Парсонс відносить до інституту набір правил, створених соціально, а не як предмет угоди між учасниками договору. Т. Веблен вважає інститутом стійкі навички мислення, властиві великим спільнотам людей (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Етапи створення глобальних інститутів

Джерело: складено автором.

Узагальнюючи сутність інституту будемо вважати це встановлення, установку, певний порядок, який може відноситися до моралі, права, релігії, економіки. Поширені такі категорії як: інститут війни, інститут науки, інститут сім'ї тощо. Враховуючи, що процеси та утворення, які формуються на національному рівні, поступово екстраполюються на глобальний, М. Сухорукова, на основі аналізу сутнісних характеристик категорії «інститут», визначила поняття глобального інституту як сукупність правил і

норм, за допомогою яких здійснюється регулювання міжнародних відносин та зв'язків. Науковці вважають, що процес інституалізації став поступово формуватися після 40-х років минулого сторіччя. На сучасному етапі розвитку глобальної економіки, поряд з інститутами держав, виступають і суверенні і несуверенні недержавні інститути (організації, ТНК, ліги, спілки, рухи та ін.).

П. Бергер та Т. Лукман визначають інституалізацію як процес утворення стійких форм соціально-політичної взаємодії, заснований на формалізованих правилах, законах, звичаях. Соціально-політичні відносини вважаються інституалізованими, якщо отримали правові та організаційні закріплення. Виокремлюють такі етапи інституалізації: (1) хабітуалізація – людська діяльність стає звичкою, тобто будь-яка дія, яка є часто повторюваною, стає зразком і може бути відтворена з економією зусиль, бо є усвідомленим прикладом для наслідування; (2) типізація – створення інституту припускає історичність і контроль; (3) легітимація – способи пояснення і виправдання утворення тих чи інших соціально-політичних інститутів, завдяки чому останні застраховані від невизнання і скасування. Враховуючи динаміку змін глобального середовища, виокремимо етапи процесу глобальної інституалізації.

Як відомо, науковий процес має свою специфіку, що проявляється насамперед в його формах. Погоджуємось із М. Сухоруковою, М. Черковою та О. Чубарь, що сучасна інституалізація міжнародного життя проявляється через відносин, за допомогою універсальних організацій та на основі норм і принципів міжнародного права (рис. 2.3). Універсальним і авторитетним світовим інститутом вважається Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка охоплює глобальні питання в багатьох сферах, від економічної до соціальної, що й визначає загальний характер даного інституту. Держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання дотримуватися принципів взаємовідносин, визначених Статутом ООН. На сучасному етапі ООН є усвідомленим,

закріпленим договором та визнаним світовою спільнотою глобальним інститутом (рис. 2.3).

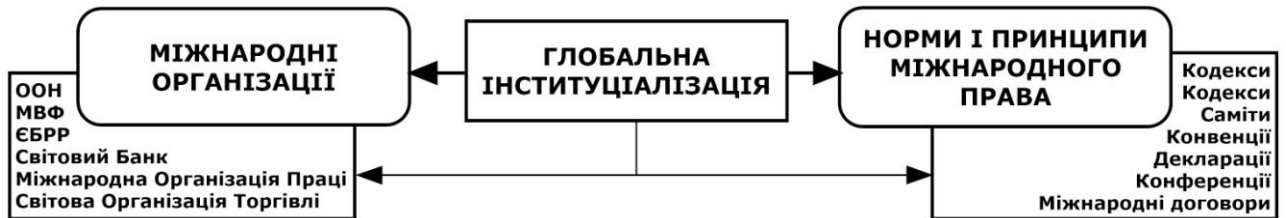

Рис. 2.3. Форми глобальної інституалізації

Джерело: складено автором.

Пізніше й у інших сферах суспільного життя можна спостерігати створення міжнародних інститутів (МВФ, СБ, МОП, ЄБРР та інші) з місією регулювати та сприяти світовому розвитку. Іншою формою інституалізації міжнародних відносин є норми і принципи, які вперше були сформульовані в Статуті ООН. Більш цілісна їх кодифікація наведена в Декларації принципів міжнародного права. Крім принципів і норм взаємовідносин суб'єктів міжнародного життя, існують ще й інші, які регулюють специфічні галузі міжнародних відносин. Глобальна інституалізація передбачає створення інститутів в різних сферах у вигляді міжнародних організацій, взаємоприйнятних норм і принципів, статусів і процедур, стабілізації розвитку глобальної економіки та розв'язання глобальних проблем.

Розглядаючи трансформацію глобальних інституцій в альтерглобальному вимірі варто визначити роль траєкторії минулого розвитку для розвитку інститутів. Звідси, доцільно виокремити основні методологічні підходи, згідно яких: (1) в суспільстві функціонує еволюційний механізм селекції найефективніших інститутів за критерієм суспільного ефекту; (2) виживають не обов'язково найефективніші інститути і траєкторія розвитку в минулому не завжди була оптимальною. Прихильників оптимальності та ефективності процесу еволюції, вважають історичними

оптимістами, а названий методологічний підхід – панглосіанським. У наукових публікаціях таким чином доводиться гіпотеза максимізації поведінки економічних агентів та раціональної поведінки в умовах природнього відбору. У відповідь на критику базисних передумов неокласичної теорії щодо максимізації поведінки економічних агентів, у 2006 р. А. Алчіан наводить припущення, що виживають ті фірми та індивіди, які максимізують прибуток, навіть якщо вони і не діють цілеспрямовано. А. Алчіан аргументує, що знеособлені ринкові сили діють так, що дотримуються всі теореми, що описують поведінку фірми в неокласичній теорії, навіть якщо передумови про поведінку фірми, що направлені на максимізацію прибутку, є хибні.

Наголосимо, що в умовах невизначеності, неповної інформації, недосконалого знання та кризового фону глобальної економіки максимізація прибутку не може бути основним аргументом до дії. Важко спрогнозувати, яка поведінка приведе до найкращих результатів, лише в результаті можна визначити, які дії принесли найбільший прибуток. Крім цього, з нашого погляду А. Алчіан не враховує, що економічні агенти діють цілеспрямовано і свідомо. Країни-учасники глобальної економіки можуть реагувати на невизначеність, строго дотримуючись звичок і звичайної поведінки, що асоціюється з минулим успіхом, використовуючи метод спроб та помилок, або імітувати найбільш успішну поведінку. В цьому випадку ринок відбирає досконалі та вірно передбачені види поведінки. Подібну раціональність О. Вільямсон вважає органічною. З таким типом раціональності асоціюються еволюційні теорії Алчіана, Нельсона, Вінтера, а також австрійська школа Хайека, Менгера та Кірцнера. У 1953 р. М. Фрідман розвиває цей підхід і стверджує, що природний відбір веде до оптимізації поведінки учасників. Тобто, глобальні учасники раціонально прагнуть максимізувати результат, незалежно від того, роблять вони це чи ні. Таким чином, прогнозуються обсяги попиту і витрат, розраховуються граничні витрати і доходи від

доступних видів діяльності і збільшується масштаб кожного з видів до моменту досягнення балансу граничних витрат і доходу.

Зазначимо, що при цьому не визначений механізм природного відбору. А. Алчіан припускає, що фірми імітують діяльність суб'єктів економічних агентів, яким вдається максимізувати прибуток. Але залишається нез'ясованим, які саме характеристики повинні імітуватися. Пенроуз критикуючи ідеї Алчіана висловлює аргумент, що в економіці не можна проводити аналогію з природним відбором в біології, оскільки не встановлений економічний аналог характеристик спадковості. Отже, даний методологічний підхід постулює, що вільна конкуренція діє подібно еволюційному біологічному процесу, відбираючи найефективніші інституціональні форми і способи організації. Подібне наводиться в роботах Дженсена, Вільямсона, Меклінг, Норта та інших інституціоналістів. Згідно Д. Норт, конкуренція призводить до того, що виживають найбільш ефективні інститути, а неефективні гинуть.

Прихильники іншого підходу наголошують на явищах і процесах невідповідних тезі про виживання тільки найефективніших інститутів та організацій. Для аргументу наводиться залежність від попередньої траєкторії розвитку. Тобто, якщо інститути існували б у глобальній економіці з нульовими трансакційними витратами, то попередній економічний розвиток не мав би значення. Зміни відносних цін або конкурентних переваг негайно б обумовили перебудову інститутів. Але в реальній економіці, з нульовими трансакційними витратами набуває значення процес виникнення сучасних інститутів, який обмежує майбутній вибір. Саме процес визначає різновекторні напрями розвитку суспільств, політичних систем і економік. Залежність від траєкторії попереднього розвитку означає, що історія має значення. Не можна зрозуміти альтернатив і визначити її сутнісні характеристики у процесі моделювання економічної діяльності, не простежуючи шлях інкрементного розвитку інститутів. Залежність від

траєкторії попереднього розвитку обумовлена тим, що соціально-економічне явище чи процес може супроводжуватися сприятливим впливом зовнішнього середовища, пов'язаного з ним. Саме зовнішнє середовище і спрямовує явища чи процес по певній траєкторії (рис. 2.4).

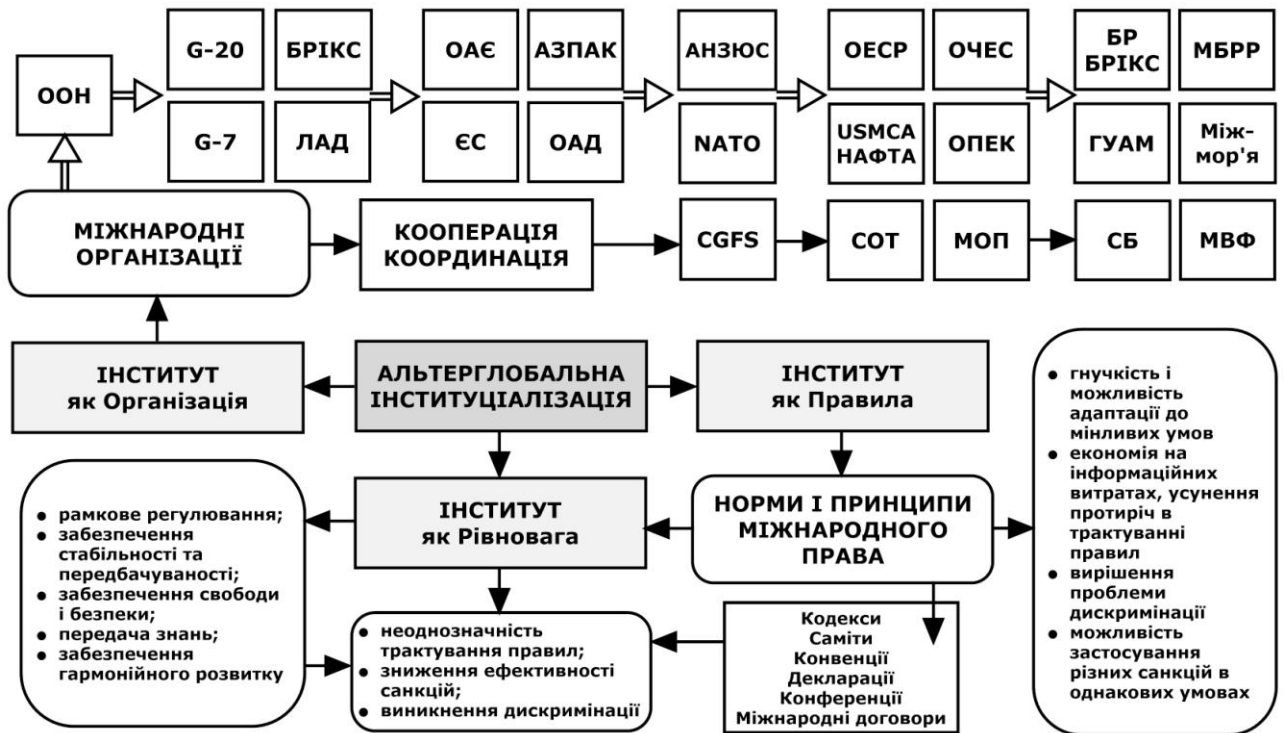

Рис. 2.4. Структурно-функціональна схема інституціонального базису забезпечення процесів альтерглобалізації

Загальнополітичні організації: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Ліга Арабських Держав (ЛАД), Організація Американських Держав (ОАД), Організація Африканської Єдності (ОАЄ), Азіатсько-Тихоокеанська Рада (АЗПАК). Військово-політичні організації: Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Західноєвропейський союз (ЗЄС), АНЗЮС. Міжнародні економічні об'єднання: Світова організація торгівлі (СОТ), Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), НАФТА (USMCA). Регіональні організації: Європейський Союз (ЄС), Співдружність Незалежних Держав (СНД), Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ (ГУАМ), Центральноевропейська ініціатива (ЦЄІ). Валютно-фінансові організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ). Комітет з глобальної фінансової системи CGFS. Світовий Банк (СБ). Банк міжнародних розрахунків (БМР). Банк розвитку БРІКС (БР БРІКС). Міжнародна Організація Праці (МОП).

Джерело: складено автором.

У нашому випадку середовище включає в себе локальних виробників та мегарегіональних учасників, які намагаються раціонально побудувати вигідну та економічно сприятливу модель взаємодії на засадах інтеграції та

локально-екологічної сталості. Для загальної взаємодії суспільство та економіка відтворюють соціальні та культурні інститути минулого, поступово змінюючи їх. Залежність від траєкторії розвитку представлено таким чином: (1) існує початкова сукупність інститутів, яка обумовлює глобальні асиметрії; (2) в межах діючих інститутів створюються організації та групи, які отримують вигоду; (3) формується ідеологічний базис виправдання структури суспільства пояснення дисфункціонування економіки; (4) постулюється політика посилення впливу функціонуючих інститутів та організацій, діючих стимулів та бар'єрів.

Джерелом дискретних інституційних змін служать війни, революції, завоювання і стихійні природні лиха, техногенні катастрофи, які порушують безперервність розвитку інституцій. Дискретні зміни забезпечують радикальні зміни формальних правил за погодження кожної із сторін. Кризові суспільні проблеми можуть розв'язуватися за допомогою перебудови політичних інститутів, але для цього інституційна структура суспільства повинна забезпечити можливість компромісу між учасниками. Якщо в суспільстві відсутні інституційні межі вирішення конфліктів та інститути-посередники, тоді агенти інституційних змін можуть сформувати коаліцію для вирішення кризи силовими методами. Усталена економічна теорія, яка використовує принцип методологічного індивідуалізму і стверджує, що індивіди діють тільки за своєю вигодою, зіставляючи вигоди і витрати, не пропонує відповідь на це питання. Тоді застосовується ідеологія як дієвий спосіб подолання проблеми колективних взаємодій. Чим сильніші ідеологічні переконання учасників, тим більшу ціну вони готові сплатити. Зазначимо, що поки що неоінституціональній теорії не вдалося пояснити роль ідеології з позицій методологічного індивідуалізму.

2.2. Конкретизація та верифікація тлумачення домінантних принципів і закономірностей альтерглобалізаційних процесів

Розвиток глобальної економіки проходить динамічно із поглибленою інтеграцією політичного, економічного та культурного сфер життя країн. Сучасний етап інтернаціоналізації господарського життя характеризується різким зростанням ролі зовнішніх чинників розвитку держав світу. Проте, залишається і посилюється розбіжності у розумінні сутності, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від абсолютизації глобалізації до її заперечення. Подібна розбіжність, а також широка міждисциплінарна область досліджень актуалізує завдання розробки теоретико-методологічних основ альтерглобалізації. Глобалізація істотно змінює роль держави як інституту організації суспільства. Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополісного світу. Глобальні взаємозв'язки відображають суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, але й життя суспільства загалом. Важливим критичним зауваженням щодо процесів глобальної економічної інтеграції є те, що відбувається стратифікація світової спільноти.

Теоретичні положення альтерглобалізації та неоліберальної ідеології спостерігаються з 90-тих років минулого сторіччя та характеризувалися лібералізацією ринків у постсоціалістичних країн, високими темпами економічного зростання США і Великобританії, а також торгової лібералізації. За домінуючими науковими поглядами того періоду названі процеси і явища пояснювалися саме глобалізацією. Окремі науковці (А. Мінц, 1997 р.) вказували, що настала неминуча та «успішна глобалізація», а опоненти, розглядаючи негативні наслідки глобалізацій, не змогли навести аргументи в визнану аксіому. Позиція активістів альтерглобалізації спрямовувалася не на заперечення глобалізації, а на критику негативних

наслідків економічної лібералізації та ринкового домінування. Р. Пассет, президент Наукового комітету АТТАС⁸ Франції, наголошував, що «...відкриття кордонів насправді значною мірою сприяло збільшенню глобального продукту останніх років» [385]. Проте альтерглобалісти не були противниками глобалізації, а лише її неоліберальної ідеології, гегемонія домінування якої протягом 90-х років полягала в постулюванні контролю сутності глобалізації, пов'язуючи поступовий перехід до глобального суспільства з саморегулюючою глобальною економікою та втручанням політиків.

Зародження неолібералізму припадає на кінець 40-х років із зустрічі науковців в м. Мон-Пелерин (Швейцарія). Міжнародна організація «Мон Пелерин» (англ. «The Mont Pelerin Society») заснована 36 вченими 10 квітня 1947 р. на конференції, організованій Ф. Хайєком. Організація підтримує економічну політику вільного ринку і політичні цінності відкритого суспільства. Засновники – М. Аллі, А. Директор, В. Ойкен, М. Фрідман, Г. Хезлітт, Б. Жувенель, Л. Мізес, Ф. Найт, К. Полані, К. Поппер, Л. Роббінс, Дж. Стіглер. Вісім учасників товариства стали лауреатами Нобелівської премії з економіки (Фр. А. фон Хайєк, М. Фрідман, Дж. Стіглер, М. Аллі, Дж. М. Б'юкенен, Р. Коуз, Г.-С. Беккер і В. Сміт). Учасники разом із Ф. Хайєком виступили проти поширеної кейнсіанської політики розвитку соціальної держави, яка отримала домінуючу роль після вступу на посаду прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер в 1979 р. та президента США Р. Рейгана в 1980 р.).

Акцент був зроблений на вільному русі капіталу, монетаризмі та державному мінімалізмі для усунення нерівності в доходах та управління

⁸ АТТАС – міжнародна організація, що бере участь в альтерглобальному русі, виступає проти неоліберальної глобалізації та підтримує розвиток соціальних, екологічних та демократичних альтернатив для того, щоб гарантувати основні права для всіх. Зокрема, бореться за регулювання фінансових ринків, закриття податкових притулків, введення глобальних податків на фінансування глобальних суспільних благ, скасування заборгованості країн, що розвиваються, справедливої торгівлі та реалізації лімітів вільної торгівлі і капітальних потоків.

зовнішніми чинниками (Д. Хелд, А. Макгрю, 2007 р.). З падінням Берлінської стіни неоліберальна ідеологія стала домінуючою та квазінезаперечною інтерпретацією подій 1989 р. як перемоги ринкової демократії. Противники цієї ідеології апелювали щодо пакета принципів МВФ, Світового банку та Американського казначейства як порядку денного Вашингтонського консенсусу (Д. Вільямсон, 1990 р.). Вашингтонський консенсус сформульований англійським економістом Дж. Вільямсоном у 1989 р. як набір правил економічної політики для країн Латинської Америки з метою позначити відхід цих країн від командної моделі економічного розвитку 60–70-х років і прийняття ними принципів економічної політики, спільних для розвинених економік. Йшлося про принципи, які, за Дж. Вільямсоном, відображали загальну позицію адміністрації США, головних міжнародних фінансових організацій (МВФ і Світового банку), а також провідних американських аналітичних центрів. Особливу роль у формуванні відіграли бурхливі події у Східній Європі та на пострадянському просторі, що збіглися за часом з публікацією доповіді Дж. Вільямсона. Завдання, поставлені в процесі трансформації планових економік у ринкові, реформаторам і їхнім вашингтонським консультантам видавалися співзвучними з тими, які мав вирішувати Вашингтонський консенсус. У квітні 2011 р. Д. Стросс-Кан, голова МВФ, виступив із заявою, що Вашингтонський консенсус «...з його спрощеними економічними поглядами й рецептами звалився під час кризи світової економіки і залишився позаду». Основна увага фокусувалася на усуненні бар'єрів вільного ринку. Неоліберальний порядок передбачав приватизацію державних компаній та послуг, зниження економічної ролі держави, обмеження державних витрат, лібералізацію міжнародної торгівлі, послуг та інвестицій, відкритість для прямих іноземних інвестицій, зменшення державних витрат на спеціально спрямовані соціальні цілі та гарантування права власності (Д. Хелд, А. Макгрю; Д. Андерсон) [13; 346].

Основою цієї політики стало сприяння економічній раціональності, звільненій від перешкод, обумовлених правилами, спрямованими на пом'якшення економічної системи. На той час неоліберальна ідеологія і вільна торгівля визнавалися єдиним шляхом модернізації та переходу до глобального суспільства⁹, зростання рівня – як «...неминуче коливання в результаті системних обмежень корисне в довгостроковій перспективі» (Л. Болтанські, Е. Чіапелло, 2005 р.; Д. Коен) [334]. Позичуючи ринок як центр організації суспільного життя і міжнародних відносин, неоліберальна ідеологія змушувала дійових осіб поступитися глобальній системі керування ринком і позбавляла уряди можливостей інтервенції. Тобто, світ розглядався без дійових осіб та альтернатив.

За оцінками М. Макконелла (2008 р.) до 2025 р. міжнародна система остаточно трансформується на багатополярну, в якій ісламські країни за межами арабського світу (Індонезія, Туреччина, Іран, Росія, Індія і Китай), відіграватимуть провідні ролі в глобальному середовищі. Щодо парадигми розвитку КНР зазначимо, що неоліберальна модель також властива, особливо в стимулюванні виробництва і прямого іноземного інвестування, заснованого на порівняльних перевагах експортно-орієнтованої індустріалізації та економічних заходах лібералізації. Проте, низькотехнологічне виробництво реально підтримує розвиток КНР, але не може стати передумовою нової глобальної фази акумуляції. Темпи зростання КНР сповільняться, коли вичерпаються експортні ринки. Відповідно, постає дилема, чи зможе економіка перейти до нагромадження на основі внутрішнього ринку, уникаючи значного уповільнення темпів зростання. В цьому вадку реальне зростання зможе забезпечити соціополітичний трансформаційний процес розвитку компенсаторного внутрішнього попиту.

Втім, поточні інфраструктурні інвестиційні стимули не зможуть повною мірою компенсувати втрати від спаду експорту країни, тому що вони

⁹ Заява М. Тетчер у 1988 р.: «Перехід до глобального суспільства є безальтернативним».

надто незначні та капіталомісткі для переорієнтації економіки на внутрішнє споживання. Рух глобальної економіки в напрямі нової фази інтенсивного капіталістичного нагромадження може забезпечити країні місце провідного експоцентру. Драматична геоекономічна експансія системи протягом двох останніх десятиліть, триваюче формальне підпорядкування капіталу сільського населення країн Азії, а також інкорпорація пострадянських індустриальних країн, повинні б довести довготривалі перспективи зростання та внутрішні і зовнішні можливості колонізації. Проте, довгострокова стагнація та хронічна волатильність економік більшості країн Латинської Америки, Африки і пострадянського простору на провал підтверджують хибність неоліберального «первинного нагромадження» (рис. 2.5).

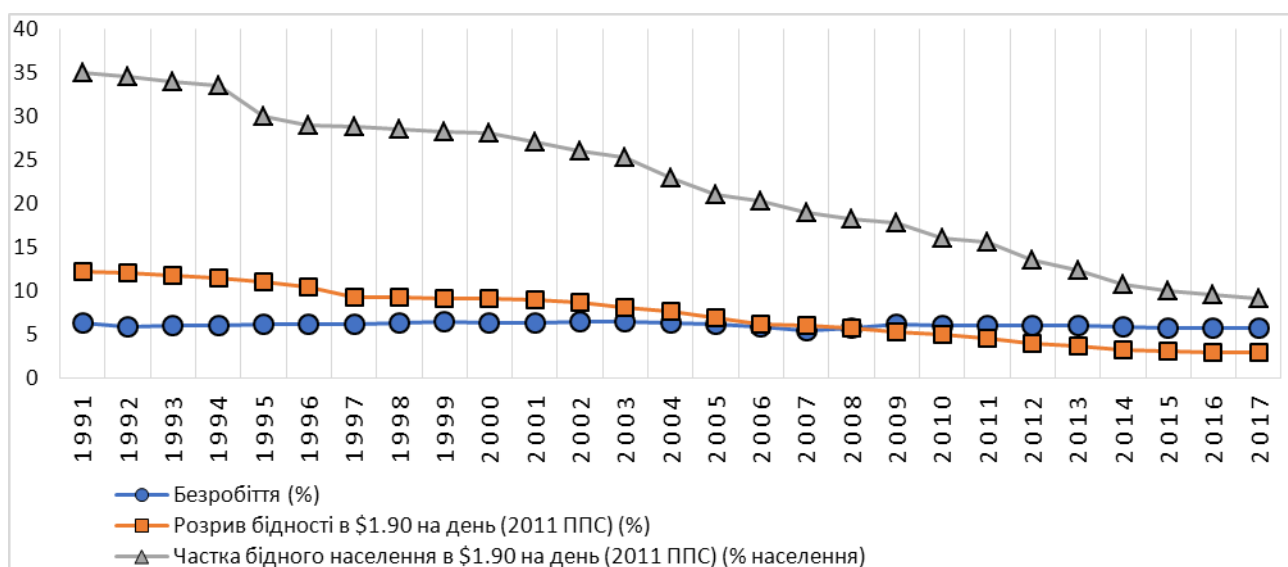

Рис. 2.5. Безробіття та бідність¹⁰ у світі

Джерело: складено автором за: [403].

Внаслідок цього нагромаджується незадоволення населення матеріальним становищем, яке втрачає віру у можливість досягти справедливості у правовому полі. Людей охоплює страх перед майбутнім,

¹⁰ Розрив бідності – різниця між добробутом тих, хто за межею бідності, і тих, кого забезпечує межа бідності.

який посилюється за нездатності політичних інститутів пом'якшити зростаючу соціальну напругу. Глобальна соціальна нерівність руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і глобальному рівнях системної ієрархії. Певною мірою саме альтерглобалізація відображає протест проти вилучення бідних країн із процесу глобалізації, глобальної лібералізації, меркантилізації та консьюмеризму.

Основні положення Всесвітнього соціального форуму (ВСФ) спрямовані на те, щоб відхилити положення згадуваної праці Ф. Фукуями «Кінець історії» та відновити усвідомлення потенційно можливого майбутнього, що не продукується поширенням гуманістичного проекту. «Кінець історії і остання людина» (The End of History and the Last Man) – перша книга американського філософа і політолога Ф. Фукуями. Оpubлікована в 1992 р. Публікації книги передувала поява в журналі «The National Interest» есе «Кінець історії?» (1989 р.), що набуло широкого резонансу в науковому середовищі. Ф. Фукуяма продовжує лінію есе і стверджує, що поширення в світі ліберальної демократії західного взірця свідчить про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства і формування остаточної форми уряду. У поданні Ф. Фукуями «кінець історії», втім не означає кінець подієвої історії, але означає кінець століття ідеологічних протистоянь, глобальних революцій і воєн, а разом з ними, – кінець мистецтва і філософії. Насправді майбутнє людства генерується прихованими зовнішніми силами, які ідентифікуються як «закони ринку» (С. Амін, 2001 р.). Першочерговою метою альтерглобального руху є прагнення поставити під сумнів концепцію глобалізації, яка домінує з середини 90-х років минулого сторіччя, тобто бажання «змінити розум необхідною детоксикацією після двох десятиліть неоліберального промивання мізків» (АТГАС, 2000 р.), оскільки «...люди повинні знати, що ринки не є саморегульованими» (А. Захарі, 2003 р.). Глобальна фінансово-економічна кризи в 2008–2011 рр. достатньо вичерпно це підтвердили [73].

Концептуальний конфлікт з положенням неоліберальної теорії властивий альтерглобальному руху, який за А. Туреном відбувається самостійно. На відміну від радикальної суперечності альтерглобалізм і глобалізм перебувають в умовах боротьби за загальні культурні цінності та їх орієнтири. Рефлексивними особливостями (У. Бек, А. Гідденс, С. Лаш, 1996 р.; Ф. Дубе, 1994 р.) інформаційного суспільства (М. Кастельс, 1996 р.), в якому знаходяться як представники альтерглобалізму, так і їх неоліберальні опоненти є глобалізація, прихильність до індивідуалізації, управлінська кар'єра (Л. Болтанські, Е. Чіапелло, 2005 р.), мережева організація (Д. Джуріс, 2004 р.; Д. Плеєрс, 2009 р.), важливість комунікації та культура заходів [363].

Отже, всеохоплююча влада глобального ринку і капіталу, що проникає в усі сфери життя людини і підпорядковує її як працівника і споживача, громадянина та особистість, потребує радикальної альтернативи, яка може бути окреслена: як всебічна, всеохоплююча, але заснована не на тоталітарній уніфікації, властивій глобальному капіталу, а на унікальності, неповторності, самостійності агентів; антигегемоністська, що усуває владу капіталу і його економічне, політичне, духовне панування над особою в невідчужених формах рівноправного діалогу; альтерглобальна (доповнююча до глобальної), що розвиває процес інтернаціоналізації за умови усунення корпоративно-капіталістичних обмежень; посткорпоративна, яка розвиває досягнення корпоративних структур через ліквідацію бюрократичних, ієрархічних обмежень розвитку відкритих асоціацій.

Альтерглобалізм передбачає переосмислення сутнісних характеристик соціальних змін і соціальних рухів, закликає до політичного громадянства та політичної активності. Першочерговим завданням альтерглобалізації є реконфігурація політичної уяви, зокрема концептуалізація соціальних змін, що означає трансформацію класичної ідеї революції та доповнення представницької демократії, яка залишається основою національної держави (Д. Хельд). Напрями альтерглобального руху є експериментальними для

імплементації інститутів практик, за допомогою яких громадяни, громадські рухи і представники громадянського суспільства намагаються впливати на події. З огляду на це альтерглобальний рух є прийнятним та цікавим для емергентних глобальних громадських суспільств, що виникають (М. Калдор, 2001 р.; Д. Делла-Порта, С. Тарров, 2005 р.; М. Кек, К. Сайккінк, 1998 р.), а також нових соціальних рухів, які поширилися у першому десятилітті постіндустріального суспільства (А. Турен, 1980 р.): зелений рух, феміністський рух, а також рух демократизації в Східній Європі та Латинській Америці (М. Калдор, 2003 р.; А. Турен, 1983 р.).

Незважаючи на позитивні результати у вирішенні деяких завдань, актуалізованих у попередньому десятилітті (Е. Агріколянскі, О. Філле, Н. Меєр, 2005 р.), альтерглобалізм продовжує ставити під сумнів певні аспекти глобальних процесів та намагається вийти за їх межі. Під час змін, зумовлених послідовними «хвилями» нових соціальних рухів з 1968 р., альтерглобальний рух зробив виклик наявним формам активності та концепціям змін, пов'язаних з розвитком індустріального суспільства (М. Вівьорка, 2005 р.). Якщо, наприклад, профспілковим рухом складно вирішити проблеми офшорної релокації, альтерглобалізація намагається боротися з такою релокацією для захисту робітників на глобальному рівні (П. Вотерман, Д. Тімс, 2004 р.; Л. Карлсен, Т. Вайс, Х. Салазар, 2003 р.). Суспільство нині інтенсифікувало вимоги до самобутності та індивідуальності соціальних страт з поправкою на соціальну рівність (Н. Фрейзер, 1997 р.).

Проте, неолібералізм та глобалізація економіки вказують на їхню нерівність. Крім цього, представниця нового покоління альтерглобалістів Н. Кляйн¹¹ (2002 р.) наголошує на необхідності «...збільшення культурного вибору, що був забутий». Деякі постматеріалістичні цінності, за

¹¹ Н. Кляйн (англ. N. Klein; 8 травня 1970 р., Монреаль, Канада) – канадська журналістка, письменниця і соціолог, один з лідерів альтерглобалізму.

Р. Інглхартом – повага до розмаїття, особистого розвитку і визнання залишаються базисними для альтерглобального руху, але сьогодні їх поєднує відновлення інтересу до економічної нерівності та соціальної справедливості (рис. 2.6).

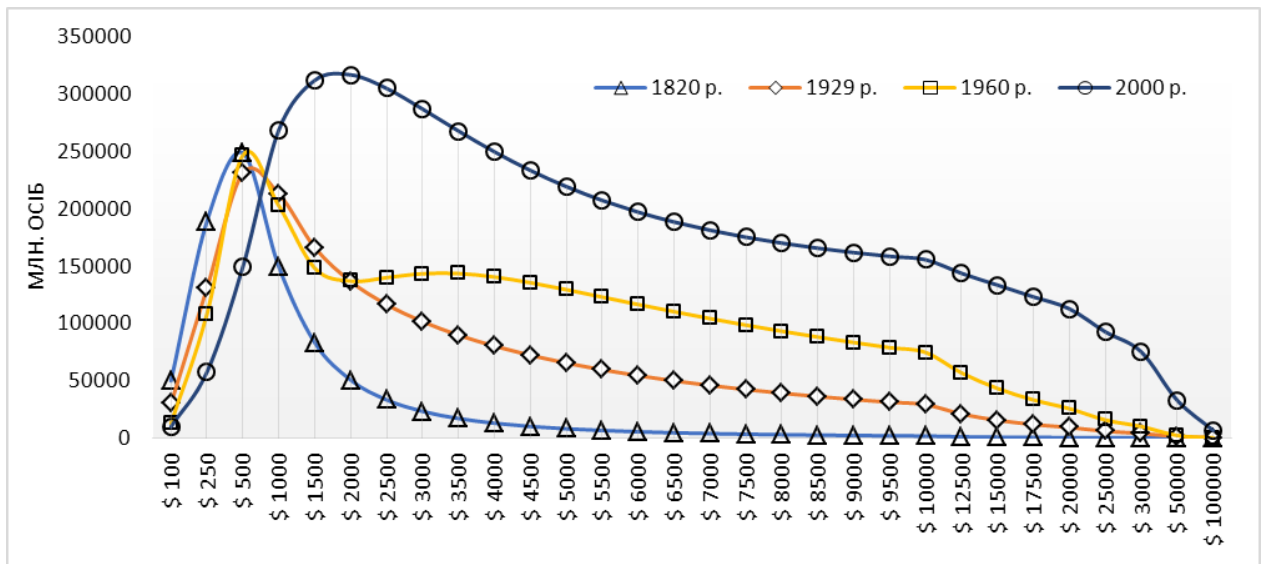

Рис. 2.6. Динаміка розподілу сукупного світового доходу, 1820–2000 рр.
Джерело: складено автором за: [303].

Альтерглобалізм є відповіддю на глибокі зміни у наданні допомоги країнам «третього» світу та міжнародною солідарністю неурядових організацій (НУО). Із 90-х років Світовий банк і МВФ приймали до уваги «порівняльні переваги» неурядових організацій а критерієм їх ефективності, зниження витрат, виробництва та мобілізації в приватно-державному партнерстві (М. Калдор, 2003; А. Пірот, 2007 р.). Після цього багато НУО переорієнтовані міжнародними інститутами на надання соціальних послуг, від яких відмовилася держава. З 1990 р. зросла частка НУО з надання соціальних (на +79%), медичних (на +50%) та освітніх послуг (на +24%). Відійшовши від утопічності, значна частка активістів НУО не сприйняли результати Вашингтонського консенсусу в умовах зростання конкурентоспроможності ринку (К. Маклафлін, С. Озбурн, Е. Ферлі, 2002 р.).

Деякі активісти вважали, що «...поліпшення ситуації на «Півдні» відбулось ...» за умови змін у міжнародних інститутах, в політиці та ідеології країн «Півночі». Представники НУО стали учасниками і засновниками альтерглобальних рухів для протидії неоліберальній політиці і глобальним інститутам. Класичні моделі співпраці з розвитку та міжнародної солідарності передбачають передачу ресурсів, знань та соціально-економічної макромоделі розвитку з Півночі на глобалізований Південь. Саме проведення Всесвітнього соціального форуму в містах країн Півдня є відображає активність представників альтерглобалізації.

Альтерглобалісти також висловлюють наміри встановити дистанцію між традиційними політичними партіями і «традиційними політиками», а участь у політичному житті як «громадяни» кваліфікують як «неполітичну». Неоднозначне ставлення активістів альтерглобалізації до політичних партій пояснюється бажанням поєднати громадську діяльність з відмовою від деяких аспектів традиційної політичної участі, що передбачає, проте перемогу у виборах прогресивних лідерів. Окремі прихильники альтерглобалізації змінили сферу діяльності, інші намагались інструменталізувати діяльність для власної електоральної вигоди. Активно підтримується альтерглобальний рух лівими партіями, які дотримуються при цьому власної автономії і логіки. Незважаючи, що політичні партії відображають колективне прагнення і організовують суспільство, формуючи міцні ідентичності, вони дотримуються правил електоральної боротьби за владу і погоджуються з обмеженнями через політичну доцільність свого членства з погляду ієрархально-вертикальних відносин управління (М. Ольвера).

Валоризація¹² різноманітності охоплює відновлення політичної культури, запропоноване альтерглобалізацією, засноване на переоцінці

¹² Валоризація (фр. «valorisation») – це заходи, що проводяться державою з метою переоцінки або підвищення вартості певних цінностей.

різноманітності, що пропагується як визначальний контент альтерглобального руху в аспектах ідентичності, моделі конвергенції, відносини з опонентом (опозиція до гомогенізації, створення транснаціональними корпораціями) моделі альтернативного суспільства («...світ, в якому багато адаптованих світів»). Класичні моделі дослідження соціальних рухів розглядають внутрішнє розмаїття як характеристику попереднього етапу формування руху, під час якого має «...окреслити один єдиний виклик з різноманітних і мінливих коаліцій» (Ч. Тіллі, 1986 р.). В результаті збільшення кількості зустрічей та спільної діяльності різноманітність повинна поступово поступитись сильнішій груповій єдності. З цього погляду, співіснування багатьох варіацій в русі має лише тимчасовий характер, з часом він або отримає більшу відповідність, оскільки рух дозріває, або відбудеться дифузія різних його компонентів.

Активісти альтерглобального руху, навпаки, заявляють, що вони не прагнуть «...робити себе однорідними» (Д. Антентас, Д. Егірун, М. Ромеро). Замість того, щоб намагатися усунути відмінність, вони наполягають на «...необхідності збереження таких відмінностей в процесі розвитку» (С. Джордж). Саме тому гасла «Єдність в різноманітності» і «Наша різноманітність – наша сила» є девізами багатьох виступів на наукових заходах де різноманітність представляється як позитив, а не недолік.

У XIX–XX ст. соціальні, національні, націоналістичні та робітничі рухи розглядали внутрішню одноманітність як необхідну передумову подальшого розвитку. Активісти альтерглобалізму відмовляються від одноманітності, вважаючи її обмеженням інакомислення і плюралізмом. На їх погляд, це значна дистанція з індустріальним суспільством. «Коли ми покажемо, що нове століття і нове тисячоліття якраз є тими відмінностями, тоді ми зробимо фундаментальний зріз того, що в XX сторіччі було так близько – початок великої боротьби з гегемонією» (С. Маркос). Якщо єдиний рух передбачає існування центральної влади, то збереження різноманітності залежить від

кількох пересічних мереж. Таким чином, на місцевому та глобальному рівні активісти альтерглобалізму мають потребу не в «...якомусь центральному організаційному комітеті, що закликає зверху до мобілізації, а всередині мережі до комунікації, взаємного поєднання та прийняття рішень» (П. Боліні).

У заяві асамблеї ВСФ (2002 р.) проголошено, що «...кожна популяція, культура та ідентичність є спадщиною людства для нинішніх і майбутніх поколінь». Ця валоризація різноманітності була запропонована здебільшого чотирма важливими групами представників альтерглобалізації. Корінні народи Латинської Америки вимагали «...визнання.., що існує багато різних світів, ..., які повинні поважатися на всіх соціальних, культурних та економічних рівнях». Різноманітність також є особливо важливою темою для активістів альтерглобалізму в Індії. Під час проведення з'їзду ВСФ у м. Мумбаї (2004 р.) його заходи були спрямовані на «пропаганду різноманітності» незалежно від статі, культури або релігії. У Статуті Всесвітнього маршу жінок (2004 р.) визначено таке положення: «Ми будуємо світ, де різноманітність вважається активом, а індивідуальність – джерелом багатства» (Глобальна хартія жінок для людства, 2000 р.). Молодь, що представляє «альтерактивістів», також високо оцінила різноманітність, незалежно від того, чи це культура, сексуальна орієнтація чи індивідуальні особливості кожного. На різноманітності наголошують учасники демонстрацій і масових заходів, оскільки сила колективу виявляється через індивідуальну відмінність і винахідливість. Валоризація різноманітності константується активістами альтерглобалізму як аргумент для опонування щодо комуналізму, фундаменталізму, націоналізму та неолібералізму. «В умовах ринку і кількісної гомогенізації світу, в умовах помилкового капіталістичного універсалізму ми хочемо підтвердити багатство, що представляє собою культурне різноманіття і унікальний внесок кожного народу, кожної культури, кожного індивідууму. Ми боремося проти поточної

гегемонії мислення і ведемо мову щодо створення нової її форми. Саме завдяки нашій множинності ми зможемо щось змінити».

Підтримуючи цей виклик, активісти поступово формують новий ідеал та ідеалізують модель конвергенції. На основі визнання різноманітності замість гомогенізації вони проводять Соціальний форум, заснований на створенні «відкритих просторів» (Д. Сен, Х. Керакел) і широкій культурі ведення діалогу та дискусії (Ф. Вітакер). Альтерглобальний менеджмент різноманітністю ґрунтується на консенсусі, створенні мереж та таких інструментах, як Бабельс (Babels) – міжнародної мережі усних та письмових перекладачів-добровольців, охочих використовувати свої здібності на благо соціальних і громадянських рухів, які дотримуються Основного статуту соціального форуму. Вони також приймають активну участь у дискусіях щодо ролі мови в механізмі культурного домінування та в обміні ідей між різними соціальними і громадськими рухами.

Неупереджена політика і практика створюють реальну загрозу поточній гегемонії мислення, а також звичкам активістів з традиційними методами конвергенції та організації (Д. Сен). Сапатистська мрія про «...світ, в якому багато привабливих світів», зумовлює створення іншої концепції демократії та процесу прийняття рішень, заснованих замість права більшості на консенсусі та участі. Консенсус дає можливість різним соціальним суб'єктам зустрітись безпосередньо, без профспілок чи делегатів. Проте, ця форма прийняття рішень створює численні проблеми. Уникаючи «тиранії більшості», консенсус характеризується відсутністю чітких правил і може дозволити фізичним особам або їхнім групам впливати на асамблею Соціального форуму. Крім того, обговорення в межах гетерогенного руху часто є тривалими і складними через його багатокладність та мережеву структуру. Найчастіше такі рішення ставали неприйнятними для тих дійових осіб, що брали активну участь в альтерглобальних чи радикальних рухах.

Децентралізована та мережева структури цього руху також не завжди ефективна, оскільки кожне рішення потребує обговорення, тривалої дискусії.

Розв'язання окреслених проблем можливе при новій альтернативній до існуючої парадигмі розвитку глобальної економіки. Теоретико-методологічна метамоделі розвитку повинна включати всі позитивні характеристики глобалізації і пропонувати розв'язання поточних і стратегічних проблем породжених нею. Альтерглобальна модель втілює нові принципи функціонування глобальної метасистеми на засадах соціального партнерства і захисту демократичних цінностей тощо. В економічному вимірі процеси альтерглобалізації повинні забезпечити усунення недоліків неоліберальних інститутів глобальної торгівлі з допомогою яких ТНК концентрують владу, капітал і багатство. Методологічно нерозв'язаними залишаються також проблеми використання ринку та грошей як єдиного мірила ефективності, зростання бідності і маргіналізації націй та мегарегіонів, приватизація монополіями природних ресурсів, соціальна несправедливість та маніпуляція робочою силою. Саме тому процес альтерглобалізації скерований на захист ідентичності, конвергенцію, комплементарні відносини з опонентами і реалізацію парадигми альтернативного суспільства, яка охоплює трансформацію глобальних економічних інститутів, які пов'язані з соціальною асиметрією і несправедливістю. Значні зусилля та ресурси потребує зменшення диспропорцій між багатими і бідними, національна можливість списання боргів країнам «третього світу», вдосконалення механізмів ембарго та санкцій проти країн.

Гармонізація і безпека глобального розвитку можуть бути досягнуті тільки за умови дотримання базових фундаментальних цінностей культурно-цивілізаційних спільнот. Основною яких є любов до ближнього без поділу людства на «своїх» і «чужих», виражається як через юридичні форми забезпечення прав і свобод громадян, так і через категорії «справедливість» та «відповідальність». Розуміння і сприйняття фундаментальних цінностей

особистості, рівності прав незалежно від національної належності, віросповідання повинні визнати всі члени глобального соціуму. Залучення віруючих різних релігійних конфесій у формування соціальної політики забезпечить моральні засади прийняття державних рішень, відновлення соціальної відповідальності влади перед суспільством (рис. 2.7).

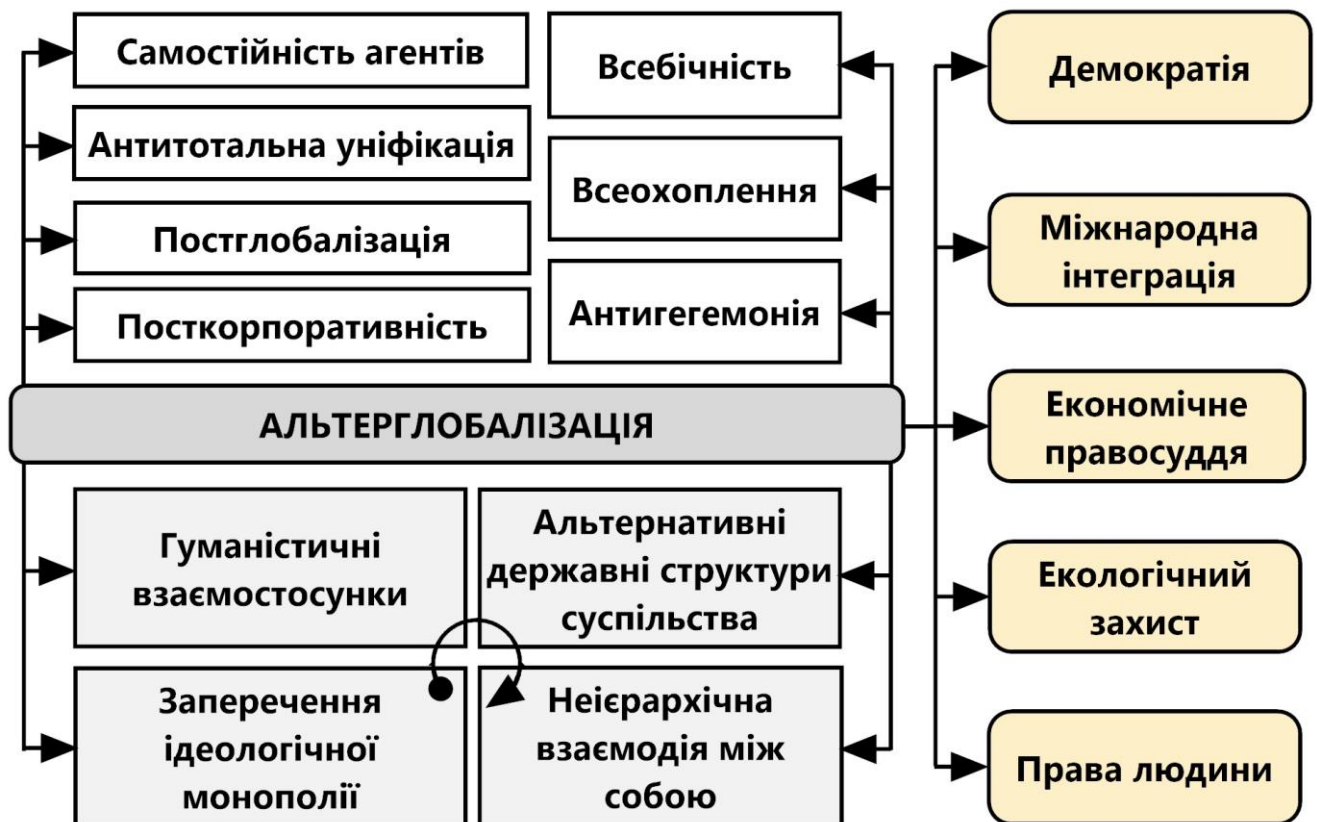

Рис. 2.7. Схема взаємодії базових принципів та засад становлення альтерглобалізації

Джерело: складено автором.

Світова фінансово-економічна криза 2008-2011 рр. сприяла трансформації сучасної моделі розвитку глобальної економіки і створили передумови для розробки національних стратегій виходу з кризи і нової парадигми альтерглобального розвитку. Опоненти часто відносять його до «антиглобалістського руху», зводячи його сутність до глобофобії, або страху перед глобалізацією. Сучасний етап альтерглобалізації спрямований на

визнання імперативного характеру глобалізації, проте переорієнтованого на мінімізацію загострення глобальних проблем.

У наукових публікаціях не завжди розмежовуються поняття «альтерглобалізація» і «антиглобалізація», об'єднуючи їх в «антиальтерглобалізм», хоча їх представники виступають проти капіталістичної неоліберальної глобалізації. Сутність категорії «альтернативність» можна окреслити як інтегруючу тенденцію, з соціальним та політичним суспільним базисом, обґрунтування ідеології та політики, протиставленої до існуючого типу розвитку країни чи світу. К. Майданик стверджує, що альтернативний рух – це закономірний, легітимний і потенційно системоутворюючий вектор макроісторичної ситуації, сформованої наприкінці ХХ ст. і зумовленої не лише глобалізацією, але й одночасним нашаруванням структурних криз (системної, цивілізаційної, «кризи виживання людства», альтернативності історичного розвитку тощо). Йдеться, зокрема, про альтернативний (антонім до іншого) рух, який передбачає утвердження іншої системи цінностей, відмінної від теперішнього світу і, головне іншого шляху розвитку. Так альтерглобалізм розглядається І. Валлерстайном, С. Аміном, К. Агітоном та ін.

Отже, певною мірою альтерглобалізм можна вважати соціальним рухом, ідеологія якого близька до усталеного антиглобалізму, але який підтримує певні форми глобалізації, насамперед міжнародну інтергацію, оскільки демократія, економічне правосуддя, екологічний захист і права людини визнаються домінантами розвитку. Отже, метою альтернативи глобалізації є втілення нових принципів функціонування глобальної метасистеми, які ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціально-екологічного захисту та інституті соціальної держави і реальних демократичних цінностях. Сталість і безпека розвитку досягається через відповідність усіх міжнародних, національних і мегарегіональних інституцій

економічної політики наведеним нижче основним принципам альтерглобалізації.

1. *Нова демократія*, яка процвітає коли захищені громадянські права та існує можливість захисту власних інтересів відповідними інститутами. Протягом останніх десятиліть держави передали значну частину національного суверенітету глобальним корпораціям. Представники альтерглобалізму виступають за зміну влади, яка обслуговує інтереси корпорацій, на владу, що захищає простих людей та їхні громади. Використання термінів «нова демократія» (New Democracy) і «жива демократія» (Live Democracy) зумовлене ототожненням більшістю людей понять «демократія» та «вибори». Справедливі вибори демократизують суспільство, тому варто приділяти більше уваги динамічним процесам організації громадянського суспільства для залучення нової енергії та надання сенсу демократичним рухам. У країнах південної півкулі такі рухи зосередилися на громадському контролі природних ресурсів, північної – на отриманні корпоративних прибутків та захисті прав громадян державою.

Центральне місце в «новій демократії» займає підзвітність, причому рішення повинні приймати відповідальні за наслідки рішень. Тобто, якщо співтовариство демократично вирішує, як поводитися щодо лісових насаджень навколо поселень, збудованих у басейні рік, то для боротьби з повеннями населення вірогідно захищатиме лісові насадження, що пом'якшить загрози для їх добробуту та життя майбутніх поколінь. Протилежним є випадок, коли управлінські рішення приймають зарубіжні корпорації, вищий менеджмент яких проживає на далекій відстані та має правовий і морально-етичний «мандат» на максимізацію короткострокової вигоди акціонерам, які не обов'язково знають, акціями якої компанії володіють, не зважаючи на інформацію про місцезнаходження вирубування лісів. Подібні обставини призводять до того, що керівники компаній розглядають тільки миттєвий прибуток, що може бути отриманий за умови

вирубки дерев. Не простежуються трансакційні майбутні витрати (за О. Уілсоном), пов'язані із загрозою повені, зсувів та порушення локального водопостачання, а також їх впливу на довкілля. Умови праці, здоров'я, екології, торгівлі та інвестицій формуються загалом під впливом корпоративних лобістів прихованих у формах таємних переговорів. У цьому випадку завжди репрезентовані потенційні отримувачі прибутку, а потенційно збиткова сторона відсутня за столом переговорів, оскільки її інтереси не мають ваги [372].

Принцип нової демократії означає створення системи управління з правом голосу тим, хто може зазнати потенційних збитків. Цей принцип означає обмеження прав і повноважень дистанційованих власників та виконання зобов'язань щодо їх власної відповідальності за дії, що завдають шкоду іншим. Домінуючий інститут глобальної економіки – це публічно-торгова корпорація з обмеженою відповідальністю, що порушує ці умови крайньою інституціоналізаційною формою дистанційованої власності та інституційно ізолює акціонерів від відповідальності за шкоду іншим. Подібна інституційна форма не забезпечує потреб сталого суспільства. З ініціативи «нової демократії» організовані як невеликі громади (сімдесят шість сімей, які сформували рибний кооператив у сільських поселеннях Чилі), так і великі, що охоплюють регіони або країни (корпорація «Мондрагон» в Іспанії, яка забезпечувала зайнятість для 92 773 осіб, що працюють у 256 компаніях за чотирма напрямками; «Гремен Банк» у Бангладеш; рух безземельних селян у Бразилії).

Окремі громади створюються під впливом кризи ринкової економіки, зокрема «рух горизонталізму» в Аргентині (*horizontalism movement*), який прагне позбавитись від ієрархій та влади, що виник в умовах кризових наслідків реалізації функціональної моделі МВФ у грудні 2001 р. Іноді громади тимчасо створюються для мобілізації народного опору в умовах загрози демократії. До них відноситься «Канадський запит на пошук

альтернативи корпоративній багатосторонній інвестиційній угоді» (Canadian inquiry to seek alternatives to the corporate-driven multilateral agreement on investment) (1998 p.). Створюються також громадські ініціативи протидії корпоративному контролю за життєво важливими ресурсами: Рух щодо забезпечення води в Кочабамба в Болівії (Movement around water in Cochabamba). Громади закликають затвердити колективні права на насінєво-посадковий матеріал або інші природні ресурси, корінні народи прагнуть регенерувати свою автономію разом із землею та надрами тощо.

2. *Субсидіарність*. Економічна глобалізація викликає делокалізацію та безправність місцевих громад і економік. Проте, значна частка населення виживає за рахунок місцевої, колективної діяльності: дрібного фермерства, ринків і виробництв для локального споживання. Усталена система забезпечувала людям можливість контролювати власну економічну і продовольчу безпеку, а також підтримувати життєздатність громад та культур. Навіть у розвинених країнах джерела засобів до існування традиційно пов'язані з локальною економікою. Економічні імперативи глобалізації зруйнували ці форми самовідтворення на користь експортоорієнтованих економік, очолюваних глобальними корпораціями. Це обумовило ліквідацію локальних ресурсів існування, робочих місць та істотно знизило життєздатність локальних громад [355].

Необхідні нові правила та організації для обґрунтованої локалізації з дотриманням принципу субсидіарності – реалізації компетенцій і відповідальності локальному рівні. За потреби залучення додаткових ресурсів поза компетенціями локального рівня ієрархії і управління, рішення можуть прийматися на вищому рівні – регіону, держави чи наддержавних утворень. Рішення локальних продаж та нагромадження капіталу повинні бути кодифіковані, а організаційна структура інституційного базису сприяти переміщенню економічної та політичної влади у локальному напрямі в протиположності глобальному. Так, члени Зеленого руху Великобританії були

обрані в 1999 р. до Європейського парламенту із маніфестом «Глобальний захист локального як шлях до локалізації». Важливо, що дотримання принципу субсидіарності відповідає національному суверенітету. Тобто, законна влада делегується населенням на вищий рівень управління за його демократичної волі. Таким чином, авторитет дистанційованих рівнів управління підпорядковується авторитету локальних рівнів з ширшими можливостями безпосередньої участі. Рішення вважаються вірними, якщо вони приймалися індивідами, які безпосередньо відчують їх наслідки в майбутньому. Самодостатніми життєздатними локальними економіками повинні управляти місцеві органи управління, а проблеми, розв'язання яких потребує застосування колективних дій у глобальному масштабі, як для прикладу глобального потепління, повинні розглядатися глобальними інститутами.

Принцип субсидіарності визнає невід'ємне демократичне право на самовизначення народів, громад і націй настільки, наскільки його реалізація не порушує аналогічні права інших. Це право належним чином забезпечене за рахунок: (1) локального і національного володіння та контролю над ресурсами і виробничим потенціалом; (2) місцевих і національних інституціоформуючих органів у системі, де центральні рівні влади підтримують місцеві у досягненні цілей самовизначення самовідтворення; (3) максимізації місцевого та національного самозабезпечення в задоволенні потреб з використанням локальних і загальнодержавних ресурсів. Домінування локальної власності та політичної влади зменшує зовнішню залежність від конкурентної боротьби за робочі місця, ринки інвестицій та матеріальні ресурси, але не означає ізоляцію. Сталі і самодостатні соціуми є добрими сусідами, які приймають участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах за допомогою торгівлі, культурного обміну, обміну інформацією та технологіями.

3. *Екологічна стійкість (сталість)* пов'язана з імперативом того, що життя на Землі залежить від стану метасистеми життєзабезпечення планети, а також підтримки її біорізноманіття. Мірою життєздатності економічної системи є можливість задовольняти потреби людей, не порушуючи при цьому права власності на природний ресурсний потенціал самовідтворення майбутніх поколінь та не зменшуючи природне різноманіття на Землі. Таким чином, для сталого, безпечного розвитку суспільство повинно бути впевненим у тому, що: (1) темпи використання ресурсів не перевищують темпи їх відтворення; (2) темпи споживання ресурсів не перевищують норми введення в експлуатацію поновлюваних субститутів; (3) показники забруднюючих речовин та нагромадження відходів не перевищують темпи їхнього нешкідливого рецикліювання. Реалізація лише однієї з наведених умов загрожує добробуту майбутніх поколінь і життю планети загалом.

Необхідно визнати, що економічна глобальна інтеграція шкідлива для довкілля, оскільки залежить від власного самовідтворення: надмірне збільшення обсягів споживання товарів і послуг; нераціональне використання ресурсів та зростаюча диспозиція забруднюючих відходів в океані, на землі і в повітрі. Експорто-орієнтоване виробництво як основна особливість глобалізації за сутністю є руйнівним, оскільки посилює глобальну транспортно-логістичну діяльність з використанням викопних енергоресурсів, холодильного обладнання та нових екологічно-деструктивних елементів інфраструктури (греблі, порти, автошляхи, аеропорти, канали, продуктопроводи). У сільськогосподарській галузі перехід до промислових експортно-орієнтованих систем завдає шкоди ґрунтам і водам, отруєє їх пестицидами та забруднює генетично-модифікованими рослинами. Глобалізація прискорює коммодифікацію і приватизацію ресурсів, визначальних для життя людини (прісна вода); привласнює глобальні надбання людства (повітря, океани, моря, річки), перетворюючи їх на звалища для відходів; пригнічує спроможність

суспільств у забезпеченні національного довкілля і вироблення медико-санітарних правил; руйнує історичні зв'язки фермерів із землею через індустріалізацію та екологічне дистанціювання; поширює інвазивні види, у тому числі небезпечних комарів та інші організми; підміняє гомогенність, монокультуру і біорізноманітність; безпосередньо забезпечує обслуговування некерованої людством корпоративної влади.

Загострення таких глобальних проблем, як кліматичні зміни, потребує трансформації метасистеми з обов'язковим дотриманням основних правил екологічної стійкості. Актуалізуються завдання побудови нової метасистеми, повної реконфігурації існуючої домінуючої ієрархії цінностей, за якої стійкість залишилась поза увагою, а пріоритетами є корпоративні прибутки, а не сталість і безпека.

4. Ресурсний потенціал спільної спадщини який вимагає колективне первородне право людства щодо спільного і справедливого використання природних ресурсів. Виокремимо такі категорії ресурсів спільної спадщини: (1) вода, земля, повітря, ліси та рибний промисел, від яких залежить життя кожної людини; (2) культура і знання, як колективне творіння людини; (3) сучасні спільні ресурси – суспільні послуги, здійснювані державою, для вирішення таких основних завдань, як охорона здоров'я, освіта, громадська безпека та соціальне забезпечення. В сукупності ці категорії ресурсів формують цивілізацію та основу реального багатства людства, яким загрожують корпорації в прагненні приватизації і перетворення їх на товар.

В здорових суспільствах визнається, що індивідуальний внесок збільшує корисну продуктивність природних ресурсів та розширює загально-людський пул культури і знань. Водночас, людина одноосібно не може освоїти природні багатства планети та створити базовий обсяг загальних знань. Право власності на ресурси спільної спадщини використовується для забезпечення права особи на існування. Крім цього, будь-яке право на використання ресурсів спільної спадщини тягне моральне зобов'язання.

Аналогічно, нагромадження таких прав не повинно порушувати первинні права інших щодо справедливої участі в спільній спадщині. Спроби окремих осіб або корпорацій монополізувати право володіння такими природними ресурсами спільної спадщини, як вода чи ліс, та позбавити можливості інших у забезпеченні цієї потреби неприйнятні. Зазначимо, що категорії ресурсів спільної спадщини розглядаються в світовій економіці по-різному, викликаючи дискусію щодо управління ними.

5. Різноманітність. В минулому навколишній світ характеризувався різноманіттям архітектури, пейзажу, мови, способу життя, одягу і цінностей. Сьогодні мільйони людей у різних країнах вимагають підтримки цього розмаїття. Десятки тисяч громад у світі вдосконалили систему управління місцевими ресурсами, що функціонувала, але була підірвана глобальним корпоративним керівництвом. Проте, культурне, біологічне, соціальне та економічне розмаїття залишається основою гідного, цікавого і здорового життя. Різноманітність є базисом життєздатності, стійкості та інноваційного потенціалу будь-якої живої системи, у тому числі і людського суспільства. Домінанта розмаїття людського досвіду і потенціалу є культура, яка забезпечує культурний генофонд стимулювання інновацій, соціальної, інтелектуальної та духовної досконалості і створює відчуття ідентичності, спільноти і сенсу буття. Економічний імператив різноманітності є підставою стійкої, стабільної, енергоефективної, самодостатньої локальної економіки, яка може забезпечити потреби людей, громад і природи. Біологічне різноманіття має важливе значення для комплексних, саморегулюючих, самовідновлюючих екосистем, які сформували планетарні засади життя.

Глобальні корпорації не підтримують різноманітність, вважаючи її причиною неефективності, невизначеності та зменшення прибутків, прагнуть зменшити витрати і підвищити контроль над ринком за допомогою культурної гомогенізації, економічної спеціалізації та ліквідації збиткових галузей. Корпоративні прибутки отримуються за рахунок економії на

масштабах, зменшення витрат на управління, а також посилення залежності окремих споживачів і громад від корпоративних продуктів (послуг). Корпоративні логотипи замінили місцеві культури як основне джерело ідентичності особистості. Спільноти, що створили власні цінності за допомогою локальних підприємств із використанням місцевої робочої сили та ресурсів, в даний час для задоволення своїх потреб змушені продавати працю і ресурси поступово віддаленим корпораціям на неконтрольованих ринках. Втрата біологічного різноманіття шкодить біологічній життєдіяльності внаслідок застосування дорогих та токсичних добрив і пестицидів, невизначених за наслідки виробників генетично модифікованої продукції. Втрачені послуги, що надавались природою безкоштовно, сьогодні коштують для спільноти доволі дорого, забезпечуючи корпоративні прибутки дистанційованим власникам. Зрозуміло, що різноманітність може негативно впливати на ці прибутки, але вона є важливою для сталого розвитку громад.

6. Права людини. У 1948 р. було прийнято Загальну декларацію ООН з прав людини, що закріпила основні права, такі як «...рівень життя, достатній для ... здоров'я і доброго самопочуття .., включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування та захист у випадку безробіття». Грунтуючись на цьому, уряди країн-членів ООН дійшли згоди щодо реалізації пактів з політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав. Протягом останніх шістдесяти років спільноти лобювали ці основоположні права, визнаючи, що метою стимулювання торгівлі та інвестицій повинно стати зростання якості життя та дотримання основних трудових, соціальних та інших прав.

Звернемо увагу, що дискусії щодо прав людини в розвинених країнах зосереджувалися переважно на дотриманні громадянських та політичних прав, хоча їхнє забезпечення і є обов'язком держави. Наведене твердження має важливі презумпції, як наприклад, кожна людина має право споживати

чисту воду, з огляду на що обов'язком уряду є гарантія безпечного водопостачання, а вода не може бути коммодифікованою чи приватизованою для продажу за ринковими цінами. Приватний сектор не може гарантувати ці права, навіть за корумпованості та безвідповідальності уряду. В цьому випадку варто посилити тиск на уряд на всіх рівнях. Існують припущення, що такий правовий принцип суперечить принципу субсидіарності, внаслідок того, що певні локальні громади можуть порушувати права людини, здійснювати дискримінацію за статевою ознакою тощо.

7. Зайнятість. Як відомо, загальна Декларація ООН з прав людини проголошує кожній людині «...право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття». В корінних народів, що визначаються племінними етнонімами, більшість населення бере участь у діяльності, неінтегрованих в національний чи глобальний ринки. У сільській місцевості населення отримує дохід, обробляючи землю, займаючись натуральним сільським господарством і дрібним підприємництвом, що не гарантує регулярності отриманих надходжень. У міських поселеннях слаборозвинених країн значна частина населення не має постійного робочого місця і відповідно, регулярних доходів. При цьому корпоративна глобалізація обмежує їх у засобах для існування. Модифікацію глобальної політики, за якої фермерів витісняють з їх землі, а рибалок – з прибережних екосистем, необхідно врахувати при формуванні інституційного базису сталого розвитку.

Загальна Декларація також підтверджує «...право створювати і вступати в професійні спілки». За останні вісім десятиліть Міжнародна організація праці розробила понад сто конвенцій з визначення основних трудових прав. Проте, за оцінкою експертів МОП, сьогодні близько 30% загальної чисельності працівників безробітні або неповністю зайняті. Значна частина працівників змушена працювати в жорстких, експлуататорських і небезпечних умовах праці. Динамічним соціальним рухом проти

корпоративно-управлінської глобалізації є організована робоча сила, яка об'єднує у профспілки понад сто мільйонів осіб. Рухи, що вступили в боротьбу за власні права, є основою соціальних рухів, які формують економічні альтернативи. Саме, стійкі громади повинні захищати права робітників у офіційному секторі економіки, задовольняти потреби людей у неформальній економіці, підтримувати безробітних чи неповністю зайнятих.

8. *Продовольча безпека.* Спільноти і нації захищені, якщо вони забезпечені достатнім обсягом продуктів харчування, у тому числі власного виробництва. Люди потребують безпечного продовольства, яке сьогодні стає дефіцитним. Прогресивні громадські рухи намагаються протистояти глобалізації сільського господарства з монопольним корпоративним контролем харчових продуктів і насіння, який загрожує продовольчій безпеці та безпеці фермерів і споживачів. Глобальні правила торгівлі спрямовані на розвиток виробничої моделі сільського господарства, яка знищує дрібних фермерів і виробництво продуктів харчування для локального споживання. Глобалізоване сільське господарство переорієнтовує дрібних фермерів, що працюють з пестицидними та машинно-інтенсивними монокультурами, на експорт з великою екологічною та соціальною вартістю. Водночас, використання біотехнологій спричиняє виникнення нових екологічних ризиків, пов'язаних із здоров'ям. Нові правила торгівлі повинні враховувати, пріоритетність виробництва продуктів харчування для місцевих громад в ієрархії цінностей сільськогосподарського виробництва. Місцеве самозабезпечення через виробництво здорових та безпечних продуктів харчування необхідно вважати одним з основних прав людини. Зменшення торгових відстаней і залежності від високовартісних ресурсів є основою нової парадигми альтерглобальної продовольчої метасистеми.

9. *Кошти.* Економічні імперативи глобалізації посилюють диференціацію багатих та бідних країн, верств населення, а також між жінками і чоловіками і є передумовою соціальної напруги як глобальної

загрози розвитку. Досягнення високого рівня справедливості як між країнами, так і всередині них, можливе через зміцнення демократії та стійкості громад. Зниження зростаючої дистанції між багатими і бідними країнами потребує скасування нелегітимних боргів бідних країн та заміни недосконалих інститутів глобального управління на раціонально справедливі. Соціальна нерівність за доходами в країнах провокується прагненням суб'єктів ринку реагувати на фінансово-сконцентровані групи бізнесу ігнорувати потреби фінансово неспроможних суб'єктів. Надмірна диференціація за доходами та власністю спотворює розподіл економічних ресурсів, усуває фінансово неспроможних суб'єктів від виразної демократичної участі, підриває інституційну легітимність власності і посилює соціальну нестабільність.

Економічна глобалізація шкідлива для жінок, які становлять більшість дрібних виробників продуктів харчування, на яких частіше впливають негативні чинники глобалізації сільськогосподарської системи. Крім того, жінки становлять більшість працівників на складальних лініях глобальних корпорацій, таких як «Nike», «Dell», тому вони найбільше страждають від потогенних робочих умов (низька зарплата та важкі умови праці). При цьому якщо на найнижчих рівнях глобальних складальних ліній працюють здебільшого жінки, то на найвищих корпоративно-управлінських переважають чоловіки, що посилює гендерну нерівність в оплаті праці. Також переважно, жінки є домогосподарками та вихователями, праця, яких не оплачується.

З погляду цілей економічної глобальної інтеграції, власники значного багатства не можуть нічого отримати від бідніших. Проте, коли банки анулюють іпотечні кредити сім'ям фермерів і продають їхнє майно корпораціям, вони позбавляють ці сім'ї коштів для виживання і прирікають їх на маргінальне, залежне існування. Безземельні фермери змушені виробляти на експорт продукцію, яку не мають фінансової можливості

споживати. Купуючи друге чи третє житло, заможні люди стимулюють зростання цін на них, позбавляючи бідні сім'ї можливості мати власне житло. Підприємці, як отримують вигоду від вирубування лісових насаджень на гірських схилах, сприяють повеням та руйнуванню будівель і знищенню посівів тих, хто живе в долинах. Економічні агенти, які марнотратно використовують енергоресурси, сприяють виникненню штормів та циклонів. У переповненому населенням і зростаючому світі з граничним обсягом використання природних ресурсів і трансакційних видатків майбутнього відновлення довкілля потрібен компроміс між експансією марнотратного матеріального споживання і задоволенням основних потреб кожної особи. Соціальна справедливість та рівність між народами, в країнах, між етнічними групами, класами, жінками і чоловіками є основою сталого розвитку.

10. Застереження. Корпоративні ініціативи науково-технологічних інновацій впливають на екологічне, соціальне і політичне середовище. Великі технологічні зміни відбуваються з непрогнозованим наслідком та за відсутності їх демократичного і об'єктивного оцінювання, іноді запізненого для усунення негативних наслідків техноглобалізму. Наука і технології ХХ ст. забезпечили для людства винаходи, які зумовили глобальні, соціальні, економічні і політичні зміни. Значна частина цих змін є корисною, але виникає екологічне забруднення, яке вірогідно може спричинити виникнення проблем розвитку хвороб і генетичних змін для майбутніх поколінь. Жодна з цих змін не була представлена світу демократичним шляхом з відображенням потенційних негативних наслідків, залежно від зміни клімату, забруднення океану, хімічних отруєнь, створення космічної зброї до безпосереднього і прихованого та концентрованого їх взаємозв'язку. Майже всі глобальні зміни запроваджені з метою досягнення військових або ринкових цілей, без врахування негативного впливу та обговорення негативних наслідків. Переважно представлені новітніх науково-технологічних досягнення супроводжувалися описом їх позитивних наслідків за критерієм корисності.

Так, наприклад, «...ядерна енергетика є безпечна, чиста, не обмежена»; «...біотехнології годуватимуть світ»; «...антибіотики переможуть хвороби». Негативний аспект не згадувався до прояву негативних наслідків їх використання.

Для визнання цієї проблеми в Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (1992 р.) кодифіковано застережний принцип міжнародного права: «...З метою захисту навколишнього середовища потрібно широко застосовувати застережний підхід. ... Там, де існує загроза серйозних або незворотних збитків та відсутність повної наукової впевненості, його не потрібно використовувати для відтермінування прийняття економічно ефективних заходів щодо запобігання екологічному лиху». Міжнародним форумом з питань глобалізації принцип покладено в основу раціонального та демократичного прийняття рішень. Безсумнівно, іноді потрібен тривалий період для «наукових аргументів» щодо встановлення потенційної шкоди і тому принцип застереження може стати вагомим перешкодою для впровадження наукових досягнень, якщо їх прихильники не доведуть безпеку до початку використання. В цьому разі спрацьовує теза «Береженого Бог береже» або застережний підхід «Винен, поки не довів свою невинність». Основними складниками принципу застереження є упереджене ставлення навіть за відсутності абсолютної впевненості в небезпеці та потенційної корисності. Інші складники окресленого принципу полягають в тому, що при сумнівах перевага завжди надається альтернативам, при цьому участь представників громадянського середовища мають бути на всіх рівнях прийняття рішень.

Принцип застереження постійно піддається критиці, хоча багато країн почали його використовувати та систематизувати, зокрема широко його застосовують у Німеччині, Швеції, Австралії, Шотландії та Норвегії. Європейська Комісія загалом зайняла таку конструктивну позицію: «...За наявності достатніх підстав для занепокоєння щодо потенційної небезпеки

негативного впливу на довкілля, людину, тварин, рослин та за неможливості детального оцінювання ризику, принцип застереження використовується як умова стратегічного управління ризиками». США відмовилися від застосування цього принципу при розв'язанні проблем зміни клімату, посиляючись на відсутність наукового доведення зв'язку його зміни з людською діяльністю. Принцип застереження згадується лише в декількох законах США про чисту воду; про національний захист навколишнього середовища; про безпеку та гігієну праці (OSHA); про запобігання забрудненням (1990 р.). Водночас, США активно використовують правила СОТ для протидії застережним принципам у політиці інших держав. Загальне визнання і прийняття принципу застереження зумовлене правом громадян через демократично обраних представників на ознайомлення, прийняття рішення і контроль потенційних ризиків впливу. Глобальні торговельні організації зобов'язані кодифікувати чи закріпити цей принцип і не перешкоджати його застосуванню.

Проведений компаративний інституціональний аналіз дозволяє стверджувати про антагонічність принципів альтерглобалізації до принципів глобальної корпоративної економіки, імперативи розвитку якої формують: самозміцнюючі мотиви приватизації та монополізації ресурсів спільної спадщини; централізації влади та компетенцій учасників, захищених від юридичної відповідальності за наслідки своїх рішень; «живу» і «мертву» конкуренцію, яка поділяє світ на переможців і переможених; безвідповідальну екстерналізацію витрат; знищення культурного, біологічного та економічного різноманіття; ігнорування загрозливих для здоров'я людини і довкілля ризиків. Певною мірою цим обґрунтовується доцільність заміни інститутів корпоративної глобалізації альтерглобальним інститутом, ефективнішим у задоволенні потреб людей і майбутнього розвитку. Запропоновані принципи є концептуальною основою визначення політик, стратегій, інститутів підтримки сталого і безпечного розвитку.

Оскільки переважно дискусії глобалізації зосереджуються на міжнародній торгівлі та інвестиціях, доцільно детальніше дослідити форми, способи та мотиви трансформування принципів огляду на специфічні характеристики та умови міжнародної торгівлі, інвестицій.

Насамперед, наголосимо, що міжнародні торговельні та інвестиційні інститути (угоди, організації) повинні поважати законну роль демократичних держав на всіх рівнях ієрархії. Співпрацюючи з громадянським суспільством, уряди повинні отримати можливості для реалізації політики забезпечення розвитку та добробуту народу. Це означає дотримання права кожної спільноти і нації на демократичне самовизначення, у тому числі право визначення умов співпраці з іншими спільнотами та націями в торгівлі та інвестуванні. Такі рішення мають бути далекосяжними щодо добробуту кожного члена суспільства, тому їх потрібно розробляти демократично за участю представників всіх рівнів влади і громадського суспільства, особливо найбільше вразливих і зацікавлених сторін.

Крім того, міжнародні торгові та інвестиційні системи повинні гарантувати загальне надбання людства, повагу, заохочення прав людини, прав робітників, жінок, корінних народів і дітей. Першочергово повинні дотримуватися права місцевих громад у захисті і використанні природних ресурсів для забезпечення власних потреб. Суспільства потребують раціонально справедливих правил захисту громадських інтересів. Міжнародну торгівлю та інвестиції потрібно регулювати демократично обраними урядами країн і громад, а будь-яка міжнародна угода про торгівлю та інвестиції повинна узгоджуватися із місцевим та національними правилами і нормами. Загалом усі міжнародні угоди мають підтримувати створення суспільств сталого розвитку.

Альтерглобальні зусилля і ресурси потрібно спрямовувати на залучення та організацію людей, прийняття ними ризиків у встановленні контролю над своїм життям і ресурсами для загального добробуту. Стійкі

суспільства є сусідами, які беруть участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах з усіма льдьми за допомогою торгівлі, культурного обміну, а також обміну інформацією та технологіями. Зусилля осіб або корпорацій монополізувати право володіння такими ресурсами спільної спадщини, як вода чи ліс, заперечити потреби інших на ці ресурси неприйнятні. Стійкі громади мають одночасно захищати права працівників у формальному секторі економік задовольняти життєві потреби великої кількості людей у неформальному, а також безробітних чи неповністю зайнятих. Соціальна справедливість і рівність між народами, в країнах між етнічними групами, класами, жінками і чоловіками є необхідною передумовою для сталого розвитку.

В економічній сфері процес альтерглобалізації повинен усунути недоліки неоліберальних правил глобальної торгівлі, з допомогою яких ТНК концентрують владу, капітал і багатство. Потребують модернізації глобальні економічні інститути (МВФ, Світовий банк, СОТ), які не усувають економічну асиметрію і соціальну несправедливість, їх демократизацію та «прозорість». Значних зусиль потребує зменшення розриву між багатими і бідними, можливе списання боргів країнам «третього світу», удосконалення механізму ембарго та санкцій проти інших країн тощо.

2.3. Концептуальні положення методологічних підходів для моделювання та прогнозування альтерглобального розвитку

Теоретико-прикладні підстави моделювання світової динаміки започатковано Дж. Форрестером у доповідях Римського клубу¹³ в кінці 60-х – на початку 70-х років минулого сторіччя про застосування моделей системної

¹³ Римський клуб – міжнародна неурядова організація, що об'єднує вчених, громадських діячів і ділових людей більш ніж із 30 країн світу, що турбуються про перспективи розвитку людства, зусилля яких спрямовані на розв'язання актуальних проблем сучасності через розробку нового напрямку «глобального моделювання».

динаміки для довгострокового еколого-економічного прогнозування. Певною мірою, це було обумовлено з інтересом членів Римського клубу, щодо ступеня стійкості, поширеної після Другої світової війни, економічної моделі розвитку, яка передбачала динамічне зростання і необмежене розширення при використанні ресурсомістких технологій. Дж. Форрестер підтвердив, що продовження стратегії ресурсомісткості в умовах динаміки демографічного зростання, призведе або до гострого дефіциту ресурсів, або до забруднення довкілля, здатного спричинити глобальну екологічну катастрофу.

Дж. Форрестер¹⁴ запропонував методологію «системної динаміки» для оцінки моделювання сценаріїв розвитку складних систем. Методологія побудована на основі теорії систем і звичайних диференціальних рівнянь (ОДР)¹⁵. У 1971–1972 рр. Дж. Форрестер на замовлення Римського клубу створив вперше математичні моделі світової динаміки «Світ-1» і «Світ-2». У 1971 р. Дж. Форрестер опублікував результати комп'ютерного моделювання світової динаміки у книзі «Світова динаміка», в якій описано основні процеси економіки, демографії, забруднення довкілля та їхню взаємодію і взаємообумовленість.

Дж. Форрестер виокремлює такі найістотніші проблеми глобалізації: (1) швидке зростання чисельності населення; (2) індустріалізацію та пов'язане з нею промислове зростання та забруднення довкілля; (3) дефіцит продовольства; (4) зростання обсягів відходів виробництва; (5) обмеженість запасів природних ресурсів. За Дж. Форрестером, світ-система складається з таких основних підсистем: населення, основні фонди (капітал), сільськогосподарські фонди, невідновлювані природні ресурси, забруднення довкілля.

Звідси, світова динаміка описується такими основними глобальними змінними, або є функціями, залежними від часу: (1) N – чисельність

¹⁴ Дж. Форрестер – професор Массачусетського технологічного інституту.

¹⁵ ОДР – однорідна система диференціальних рівнянь.

населення Землі; (2) K – основні фонди (капітал); (3) X – частка фондів у сільському господарстві; (4) R – обсяг невідновлюваних природних ресурсів; (5) Z – обсяги забруднень довкілля. Дж. Форрестер вважав, що взаємовплив основних змінних N , K , X , R і Z виявляється переважно через природні процеси взаємодії та додаткові чинники і фактори, складність видобування невідновлюваних ресурсів та виснаження їх запасів. Крім зазначених змінних, Дж. Форрестер вводить поняття якості життя (Q), як індикатор функціонування досліджуваної системи. Якість життя задається апріорі у вигляді композиції чотирьох унітарних співмножників:

$$Q = Q_C Q_F Q_N Q_Z, \quad (1.1)$$

де $Q_C Q_F$ – залежність якості життя від матеріального рівня життя (C) і від харчування (F); відповідно $Q_N Q_Z$ відображає вплив факторів N і Z на якість життя як функціональні залежності.

Для побудови імітаційних моделей динаміки використані звичайні диференціальні рівняння першого порядку у формі:

$$\frac{dy_i}{dt} = f_i^+ - f_i^-, \quad i = \overline{1, n} \quad (1.2)$$

У формулі (1.2) f_i^+ – права частина рівняння, що охоплює фактори зростання змінної y_i , а f_i^- – фактори зменшення змінної y_i . Передбачається, що складники правої частини рівняння можуть бути представлені у вигляді добутку функцій, які залежать тільки від факторів, які є функціями основних змінних y_i :

$$f_i^+ = \varphi_i^+(F_1, F_2, \dots, F_m) = \varphi_{i1}^+(F_1) \varphi_{i2}^+(F_2) \dots \varphi_{im}^+(F_m) \quad (1.3)$$

де $F_j = \Psi_j(y_{j1}, y_{j2}, \dots, y_{jl})$, $j = \overline{1, m}$, причому $m < n$, $l < n$. Звідси випливає, що кількість факторів повинна бути меншою за кількість основних змінних, а кожен фактор залежить не від усіх, а лише від частини основних змінних. Обмеження застосовані для спрощення моделювання.

Таким чином, існує система ОДР (1.2) з правими частинами у певній формі (1.3). Для розв'язання системи ОДР першого порядку задаються початкові умови в певний момент часу:

$$t = T_0 : y_{it=T_0} = y_{i0} \quad (1.4)$$

Ці умови разом з ОДР (1.2) дають змогу розв'язати задачу Коші, як одну з основних задач теорії диференціальних рівнянь, що полягає в пошуку розв'язку (інтеграла) диференціального рівняння, що задовольняє початкові умови (початкові дані). За певних умов існує єдиний розв'язок задачі Коші. Отже, завдання початкової умови (1.4) однозначно визначає динаміку світ-системи. У моделі світової динаміки Дж. Форрестера присутні відповідно п'ять звичайних диференціальних рівнянь, що описують п'ять глобальних змінних. У загальному випадку це п'ять нелінійних ОДР. Розрахунки за цією математичною моделлю Дж. Форрестер проводив для часового інтервалу 1900–2100 рр. Відповідно, 1970 р. взято за основу, оскільки дані розрахунків зіставлялися з наявними статистичними даними у часовому періоді 1900–1970 рр. Це дало можливість, відлагодити і верифікувати модель, а також наблизити найменше відомі параметри моделі до правдивого значення. Проведені розрахунки з 1970 р. були суто прогнозними. Обраний прогнозний горизонт до 2100 р. не дає підстави для ствердження про прийнятну надійність і точність прогнозу за межами ХХ ст., оскільки в моделі безпосередньо не враховується технічний прогрес, який відіграє основну роль у довгостроковому розвитку.

Крім того, за 130 років тричі змінюється технологічний уклад, що істотно впливає на вікову траєкторію еколого-економічного розвитку. Для моделі такого роду Дж. Форрестер не визначав завдання точного передбачення. Метою моделювання було встановлення тенденцій розвитку системи та її якісних характеристик. За сутністю, модель Дж. Форрестера є моделлю динаміки індустріальної економіки. Загалом, сценарний аналіз

моделі виявив кризові загрози у відносинах людства і природи в ХХІ ст. і вказував на існування «глобальної рівноваги» за умови самообмежень та вирішення ресурсної проблеми. Як вважав Дж. Форрестер, єдиний шлях уникнути кризи зростання, – це перехід до глобальної рівноваги, коли змінні системи переходять на стаціонарні значення і не змінюються. Здійснити повну стабілізацію в межах моделі Дж. Форрестера неможливо, оскільки обсяг ресурсів може тільки зменшуватися в часі. Проте для інших змінних можливо досягти переходу на стаціонарні значення, хоча лише в обмежених часових інтервалах.

Модифікацією моделі Дж. Форрестера стала модель «Світ-3» підтримана Римським клубом і розроблена його учнем Д. Медоузом та міжнародною дослідницькою групою. У моделі «Світ-3» проведена дезагрегація змінних при збереженні п'яти основних підсистем моделі Дж. Форрестера. Проте, в останній версії моделі «Світ-3-91» було додано шосту підсистему – «управління». Крім того, Д. Медоуз ввів у модель більшу кількість взаємозв'язків, яка майже в 3 рази перевищували кількість, використаних Дж. Форрестером. В результаті було побудовано систему з 12 нелінійних ОДР для основних змінних. Розрахунки за моделлю «Світ-3» підтвердили, що, незважаючи на значну деталізацію, її прогнози якісно і кількісно виявилися близькі до результатів моделі «Світ-2». У моделі «Світ-3», проте, не було подолано жодного з основних недоліків базової моделі Дж. Форрестера, а ускладнення моделі без удосконалення її методології призвело лише до ускладнення ідентифікації параметрів системи, оскільки їх стало в три рази більше, а обсяг об'єктивних статистичних даних залишався незначним.

Результати опубліковані в 1972 р. у книзі «Межі зростання», яка стала першою офіційною доповіддю Римського клубу, отримали широкий резонанс і вплинули на загальнолюдське уявлення про світовий розвиток. У цій книзі вперше висловлене застереження про загрози на шляху до сталого розвитку

людства через зменшення запасів енергоносіїв та інших сировинних ресурсів, а також внаслідок інтенсивного забруднення довкілля. Ці висновки підвищили увагу до екологічних проблем, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва. Відповідальні політичні лідери, усвідомлюючи небезпеку старої економічної моделі, зробили спробу переходу до економіки, заснованої на знаннях. Разом з тим, отримані результати зазнали значної критики. На думку окремих науковців, модель світової динаміки Форрестера–Медоуза занадто механістична і загальна, в ній не описувалася мегарегіональна структура світ-системи, наявними були розбіжності з теоріями економічного зростання, недостатньо враховувався вплив соціальних і технологічних інновацій. Тобто, модель Форрестера–Медоуза дає можливість тільки здійснювати пошук сценарію запобігання кризі шляхом комп'ютерного моделювання послідовних сценаріїв, що посилюються обмеженнями на інтенсивність споживання ресурсів і забруднення довкілля. Модель не дає можливості вирішувати завдання управління процесами, які впливають на світову динаміку.

Д. Медоуз та представники його наукової школи протягом майже сорока років послідовно досліджували фізичні межі зростання, що визначаються вичерпанням природних ресурсів і обмеженою здатністю біосфери Землі поглинати промислові та сільськогосподарські забруднення. Нагромаджені за цей період результати опубліковано в дослідженні [348], де підтверджено науково обґрунтований висновок, що тенденції сучасного економічного та промислового розвитку – це шлях до глобальної екологічної катастрофи. Разом з тим, окреслені тенденції вказують на наявні можливості, за яких не зупиняючи економічний розвиток і не знижуючи рівень життя в розвинених країнах можна перейти до моделі сталого розвитку людства. У проекті «Стратегія виживання» М. Месарович та Е. Пестель [350] сформулювали завдання побудови моделі світової динаміки, заснованої на теорії багаторівневих ієрархічних систем, що відображає процеси взаємодії

людини з природою та комплекс економічних, соціальних і політичних взаємовідносин у суспільстві. Модель мала бути керованою і окреслювати процес прийняття рішень людиною. Крім цього, світ пропонувалося розглядати не як єдине однорідне ціле, а як систему взаємодіючих регіонів, що відрізняються за рівнем розвитку та соціально-економічною структурою (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Систематизація методологічних підходів до моделювання глобального розвитку (70-ті роки)

Автори, організація, установа	Рівні ієрархії світ-системи, основні змінні	Теоретичні основи та принципи	Моделі	Оприлюднен а публікація
Дж. Форрестер – засновник побудови математичних моделей системної динаміки; Массачусетський технологічний інститут (США)	Світ-система N – чисельність населення K – фізичний капітал X – частка капіталу в с.г % R – обсяги невідновлюваних ресурсів Z – обсяги забруднень довкілля	Теоретичні основи та принципи системної динаміки Моделі світової динаміки	«Світ-1» (1971 р.); «Світ-2» (1972 р.); За завданням Римського клубу	«Світова динаміка» (1971 р.)
Д. Медоуз, Й. Рандерс; Д. Медоуз МТІ (США); Римський клуб	Світ-система Додавлено підсистемою «управління» Здійснено дезагрегацію змінних	Деталізація та уточнення моделі Дж. Форрестера Математична модель – система з 12-ти нелінійних ОДР	«Світ-3»; Офіційна доповідь Римського клубу	Доповідь Римського клубу «Межі зростання»; (1972 р.)
М. Месарович (США), Е. Пестель (ФРН); Римський клуб	Світ-система Поділена на 10 взаємопов'язаних регіонів, кожен з яких описується системою підмоделей	Теорія багаторівневих ієрархічних систем Теорія управління і прийняття рішень	Підмоделі економіки, демографії та енергетики на основі структурних ДР	Друга доповідь Римського клубу «Людство на роздоріжжі» (1974 р.)

Джерело: побудовано автором за: [350].

В моделі Месаровича–Пестеля країни світу відповідно до їх соціально-економічної структури та рівня розвитку поділені на десять регіонів. Кожен регіон описувався системою спеціальних підмоделей однакової структури. Взаємозв'язок регіонів в моделі реалізується через імпорт, експорт та міграцію населення. Основними підмоделями є підмоделі економіки, демографії та енергетики. Зворотні зв'язки між окремими підмоделями, переважно, відсутні, що призводить до жорсткого варіанта визначення ендогенних змінних для підмоделей, які використовуються як вхідну інформацію розрахункових результатів інших підмоделей. У підмоделях окремі параметри залишаються невизначеними, а управління реалізується через вибір певного сценарію та задання значень невизначених параметрів. Моделі Форрестера–Медоуза та Месаровича–Пестеля були основними з глобальних моделей першої «хвилі», основні характеристики яких представлені в табл. 2.2.

Прогнозтичні розрахунки за моделлю Месаровича–Пестеля доводять, що світу загрожує не глобальна катастрофа (приблизно в середині ХХІ ст.), а серія регіональних катастроф, які розпочнуться значно раніше з різних для регіонів причин. Науковці прогнозують майбутній розвиток людства як тривалі екологічні, енергетичні, продовольчі, сировинні, демографічні регіональні кризи. М. Месарович та Е. Пестель дійшли висновку, що наслідки регіональних катастроф будуть відчуватися у всьому світі й уникнути глобальної катастрофи можна лише узгодженими зусиллями міжнародної спільноти. Вони стверджували, що ці кризи можуть поступово охопити всю планету, якщо міжнародне співтовариство не докладе зусиль для досягнення збалансованого розвитку всіх частин світ-системи. Відповідно, концепцію світового розвитку М. Месарович та Е. Пестель назвали «органічним зростанням». Особливістю рекомендацій та висновків авторів моделі є розподіл світ-системи на взаємодіючі мегарегіони, а також

спеціалізація та спрямованість підмоделей на розв'язання конкретних проблем.

Удосконалення методології глобального моделювання продовжувалося і з часом виникли його основні напрямки. Наступна хвиля інтересу до питань прогнозування майбутнього розпочалась у 90-ті роки за наближення третього тисячоліття. В цей період виконані дослідження, автори яких прагнули узагальнити результати бурхливого ХХ ст., що характеризувалося двома світовими війнами, розвитком науково-технічного прогресу, демографічним вибухом та бажанням моделювати світовий розвиток у ХХІ ст. У результаті отримано багато футурологічних прогнозів і великий обсяг наукової фантастики, яка безпосередньо не стосувалася глобального моделювання.

Разом з тим, у 90-ті роки глобальне моделювання призупинилося, хоча для дослідження різних аспектів світової динаміки було створено багато науково-дослідницьких установ і лабораторій. Проте, поступове ускладнення моделей призвело до того, що вони не описували реальні (безпосередні і приховані) причинно-наслідкові зв'язки та імперативи процесів і явищ. Більшість експертів сходиться в тому, що складні моделі не виправдовують очікування, оскільки не могли передбачити розвиток економічних процесів.

В останній час спостерігається активність у геополітичному, екологічному та соціально-економічному моделюванні майбутнього, що пов'язано із загостренням екологічних, енергетичних, демографічних, соціальних проблем людства. Продовольча проблема може істотно загостритися через зростання чисельності населення, навантаження на довкілля продовжує зростати, незважаючи на розвиток технологій і зусилля громадських організацій. Становище ускладнюється тим, що розвиток людства знаходиться на етапі нестабільності та невизначеності.

На початку ХХІ сторіччя чітко окреслилася важливість вирішення завдання забезпечення сталого розвитку в глобальних масштабах. Розробка

довгострокових прогнозів для обґрунтування довгострокових цілей та стратегій їх досягнення стає не тільки достатньою, але й необхідною передумовою сталого економічного зростання. Звернемо увагу, що соціально-економічні прогнози ведуться в різних часових діапазонах – від коротко- (до року), середньо- (один – п'ять років) до довгострокових (від 5 до 30–50 років).

Якщо мета короткострокового прогнозування спрямована на кон'юнктуру діяльність, а завдання полягало у виборі політики розвитку в найближчому майбутньому, то довгострокові моделі призначені для дослідження передумов тривалого економічного зростання, насамперед моделі теорії зростання для дослідження майбутнього суспільства залежно від стратегії його розвитку.

В останній час здійснено аргументовані наукові прогнози, розраховані на 30-50 річну перспективу, як прогнози корпорації консалтингу та аудиту «PricewaterhouseCoopers» (економічний прогноз «Світ у 2050 р.») та інвестиційної компанії «Goldman Sachs» (Мріючи разом з БРІК-країнами: Шлях у 2050 р.). Проте, переважно такі прогнози розробляють лише значні міждисциплінарні наукові дослідницькі колективи. Сьогодні в багатьох країнах здійснюється розробка подібних прогнозів на 10-50 років. У цих прогностичних моделях та в інших подібних проектах використовується спрощена методологія, яка не відповідає сучасним вимогам. Наприклад, при побудові математичних моделей динаміки соціально-економічного розвитку, використовується неокласична модель довгострокового економічного зростання Р. Солоу [391], заснована на традиційній виробничій функції Кобба–Дугласа з урахуванням екзогенного нейтрального технічного прогресу як чинника економічного зростання разом з такими факторами виробництва, як праця і капітал:

$$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}, \quad (1.5)$$

де K – фізичний капітал, L – кількість робочої сили, A – технічний прогрес або сукупна продуктивність факторів, a – частка доходу, яка забезпечується за зростання капітальних витрат. Розвиток людського капіталу враховується в моделях ендогенного економічного зростання, спрощений варіант яких використаний у моделі корпорації «PricewaterhouseCoopers». Зазначимо, що в більшості глобальних моделей першого і другого поколінь для опису блоку економічної динаміки також використовувалися різні модифікації неокласичної моделі зростання Р. Солоу.

Головним недоліком розглянутої моделі є те, що за її основу взято економіку пропозиції, тобто ігнорується фактор платоспроможного попиту і приймається до уваги тільки очікувана динаміка факторів виробництва. Але епоха економіки пропозиції нині відійшла разом із неокласичною економічною теорією. В даний час маємо епоху економіки попиту, або економіка кейнсіанської епохи. Отже, нові динамічні макромоделі в економіці потрібно створювати з урахуванням спільної дії рівноважного довгострокового зростання і циклічних коливань навколо нього, що визначаються співвідношенням попиту і пропозиції. Це основний напрям удосконалення математичних макромоделей динаміки соціально-економічного розвитку, що використовуються.

Саме взаємодія циклічних коливань і динаміки тренду зростання дає можливість виявити точки біфуркації, в яких економічна система втрачає стійкість і може зазнати кризової рецесії. Таким чином, аналізу спільних взаємодій циклічних коливань і зростання, дає підстави для прогнозування часу настання кризи, тоді як традиційні моделі описували лише трендові траєкторії і не могли передбачати кризи та рецесії. Саме цей недолік глобальних моделей першого і другого поколінь критики розглядали як головний.

Для прогнозування глибоких циклічних криз, які повторюються кожні 30–40 років і пов'язані із змінами технологічного укладу, та великих циклів Кондратьєва, необхідно синхронізувати довгострокові моделі з реальними кондратьєвськими циклами у глобальному масштабі чи в межах національної економіки. Синхронізація дає можливість надійно і відносно точно встановити часовий горизонт прогнозування, який визначається тривалістю чергового великого циклу Кондратьєва і вимірюється 30–40-річним періодом. Важливо, що в цьому проміжку часу існує технологічний уклад, що гарантує стабільність характеристик технічного прогресу і сталість параметрів виробничої функції (1.5). Параметри виробничої функції відрізняються навіть для країн одного рівня економічного розвитку і різні на різних етапах розвитку конкретної країни. Відповідно, синхронізація моделі економічного зростання з великим циклом Кондратьєва полегшує проблему ідентифікації цих параметрів. У моделях Форрестера–Медоуза і Месаровича–Пестеля за основу прийнята гіпотеза про незмінність визначених параметрів у великих часових періодах (близько тисячі років), що неможливо, оскільки в такий проміжок часу змінюється два технологічні уклади, кожному з яких відповідають значення параметрів. Саме цим пояснюється низька точність зазначених моделей, неприйнятна при великих часових горизонтах з прогнозного моделювання.

Одним з основних недоліків глобальних моделей першого покоління є описання глобальних процесів за допомогою однотипних диференціальних рівнянь стандартного виду (1.2), які не враховують внутрішні властивості та механізми розвитку процесів. Дж. Форрестер, Д. Медоуз та їх послідовники описували праві частини рівнянь (1.3) так, як це прийнято в економетриці, – на основі обробки наявних рядів статистичних даних, які в більшості випадків були незначними. Цим пояснювалася низька точність результатів глобального моделювання першої хвилі. Відповідно, в глобальних моделях другого покоління акцент зроблено на структурних моделях, які описують

внутрішні механізми впливу факторів розвитку динаміки глобальних процесів і світ-системи загалом.

Структурні моделі глобальних процесів ґрунтуються на наукових теоріях, що розкривають сутність цих процесів і казуальні зв'язки в них. Прикладом можуть бути глобальні моделі взаємодії людини і біосфери Землі, які розробив у 1955 р. Н. Моїсеєв [162]. Невід'ємним складником цих моделей є кліматична модель, яка базується на досягненнях класичної науки: гідроаеромеханіки, термодинаміки й обчислювальної математики. Важливим є те, що кліматична модель дозволяє виявити зміни кліматичних характеристик під впливом антропогенних чинників. У 1983 р. вперше проведено аналіз кліматичних наслідків гіпотетичної ядерної війни і простежено як протягом року після ядерної катастрофи змінюються кліматичні параметри, виникає і поступово прояснюється ядерна «ніч». Зауважимо, що з використанням типових рівнянь Дж. Форрестера (1.2) цього б не вдалося досягти.

Одним із найважливіших напрямів удосконалення методології моделювання глобальних процесів є використання структурних моделей як найбільш надійних і достовірних. Структурні моделі нині широко використовуються в демографічному та економічному прогнозуванні. Звернемо увагу, що структурні моделі соціально-економічних процесів істотно відрізняються від структурних моделей фізичних явищ. На відміну від фізичних явищ, соціально-економічні процеси самоорганізуються та саморозвиваються, тобто приймають участь у програмуванні своєї поведінки. Для моделювання подібних систем недостатньо описати внутрішню структуру взаємодії її елементів, а необхідно передбачити появу нових властивостей самоорганізації та саморозвитку, які не можна вивести на основі характеристик окремих частин системи.

Наведена специфіка соціально-економічних процесів не завжди враховується при моделюванні. Наприклад, в моделі Форрестера–Медоуза,

створена у вигляді взаємодії контурів зворотних зв'язків підсистем, не враховані цілісні характеристики суспільної системи, зводячи їх до простої суми властивостей підсистем. На цей недолік моделі Форестера-Медоуза вказали автори другої прогностичної моделі М. Месарович та Е. Пестель. Для реалізації принципу розвитку підсистем, відповідно до інтересів цілого, потрібно побудувати ієрархічну багаторівневу модель, чого вказані вище дослідники не забезпечили.

Проведений аналіз методологічних основ побудови моделей і підходів до моделювання та прогнозування розвитку глобальної економіки показує наявність невирішених проблем і актуальність створення ієрархічної системи математичних моделей для опису макротенденцій і циклів світової та мегарегіональної динаміки. У метасистемі моделювання доцільно виокремити три такі взаємопов'язані ієрархічні рівні:

1. моделювання загальних тенденцій розвитку світу як цілісної системи;

2. моделювання особливостей мегарегіональної динаміки, при цьому глобальна динаміка постає як результат мегарегіональних взаємодій і суперечностей;

3. моделювання соціально-економічної динаміки окремих країн у процесі глобального та мегарегіонального розвитку.

Відповідно, необхідно сформулювати склад моделей на кожному з рівнів та їх цільове призначення. На першому рівні моделювання модель динаміки світ-системи як цілого, призначена для аналізу трендів світового розвитку. На другому рівні моделювання мегарегіональної динаміки, призначеної для детальнішого опису глобальних соціально-економічних змін з урахуванням нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів світу. На третьому рівні моделювання розвитку окремих країн призначене для аналізу й прогнозу їх розвитку в умовах наявних обмежень і сценаріїв, сформованих на першому та другому рівнях моделювання.

Моделі на кожному з ієрархічних рівнів потрібно розробити таким чином, щоб можна було конкретизувати і розширити їх можливості у вирішенні поставлених завдань. Отже, моделі включають «ядро» найважливіших базових процесів на кожному рівні моделювання, добудову до «ядра» окремих блоків для детальнішого опису окремих явищ та процесів. До найважливіших напрямів вдосконалення методології моделювання глобальних процесів (табл. 2.3) важливо також враховувати циклічні процеси у світовій динаміці, пов'язані з нерівномірним розвитком технологій та інновацій.

Таблиця 2.3

**Напрями удосконалення
методології моделювання глобальних процесів**

	Методологічні підстави	Очікувані результати
1.	Дослідження закономірностей соціально-економічного та геополітичного розвитку, на теорії великих циклів Кондратьєва	Часовий горизонт прогнозування до 40 років
2.	Врахування впливу короткострокових циклічних коливань на траєкторію довгострокового розвитку для виявлення кризових явищ	Визначення точок біфуркації та точок переходу до кризової економічної рецесії
3.	Застосування структурних диференціальних рівнянь для опису глобальних процесів їх виведенням під впливом імперативів з перебігу	Достатня точність і надійність, раціональне спрощення моделей

Джерело: побудовано автором за: [200].

Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2011 рр. призвела до уповільнення темпів розвитку багатьох розвинених економік. Американська економіка вступила у фазу тривалої нестабільності та зазнала глибокої рецесії, при цьому зберігається реальна загроза нової хвилі економічного спаду. Становище, що склалося, дозволяє припустити про настання нових криз і тривалої депресії глобальної економіки в майбутньому десятилітті. Загалом це відображає нерівномірний, циклічний характер розвитку глобальної економіки та необхідність реалізації системи заходів виявлення нового покоління базисних технологій і впровадження інновацій для

максимального подолання майбутніх криз і депресій. З огляду на це, дослідники звертали увагу на черговий великий цикл Кондратьєва, підйом якого вірогідно відбудеться в 2020–2040 рр. і намагаються спрогнозувати його параметри і базові технології.

У 1912 р. Й. Шумпетер зазначав, що головною рушійною силою економічного розвитку є науково-технічні інновації. Він зауважив, що коли впроваджується в економіку певна інновація, відбувається так званий «вихор творчого руйнування», що порушує рівновагу попередньої економічної системи, спричиняє відхід старих технологій, застарілих організацій, зумовлюючи появу нових галузей та інституційних можливостей внаслідок чого виникає імпульсивний динамізм економічного розвитку.

Як відомо, науково-технічний прогрес та інноваційний процес відбуваються нерівномірно, що відображається в циклічності економічної діяльності. У центрі уваги дослідників ХХ сторіччя перебували довгохвильові коливання, відкриті М. Кондратьєвим [126]. У 20-х рр. досліджуючи закономірності розвитку світової економіки, М. Кондратьєв виявив довгі цикли економічної кон'юнктури приблизно півстолітньої тривалості («великі цикли Кондратьєва»). Вчений обґрунтував закономірний зв'язок стадій «підйому» циклів з хвилями виникнення технічних винаходів та їх практичного використання.

Й. Шумпетер, розвиваючи вчення М. Кондратьєва розробив інноваційну теорію довгих хвиль, інтегрувавши її в загальну інноваційну теорію економічного розвитку [231]. Циклічний рух виробництва Й. Шумпетер вважав формою відхилення від рівноваги, до якого завжди прагне економічна система. «Спонтанні коагуляції» нововведень викликають радикальні зміни в економіці, які супроводжують її від початкової рівноважної траєкторії. Система ніколи не повертається до колишнього рівноважного стану. Новий цикл розпочинається в період чергової депресії на новому рівні рівноваги. Зміна рівнів рівноваги, за Й. Шумпетером,

визначає довгострокову траєкторію економічного розвитку, в процесі якого економічна система перебуває в динамічній рівновазі. Теорія великих циклів М. Кондратьєва відіграла основну роль в інноваційній теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, оскільки вчений вважав її наріжним елементом власної теорії, тому останню можемо називати «інноваційно-циклічна теорія економічного розвитку Шумпетера–Кондратьєва».

М. Хіроока [317] на основі обробки та аналізу великого масиву емпіричних даних довів існування тісної кореляції нововведень і великих циклів Кондратьєва та вперше підтвердив, що дифузія нововведень чітко синхронізується із зростаючою хвилею кондратьєвського циклу і досягає дозрівання в області найвищого піку циклу на (рис. 2.8).

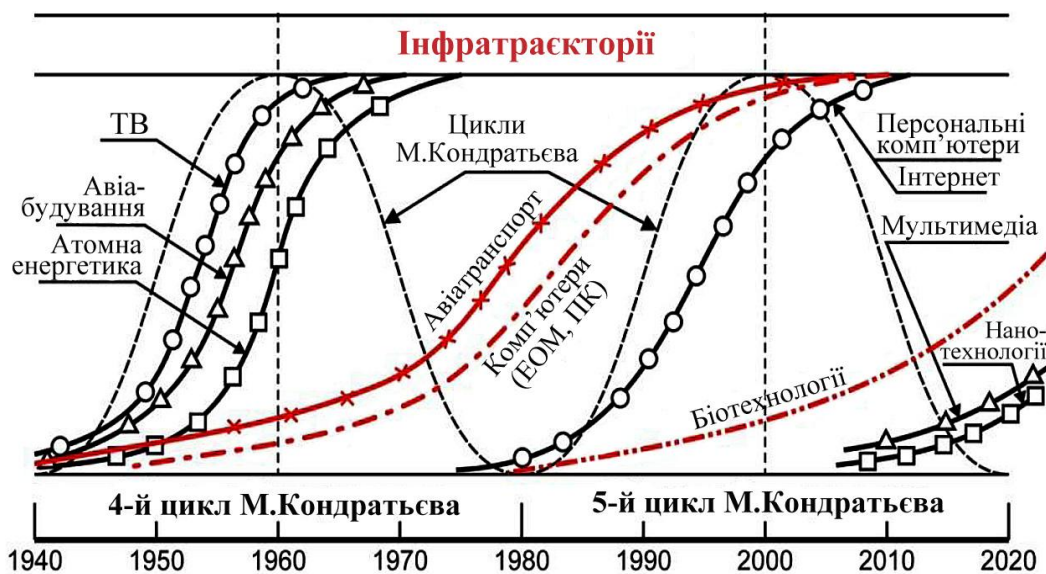

Рис. 2.8. Дифузія інновацій протягом підйомів циклів економічної активності М. Кондратьєва

Джерело: побудовано автором за: [126; 200].

Причому, різні базисні інновації завдяки дії механізму самоорганізації формують кластер і з'являються на стадії депресії як група. Це явище Г. Менш [349] назвав «тригерним ефектом депресії». Інакше кажучи, депресія змушує підприємства шукати можливості для виживання, а інноваційний процес може їх надати, тобто депресія запускає процес

впровадження інновацій. Кластери базисних технологій приводять до виникнення нових галузей і, відповідно, запускають черговий великий цикл Кондратьєва. Завдяки синергетичному ефекту взаємодії інновацій в кластері ініціюється потужне кумулятивне зростання економіки, що підтверджує рушійну роль інновацій в економічному розвитку.

Окремі інновації поширюються за межі одного Кондратівського циклу до наступного (рис. 2.9), сприяючи появі нових інфраструктур і мереж, формуючи довготривалу траєкторію розвитку, яку М. Хіроока назвав інфратраєкторією (наприклад, комп'ютери, авіабудування, біотехнології та ін.).

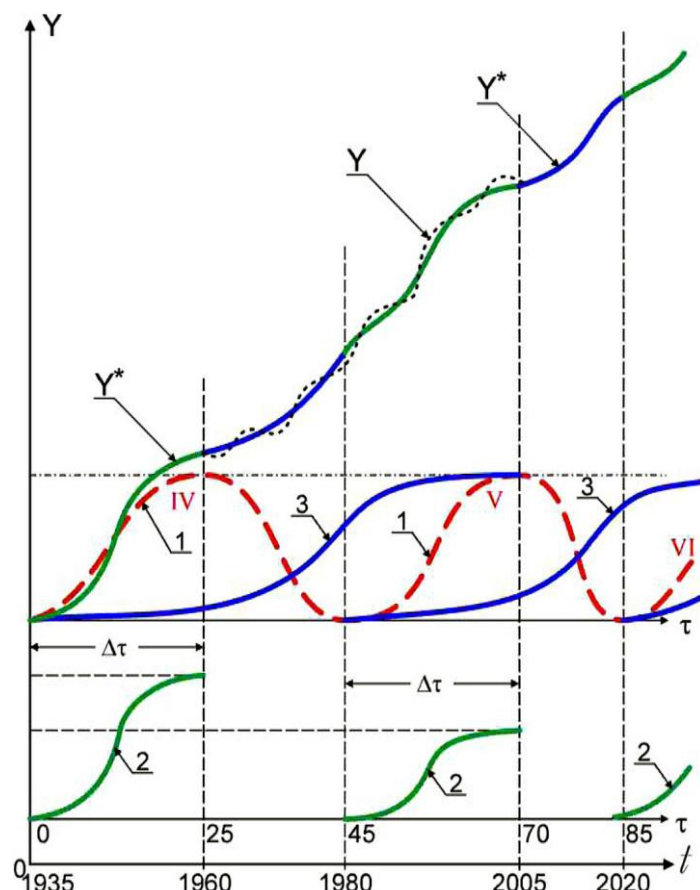

Рис. 2.9. Графіка траєкторії динаміки загального обсягу ВВП

Примітка: загальний обсяг випуску ВВП (Y): 1 – цикли Кондратьєва; 2 – траєкторії дифузії інноваційних продуктів на ринки; 3 – інфратраєкторії; τ – роки.

Джерело: побудовано автором за: [126; 200].

Особливості інституційного устрою, культури, менталітету – все це продукти тривалого процесу соціальної самоорганізації, в ході якого кожен народ, кожна соціальна система шукає (і знаходить) найбільш адекватні для себе форми існування і функціонування. Для встановлення особливостей самоорганізації, чи є закономірностей у формуванні та еволюції соціальних систем та встановлення базису стійкості соціальних систем в світі необхідно вирішити такі основні проблеми:

- забезпечити можливість економічного виживання і розвитку (з метою задоволення матеріальних потреб своїх членів);
- здійснити ефективне управління соціальною системою;
- створити соціально-психологічну стабільність системи при наявності різновекторних інтересів її членів, знизити внутрішню конфліктність.

Так, якщо пріоритетними (життєво важливими) для соціуму є завдання безпеки (забезпечення виживання в складних природно-соціальних умовах, при дефіциті ресурсів), то в результаті самоорганізації загальних рис набуває Х-структура, для якої характерне інституційне поєднання «розподільча економіка – директивна (ієрархічна) система управління – колективізм суспільної свідомості». Суттю цієї структури є об'єднання спільних зусиль для боротьби із зовнішньою (для суспільства) загрозою. Ця структура об'єктивно сприяє посиленню центральної влади і може бути охарактеризована як «об'єднання слабких навколо сильного».

Якщо ж пріоритетними для соціуму є завдання економічного розвитку в умовах ресурсної достатності (або надмірності), то суспільство природним чином набуває рис так званої Y-структури, для якої характерне інституційне поєднання «ринкової економіки ліберального типу – адаптивна (демократична) система управління – індивідуалізм суспільної свідомості». Таке суспільство не зацікавлене в надмірному посиленні центральної влади (яке може обмежувати свободу дій індивідів), воно проти монополізму в будь-яких його проявах і реалізує принцип «об'єднання слабких проти

сильного». Основні відмінні риси соціальних структур відображені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Відмінні риси X- та Y-типів соціальних структур

Характеристика	X-структура	Y-структура
Інституційні особливості	1. Регульована економіка 2. Директивна централізована система управління 3. Колективізм в соціально-психологічній сфері	1. Ліберальна економіка 2. Адаптивна (демократична) система управління 3. Індивідуалізм в соціально-психологічній сфері
Умови формування	Серйозні зовнішні загрози Брак ресурсів	Відсутність серйозних зовнішніх загроз Різноманітність ресурсів
Характер конкуренції	Конкуренція соціумів (виживає найсильніший соціум)	Конкуренція індивідів (виживає найсильніший індивід)
Мета	Виживання і безпека соціуму	Підвищення індивідуального добробуту
Спосіб досягнення мети	Об'єднання слабких навколо сильного (сильна центральна влада)	Об'єднання слабких проти сильного (слабка центральна влада)
Пріоритети	Поліпшення управління. Забезпечення єдності суспільства	Ініціювання внутрішньої конкуренції, плюралізму, економічної активності
Етична система	«Декларація добра» (ідеологічна єдність)	«Заборона зла» (свобода дій в рамках закону)
Загрози системі	Дезінтеграція (втрата єдності суспільства). Бюрократизм, корупція	Монополізація влади. Майнове розшарування
Об'єкт захисту	Соціальна організація (держава)	Індивідуальні права і свободи

Важливо, що дані типи суспільства відрізняються не тільки структурою, а й механізмами самоорганізації і забезпечення стійкості (виживання). При цьому в суспільствах Х-типу відбуваються процеси соціальної кластеризації (формування жорстких соціальних, конфесійних, етнічних і інших перегородок, замкнених кланів і соціальних груп, що протиставляють себе один одному). Для товариств Y-типу соціальна кластеризація не характерна, соціум атомізований: кожен член суспільства – сам за себе, прагне в мінімальному ступені залежати від інших. Історично Х-структури формувалися в суспільствах аграрного типу (особливо при наявності агресивних сусідів і в районах зі складними природно-кліматичними умовами), а Y-структури – в торгово-ремісничих і індустріальних суспільствах з розвинутою конкуренцією (прикладом таких суспільств є міста-держави Стародавнього Шумеру та Стародавньої Греції, західноєвропейські держави починаючи з епохи високого середньовіччя).

Якщо спроектувати зміст табл. 2.4 на модернізацію суспільства, то легко зробити висновок, що традиційному сектору економіки властиві риси Х-структури, а інноваційному сектору – риси Y-структури. Відповідно стає зрозуміло, чому саме західні країни стали лідерами глобалізації: причина в тому, що інституційні риси інноваційного сектора і цих країн відповідають один одному. Відповідно розширення інноваційного сектора в цих країнах відбувалося природно, без внутрішніх протиріч, чого не скажеш про країни з Х-структурою. Тут важливо зазначити, що принципи самоорганізації в Х- і Y-структурах різноспрямовані (те, що позитивне для однієї структури, – негативне для іншого, і навпаки); це робить складним узгодження Х- і Y-елементів в одному соціумі. Проте поєднання Х- і Y-елементів існує завжди, оскільки будь-яке суспільство змушене одночасно вирішувати завдання і безпеки, і розвитку. Так, всередині Х-товариств завжди існують підсистеми, організовані за принципом Y (наприклад, ринково-торговий сегмент в аграрних суспільствах), а в Y-суспільствах – підсистеми, організовані за

принципом Х (наприклад, армія і силові структури, системи державного соціального забезпечення в сучасних західних країнах). При цьому співвідношення Х- і Y-елементів в конкретному суспільстві непостійне в часі; найбільше воно залежить від зміни зовнішньої ситуації: від збільшення або зниження ресурсної бази, від зміни небезпеки загроз існуванню соціуму. Однак в остаточному підсумку встановлюється певний баланс Х- і Y-елементів у всіх підсистемах соціуму, але неодмінно при домінуванні на верхньому рівні або Х, або Y-структури.

Отже, в процесі соціальної еволюції в результаті взаємодії з природно-соціальним середовищем кожне суспільство набуває або Х, або Y-вигляд (хоча і з певним присутністю елементів протилежного типу). Важливим є те, що насильницьке впровадження в Х-структуру Y-елементів (або навпаки: в Y-структуру Х-елементів), як правило, призводить до погіршення якості та зниження стійкості системи. З іншого боку, необхідно мати на увазі, що Х- і Y-структури навіть в «чистому вигляді» мають внутрішню суперечливість. Так, Х-система заснована на колективізмі, але при цьому їй притаманний ієрархічний принцип управління, який за своєю суттю передбачає нерівність. І якщо влада, яка перебуває на вершині соціальної ієрархії, зловживає своїм становищем, то в Х-системі виникають напруги, зникає внутрішня єдність, система слабшає і може загинути. На відміну від Х-системи, Y-система не передбачає формування ієрархій, формально в ній всі рівні за своїми можливостями. Однак реалізація принципів індивідуалізму і лібералізму в економічній сфері неминуче призводить до сильної майнової нерівності і соціальної напруги, що підриває стабільність суспільства.

Необхідно підкреслити, що обидві системи етичні: в обох системах проголошується прагнення до розвитку. Однак способи досягнення різні. У Х-системі це досягається шляхом декларації, рівняння на загальні для всіх зразки моральної поведінки. В Y-системі це досягається шляхом заборони, покарання за порушення загальних для всіх законів і правил.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, інноваційний сектор економіки виникає і починає розвиватися в західних країнах, оскільки йому властиві риси Y-структури. В не-західних традиційних суспільствах інноваційному сектору складно зміцнитися, оскільки він входить в протиріччя з переважаючими там X-структурами. Розвиток інноваційного сектора, орієнтованого на економічне зростання і конкурентну експансію, дозволяє країнам Заходу зробити економічний ривок, що призводить до дивергенції. Незахідні країни, бачачи своє відставання, намагаються здійснити наздоганяючу модернізацію, використовуючи досвід і технології західних країн. Але це відбувається важко через проблеми і протиріччя, що виникають при імплантації Y-елементів в не-західне X-суспільство. Успіх приходить лише до тих країн не-Заходу, яким вдається, не руйнуючи властивого їм домінування X-структур, знайти таке співвідношення між традиційними X-та інноваційними Y-елементами, яке забезпечило б соціальну стійкість і економічне зростання одночасно (Японія і Південна Корея).

Потреби альтерглобальної економічної модернізації суспільства з необхідністю вимагають певних політичних змін, відходу від сформованих в попередній період способів управління. Ситуація, що формується політична структура з неминучістю має перехідний характер. Це, по-перше, негативним чином відбивається на політичному процесі в країні. Зокрема, характерні такі явища, як злам традицій, низька легітимізація влади, нестійкість її цілей, непослідовність дій, невідпрацьованість політичних процедур (в тому числі, слабкий контроль над армією, поліцією та іншими силовими відомствами), популізм влади і завищені очікування у суспільстві. Крім того, перехідний політичний режим, як правило, супроводжується зниженням фінансових можливостей влади і підвищенням залежності від зовнішніх акторів. Все це розхитує соціально-політичну ситуацію в країні і наражає владу на конфротаційно-уразливе становище.

Зазначені інновації називаються магістральними (стовбуровими), вони спочатку поширюються, створюючи нові ринки, пізніше їх потенціал розширюється для утворення нової інфраструктури економік. Інфратраєкторії також утворюють чітко визначені кластери, кожен з яких має стрижневу магістральну інновацію. Наприклад, у поточному п'ятому (V) циклі М. Кондратьєва – це комп'ютерні технології. Відповідно до нової інноваційної парадигми М. Хірооку, знаючи поточні інфратраєкторії, визначені магістральними інноваціями попереднього циклу М. Кондратьєва, а також траєкторії базисних інновацій поточного циклу, можна побудувати прогнозу траєкторію динаміки інноваційно-економічного розвитку.

Це досягається додаванням сукупної доданої вартості, генерованої базисними інноваціями в поточному циклі М. Кондратьєва та доданої вартості, створеної інституційними змінами та явищем відновлення, зумовленими інфратраєкторіями. Траєкторія руху динаміки зміни обсягів ВВП має характерний ступеневий вигляд, кожен ступінь якої, за Й. Шумпетером описується логістичною кривою як результату зміни економічної кон'юнктури відповідно до фаз великого Кондратьєвського циклу. Наведений графік відображає період, що охоплює четвертий (IV) і п'ятий (V) цикли М. Кондратьєва. Достатньо точну прогнозу оцінку можна здійснити, як мінімум, до 2040 р., або до верхнього піку шостого (VI) циклу М. Кондратьєва. Описаний вище процес інноваційно-циклічного розвитку ринкової економіки формалізовано в праці А. Акаєва і М. Хірооки [317].

У 60-ті роки минулого сторіччя після чергової світової економічної кризи теорії великих циклів М. Кондратьєва було приділено значну увагу. Але математичні моделі були спрямовані на якісний аналіз циклічних коливань, визначення основних параметрів – тривалості циклу, характерних точок тощо. Одна з перших математичних моделей довгих хвиль М. Кондратьєва запропонована С. Меньшиковим та Л. Клименком [155], як система диференціальних рівнянь першого порядку із запізненнями. Модель

природно генерує коливання, подібні до коливань економічної кон'юнктури в циклах М. Кондратьєва, можливість приблизно оцінити тривалість циклу і поворотні точки довгих хвиль. С. Дубовський запропонував досконалішу модель [66], в якій циклічний розвиток вбудовано в модель економічного зростання. У цій моделі динаміка ВВП описана диференціальним рівнянням, отриманим з неокласичної моделі зростання Р. Солоу і доповнена інвестиційною моделлю, що відповідає технологічним циклах, що генерують цикли М. Кондратьєва. Модель С. Дубовського дає підстави для якісного аналізу розв'язку диференціального рівняння і точнішого визначення періодів довгих хвиль, що відповідають великим циклам М. Кондратьєва, а також характерні пункти підйомів і спадів циклу М. Кондратьєва [65].

Важливим є продовження цих досліджень з метою кількісного описання механізму інноваційно-циклічного економічного розвитку Шумпетера-Кондратьєва для того щоб, крім якісного аналізу впливу циклічних коливань на довгострокове зростання, розрахувати траєкторію динаміки ВВП, оцінити тривалість циклів і спрогнозувати моменти кризової рецесії в економіці. Основними об'єктами ієрархічного прогнозування визначені економіка, демографія, науково-технічний прогрес, природні ресурси та екологія, які визначають параметри порядку – змінні, до яких будуть підлаштовуватися інші. Основними параметрами обрані чисельність населення (N), доступні ресурси (R), рівень технологій (A), освіти (E) і залежний ВВП (Y).

Структурно-логічна схема дослідження економічних імперативів процесів альтерглобалізації (рис. 2.10) включає п'ять етапів. Досягнення окресленої мети і вирішення завдань дисертаційної роботи: систематизація та узагальнення теоретичних положень; обґрунтування методологічних засад дослідження економічних імперативів процесів альтерглобалізації; проведення аналітико-прогностичних розрахунків і обґрунтування висновків; формулювання теоретико-методологічної моделі процесів альтерглобалізації

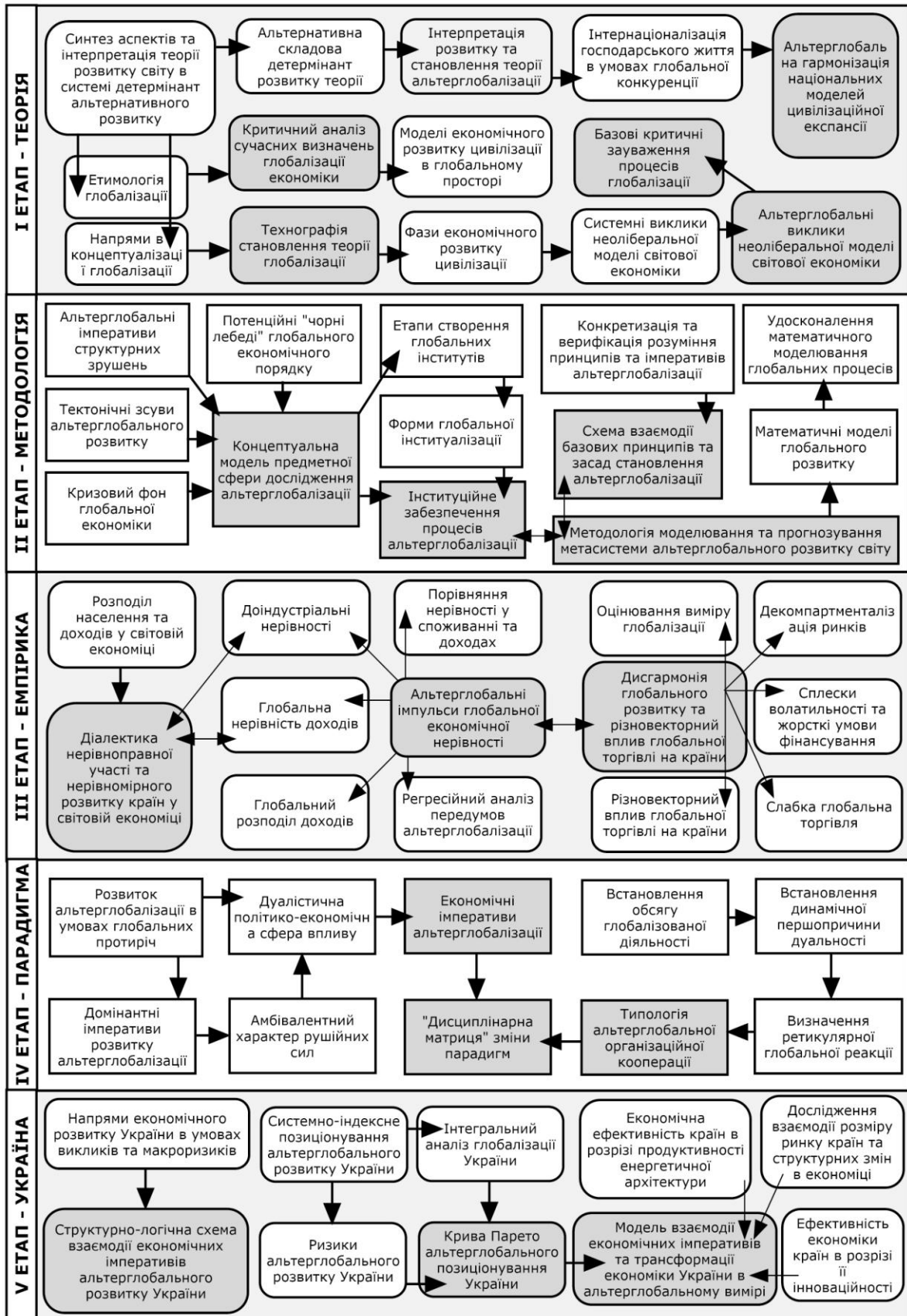

Рис. 2.10. Структурно-логічна схема дослідження економічних імперативів процесів альтерглобалізації

Джерело: побудовано автором.

під впливом економічних закономірностей розвитку глобальної економіки; концептуалізації стратегій альтерглобального розвитку України в альтерглобальному середовищі.

Висновки до розділу 2

Проведена систематизація узагальнення та компаративний аналіз методологічних основ дослідження процесів альтерглобалізації доводить до таких висновків.

1. Глобальна економіка зберігає залежність від мегарегіональних та національних економік, що характеризуються різними темпами власного розвитку. Глобальна нестабільність та суперечності економічних інтересів країн-учасниць глобальної економіки можуть призвести до руйнування існуючого світового економічного порядку, а зростаюча багатополлярність може забезпечити як підвищення його стійкості, так і призвести до його руйнування. Враховуючи це, у дослідженні зроблено акцент на альтерглобалізації, тобто не на концепції глобалізму, що реалізується для забезпечення інтересів однієї країни, а на глобалізації, що враховує інтереси всіх країн.

2. У розвитку глобальної економіки існують певні потенційні події (чорні лебеді), які зумовлюють значні загрози і яким можна запобігти чи врегулювати з допомогою реалізації парадигми альтерглобального розвитку. До таких подій належать пандемії, кліматичні зміни, економічні кризи, війни та геополітичні виклики. До імперативів структурних зрушень, що визначають альтерглобальну модель розвитку віднесено: глобальне розширення прав та свобод; дифузю глобального впливу; демографічні зміни; дефіцит продовольства і ресурсів. Тектонічними зсувами світової економіки, які потребують ідентифікації, як точки біфуркації розвитку, які потребують заміни глобальної моделі розвитку на альтерглобальну: зміщення

економічної потужності на Схід та Південь; урбанізація; глобальне зростання чисельності середнього класу; активне старіння населення; зростання попиту на водні та продовольчі ресурси; доступність технологій самознищення та руйнування людства.

3. Альтерглобальна модель розвитку визначає нові принципи функціонування світової системи, охоплюючи всі переваги глобалізації для вирішення її проблем. Альтернативні глобальні зусилля і ресурси потрібно спрямовувати насамперед на залучення та організацію людей, усвідомлення та прийняття ними ризиків, встановлення контролю над власним життям і ресурсами для загального добробуту. Стійкі суспільства є «хорошими сусідами», які приймають участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах за допомогою торгівлі, культурного обміну, передачі інформації та технологій. Об'єктивно необхідна нова метасистема повної трансформації домінуючої ієрархії цінностей, за якої корпоративні прибутки і створення багатства перебувають на вершині, залишаючи стійкість розвитку поза увагою. Прагнення корпорацій монополізувати право володіння такими істотними ресурсами спільної спадщини, як земля, вода, ліс, вилучення потреб інших щодо них, вважаються неприйнятними. Стійкі громади мають одночасно захищати права працівників офіційного сектору економіки та задовольняти життєві потреби людей у неформальному, а також безробітних та неповнозайнятих.

4. Розвиток методологічних основ глобального моделювання супроводжується активністю геополітичного, екологічного та соціально-економічного прогнозування майбутнього, що пов'язано із загостренням глобальних екологічних, енергетичних, продовольчих, демографічних проблем та проблем довкілля. Навантаження на довкілля продовжує зростати, незважаючи на розвиток технологій і зусилля громадських організацій. Становище ускладнюється тим, що глобальна економіка перебуває на етапі нестійкого розвитку. Якщо короткострокові моделі

направлені на прогнозування кон'юнктурної діяльності, а їх завдання полягає у виборі політики розвитку та розбудови в найближчому майбутньому, то довгострокові моделі орієнтуються на дослідженні умов тривалого економічного зростання.

Основні результати дослідження опубліковано в : [81; 82; 83; 86; 88; 90; 91; 94; 97; 99; 100].

РОЗДІЛ 3. ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТА ДИВЕРГЕНЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ

3.1. Діалектика нерівноправності участі у глобальній економіці та диспропорцій розвитку країн

Розподіл світу на промислово розвинені країни та країни, що розвиваються можна вважати відносно недавнім. В історичній ретроспективі спостерігаються істотні відмінності між періодом до XIX ст. (географічний поділ світу) і після (економічний поділ світу). В (табл. 3.1) показано регіональний розподіл населення та доходів у світовій економіці з першого тисячоліття до 1700 р. Наприкінці першого тисячоліття Азія, Африка та Латинська Америка разом становили 82% від загальної чисельності населення світу та 83% обсягу світових доходів. Домінування цих трьох континентів простежувалося і дві тисячі років тому, в першому році н. е., коли вони становили 84% населення та доходів світу. Проте, значення вони набули в другому тисячолітті: у 1500 р. близько 75% чисельності населення і сукупного доходу, у 1700 р., – 75% населення та 66% – доходів. Домінування було пов'язане переважно з двома країнами. З 1000 р. до 1700 р. населення Китаю та Індії сукупно становило 50% від чисельності світового населення та обсягу доходів.

Населення та доходи країн Західної Європи, Східної Європи, Північної Америки, Океанії та Японії разом займали у світовій економіці незначну частку. Пізніше частка населення у світі зросла з менше, ніж однієї п'ятої у першому тисячоріччі до майже 25% у 1700 р., а у світовому доході – з однієї шостої до третини. В другій половині другого тисячоліття спостерігалися зміни, частково пов'язані з першим етапом європейської колоніальної експансії кінця XV ст. у Карибському басейні та Америці. Розпочався цей процес у Португалії та Іспанії, згодом продовжився у Англії та Франції.

Торгівля рабами з Африки, пошук золота та срібла у новому світі, колонізація Америки та зростання азійської транзитної торгівлі стали частиною іншої фази світової економіки з початку XVI ст. до кінця XVIII ст. У сторіччя меркантилізму в Європі та зростанні частки країн Західної Європи у сукупних світових доходах спостерігався розподіл праці між первинними виробниками та мануфактурами, з докапіталістичною організацією виробництва. Початок промислової революції наприкінці цієї епохи забезпечив передумови структурних перетворень у глобальній економіці.

Таблиця 3.1

Розподіл населення та доходів у світовій економіці: 1000–1700 рр.

Групи країн	Частка в сукупній чисельності населення світу, (%)				Частка в сукупному обсязі світового ВВП %			
	1000	1500	1600	1700	1000	1500	1600	1700
Група 1								
<i>Азія</i>	65,6	61,2	64,7	62,1	67,6	61,9	62,5	57,7
<i>Африка</i>	12,1	10,6	9,9	10,1	11,7	7,8	7,1	6,9
<i>Латинська Америка</i>	4,3	4,0	1,7	2,0	3,9	2,9	1,1	1,7
Група, всього	82,0	75,8	76,3	74,2	83,3	72,5	70,7	66,3
Група 2								
<i>Західна Європа</i>	9,5	13,1	13,3	13,5	8,7	17,8	19,8	21,9
<i>Західні відгалуження</i>	0,7	0,6	0,4	0,3	0,7	0,5	0,3	0,2
<i>Східна Європа</i>	2,4	3,1	3,0	3,1	2,2	2,7	2,8	3,1
<i>Колишній СРСР</i>	2,6	3,9	3,7	4,4	2,4	3,4	3,5	4,4
<i>Японія</i>	2,8	3,5	3,3	4,5	2,7	3,1	2,9	4,1
Група, всього	18,0	24,2	23,7	25,8	16,7	27,5	29,3	33,7
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за: [277; 358].

У XIX ст. еволюція міжнародного економічного порядку призвела до глибоких змін у балансі економічної та політичної влади. Розподіл світу на багаті промислово розвинені країни та бідні країни, що розвиваються, став наслідком трьох подій. Перша – промислова революція у Великобританії наприкінці XVIII ст., яка поширилася в Західну Європу в першій половині XIX ст. Друга – виникнення нової, іншої форми колоніалізму на початку

1800-х років, що завершилася приходом імперіалізму, та його розвитку протягом XIX ст. Третя – це революція у транспорті та комунікаціях в середині XIX ст. на залізниці, у телеграфі і в пароплавстві.

Ці названі світові події частково збігалися в часі, трансформуючи світові господарські зв'язки та національні економіки. Вони створили закономірності спеціалізації у виробництві, пов'язані з поділом праці через торгівлю, посилену імперіалістичною політикою. Разом з тим, В. Льюїс наголошує на економічних факторах, стверджуючи, що промислова революція залежала від попередньої чи одночасної сільськогосподарської революції. В. Баран акцентує на політичних чинниках, аргументуючи, що імперські держави забороняли індустріалізацію у колоніях. С. Фуртадо та Ф. Гріффін виокремлюють сукупність економічних та політичних факторів та стверджують, що економіка колоніалізму та політика імперіалізму разом створили цей міжнародний економічний порядок.

Під впливом світогосподарських процесів і відносин, світова економіка була поділена на індустріальні країни-експортери промислових товарів (переважно з помірним кліматом), а також неіндустріальні країни-експортери сировинних товарів (з тропічним кліматом). Повільно посилювалася залежність країн Азії, Африки та Латинської Америки від індустріальних країн Західної Європи, проте, як вважає В. Льюїс, не ринково та фінансово, а як від чинника зростання. Висока продуктивність аграрного виробництва разом із технологічною революцією в промисловому секторі створили передумови швидкого розвитку країн північно-західної Європи. На відміну від них, країни Азії, Африки та Латинської Америки з потужними сільським господарством, але з низькою продуктивністю, спеціалізувалися на експорті сировинних товарів за несприятливих і несправедливих торговельних умов. Економічні відносини між цими групами країн знаходилися під політичним домінуванням країн Європи. Внаслідок цього відбулася деіндустріалізація та уповільнення розвитку країн, що розвивалися та індустріалізація і

динамічний розвиток індустріальних країн. В сукупності це стало невід’ємним складником еволюції капіталізму у глобальних масштабах.

Достатньо складно визначити переломний момент поділу світової економіки, який розпочався приблизно в 1820 р., став помітним у період до 1870 р. і тривав до 1950 р. (табл. 3.2). Можна зробити висновок, що в період 1820–1950 рр. частка чисельності населення країн, що розвиваються, у світі зменшилася з 75% до 67%, а частка у світових доходах знизилася з 63% до 27%. Частка чисельності населення промислово розвинених країн зросла з 25% до 33%, тоді як частка доходів зросла з 37% до 73%.

Таблиця 3.2

Розподіл населення та доходів у світовій економіці в 1820–2001 рр.

Групи країн	1820	1870	1913	1950	1973	2001
Частка чисельності населення світу, (%)						
<i>Африка</i>	7,1	7,1	7,0	9,0	10,0	13,4
<i>Азія</i>	65,2	57,5	51,7	51,4	54,6	57,4
<i>Латинська Америка</i>	2,1	3,2	4,5	6,6	7,9	8,6
<i>Країни, що розвиваються</i>	74,4	67,8	63,2	67,0	72,5	79,4
<i>Індустріальні країни</i>	25,6	32,2	36,8	33,0	27,5	20,6
Частка сукупного світового ВВП, %						
<i>Африка</i>	4,5	4,1	2,9	3,8	3,4	3,3
<i>Азія</i>	56,4	36,1	22,3	15,4	16,4	30,9
<i>Латинська Америка</i>	2,2	2,5	4,4	7,8	8,7	8,3
<i>Країни, що розвиваються</i>	63,1	42,7	29,6	27,0	28,5	42,5
<i>Індустріальні країни</i>	36,9	57,3	70,4	73,0	71,5	57,5

Джерело: розраховано за: [277; 358].

Трансформація тривала біля 130 років, але новий міжнародний економічний порядок був визначений наприкінці 50-х років ХХ ст. До 1870 р. частка населення країн, що розвиваються, в світі зменшилася до двох третин, а промислово розвинених зросла до третини, у сукупному обсязі світового доходу знизилася, відповідно, до 43% і зросла до 57%.

Після 1870 р. у світовій економіці баланс сил і розподіл праці змінилися. Розрив між промислово розвиненими країнами та країнами, що

розвиваються, почав зростати. В період між 1820-1950 рр. відбулося істотне зростання асиметрії між групами країн за їх населенням та доходами.

Проте, не можна стверджувати, що країни, що розвиваються, загалом схильні до значних мегарегіональних відмінностей. Зростання диспропорцій між часткою у чисельності населенням у доходах особливо виражено в країнах Азії. У 1820-1950 рр. частка населення зменшилася з 65% до 51%, а доходів – з 56% до 15%. Для країн Африки частка населення та частка доходів залишилися відносно стабільними. Для країн Латинської Америки зміни були симетричними і зросли в періоді. Так, у 1950 р. частка доходів країн Латинської Америки перевищувала частку у чисельності населення.

Країни Латинської Америки стали винятком серед країн, що розвиваються. Протягом ХІХ ст., коли країни Азії та Африки розпочали колонізацію, країни Латинської Америки досягли незалежності. Цей процес розпочався у 1810 р., але був консолідований лише в 20-х рр. ХІХ сторіччя. З цієї причини, у період між 1820-1870 рр., вірогідно спостерігалось незначне зростання, а не зменшення частки в сукупному світовому ВВП у Латинській Америці. У 1970 р. частка країн регіону у сукупному ВВП збільшилася з 2,5% до 7,8% у 1950 р. На відміну від економічного спаду в країнах Азії, який розпочався в 1820 р., частка ВВП скоротилася з 36,1% до 15,4% у 1950 р. Враховуючи ці зміни, розбіжність у показнику доходів у розрахунку на одну особу між країнами, що розвиваються, та індустріально розвиненими швидко зросла (табл. 3.3). В період 1820-1950 р. цей показник знизився в країнах Латинської Америки та в країнах Західної Європи, Північної Америки та Океанії, знизився з 60% до 40%, в країнах Африки – з 34% до 15%, а в країнах Азії – з 50% до 10%. Процеси дивергенції були достатньо помірні в країнах Латинської Америки, щільними в країнах Азії та достатньо стабільні в країнах Африки. Подібна тенденція не обмежувалася лише країнами, що розвиваються, але поширювалися і на країни Східної Європи та Японії. Внаслідок цього, після 130 річного періоду Західна Європа та

Північна Америка певною мірою дистанціювалися від інших країн світу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Структурна дивергенція між індустріальними країнами та країнами, що розвиваються, 1820-2001 рр.

Країни	Роки	Коефіцієнт ВВП на душу населення					
		1820	1870	1913	1950	1973	2001
<i>Західна Європа</i>		100	100	100	100	100	100
<i>Західні відгалуження</i>							
<i>Східна Європа</i>		57,6	45,7	42,5	33,5	37,3	26,4
<i>Латинська Америка</i>		57,5	33,2	37,1	39,8	33,7	25,5
<i>Африка</i>		34,9	24,4	16,0	14,2	10,5	6,5
<i>Азія</i>		48,0	26,8	16,5	10,1	9,2	14,3
<i>Японія</i>		55,6	36,0	34,8	30,5	85,5	90,6
<i>Китай</i>		49,9	25,8	13,8	7,0	6,3	15,7
<i>Індія</i>		44,3	26,0	16,9	9,8	6,4	8,6

Джерело: розраховано за: [277; 358].

Еволюційні зміни у світовій економіці в цей період відбувалися під впливом груп системних чинників. В. Льюїс (1978 р.), Д. Байрах (1993 р.), Р. Фіндлі, К. О'Рурке (2007 р.) дослідили, що перша група періоду 1820-1870 рр. охоплювала промислову революцію, колоніалізм та революцію у транспорті й комунікаціях. Е. Хобсбаум (1987 р.), Д. Родрік (1997 р.), Д. Вільямсон (2002 р.), Д. Найяр (2006 р.) дослідили, що друга група у 1870-1914 рр. включала імперіалістичну політику та економіку глобалізації, що створила переможців та аутсайдерів. Д. Байрох (1975 р.) припустив, що можливо, вплив цих чинників зменшився у період 1914-1950 рр. між двома світовими війнами та Великою депресією, але внутрішня логіка та домінуючі ознаки промислового капіталізму відображали нерівномірний розвиток країн-учасниць цих процесів.

У 1950 р. розпочався постколоніальний період, коли незалежні країни Азії та Африки намагалися наздогнати індустріалізацію та розвинені економіки. В період з 1950 по 1973 р. частка країн, що розвиваються, у

чисельності населення світу зросла з 67% до 72,5%, частка у сукупному світовому доході збільшилася з 27% до 28,5%. С. Марглін, Д. Шор, (1990 р.) дослідили, що відбулося певне зменшення відповідних показників індустріальних країн, хоча й спостерігалось їх швидке економічне зростанням.

При цьому в країнах, що розвиваються, темпи економічного зростання були вищими, але частка азіатського населення в світі зростала більше, ніж частка у сукупних доходах, що зумовило певну асиметрію. Частка населення країн Африки незначно зросла, а частка її доходів зменшилася. Аналогічні показники країн Латинської Америки значно зросли, що зберегло відносну симетричність розвитку.

Враховуючи швидке зростання чисельності населення в країнах, що розвиваються, дивергенція доходів на душу населення істотно зросла в країнах Африки та Латинської Америки та незначно в Азії. У період 1950–1973 рр. частка за показником обсягу ВВП у розрахунку на одну особу в країнах Західної Європи, Північної Америки, Океанії та Латинської Америки знизилася з 39,8% до 33,7%, в країнах Африки – з 14,2% до 10,5%, Азії – з 10,1% до 9,2%. У 1973-2001 рр. частка чисельності населення індустріальних країн у сукупній чисельності світового населення зменшилася з 27,5% до 20,6%, частка у світових доходах – з 71,5% до 57,5%. У той же час, збільшилися аналогічні показники країн, що розвиваються, відповідно: у країнах Азії – з 54,6% до 57,4% та – з 16,4% до 30,9%; Африки – з 10% до 13,4%; з 3,4% до 3,3%; Латинської Америки – з 7,9% до 8,6%, доходів з 8,7% до 8,3%.

Для Африки та Латинської Америки рівень дивергенції з індустріальними країнами за показником обсягу ВВП у розрахунку на одну особу продовжував зростати, для Азії дещо зменшився, хоча і залишився доволі високим. У 1973–2001 рр. цей показник у країнах Західної Європи, Північної Америки, Океанії та Латинської Америки знизився з 33,7% до

25,5%, Африки – з 10,5% до 6,5%, Азії зріс з 9,2% до 14,3%. Країни Латинської Америки склали виняток з країн, що розвиваються, до 1973 р., відстаючи від індустріальних країн, але з нижчим рівнем, ніж країни Азії та Африки. Після 1950 р. країни Азії стали таким винятком, оскільки економічний спад зупинився у 1950 р.-1973 рр., а конвергенція до індустріального світу прискорила у 1973-2001 рр.

Попередня дискусія ґрунтується на оцінці А. Маддісона (2003 р.), пов'язану з трьома обраними еталонними роками протягом 1950 р.-2001 рр. Основна увага приділялася часткам у чисельності населення чи сукупному ВВП у світі та пропорційній дивергенції чи конвергенції Обсягу ВВП у розрахунку на одну особу. Відповідний показник визначено за даними про 1990 р. у міжнародних доларах за паритетом купівельної спроможності, що полегшило міждержавні порівняння в часі, які обчислюються діленням одиниці валюти відповідної країни на розрахунковий показник паритету купівельної спроможності, яку долар США має в країні в певний час. Здебільшого, еталонним приймаються 1990 р. або 2000 р.

Погляд на зміни у чисельності населенні, особливо в другій половині ХХ ст., потребує використання абсолютних величин. Чисельність населення країн Азії, Африки та Латинської Америки зросла з 1,7 млрд. в 1950 р. до 5,7 млрд. у 2010 р., що обумовлено демографічними факторами, зниження рівня смертності і стабільністю народжуваності, внаслідок чого частка країн, що розвиваються, в чисельності населення світу зросла з 66% у 1950 р. до більше ніж 80% у 2000 р. Частка населення країн, що розвиваються, у 1980 р. повернулася до рівня 1500–1820 рр. і до 2010 р. досягла рівня 1000 р. внаслідок зростання в країнах Азії та Африки. Як і в минулому, Китай та Індія знову стали основною домінуючою частиною населення у світі, яка разом склала близько 36% (у 1000 р. цей показник складав 50%, у 1820 р. – 57%). В деяких інших країнах Азії та Африки теж спостерігалася швидко зростаюча чисельність населення.

Для аналізу тенденції зміни показника обсягів ВВП та ВВП у розрахунку на одну особу з 1950 р. обрані фактичні дані за ринковими курсами, а не лише за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Розрахунок ВВП на одну особу за ПКС може бути корисним для міжнародних порівнянь відносного рівня якості життя, але не правильно брати ВВП за ПКС різних країн для оцінювання відносного показника частки світового ВВП. Ці оцінки ґрунтуються на штучному підвищенні цін на товари та послуги, якими не торгують у країнах, що розвиваються. Це призводить до упереджень в оцінках ПКС-ВВП для країн, що розвиваються, які, таким чином, не можна порівняти з іншими макроекономічними змінами, такими як зовнішня торгівля, міжнародне інвестування або промислова продукція, що оцінюється за ринковими цінами (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Динаміка структурних диспропорцій країн, що розвиваються,
в світовій економіці (в постійних цінах)***

Рік	Обсяг ВВП країн, що розвиваються	Сукупний обсяг світового ВВП	Частка обсягу ВВП країн, що розвиваються, в сукупному обсязі світового ВВП, %	Обсяг ВВП на одну особу країн, що розвиваються	Обсяг ВВП на одну особу населення індустриальних країн	Частка обсягів ВВП на одну особу країн, що розвиваються до ВВП на одну особу індустриальних країн, %
1960	1134	7279	15,6	484	9144	5,3
1965	1424	9420	15,1	550	11190	4,9
1970	1792	12153	14,7	628	11660	5,4
1975	2355	14598	16,1	739	13028	5,7
1980	2991	17652	16,9	849	14887	5,7
1985	3435	20275	16,9	883	16468	5,4
1990	4048	24284	16,7	943	18937	5,0
1995	4756	27247	17,5	1019	20088	5,1
2000	5872	32213	18,2	1167	22708	5,1
2005	7646	36926	20,7	1423	24282	5,9
2010	10516	41365	25,4	1840	24635	7,5

* ВВП – млрд. постійних дол. США на 2000 р.; ВВП у розрахунку на одну особу в постійних дол. США на 2000 р.

Джерело: [416].

Частка країн, що розвиваються, у світовому ВВП в поточних цінах та в корекції до ринкових обмінних курсів зросла з 17,5% у 1970 р. до 30,7% у 2010 р. Відмінності в темпах інфляції та зміни обмінних курсів істотно вплинули на ці тенденції. Для висвітлення проблем, пов'язаних з різними темпами інфляції розглянемо наявні фактичні дані щодо часток обсягів ВВП та обсягів ВВП на одну особу в постійних цінах 2000 р. за 1970-2010 рр. Вказані показники зросли в країнах, що розвиваються з 14,7% у 1970 р. до 25,4% у 2010 р. Частка обсягу ВВП у розрахунку на одну особу в індустріальних країнах майже не змінилася від 5% і зросла до 5,9% у 2005 р. та до 7,5% у 2010 р. Конвергенція показника не відбувалася для країн, що розвиваються до початку нового століття, хоча в деяких азійських країнах спостерігалася значне зниження частини обсягів ВВП на одну особу.

Враховуючи важливість участі країн, що розвиваються, у світовій економіці через міжнародну торгівлю та інвестиції, важливо дослідити, як це сприяло процесу індустріалізації цих країн, що відображається у частці світового промислового виробництва та промислового експорту (табл. 3.5). Як бачимо, частка країн, що розвиваються, у обсязі світового сукупного експорту зросла з 14,4% у 1970 р. до 42% у 2010 р., у світовому імпорті з 14,1% у 1970 р. до 38,9% у 2010 р. Як джерело імпорту та експортний ринок, частка країн, що розвиваються, збільшилася більше ніж удвічі в період 1990-2010 рр.

У 1970 р. їхня частка в експорті та імпорті була майже пропорційною до їхньої частки у обсязі сукупного світового ВВП, а до 2010 р. частка в експорті та імпорті значно перевищувала цей показник. Частка країн, що розвиваються, у світовому експорті товарів за поточними цінами зросла з 14,4% в 1870 р. до 19,6% в 1913 р. Їхня частка у світовій торгівлі в 1970 р. була приблизно такою самою, як і в 1870 р., але в 2010 р. вона вдвічі більша, ніж у 1913 р.

Таблиця 3.5

Динаміка просторової структури країн, що розвиваються, у світовій торгівлі

Рік	Обсяг експорту (млрд. дол. США)			Обсяг імпорту (млрд. дол. США)		
	Обсяг світового експорту	Країни, що розвиваються	Частка країн, що розвиваються, %	Обсяг світового імпорту	Країни, що розвиваються	Частка країн, що розвиваються (%)
1970	161,9	23,3	14,4	170,2	23,9	14,1
1975	801,0	183,2	22,9	820,5	165,3	20,2
1980	1 745,0	426,5	24,4	1 812,9	355,0	19,6
1985	1 686,6	360,9	21,4	1 799,7	355,0	19,7
1990	3 132,0	617,4	19,7	3 251,0	6 13,3	18,9
1995	4 705,6	1 167,6	24,8	4 763,4	1 243,4	26,1
2000	6 074,2	1 803,3	29,7	6 263,4	1 663,0	26,6
2005	9 864,2	3 330,3	33,8	10 171,6	3 006,6	29,6
2010	15229,6	6 395,6	42,0	15 262,4	5 931,3	38,9

Джерело: автор [286].

У 1990-2010 рр. частка країн, що розвиваються, у обсягах залучених внутрішніх прямих іноземних інвестицій (ПІІ) збільшилася з 25% до майже 34%, тоді як частка обсягів залучених ПІІ складала близько 33%. В експорті ПІІ їх частка збільшилася з менше ніж 7% до більше ніж 12,5%; причому показник відпливу обсягів ПІІ знаходився у діапазоні від 10 до 16%. У 1900 р. обсяги прямих та портфельних іноземних інвестицій в країни, що розвиваються, сукупно склали до 33% ВВП, у 2000 р. – близько 30% (табл. 3.6). У 1914 р. прями та портфельні іноземні інвестиції в країни, що розвиваються, сукупно становили 179 млрд. дол. за цінами 1980 р., а в 1980 р. – 96 млрд. дол. за цінами 1980 р. У реальному вимірі вони досягли рівня 1914 р. лише в середині 1990-х рр. Для країн, що розвиваються, значення іноземних інвестицій наприкінці ХХ ст. було приблизно таким самим, як і в кінці ХІХ ст. Однак існує одна важлива відмінність: у 2000-х рр. країни, що розвиваються, стали більш важливим джерелом прямих іноземних інвестицій у світовій економіці, що було абсолютно новим явищем.

Таблиця 3.6

Структура динаміки руху ПІІ у світовій економіці, млрд. дол., 1990-2010 рр.

	Обсяг									
	Приплив					Відплив				
	1990	1995	2000	2005	2010	1990	1995	2000	2005	2010
<i>Країни, що розвиваються</i>	517	848	1732	2701	5951	146	330	857	1281	3132
<i>Індустріальні країни</i>	1562	2534	5653	8563	12502	1948	3281	7083	10983	16804
<i>Світ</i>	2081	3393	7446	11539	19141	2094	3616	7962	12416	20408
<i>Відсоток країн, що розвиваються, щодо країн світу</i>	24,9	25,0	23,3	23,4	31,1	6,9	9,1	10,8	10,3	15,3

Джерело: розраховано [286].

Компаративний аналіз динаміки обсягів промислового виробництва в країнах, що розвиваються, та в світовій економіці з 1950 р. достатньо ускладнений через не порівнюваність даних часових рядів (табл. 3.7). Тому далі аналізуємо просторову структуру країн, що розвиваються, у створенні доданої вартості за двома часовими рядами, які не повністю зіставні через проблеми з індексування номерів, але деякі збіги між рядками таблиці забезпечують виявлення основних тенденцій.

Таблиця 3.7

Динаміка просторової структури частки країн, що розвиваються, у обсягах світової створеної доданої вартості, %, 1975-2010 рр.

Рік	Частка, %		
	У цінах 1980 р.	У цінах 2000 р.	У обсягах світового експорту
1975	12,6	...	6,8
1980	13,7	...	10,6
1985	14,1	...	14,6
1990	15,3	16,0	17,8
1995	...	19,8	25,2
2000	...	20,9	28,1
2005	...	25,4	33,3
2010	...	32,1	36,5

Джерело: розраховано за: [277; 358].

Так, у 1975- рр. частка країн, що розвиваються, у світовій створеній доданій вартості, за попередніми цінами 1980 р., незначно зросла з 12,6% до 15,3%. У 1990-2010 рр. цей показник в цінах 2000 р. зріс з 16% до більше ніж 32%, з певним прискоренням тенденції в середині 90-х років. У 1830 р. частка країн, що розвиваються, у обсягах світового промислового виробництва становила 60,5%. З початком процесу індустріалізації в країнах Західної Європи і пізніше в США ця частка істотно скоротилася з 36,6% в 1860 р. до 11% у 1900 р. та до 7,5% у 1913 р. При цьому в країнах Азії спостерігалася деіндустріалізація в період 1830-1913 рр. і тому частка країн, що розвиваються, в обсягах світового промислового виробництва залишилася на рівні 7–8%.

Подолання розриву в індустріалізації відобразилося на позиціонуванні країн, що розвиваються, як важливого джерела експорту сировинних або імпорту промислових товарів. Частка країн, що розвиваються зросла з 6,8% у 1975 р. до 17,8% у 1990 р. та до 36,5% у 2010 р. Разом з цим, частка країн, що розвиваються, у обсягах створеної світової доданої вартості перевищила частку у обсязі сукупного світового експорту сировинних товарів до 1980 р. Ці показники приблизно рівні протягом 80-х років, але, починаючи з 1990-х рр., частка у сукупному обсязі експорту промислових товарів поступово перевищила частку у створеній доданій вартості.

Для визначення базисних чинників впливу економічного зростання країн порівняно з рештою світу використано дані про темпи приросту обсягів ВВП та ВВП на одну особу за оцінкою Меддісона у 2001 р. в міжнародних доларах Гері-Хаміса станом на 1990 р. Прогресуюче швидке зменшення частки країн, що розвиваються, у світовій економіці у 1820-1950 рр. пояснюється повільним зростанням обсягів ВВП порівняно із країнами Західної Європи, Північної Америки, Східної Європи та Японії. Відмінності частки мегарегіонів також пояснюється темпом зростання. З 1820 по 1950 р. істотне зниження частки азійських країн у сукупному обсязі світового доходу

пов'язано із повільним зростанням ВВП. Відносно стабільна частка країн Африки забезпечено темпами зростання ВВП, які були не нижчими, ніж у будь-якому іншому регіоні, тоді як різке збільшення частки країн Латинської Америки зумовлювалося значно вищими темпами зростання ВВП.

Дивергенція чи конвергенція груп країн за доходами у розрахунку на одну особу була викликана різними темпами зростання цього показника (рис. 3.1). Так, у 1820-1950 рр. спостерігалися істотні відмінності між країнами Західної Європи та Північної Америки, з одного боку, та Азії – з іншого. Деяко менша відмінність була між країнами Західної Європи та країнами Латинської Америки і Африки. Розбіжність між Європейськими та Азійськими країнами була пов'язана з індустріалізацією і зростанням продуктивності праці в Західній Європі та деіндустріалізацією, і зниженням продуктивності в Азії.

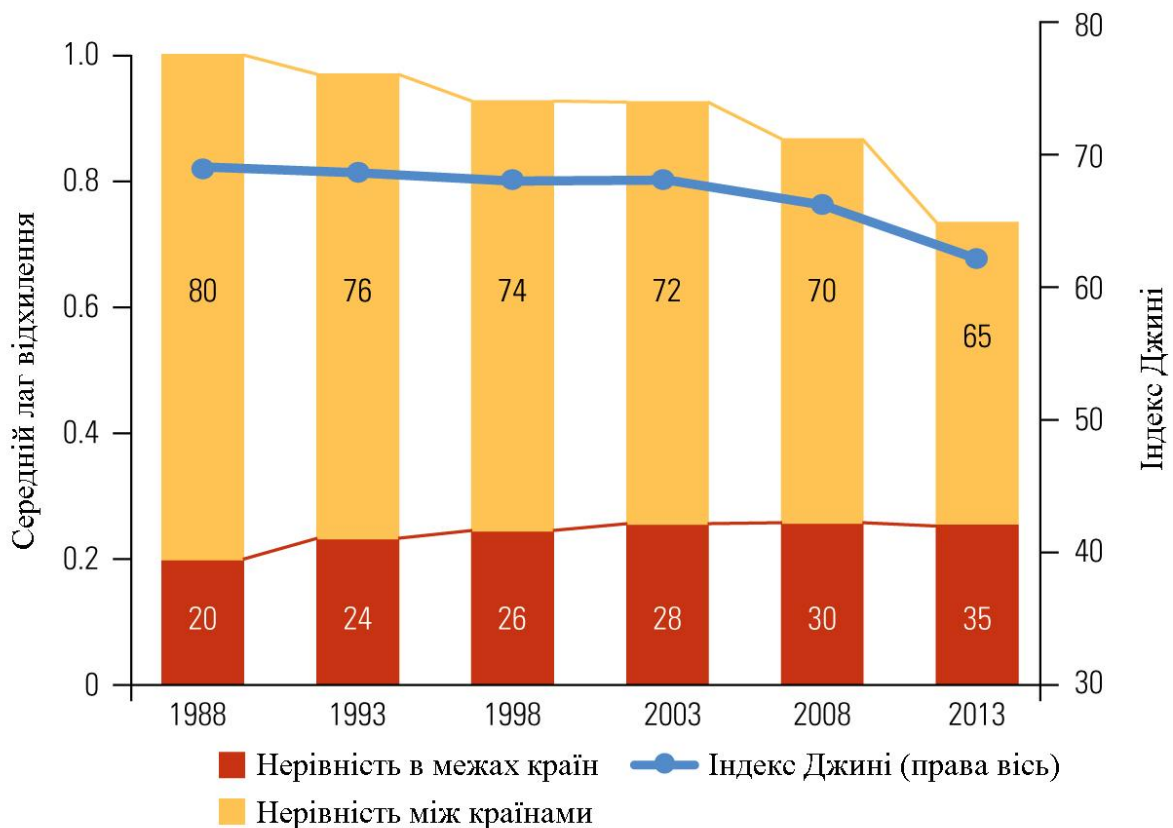

Рис. 3.1. Глобальна нерівність

Джерело: побудовано автором за: [286].

За К. Померанцем (2000 р.) у 1750 р. очікувана тривалість життя, обсяги споживання та продаж у країнах Західної Європи та Азії були подібні і стандарти життя не відрізнялися істотно. Розвинені країни Європи та Азії були більше подібними, ніж відмінними, порівняно з розвинутою економікою. К. Померанц припускає, що значні розбіжності між Європою та Азією у XIX ст. були пов'язані з вигідним розташуванням першої, наявністю вугілля, що замінило деревину та мінімізувало торгівлю з Америкою і дозволило Західній Європі зростати, використовуючи ресурсомісткі та трудомісткі виробництва. Р. Аллен (2009 р.) стверджує, що у XVIII ст. висока заробітна плата в поєднанні з дешевим капіталом та енергією в Британії та інших європейських країнах, на відміну від країн Азії, зумовлювали ефект використання винаходів промислової революції (паровий двигун, прядильна машина «дженні») у виробництві.

Наведені аргументи не забезпечують повного пояснення через різноманітність та складність безпосередніх і прихованих взаємозв'язків і взаємообумовленостей причин. Пошук вугілля, можливо, був зумовлений нестачею деревини через вирубку лісів. Розробка нових технологій могла розпочатися через відсутність конкуренції з азійськими виробниками (індійський бавовняний текстиль, китайська порцеляна та шовк). Саме тому, як вважає Ч. Кіндлбергер (1996 р.) в країнах Європи та Азії соціально-економічні процеси та перетворення відбувалися під дією складних національних економічних, соціальних та політичних чинників і факторів, проте, на думку Р. Аллена, під впливом глобальної економіки. Р. Фіндлі, К. О'Рурк (2007 р.) припускають, що британські військові перемоги зіграли визначну роль в промисловій революції, пов'язаній з міжнародною торгівлею та зовнішньою експансією.

Своєю чергою Дж. Чанг (2002 р.) пов'язує економічне зростання в Англії з організацією виробництва в капіталістичній системі, заснованого на розподілі праці та нагромадженні капіталу і технічному прогресі,

підтриманих державною галузевою політикою та захищені тарифами. Країни Західної Європи пройшли подібний шлях дещо пізніше.

За показниками виробництва та зайнятості в процесі індустріалізації у Великобританії та країнах північно-західної Європи збільшилися обсяги промислового та зменшилися обсяги сільськогосподарського виробництва, що призвело до структурних зрушень в економіці. Реконцентрація трудових ресурсів із сільського господарства в промисловість зумовила стабільне підвищення рівня продуктивності праці. Процеси міжнародної міграції робочої сили із земледфіцитних країн Європи до земленадлишкових Америки посилила цю тенденцію і відкрила доступ до ресурсів колоній в Америці та інших країнах.

Починаючи з 1950 р., повні дані часових рядів щодо динаміки обсягів ВВП відображені в статистиці національних рахунків. Аналіз А. Амсен (2007 р.) та Д. Наяра (2008 р.) дав підстави для припущення висновку про радикальне зрушення зростання у глобальній економіці у 1980 р. Істотне зниження частки країн, що розвиваються у світовій економіці у 1951-1980 рр. та значне зростання з 1980 р. пояснимо вищими темпами зростання ВВП в порівнянні з індустріальними розвиненими країнами (ІРК).

У період 1951-1980 рр. економічне зростання країн, що розвиваються, в усіх мегарегіонах було набагато вищим, ніж у 1820-1950 рр. Пізніше розпочалися процеси дивергенції в групі: після 1950 р. розпочалось незначне зростання частки у світовому доході країн Азії; з 1980 р. – швидке зростання через вищі темпи зростання обсягів ВВП порівняно з іншими мегарегіонами. Економічне зростання в країнах Латинської Америки у 1951-1980 рр. відбувалося на рівні індустріальних країн, що збільшило частку у світових доходах (рис. 3.2). Після 1980 р. це зростання уповільнилося і зумовило певне зниження цього показника. В цей момент в країнах Африки спостерігалось зменшення частки у сукупному світовому ВВП, оскільки темпи зростання ВВП були найнижчими в світі.

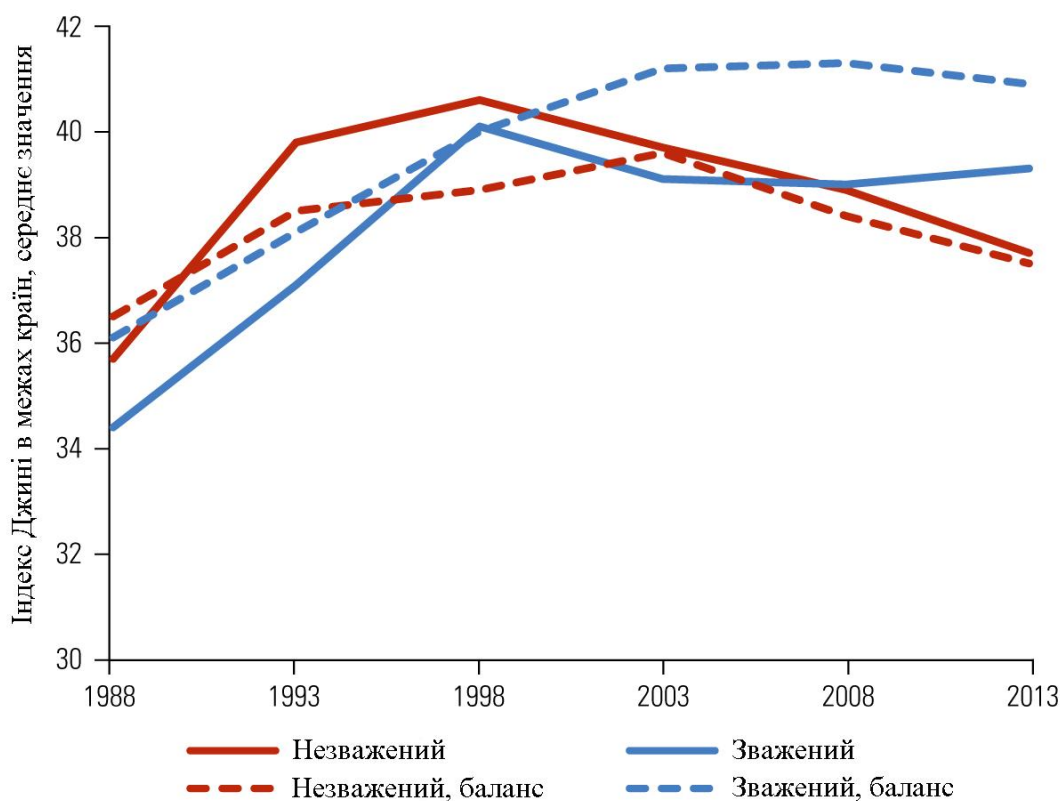

Рис. 3.2. Глобальна нерівність в межах країн

Джерело: побудовано автором за: [286].

Економічне зростання країн, що розвиваються протягом другої половини ХХ ст. не було пов'язане з конвергенцією обсягів ВВП у розрахунку на одну особу порівняно з індустріальними країнами. Зберігалася дивергенція за доходами на одну особу і для країн Латинської Америки та Африки значне зростання цього показника спостерігалось тільки після 1980 р. В країнах Азії дивергенція припинилася, а з 1980 р. розпочалося подолання диференціації за доходами. Проте, це була неповна конвергенція, за винятком окремих країн. Спостерігалася стійка, а для деяких мегарегіонів зростаюча відмінність темпів зростання частки ВВП на одну особу у сукупному світовому показникові.

Збільшення частки країн, що розвиваються, у світовій доданій вартості в переробній промисловості з 16% у 1990 р. до 32% у 2010 р. частково зумовлювалося уповільненням темпів збільшення обсягів промислового

виробництва в індустріальних країнах. Прискорення темпів зростання обсягів виробництва в країнах, що розвиваються значною мірою пов'язано із національними стратегіями розвитку та економічною політикою в постколоніальний період, який створили передумови розвитку у країнах, що затрималися з процесом індустріалізації. Ефективні стратегії імпортозаміщення істотно вплинули на конвергенцію. При цьому зазначимо, що роль держави стала вирішальною. Поширенню індустріалізації сприяло не стільки правильне ціноутворення, скільки відповідне державне втручання. Навіть у невеликих країнах Східної Азії, де спостерігалось економічне зростання, видимий державний вплив був набагато більший, ніж невидимий ринковий. Ступінь відкритості економіки та державних інтервенцій стали стратегічними імперативами індустріалізації, хоча на початку вони сформувалися вимогами стадії розвитку та часових обставин.

Крім вагової ролі держави, до основних чинників індустріалізації, відносно використання імпортованих технологій, інтенсивність навчання, створення управлінського та технологічного потенціалу, підприємницька активність. Після періоду формування початкових умов наступив період отримання досвіду індустріалізації, результати якої проявилися з певним часовим лагом. Як вважають Д. Чанг (2002 р.) та Е. Рейнерт (2007 р.) це не було закономірним імперативом ринків, що викликав раптовий сплеск (рис. 3.3). Д. Найяр у 2008 р. наголосив, що успіх досягнувся у створенні базису з освітнього, інфраструктурного, інституціонального базису; в управлінні стратегічною інтеграцією замість пасивного залучення у світові господарські зв'язки; і врахуванні особливостей економіки у часі та просторі. Взаємов'язані чинники зростання частки країн, що розвиваються в обсягах експорту продукції та доданої вартості в обробній промисловості включають по-перше важливість зовнішніх ринків в процесі індустріалізації, що спостерігалось в Бразилії та Мексиці в середині 60-х років, хоча зростання експорту не набуло динаміки до кінця 70-х років. Експортна експансія

посилилася одночасно з успіхом в країнах Східної Азії (Гонконг, Республіка Корея, Сінгапур та провінція Тайвань). Відносно малі економіки країн Південно-Східної Азії, Малайзії і Тайланду теж розвивалися під впливом цього чинника аналогічно як і потужні економіки Китаю та Індії, мотивовані ефектами розширення доступу до зовнішніх ринків.

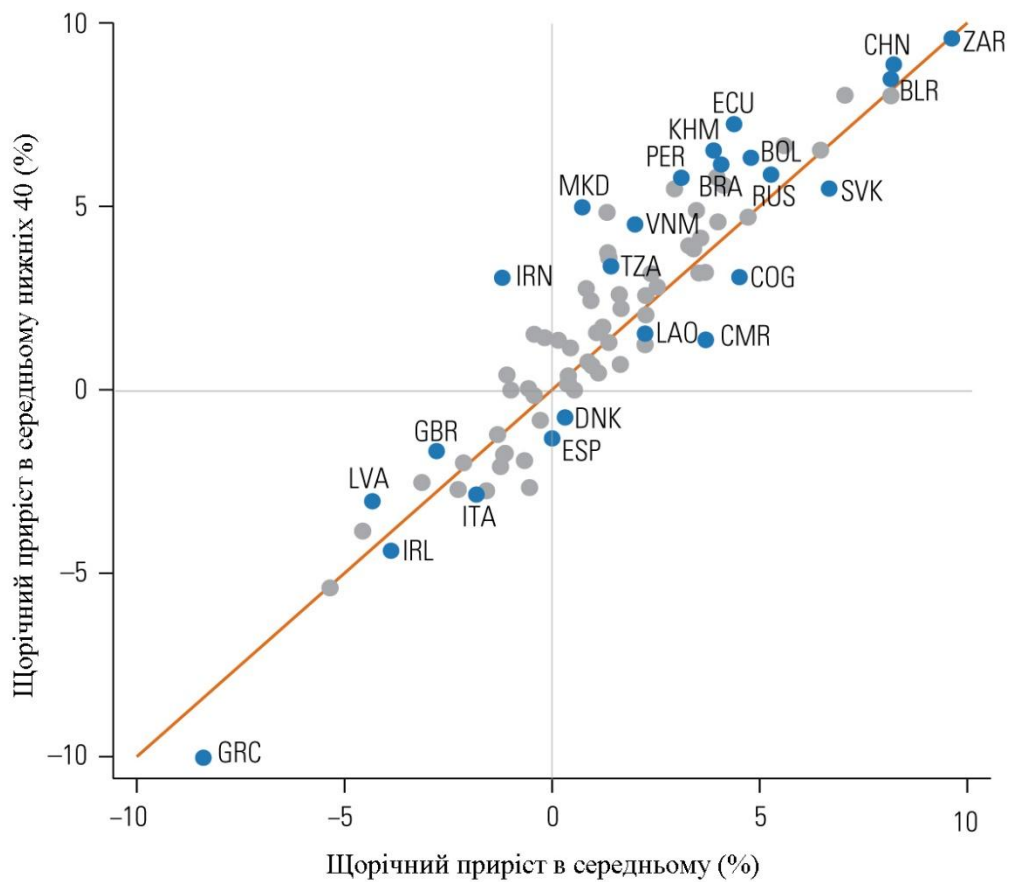

Рис. 3.3. Зростання нижніх 40% доходу або розподілу споживання проти зростання в середньому

Джерело: побудовано автором за: [286].

По-друге, під впливом глобальних імперативів відбулася поступова інтеграція країн, що розвиваються, у світогосподарські зв'язки, особливо в міжнародну торгівлю. За Д. Наяром транснаціональні корпорації (ТНК) розпочали імпорт працемістких промислових товарів з окремих країн, що розвиваються, через переміщення виробництв або субпідряди, що з часом

забезпечило національним фірмам вихід на світові ринки у співпраці або конкуренції з ТНК.

Визначальною метасистемною характеристикою суб'єктів стала нерівноправна участь та нерівномірний розвиток. Зростання частки країн, що розвиваються, у обсягах світового виробництва, міжнародної торгівлі та промислового виробництва не відображає їх масштабний розвиток, оскільки більша частина суб'єктів була зосереджена в декількох країнах Азії (Китай, Гонконг, Індія, Індонезія, Малайзія, Республіка Корея, Сінгапур та Таїланд), Латинської Америки (Аргентина, Бразилія та Мексика) та у південній частині Африки. Процеси конвергенції цих країн не стали рівномірними як щодо вихідних точок, так і щодо швидкості.

У період 1970-2005 рр. частка ВВП країн, що розвиваються, зросла з 62% до 68%, а частка чисельності населення зменшилася з 66% до 60%, частка у загальному обсязі світового експорту зросла з 33% до 73%, імпорту – з 41% до 74%, у валютних резервах з 41% до 76%. Частка країн, що розвиваються у обсягах доданої вартості створеній у переробній промисловості збільшилася з 70% до 86%, а експорту продукції переробної промисловості – з 78% до 88%, в обсягах як залучених, так і ПП становила від 65% до 75%. Значна частина країн світу, які індустріалізуються, сконцентрована у групах, де економічне зростання пов'язано із структурними змінами у виробництві та зайнятості, навіть якщо це не сприяло покращенню умов проживання для більшості людей.

Імперативами концентрації визначимо розмір країни, її динаміку економічного зростання та історію становлення. В окремих країнах, крім Гонконгу, Малайзії та Сінгапуру, сконцентрована значна чисельність населення, площа території та обсяги доходів. В азійських країнах спостерігалися найвищі темпи зростання, навіть якщо активізація починалась пізніше, ніж у більшості країн, що розвиваються. Історично близько половини країн з названих цієї групи розміщені в Азії, зокрема Китай та

Індія, а також у Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Мексика) та у Південній Африці і завжди домінували у відповідних мегарегіонах та істотно впливали на глобальну економіку.

Звернемо увагу, що Бразилія та Мексика ефективно розвивалися до 1980 р., після того, як розвиток Китаю та Індії став динамічнішим. Азійські країни цієї групи створили необхідні початкові умови отримання вигоди від глобалізації протягом останньої чверті ХХ ст. На відміну від них, Аргентина отримала переваги від глобалізації у 1870-1914 рр., Бразилія та Мексика використали політику імпортозаміщення індустріалізації у 1950–1980 рр. На відміну від Азії, країни Латинської Америки, починаючи з 1980 р., за винятком Чилі, зовсім не набула достатніх переваг від глобалізації.

Значне, але нерівномірне економічне зростання країн, що розвиваються, за останній час зумовило посилення диференціації. Окремі країни чи мегарегіони взагалі не розвивалися, а масштабне поширення бідності зберігалися. Як зазначає Б. Міланович з 1950 до 2010 р. розрив у доходах збільшувався не тільки між багатими та слаборозвиненими країнами, а у групі країн, що розвиваються. Нерівність зумовлювалася переважно диспропорціями між індустріальними країнами та країнами, що розвиваються, але навіть серед останніх була значною. В другій половині ХХ ст. спостерігалось певне зростання при збереженні відносних обсягів ВВП у розрахунку на одну особу між багатими та слаборозвиненими країнами. Тенденція простежувалася у всі країнах, за винятком окремих країн Азії. Загалом, дивергенція припинилася на початку 70-х років з помірною конвергенцією після 2000 р.

Відмінності обсягів ВВП на одну особу між країнами, що розвиваються, є новим явищем, особливо в слаборозвинених країнах, кількість яких зросла з 24 на початку 70-х років до 48 на 2000 р. У 2010 р. частка найменше розвинених країн у сукупному обсязі світового

виробництва становила менше 1%, а чисельності населення досягала 830 млн. осіб або 12% чисельності населення світу (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Чисті фінансові потоки до країн, що розвиваються
та країн з перехідною економікою**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Країни, що розвиваються										
Чисті потоки приватного капіталу	155,7	251,4	386,6	153,0	440,6	534,7	468,9	175,0	327,7	171,9
Чисті прямі інвестиції	246,4	241,6	342,9	364,9	267,7	352,0	455,2	412,9	448,0	400,3
Чисті портфельні інвестиції	-55,7	-121,8	-19,6	-61,2	8,2	91,5	57,9	78,6	27,7	73,7
Інші чисті інвестиції	-35,0	131,6	63,3	-150,7	164,8	91,2	-44,2	-316,6	-147,9	-302,1
Чисті офіційні потоки	-66,0	-263,8	-96,6	-132,3	53,8	49,3	-70,6	-21,0	25,5	1,8
Загальний обсяг чистих потоків	89,7	-12,4	290,0	20,7	494,4	584,0	398,3	154,0	353,2	173,7
Зміна в резерві	-547,3	-670,7	-1056,1	-741,0	-711,7	-884,9	-754,9	-484,2	-631,3	-589,3
Африка										
Чисті потоки приватного капіталу	26,0	109,0	11,2	52,1	30,2	-1,2	20,9	60,8	-24,2	23,3
Чисті прямі інвестиції	29,4	25,8	40,8	54,5	47,4	34,8	41,8	35,0	40,0	41,0
Чисті портфельні інвестиції	1,7	6,9	-2,9	-42,4	-16,4	-0,3	-11,7	3,5	8,9	-0,1
Інші чисті інвестиції	-5,1	76,3	-26,7	40,0	-0,8	-35,7	-9,3	22,3	-73,1	-17,6
Чисті офіційні потоки	-19,6	-143,2	11,7	-37,9	23,1	22,1	10,3	-0,6	91,7	31,5
Загальний обсяг чистих потоків	6,4	-34,2	22,9	14,2	53,3	20,9	31,2	60,2	67,5	54,8
Зміна в резерві	-63,7	-75,7	-85,8	-75,9	3,3	-22,0	-29,1	-31,3	9,5	23,1
Східна та Південна Азія										
Чисті потоки приватного капіталу	65,0	56,0	154,1	-28,4	340,5	370,0	321,3	-12,9	253,7	108,3
Чисті прямі інвестиції	128,6	139,9	162,9	155,7	99,6	196,8	264,6	218,2	234,2	207,1
Чисті портфельні інвестиції	-36,5	-138,9	-45,5	-38,3	28,9	23,0	29,7	-9,1	-79,0	-39,3
Інші чисті інвестиції	-27,2	55,0	36,7	-145,8	212,0	150,3	27,0	-222,0	98,5	-59,5
Чисті офіційні потоки	5,2	-2,1	-42,5	-9,9	9,3	11,4	-49,2	25,2	-2,5	46,9
Загальний обсяг чистих потоків	70,2	53,9	111,6	-38,4	349,8	381,4	272,1	12,4	251,2	155,3
Зміна в резерві	-344,7	-433,0	-675,2	-490,9	-667,8	-685,2	-505,3	-219,6	-512,6	-524,8
Західна Азія										
Чисті потоки приватного капіталу	25,1	36,1	112,4	56,9	34,4	49,1	-54,8	-5,0	-37,0	-49,6
Чисті прямі інвестиції	32,1	44,0	46,9	56,7	51,8	35,7	23,1	29,1	24,4	18,3
Чисті портфельні інвестиції	-5,2	-0,8	-4,9	15,7	-5,8	5,6	-23,4	55,5	42,1	49,5
Інші чисті інвестиції	-1,8	-7,1	70,4	-15,5	-11,6	7,7	-54,5	-89,6	-103,4	-117,4
Чисті офіційні потоки	-21,0	-72,6	-69,6	-89,1	-21,0	-38,8	-55,7	-102,4	-120,4	-141,5
Загальний обсяг чистих потоків	4,1	-36,5	42,8	-32,2	13,4	10,3	-110,5	-107,3	-157,4	-191,1
Зміна в резерві	-98,5	-107,7	-166,1	-133,0	7,2	-88,2	-110,2	-174,3	-121,8	-76,7
Латинська Америка										
Чисті потоки приватного капіталу	39,6	50,3	109,0	72,4	35,5	116,8	181,5	132,1	135,3	89,9
Чисті прямі інвестиції	56,3	31,9	92,4	98,0	68,9	84,6	125,6	130,6	149,4	133,9
Чисті портфельні інвестиції	-15,7	11,0	33,8	3,8	1,5	63,2	63,3	28,7	55,8	63,6
Інші чисті інвестиції	-1,0	7,4	-17,2	-29,5	-34,8	-31,1	-7,3	-27,2	-69,9	-107,6
Чисті офіційні потоки	-30,6	-45,9	3,8	4,6	42,4	54,6	23,9	56,7	56,7	64,9
Загальний обсяг чистих потоків	8,9	4,4	112,8	77,0	77,9	171,4	205,5	188,8	192,0	154,7
Зміна в резерві	-40,4	-54,4	-129,0	-41,3	-54,5	-89,6	-110,2	-58,9	-6,4	-10,9
Країни з перехідною економікою										
Чисті потоки приватного капіталу	36,7	68,0	140,5	-91,2	-43,2	3,0	-42,1	-12,4	29,5	-80,6
Чисті прямі інвестиції	11,5	28,4	34,7	55,4	22,0	12,9	21,0	30,5	8,7	4,6
Чисті портфельні інвестиції	7,4	5,0	8,4	-22,3	-1,0	12,2	-8,5	-5,9	1,8	-10,9
Інші чисті інвестиції	17,7	34,6	97,4	-124,3	-64,2	-22,0	-54,6	-36,9	19,0	-74,3
Чисті офіційні потоки	-22,1	-31,7	-4,6	-18,3	40,5	-16,1	-18,4	-2,9	-44,2	-8,6
Загальний обсяг чистих потоків	14,7	36,3	135,9	-109,6	-2,7	-13,0	-60,5	-15,3	-14,7	-89,2
Зміна в резерві	-79,4	-134,6	-170,6	29,5	-10,6	-51,6	-26,6	-25,2	23,4	52,6

Джерело: побудовано автором за: [286].

У номінальному вимірі частка середнього обсягу ВВП на одну особу найменше розвинених країн становила 20% для країн, що розвиваються, і біля 2% індустріальних країн. При цьому економічний розвиток не забезпечував соціальних можливостей для переважної більшості країн. Грамотність дорослого населення слаборозвинених країн (СРК) у 2009 р. становила менше ніж 60% порівняно з більше ніж 80% у країнах, що розвиваються. Очікувана тривалість життя при народженні дорівнювала 56 років, дитяча смертність – 78 на 1000 народжених, порівняно з 62-річною тривалістю та смертністю 48 на 1000 народжених у країнах, що розвиваються. Коефіцієнт охоплення вищою освітою в СРК становив менше 6% порівняно з 20% у країнах, що розвиваються. Відставання розвитку СРК є основним проявом міжнародної нерівності у світі загалом та в мегарегіонах країн, що розвиваються.

Існує аналогічна диференціація у національних економіках, тому що ринкові відносини та лібералізація переважно посилюють диспропорції через кумулятивний причинно-наслідковий ефект створення під дією ринкових сил корисних або шкідливих економічних циклів. Внутрішні регіони з кращими природними ресурсами, фізичною інфраструктурою, кваліфіковану робочу силу, зростають швидше, залучаючи фінансові, матеріальні, інтелектуальні та людські капітали. В протиположності, депресивні, переважно старопромислові регіони відстають у розвитку, що спостерігалось у більшості країн з швидким зростанням. У Бразилії рівень регіональної диференціації північного сходу та півдня, особливо регіону Сан-Паулу, зросла в процесі економічного зростання. Економічна диференціація зросла між провінціями прибережного Китаю на сході та периферійними провінціями заходу; в Індонезії між Явою та іншими островами; в Індії між південно-західними та північно-східними регіонами.

Станом на початок 1950 р. спостерігався достатньо високий рівень бідності в країнах. До 1980 р. незначно зменшилася частка населення за

межею бідності, хоча таке зменшення було мінімальним, незважаючи на масове викорінення бідності. У 1980-1990 рр. рівень бідності зростав у більшості країн Латинської Америки, Карибського басейну та Африки на південь від Сахари. Для значної частини країн Центральної Азії характерне різке зростання рівня бідності протягом 90-х рр. В протипагу у країнах Східної, Південно-Східної, та Південної Азії відбулося певне зниження показника, найбільш у Китаї та Індії (рис. 3.4).

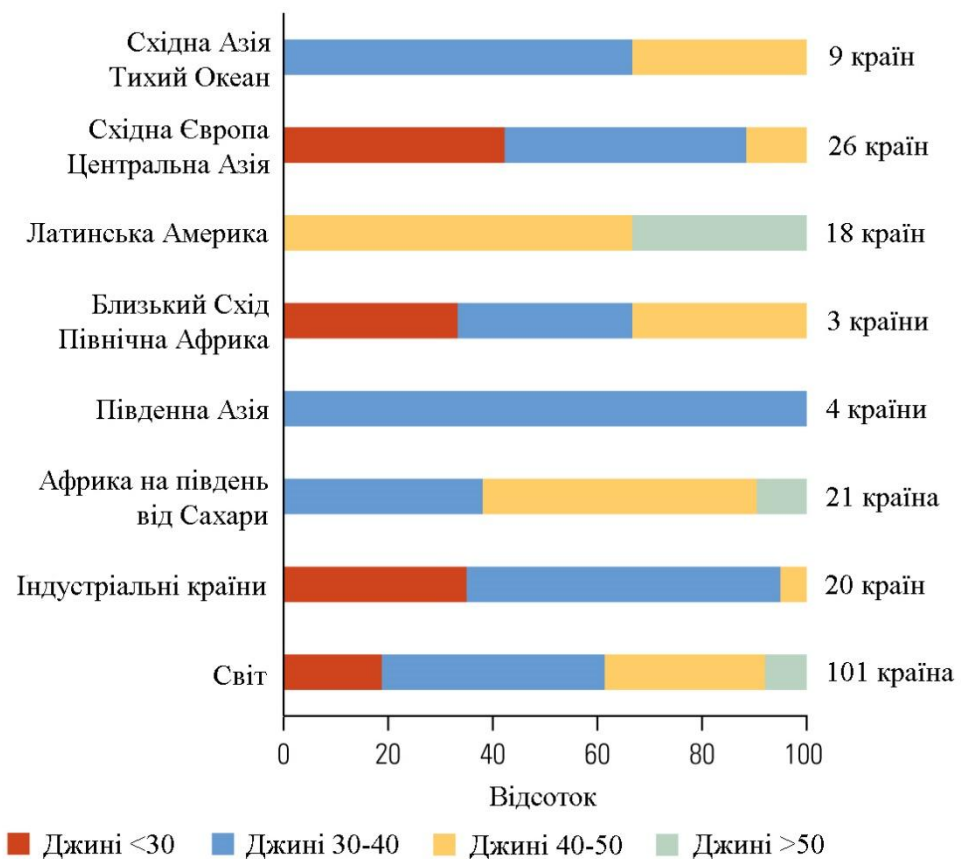

Рис. 3.4. Розподіл Індексу Джині, 2014 р.

Джерело: побудовано автором за: [286].

У 1981-2005 рр. частка населення за межею бідності (1,25 дол. США на день за ПКС), у чисельності населення світу, зменшилася з 51,8% до 25,2%, а чисельність бідних скоротилася з 1,9 млрд. осіб до 1,4 млрд. Якщо за межу бідності прийняти 2 дол. США на день, то між 1981 р. та 2005 р. чисельність

бідних людей можна вважати незмінною – 2,5 млрд. осіб, при тому, що їх частка у загальній чисельності населення скоротилася з 69,2% до 47%. В кризових умовах вразливість населення за межею бідності, а це 1,1 млрд. осіб, або більше ніж 20% чисельності населення країн, що розвиваються, досить вразлива, оскільки такі негативні явища, як низька урожайність, високий рівень інфляції чи скорочення зайнятості, істотно посилює бідність.

В наведених аргументах використані оцінки Світового банку. В. Каплінський стверджує, що Світовий банк недооцінює бідність, а інші, навпаки, переоцінюють масштаби бідності. Припускається, що від 20% до 40% чисельності населення світу живе в абсолютній бідності. Більш точна цифра залежить лише від методології визначення межі бідності. Представники бідних верств живуть переважно в країнах, що розвиваються, і становлять значну частину чисельності населення. Причому бідність зберігалася на високому рівні навіть у періоди, коли частка країн, що розвиваються у світових доходах зростала. На зближенні з індустріально-розвиненими економіками сконцентровані лише декілька країн, тобто в деяких економік спостерігається конвергенція, а в усіх інших – дивергенція. Якщо швидке зростання сприяло людському розвитку та соціальному прогресу в декількох країнах, то в більшій кількості країн зростання не забезпечило розвитку.

Спостерігається певний прогрес людського розвитку, динаміка індексу якого показує скорочення дистанцій між багатими та бідними країнами приблизно на 20% у період 1990-2010 рр. та майже на 25% з 1970 р. Подібна конвергенція пояснюється зростанням субіндексів грамотності та тривалості життя. Скорочення розриву також може бути пов'язане з вибором початкової точки порівняння, коли рівні людського розвитку, особливо щодо здоров'я та грамотності, були низькими в більшості бідних країн. Загалом прогрес відбувається, хоча й не рівномірно між країнами та в межах країн. Доходи на одну особу – це лише кількісні показники, а соціальні показники – це

середньостатистичні значення. Складне становище зберігається з забезпечення добробуту незаможних верств населення. Застосовувані заходи подолання бідності не заперечують твердження, що абсолютне зубожіння, навіть якщо воно і зменшується з часом, зберігається і широко поширене.

Важливим є усвідомлення того, чи варто сперечатися щодо майбутніх перспектив країн, що розвиваються. Зростання має значення, оскільки воно має характер нагромадження. Статистичні прогнози базовані на екстраполяції минулого на віддалене майбутнє не можуть забезпечити достовірність, враховуючи використання темпів комплексного зростання, адже зростання не може бути автоматичним. Використання основних чинників потенціалу зростання обмежене, але в природі існує реальна обмеженість, яку можна подолати лише тоді, коли економічне зростання трансформується в покращення добробуту населення. Якщо цього не відбудеться, то країни, що розвиваються, і надалі матимуть проблеми з конвергенцією та відставанням від індустріально-розвиненого світу.

Економічні імперативи потенційного зростання країн, що розвиваються можуть бути джерелом досягнення та підтримки високих темпів протягом певного періоду часу з таких причин. По-перше, популяції їх населення великі, а рівень доходів низький, що передбачає ефективніше використання потенціалу зростання. По-друге, демографічні характеристики, зокрема висока частка молоді, припускає збільшення чисельності трудових ресурсів протягом певного періоду і сприятиме економічному зростанню за умови доступності освіти і ресурсозабезпечення. По-третє, розмір заробітної плати значно нижчий в більшості країн, що розвиваються, ніж в інших країнах, що є важливим чинником динамічної конкурентоспроможності. У економічній діяльності нагромадження профіциту може стати джерелом конкурентоспроможності при відносно низькій заробітній платі. По-четверте, потенціал підвищення продуктивності є вагомим на ранніх стадіях розвитку з екстенсивною маржою – від майже нульової продуктивності в

сільському господарстві до позитивних, або низьких показників продуктивності у промисловості чи сфері послуг з подальшим переміщенням робочої сили з низькопродуктивних галузей і секторів до секторів з вищою продуктивністю на інтенсивній маржі.

На практиці країни, що розвиваються, не завжди спроможні повністю використати потенціал зростання. Загальні труднощі, спільні для більшості країн, що розвиваються є такими: невідповідна потребам інфраструктура, неефективність інститутів, недостатній рівень освіти, нестабільність політики та неналежна якість управління. Потенційні приховані труднощі можуть виникнути за умови зростання і полягають в економічній ізоляції, соціальних конфліктах, екологічних стресах та зміні клімату. Перешкодами економічного розвитку країнам, що розвиваються, можуть стати також зовнішні чинники погіршення умов торгівлі, обмеження доступу до експортних ринків, дефіцит зовнішнього фінансування чи глобальна фінансово-економічна криза.

А. Сен переконаний, що для розвитку країні необхідно викоринювати бідність, створювати робочі місця та інклюзивно зростати на основі мобілізацій національних ресурсів. Хоча існують певні відмінності у передумовах розвитку, необхідні засади є очевидними. Поширення освіти є основою індустріально запізнілого розвитку країн. Як фізична, так і соціальна інфраструктура є базисом для ранніх етапів індустріалізації. Найважливішою є роль держави в політиці, інститутах та управлінні. Країни, що розвиваються, повинні поєднувати економічне зростання з людським розвитком та соціальними трансформаціями, що потребує творчої взаємодії держави і ринку в протизвагу домінувань ринкових відносин.

3.2. Альтерглобальні імпульси подолання глобальної економічної нерівності

Важливою гіпотезою дослідження, яка потребує доведення є існування і посилення глобальної економічної нерівності. Для цього проаналізуємо емпіричні дані щодо динаміки зміни нерівності за доходами і диференціації за цим показником різних країнах. Крім цього, важливим аргументом доведення вірності цієї гіпотези є дослідження чинників та факторів впливу на нерівність доходів. Б. Міланович, П. Ліндерт та Д. Вільямсон у 2008 р. досліджували оцінки рівня доіндустріальної нерівності у праці «Стародавня нерівність». Більшість отриманих оцінок (18 з 28) доіндустріальних нерівностей ґрунтувалися на так званих «соціальних таблицях», в яких соціальні класи рангуються від найбагатших до найбідніших за часткою населення та середніми доходами.

Рівень економічної нерівності в доіндустріальних суспільствах співвідноситься до рівнів процвітання добробуту. Нерівність вимірюється за допомогою індексу Джині, а добробут – показником обсягу валового внутрішнього доходу (ВВД) у розрахунку на одну особу, скоригованим на цінову різницю для порівняння в єдиній валюті. Графік (рис. 3.5) відображає криву межі можливості нерівності (ММН), сутність якої полягає в тому, що в дуже бідному суспільстві нерівність не може бути високою: якщо середній рівень доходу буде лише мінімальним, щоб вижити, то в економіці не існує ніякої нерівності, оскільки це означатиме, що деякі особи повинні перебувати на нижчому, ніж мінімальний рівні доходу, тобто нижчому від рівня виживання.

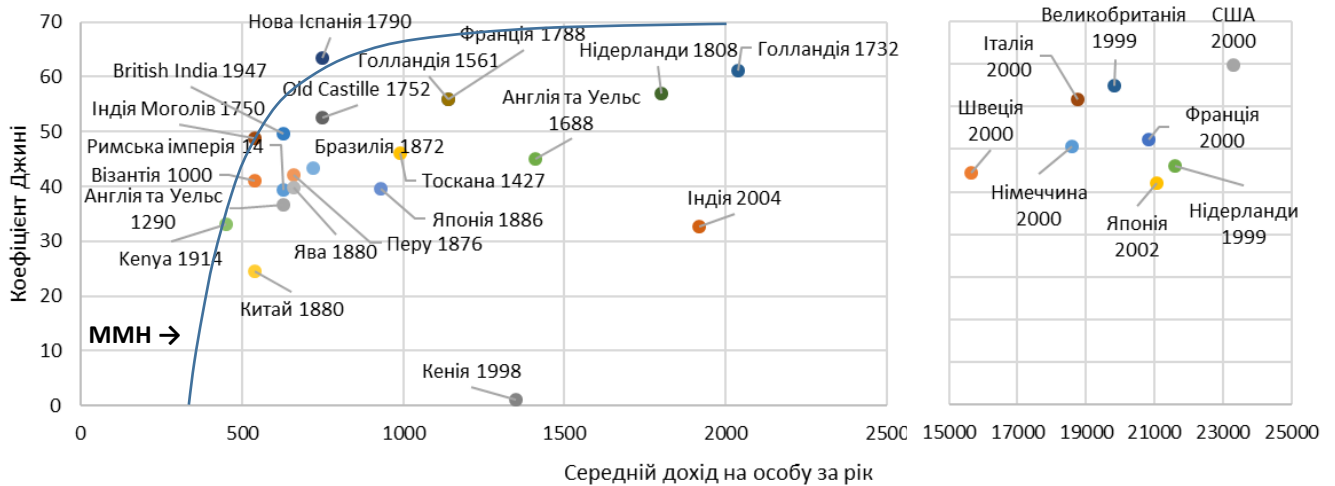

Рис. 3.5. Доіндустріальні нерівності з використанням коефіцієнтів Джині
Джерело: побудовано автором [352].

Якщо середній дохід перебуває на рівні трохи вищому від мінімального, то можливо допустити певний незначний ступінь нерівності. Крива ММН відображає, як саме максимально можлива нерівність зростає із збільшенням середнього доходу. Автори перегрупували доіндустріальні суспільства залежно від ММН, коли нерівність була настільки високою, наскільки можливо (рис. 3.6).

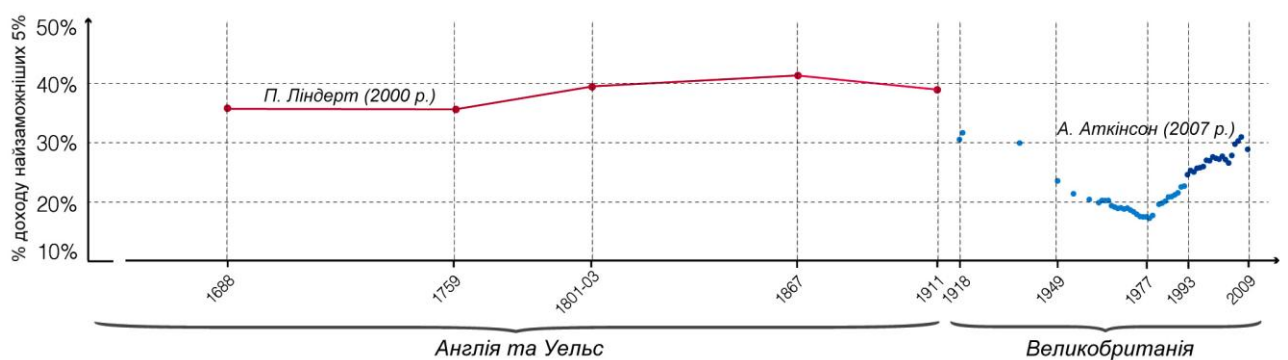

Рис. 3.6. Динаміка частки сукупного доходу найбагатших 5% населення Великобританії протягом 1688-2009 рр.

Джерело: побудовано автором за: [247].

Так, щодо Голландії та Великобританії можна зробити висновок, що в період раннього розвитку ці країни відійшли від ММН і їх показник

нерівності не наближався до максимуму. Найбільше достовірна інформація щодо довготривалого розподілу доходів п'яти відсотків найбагатшого населення у Великобританії наведено на рисунку.

Переважає більшість оцінок базуються на соціальних таблицях при певній дискусійності щодо їх точності. У 1977 р. Д. Холмс розкритикував соціальну таблицю Г. Кінга, вказуючи на: (1) недооцінку кількості сімей, що належали до найбагатших і найбільш продуктивних класів; (2) недооцінку рівня доходів багатьох верств населення, які знаходяться вище межі бідності [320]. Існують методи врахування цих зауважень, а оцінки, наведені на рис. 3.6 та 3.7, базуються на перегляді авторських оцінок Г. Кінга, проведених П. Ліндертом та Д. Вільямсоном, які врахували критику Д. Холмса та модифікували таблиці Г. Кінга [341].

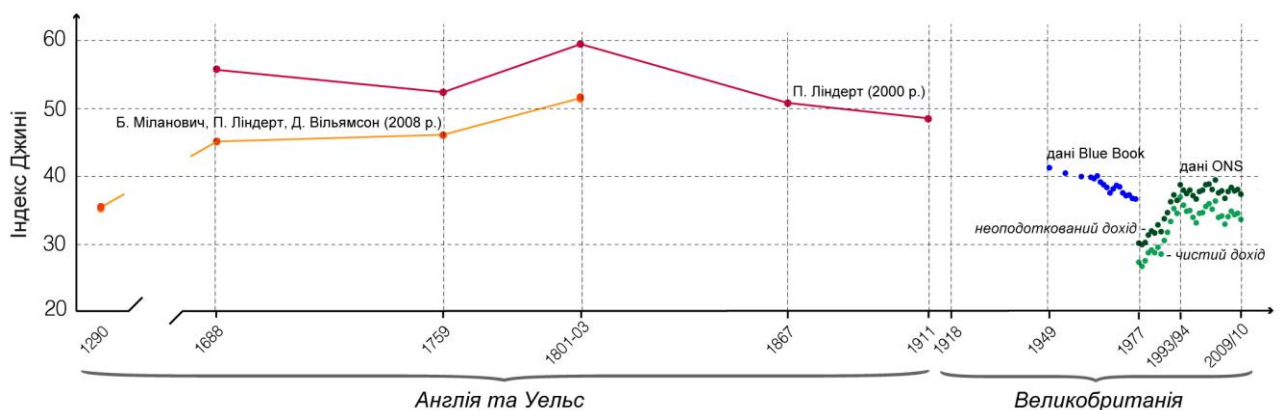

Рис. 3.7. Динаміка індексу Джині у Великобританії, 1240-2009 рр.

Джерело: побудовано автором [247]

Наведена динаміка змін підтверджує, що нерівність у Великобританії була дуже високою і не змінилася істотно до настання періоду індустріалізації. До 40% сукупних доходів було зконцентровано у найбагатших 5% загальної чисельності населення. Починаючи з кінця XIX ст., нерівність доходів різко знижується з історичного мінімуму в кінці 1970-х років. Протягом 80-х років минулого сторіччя нерівність істотно зростає, – спостерігається різке підвищення індексу Джині та частки

сукупного доходу найбагатших 5% населення. З початку 1990-х років спостерігаються певні розбіжності між цими двома індикаторами, що теж підтверджує нерівність. Індекс Джині протягом останніх двох десятиліть залишався стабільним і навіть дещо зменшився, проте на початку періоду графіки ілюструють тенденцію, що зростання доходів на найвищому рівні їхнього розподілу перевершило стрімке підвищення доходів решти рівнів такого розподілу [330].

Довготривала еволюція нерівності доходів відображена в дослідженнях оцінки та пошуку максимальної прибутковості. Верхній поріг нерівності доходів – це частка сукупного доходу перших у переліку розподілу (здебільшого це верхній 1%) (рис. 3.8).

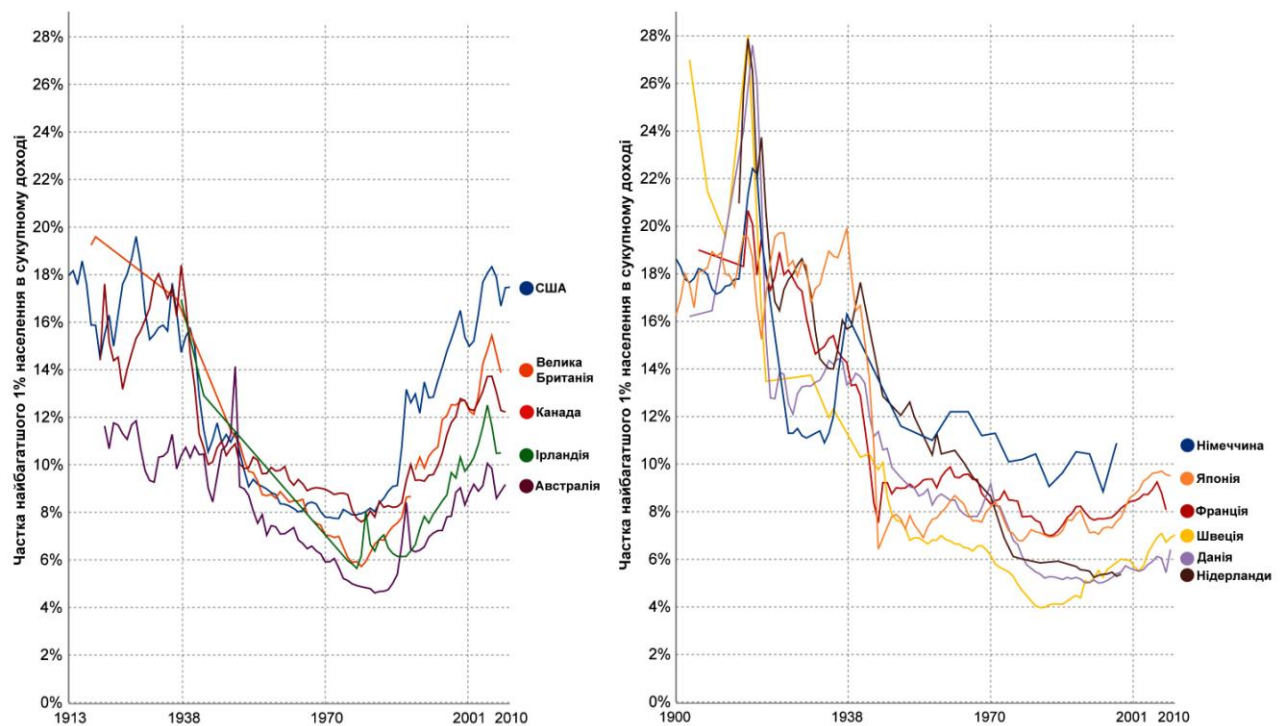

Рис. 3.8. Динаміка частки найбагатшого 1% населення в сукупному світовому доході розвинених країн, 1913-2010 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за: [353].

Ретроспективна оцінка верхнього порогу нерівності доходів здійснюється на основі даних звітності про податок на прибуток.

Вимірювання частки доходів за допомогою даних з податкових звітностей, дає підстави для твердження, що завдяки податкам і трансфертам можна оцінити масштаби їх нерівності до перерозподілу в короткому періоді та у довготривалій перспективі.

Якщо розглядати США (рис. 3.8), то до Другої світової війни майже 18% отриманих доходів мали найбагатші 1% загальної чисельності населення. Після Другої світової війни і до початку 80-х років минулого сторіччя частка найбагатшого 1% населення в сукупному доході істотно скоротилася (спочатку динамічно, а після 70-х років дещо уповільнено). Після 80-х рр. нерівність у США зростає і повертається до рівня довоєнного періоду. З наведених на рис. 3.8 графіків можна зробити висновок, що U-подібна довгострокова тенденція динаміки структурних змін частки найбагатшого населення не властива лише США. Так, розподіл доходів в інших англосовітських країнах (рис. 3.8, а), також аналогічний, що вплинуло на тенденції глобальної межі бідності (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Тенденції глобальної межі бідності

Рік	Межа бідності (ППС US \$ / день)	Частка працюючих (%)	Розрив у бідності (%)	Впорядкований розрив у бідності (%)	Кількість бідних (млн.)	Населення (млн.)
1990	1,9	35,0	12,2	5,8	1850,1	5283,1
1993	1,9	33,5	11,6	5,5	1855,4	5537,8
1996	1,9	28,8	9,4	4,4	1666,3	5788,6
1999	1,9	28,1	9,2	4,3	1692,9	6034,9
2002	1,9	25,3	8,1	3,8	1588,1	6274,7
2005	1,9	20,4	6,2	2,9	1327,5	6514,0
2008	1,9	17,8	5,3	2,4	1205,6	6758,3
2010	1,9	15,6	4,6	2,1	1077,5	6923,7
2013	1,9	13,5	4,0	1,8	946,3	7006,9
2014	1,9	12,4	3,7	1,7	880,9	7089,5
2015	1,9	10,7	3,2	1,5	766,6	7176,1

Джерело: розраховано і побудовано автором за:

[<http://federalbudgetinpictures.com/do-the-richpay-their-fair-share/>].

Проте, збільшення верхньої межі нерівності доходів не є глобальною закономірністю. З графіка (рис. 3.8, б) бачимо, що як у розвинених європейських країнах, так і в Японії, розподіл доходів інакший. Частка доходів багатого населення зменшилася упродовж десятиліть, та, як і в англomовних країнах, найнижчої точки досягла в 70-х роках. Але, на відміну від англomовних країн, частка доходу найбагатшого населення після 1970 р. не повернулася до вищого значення, лише мінімально збільшилася або залишалася на тому ж рівні. Динаміка змін верхньої межі нерівності доходів у цих країнах набула L-подібної форми. На даний час нерівність доходів у Європі та Японії нижча, ніж на початку ХХ ст. (рис. 3.9).

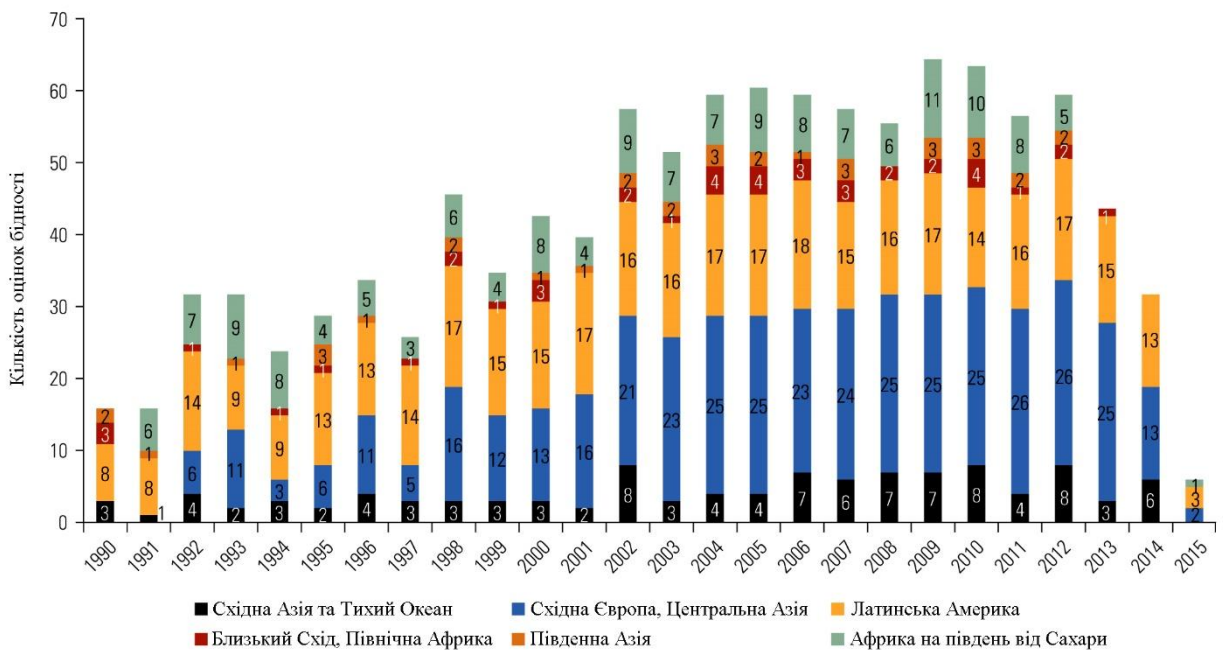

Рис. 3.9. Доступні національні оцінки бідності в розрізі регіонів, кількість

Джерело: побудовано автором за: [353].

Важливу роль у розподілі доходів на національному рівні відіграють політичні сили. Безсумнівно, тенденція до посилення нерівності визначається глобальними ринковими силами та науково-технологічним прогресом, у тому числі інформаційно-технологічною революцією. Інституційні та політичні

передумови і чинники в різних країнах також відіграють певну роль у формуванні нерівності доходів, тобто нерівність є глобальним імперативом розвитку.

Наголосимо, що верхня межа нерівності доходів стосується розподілу ринкових доходів. Але первинні доходи не відповідають наявним доходам, тому що значна частина населення сплачує податки та отримує урядові виплати. У багатьох країнах застосовуються прогресивні податкові системи. Наприклад, у США, за оцінками, 37% загального обсягу доходів з податку на прибуток отримується від 1% найзаможніших, а менше 3% – з найменше заможних 50% загальної чисельності верств населення (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Структура федеральних податкових надходжень та відрахувань, США,
2014 р.**

Податкова група	Нижні 50%	Вищі 25–50%	Вищі 10–25%	Вищі 5–10%	Вищі 2–5%	Вищі 1%
Частка всіх надходжень	11%	20%	22%	11%	15%	19%
Частка всіх відрахувань	3%	11%	16%	11%	21%	38%

Джерело: розраховано і побудовано автором за: [<http://federalbudgetinpictures.com/do-the-richpay-their-fair-share/>].

Внаслідк прогресивного оподаткування нерівність наявних доходів (фактично отримуючих громадянами доходів), набагато нижча, ніж нерівність за первинними доходами (до сплати податків), яку розглядають науковці у дослідженнях найвищих доходів (рис. 3.10).

Як відомо, первинні доходи домогосподарств визначаються як сума трудового доходу (оплачувана робота і дохід від самозайнятості) та доходу від участі в капіталі. Наявний дохід домогосподарства – це сума трудового доходу (оплачувана робота і дохід від самозайнятості), доходу від участі в капіталі, соціальних виплат (страхові виплати, пов’язані з роботою, пільги та

допомога) та приватних надходжень за вирахуванням податку на прибуток і внесків на соціальне забезпечення.

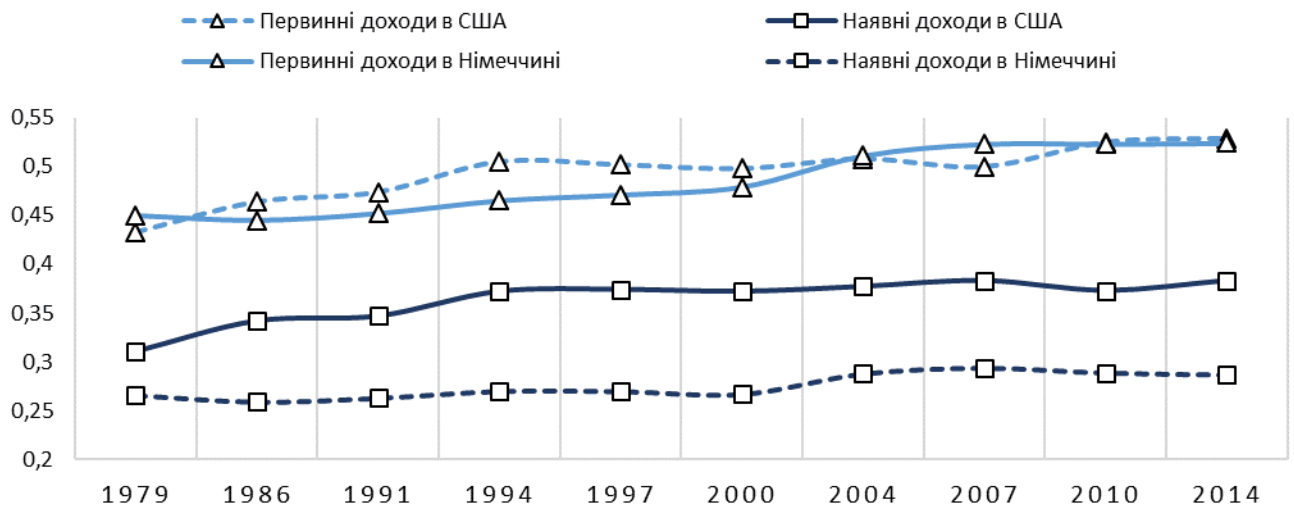

Рис. 3.10. Динаміка змін частки найбагатшого 1% населення в сукупному доході населення США і Німеччини, 1979-2014 рр.

Джерело: побудовано автором за: [<https://ourworldindata.org/958bfe0e-45e2-4e87-84a5-f6f3f09364d4>].

Неоліберальний ринок сприяє нагромадженню капіталу та посилює могутність економічної еліти, реальна влада якої нівелює всі цінності демократії, які у більшості країн існують лише формально. На основі ліберальних ідей необхідна розробка якісно нового світобачення, доктрини нового суспільного ладу альтерглобального характеру та основи майбутнього. У соціальній політиці альтерглобалізація виступає за збереження соціальних програм, усунення нерівності доходів та проти різних видів дискримінації у трудових відносинах.

Рівень соціальної політики за умови неоліберальної глобалізації дозволяє лише існувати незахищеним верствам населення навіть у демократичних розвинених країнах. Такий стан неприйнятний для прихильників альтерглобального руху, які в соціокультурному вимірі виступають проти універсалізму й уніфікації, витіснення локальних культур і

засилля вестернізації (американізації), а також патріархальних привілеїв, які ведуть до «фемінізації» бідності та нерівності доходів. Зауважимо, що динаміка нерівності зображена на рис. 3.10, вимірюється за допомогою індексу Джині тобто показника нерівності, який не тільки розглядає верхню межу розподілу доходу, а й охоплює весь розподіл та коефіцієнта бідності (рис. 3.11).

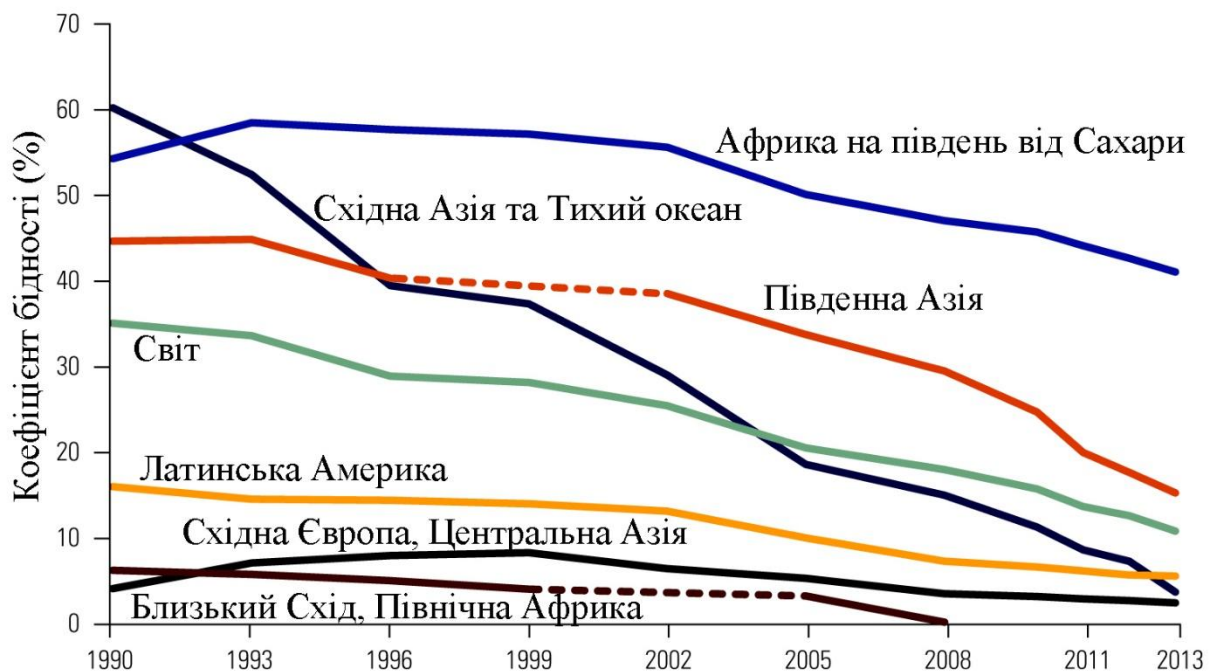

Рис. 3.11. Глобальні та регіональні тенденції коефіцієнту бідності працюючих

Джерело: побудовано автором за: [353].

Дослідження проблем нерівності ускладнені через наявність та використання економічних оцінок на основі масивів даних, які не можуть бути об'єднаними. Загалом, застосовуються різні визначення поняття дохід, тому є некоректне поєднання оцінок, проведених на основі різних визначень. Економічна бідність вимірюється та відображається в абсолютній та відносній бідності. Абсолютна бідність вимірюється рівнем доходу у часі та країнах. Найбільш яскравим прикладом цієї концепції є оцінка крайньої глобальної бідності. Відповідно, поняття відносної бідності визначається

рівнем доходу, який змінюється з часом та у країнах. Найчастіше відносна бідність у країні вимірюється з урахуванням середнього доходу (тобто доходу особи на середньому рівні розподілу доходів). Оскільки це визначається у відносному виразі, то вважається показником економічної нерівності.

Системною характеристикою нерівності вважаємо дитячу бідність, за ОЕСР частку дітей, що проживають у домогосподарстві з доходом після оподаткування та відрахувань меншим ніж 50% від середньорічного доходу в країні (рис. 3.12).

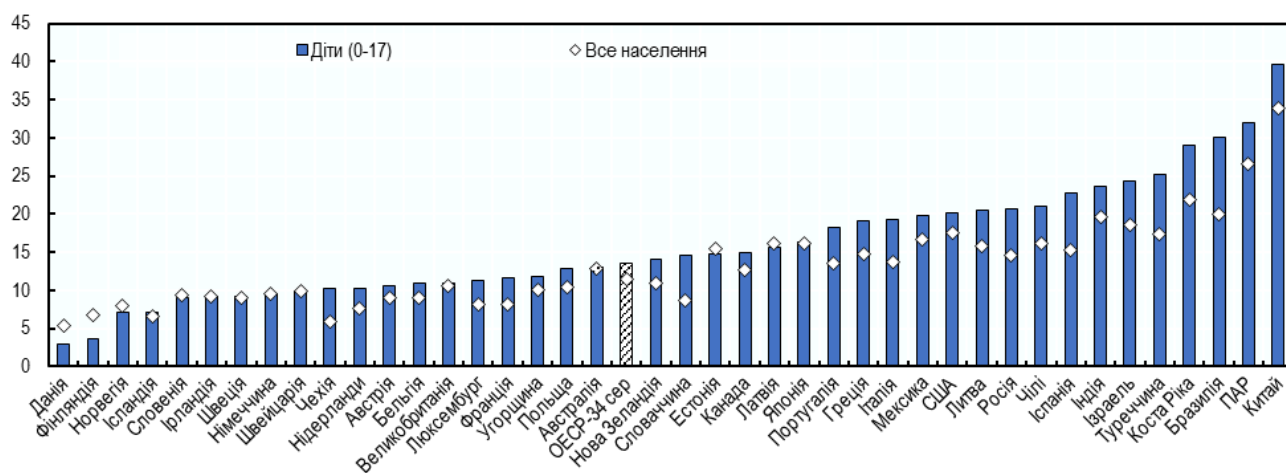

Рис. 3.12. Частка найбагатшого 1% чисельності населення в сукупному їх доході

Джерело: побудовано автором за: [http://www.oecd.org/els/CO_2_2_Child_Poverty.pdf].

Нерівність доходів у країні залежить від відносного зростання доходів на різних рівнях його розподілу. Нерівність зменшиться, якщо доходи бідних зростатимуть швидше, ніж доходи багатих. Дослідження зміни рівня доходів у каналі розподілу має значення для розуміння визначення, як переваги (ефекти) економічного зростання розподіляються між населенням (рис. 3.13). Візуалізація рівнів доходів населення у Великобританії в різних точках розподілу передбачає, що кожен рядок відображає виокремлені доходи для

10 децилів розподілу доходу (наприклад, перший показує дохід, який відрізняє найбідніші 10% населення від наступних 10% у каналі розподілу доходу).

Естонія, 2012	IX; 166,1	VIII; 175,6	VII; 179,9	VI; 179,2	V; 180,7	IV; 182,7	III; 182,7	II; 181,5	I; 186,4		
Естонія, 2007	IX; 183,3	VIII; 191,9	VII; 195,6	VI; 199,3	V; 206,8	IV; 203,6	III; 201,7	II; 205,6	I; 204,0		
Естонія, 2004	IX; 125,8	VIII; 131,9	VII; 130,8	VI; 129,1	V; 131,2	IV; 130,9	III; 130,3	II; 132,3	I; 131,7		
Польща, 2012	IX; 144,0	VIII; 139,4	VII; 136,3	VI; 133,2	V; 129,3	IV; 126,6	III; 122,6	II; 132,2	I; 116,9		
Польща, 2004	IX; 101,4	VIII; 98,2	VII; 96,4	VI; 94,3	V; 91,1	IV; 89,2	III; 85,3	II; 93,5	I; 79,3		
Польща, 1995	IX; 80,9	VIII; 79,8	VII; 79,0	VI; 78,2	V; 75,8	IV; 74,3	III; 70,4	II; 77,4	I; 63,3		
Ірландія, 2012	IX; 189,4	VIII; 194,2	VII; 199,6	VI; 203,9	V; 205,4	IV; 211,9	III; 217,6	II; 205,8	I; 212,6		
Ірландія, 2000	IX; 173,4	VIII; 178,0	VII; 187,1	VI; 188,7	V; 190,6	IV; 193,4	III; 181,2	II; 193,0	I; 163,7		
Ірландія, 1994	IX; 133,2	VIII; 134,6	VII; 135,5	VI; 136,3	V; 128,6	IV; 129,1	III; 132,0	II; 132,7	I; 129,7		
В.Британія, 2012	IX; 199,8	VIII; 184,5	VII; 177,4	VI; 174,4	V; 167,1	IV; 165,8	III; 167,0	II; 170,3	I; 165,1		
В.Британія, 2004	IX; 195,3	VIII; 179,6	VII; 172,1	VI; 167,8	V; 159,4	IV; 155,2	III; 155,0	II; 163,5	I; 154,1		
В.Британія, 1986	IX; 109,2	VIII; 106,5	VII; 104,0	VI; 102,8	V; 97,9	IV; 96,6	III; 97,2	II; 100,4	I; 100,0		
США, 2014	IX; 132,4	VIII; 124,1	VII; 119,6	VI; 115,6	V; 107,5	IV; 104,2	III; 104,0	II; 111,7	I; 102,2		
США, 2000	IX; 125,0	VIII; 119,5	VII; 117,7	VI; 115,9	V; 111,4	IV; 108,6	III; 107,5	II; 113,8	I; 106,6		
США, 1986	IX; 109,0	VIII; 106,4	VII; 104,9	VI; 103,2	V; 99,4	IV; 96,7	III; 93,3	II; 101,1	I; 89,3		
	0%	10%	20%	30%	40%	50%	60%	70%	80%	90%	100%

Рис. 3.13. Децильне зростання реальних наявних доходів домогосподарств вибраних країн світу, в окремі роки 1986-2012 рр.

Джерело: побудовано автором за: [<https://ourworldindata.org/a11e6a83-58ac-46d1-9ad6-08f127ebb024>].

На основі цього можна простежити, як доходи у Великобританії змінюються протягом періоду розподілу. Так, у Великобританії у 80-х роках спостерігалось значне зростання нерівності: доходи найвищих децилів збільшувалися, а інших децилів – незначно зростали. Нерівномірне збільшення до 1991 р. спричиняло зростання нерівності. Протягом 90-х та 2000-х років відбулися зміни в розподілі на користь рівномірнішого зростання та підвищення доходів для всього населення. В США для нижньої половини розподілу доходів не спостерігалось зростання доходів з 1986 р. за винятком кінця 90-х років.

Компаративний аналіз нерівності у споживанні та у доходах для постсоціалістичних і пострадянських країн із середнім рівнем доходу

(рис. 3.14) показує, що нерівність споживання майже у всіх країнах є нижчою, ніж нерівність у доходах, оскільки споживання може бути згладженим у часі, наприклад, через заощадження доходу. Для прикладу, на відміну від доходів, заощадження та запозичення дають можливість аграрним підприємствам зменшити волатильність споживання та залежність від сезонних варіацій.

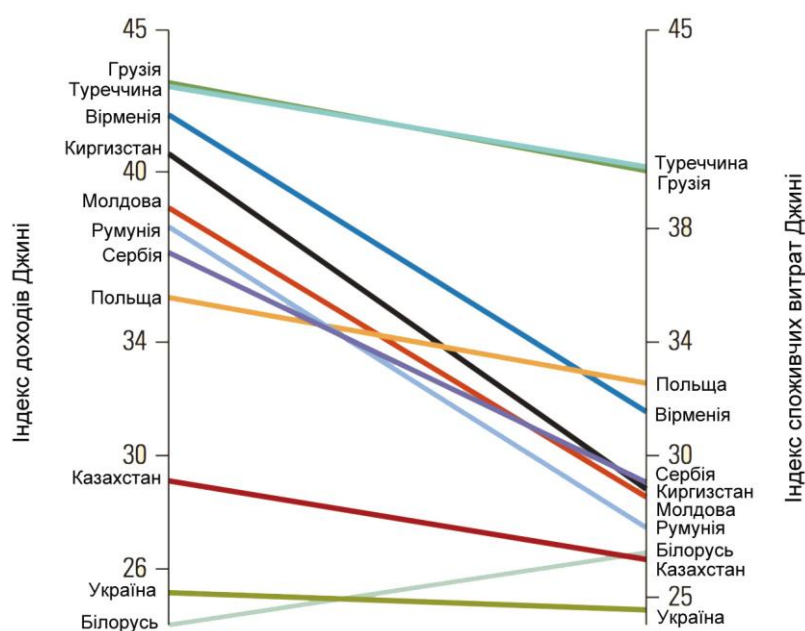

Рис. 3.14. Порівняння нерівності у споживанні та доходах у постсоціалістичних, пострадянських країнах та Туреччині, 2014 р.

Джерело: побудовано автором за: [https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf].

Заощадження та запозичення, переважно, важливіші на низькому рівні доходів, тому оцінка споживання та нерівності доходів є коректною для бідних верств населення. Втім, оскільки можливості заощаджень та запозичень зростають, виникають певні відмінності, особливо великі відмінності в країнах із середніми доходами (рис. 3.14).

Оцінки нерівності в доходах, як правило, не повністю збігаються між країнами різних мегарегіонів світу. Джерелом даних у глобальному вимірі дослідження обрано аналітичний ресурс Світового банку (PovcalNet).

Важливо, що дані PovcalNet ґрунтуються на оцінюванні споживання для одних країн та доходів – для інших. Незважаючи на ці недоліки, прикметною є карта світу за розподілом економічної нерівності з використанням індекса Джині (рис. 3.15). Південна Африка та Латинська Америка виокремлені як мегарегіони з дуже високою нерівністю, в Південно-Східній Азії та більшості розвинених країн спостерігається відносно низька нерівність.

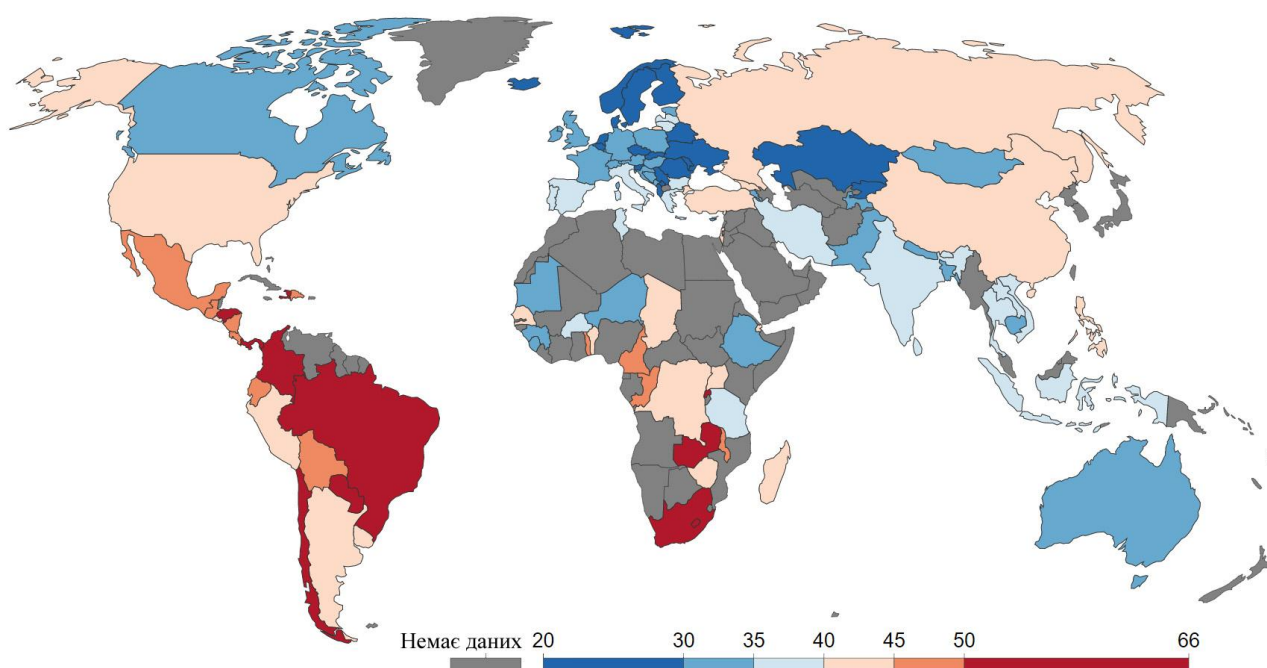

Рис. 3.15. Індекс Джині, 2014 р.

Джерело: побудовано за: [World Bank (PovcalNet) inequality data 2016].

Динаміка зміни нерівності доходів різних мегарегіонів, а саме середнє значення коефіцієнтів Джині, наведеними на рис. 3.9, без зваженої корекції країн за населенням (рис. 3.16) відображає еволюцію регіональних середніх значень нерівності (коефіцієнтів Джині). Зазначимо, що Латинська Америка в даний час є мегарегіоном з найвищим середнім рівнем нерівності. Ця тенденція спостерігається протягом останніх десятиліть із стабільністю показників нерівності. На початок ХХ ст. у країнах Латинської Америки простежується (в середньому) майже на 65% більша нерівність, ніж в індустріальних країнах з високим рівнем доходу.

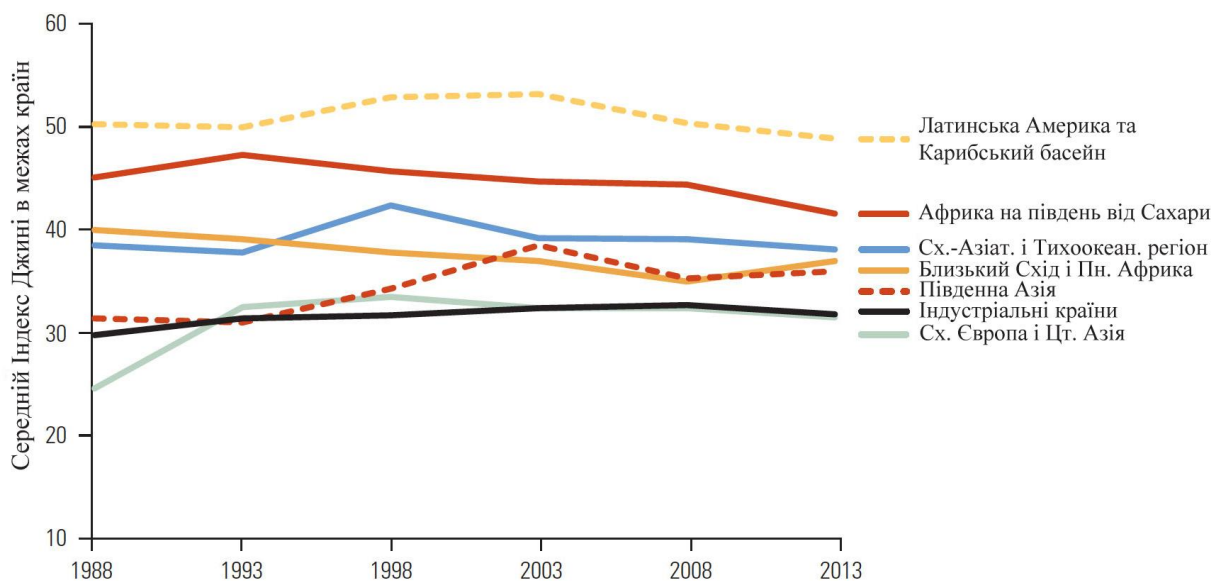

Рис. 3.16. Мегарегіональна структура середнього показника економічної нерівності, 1988-2013 рр.

Джерело: побудовано за: [World Bank (PovcalNet) inequality data 2016].

Важливим аспектом є значно істотніша регіональна варіативність (відмінність) ніж часова. Як показав аналіз, різниця в рівнях нерівності між країнами, переважно, набагато більша, ніж різниця в нерівності кожної конкретної країни в різні моменти часу. З огляду на це, варто контекстуально дослідити збільшення нерівності в країнах з високим рівнем доходу. Хоча середній рівень нерівності у країнах Латинської Америки знижується, а в країнах з високим рівнем доходів зростає, різниця в цих рівнях залишається значною.

У США нерівність доходів зростала протягом останніх чотирьох десятиліть. При цьому доходи 10% населення на нижчих рівнях зростали значно повільніше, ніж доходи 10% на верхніх, що відрізняється від інших країн ОЕСР. США, певною мірою є винятком у нерівності доходів. «Надмірно багате» населення відноситься до групи з найбільшим зростання доходів в період 2010-2014 рр. (рис. 3.17). Так, кожен пункт горизонтальної осі відображає інший процентиль у розподілі доходу, а її висота –

відповідний середній рівень зростання у 1980-2014 рр. з коригуванням на рівень інфляції.

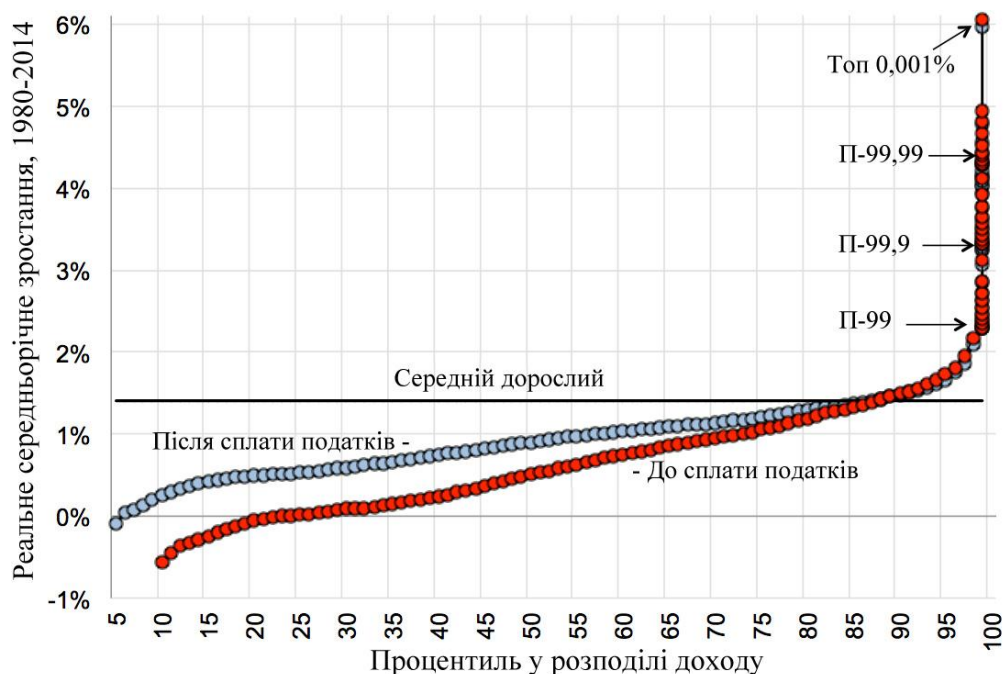

Рис. 3.17. Динаміка середньорічного приросту доходів населення у США, 1980–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за: [361].

Різні кольори відповідно відображають зміни доходів до та після сплати податків. За даними графіком видно, що для найбільш бідних верств населення в США не спостерігалося реального зростання доходів у 1980-2014 рр., тоді як для верхнього рівня надмірно багатого населення спостерігалося середньорічне зростання на рівні приблизно +6%. Крім того, якщо враховувати показники до сплати податків і трансфертів, то для населення на нижчих рівнях зменшилися доходи. Важливим також є монотонне зростання співвідношення: незалежно від того, де перебуває особа у розподілі доходів США, багатші, отримували більший приріст доходу (рис. 3.18). Як зазначили Т. Пікетті, Е. Саес та Г. Зюкман, у США співвідношення повинні монотонно зменшуватися незалежно від того, де

місця (позиції) індивіда у системі розподілу доходів, для бідніших доходи повинні збільшуватися.

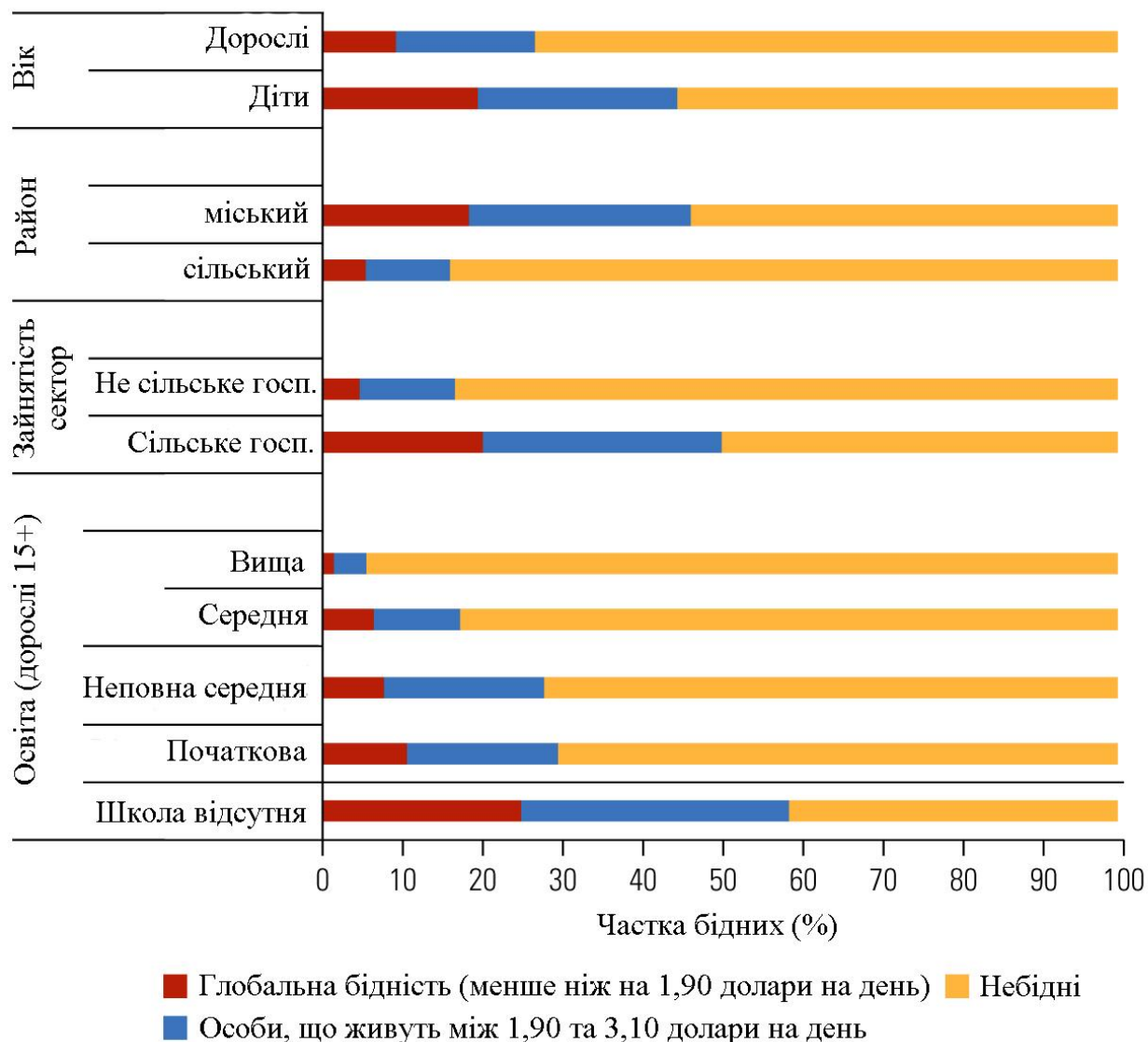

Рис. 3.18. Контур крайньої та помірної бідності за характеристиками

Джерело: побудовано автором за: [390].

Як зазначалося, Латинська Америка – це мегарегіон з найбільшою нерівністю доходів, яка протягом останніх кількох десятиліть зменшується, що підтверджується тенденцією зниження значень індексу Джині в різних країнах (рис. 3. 19). Позитивним є те, що державна політика скорочення нерівності застосовується в країнах регіону. Як зазначають Л. Лопес-Кальва

та Н. Лустіг [343], нерівність у країнах з високим рівнем (Бразилія) та у країнах з низькою базовою нерівністю (Аргентина), зменшилася, а також скоротилася у країнах, що швидко розвиваються (Чилі, Перу) і в країнах з повільно зростаючою економікою (Бразилія, Мексика). Відбулося зниження в стабільних країнах (Чилі, Перу) та країнах, що відновлювалися після економічної кризи (Аргентина, Венесуела). Спостерігалось зниження в країнах, які аналітики часто вважають керованими «лівими» політичними режимами (Бразилія, Чилі), та в країнах з «нелівими» політичними режимами (Мексика, Перу). Л. Лопес-Кальва та Н. Лустіг відносять до головних факторів зменшення нерівності в цих країнах: зменшення рівня диференціації за доходами кваліфікованих та низькокваліфікованих працівників та збільшення державних виплат бідним верствам населення.

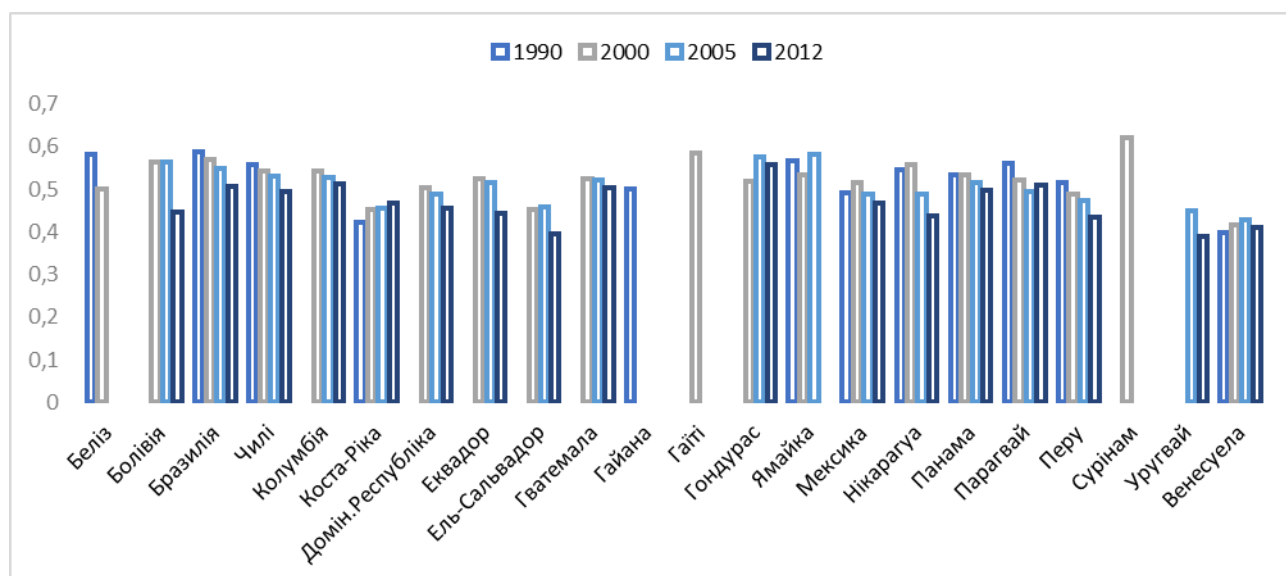

Рис. 3.19. Нерівність доходів у країнах Латинської Америки, 1990, 2000, 2005, 2012 рр.

Джерело: побудовано автором за: [390].

Досліджуючи економічну нерівність, як глобальний імператив, зауважимо не тільки їх змінність з часом і в майбутньому, але й істотну просторову відмінність в різних країнах і мегарегіонах світу (рис. 3.20). Для коректного порівняння доходів за країнами та в часі розподіл річного доходу

оцінено в постійних міжнародних доларах 2011 р., тобто у грошовій одиниці, за яку можна купити такий обсяг товарів і послуг, як за долар США у 2011 р. Як бачимо, що у 1800 р. окремі країни досягли економічного зростання. Більша частина населення світу жила в бідності з доходом, властивим в даний час найбіднішим країнам. Тобто, на початку XIX ст. переважна більшість населення світу більше 80% загальної чисельності жили в матеріальних умовах крайньої бідності. У 1975 р. розподіл світових доходів став бімодальним за сутністю та «двогорбим» за формою графіка, один з «горбів» відповідав групі країн за міжнародно визнаною межею бідності, інший – країнам із значно вищими доходами, (рис. 3.20) тобто світ був поділений на групи: бідних країн, що розвивається і розвинених, або населення якого у декілька разів заможніше.

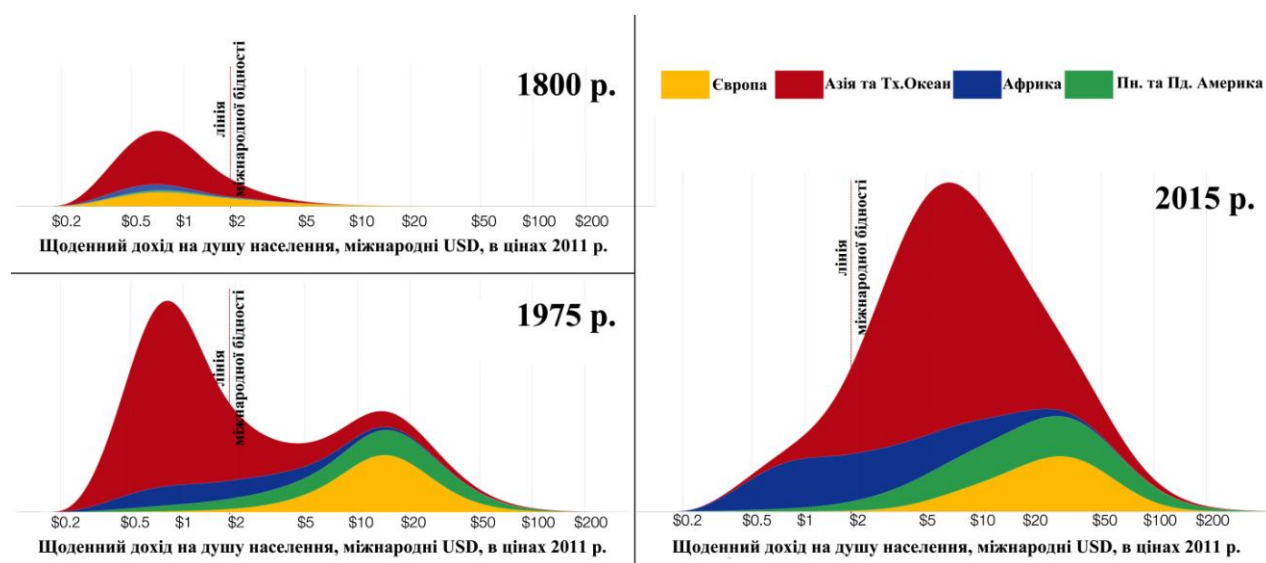

Рис. 3.20. Динаміка глобальної нерівності за доходами

Джерело: розраховано і побудовано автором за: [https://www.gapminder.org; https://ourworldindata.org].

Протягом наступних чотирьох десятиліть світовий розподіл доходів знову істотно змінився – бідніші країни, особливо країни Південно-Східної Азії, наздогнали попередників. Відповідно, «двогорба» форма розподілу трансформувалась на «гібридну» форму. Світова нерівність доходів

зменшилася, а їх розподіл змістився в правий бік графіка – доходи бідного населення зросли і бідність в глобальному вимірі загалом знизилася. На рис. 3.13 відображена динаміка середніх доходів населення станом на 1820 р., 2000 р. та 2015 р., базуючись на середньому доході в країні (ВВП на одну особу) з урахуванням інфляції та показника нерівності доходів в межах країни. Тобто, отримуємо наближену та неточну оцінку зміни розподілу доходів. На відміну від такого підходу, Б. Міланович та К. Лакнер використовують детальніші дані домашніх господарств, зокрема їх доходи на кожному децилі розподілу. На цій основі автори визначають рівень розподілу світових доходів. Недоліком методу є дослідження лише відрізка часу, коли було проведено соціологічне обстеження домогосподарств (рис. 3.21).

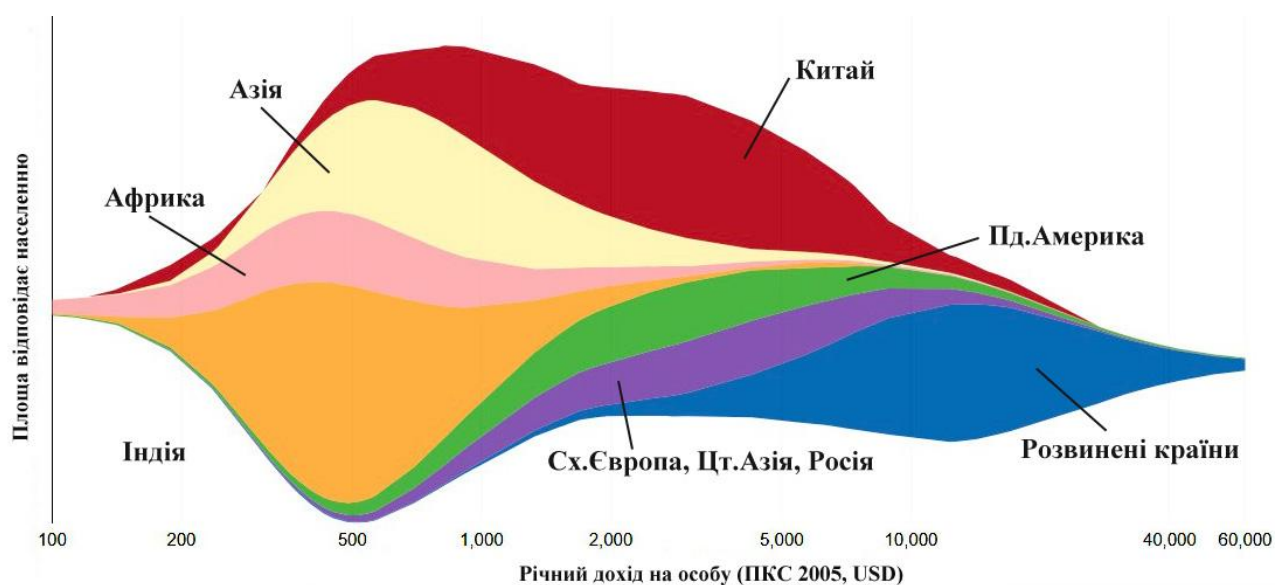

Рис. 3.21. Глобальний розподіл доходів, 2011 р.

Джерело: розраховано і побудовано автором за: [https://academic.oup.com/wber/article-abstract/30/2/203/2224294; https://ourworldindata.org.].

Наведені графіки ілюструють завершення тривалого історичного періоду зростання глобальної нерівності. З початку процесу індустріалізації у країнах Північно-Західної Європи, доходи зростають, а рівень матеріального

добробуту в інших країнах світу залишився низьким. Хоча країни загалом орієнтувались на приклад європейської індустріалізації (країни Північної Америки, Океанії та частини Південної Америки, пізніше Японія та країни Східної Азії), інші країни Азії та Африки залишалися бідними. Внаслідок цього глобальна нерівність зростала. У 1988–2011 рр. відбулося різке зростання нерівності в більшості країн Азії та зменшення її в світовому розподілі доходів населення. Доходи населення країн біднішої частини світу зростали швидше, ніж доходи країн з багатшим населенням.

Тенденцію до зміни розподілу світових доходів протягом 2004-2013 рр. виявили Т. Хеллебрандт та П. Мауро, зокрема виявили тенденцію глобальної нерівності та коефіцієнта Джині з 68,7 до 64,9 (рис. 3.22). Розподіл доходів на логарифмічній осі X підтверджує високий рівень глобальної нерівності: основна частина населення світу живе за дуже низькими доходами, а світовий розподіл доходів тяжіє в напрямі бідніших.

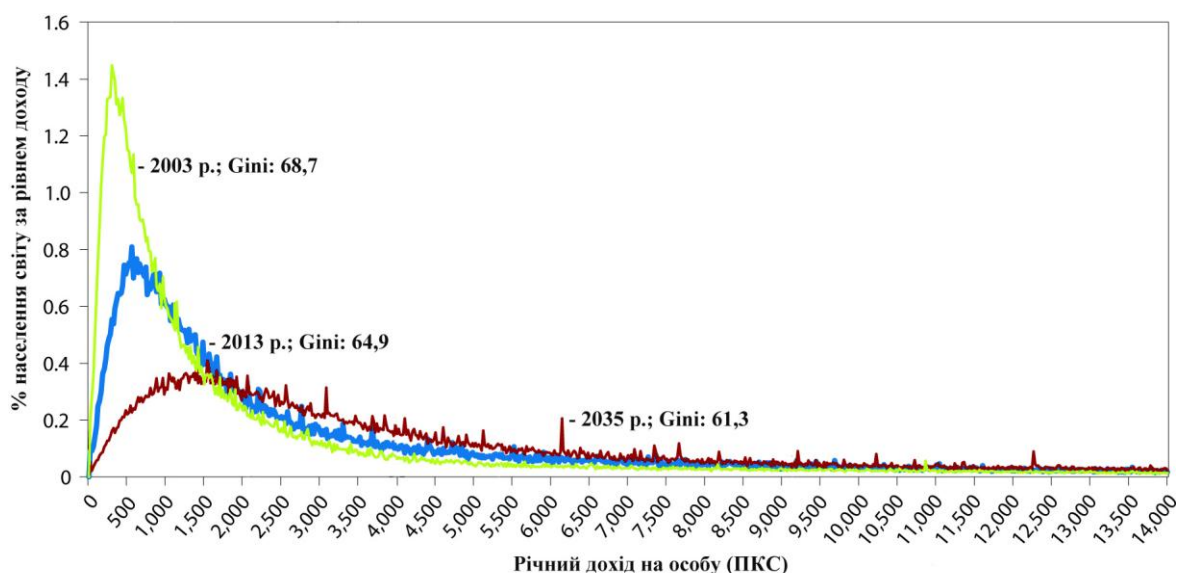

Рис. 3.22. Частотний діапазон розподілу світових доходів

Джерело: побудовано автором за: [315].

Отже, можна зробити висновок про зростання рівня світового середнього доходу: у 2003 р. для половини населення світу середньорічний

дохід був менший, ніж 1090 міжнародних доларів США, а для іншої половини – більший, ніж 1090. Середньорічний індикатор до 2013 р. збільшився до 2010 міжнародних доларів. Автори наводять прогноз глобальної нерівності у 2035 р. на основі темпів зростання та припущення, що глобальна нерівність продовжуватиме знижуватись, а індекс Джині в 2035 р. дорівнюватиме 61,3. Водночас, доходи біднішої частини країн продовжуватимуть зростати, тому глобальний медіанний показник доходу може подвоїтись до 4000 міжнародних дол. у 2035 р. (рис. 3.23).

Рис. 3.23. Глобальна бідність за регіонами, 2014 р.

Джерело: побудовано автором за: [390].

За індексом бідності населення в обраних країнах відображає (див. табл. 3.11), що кожен один з восьми громадян в найбагатших країнах відчуває загострення соціальних проблем, що відображається в довгостроковому або хронічному безробітті, доходах, нижчих за національну межу бідності, дефіциті фінансових ресурсів для придбання житла, у різкому зростанні вартості освіти як засобу майбутнього професійного і людського розвитку (Норвегія, Німеччина). З огляду на це, можна очікувати подальшого зниження рівня життя у бідних країнах та зростання поляризації (зниження

індексу GINI) між високоосвіченою елітою і бідними верствами у багатих країнах.

Таблиця 3.11

**Щільність взаємозв'язку економічних закономірностей
альтерглобалізації, обраних країн**

<i>Країна</i>	<i>Обсяг ВВП у розрахунку на одну особу, 2015, дол. США</i>	<i>Індекс бідності*, 2014</i>	<i>Індекс Джіні, 2014</i>	<i>R- квадрат**</i>	<i>Коефіцієнт кореляції**</i>
<i>Норвегія</i>	67619	4,8	25,9	↑ 0,824284	↑ -0,9079
<i>США</i>	57045	14,5	41,06	0,642008	0,801254
<i>Німеччина</i>	46165	15,5	30,13	↑ 0,84609	↑ -0,91983
<i>Франція</i>	41396	8,9	33,1	0,679982	↑ 0,82461
<i>Великобританія</i>	39224	15	32,57	0,389661	-0,62423
<i>Японія</i>	38797	16,2	37,9	↓ 0,18827	-0,4339
<i>Китай</i>	13992	6,3	42,06	0,674974	↑ 0,821568
<i>Україна</i>	8493	24,3	24,55	0,58337	-0,76379

*Примітка: * Частка населення поза національною межею бідності, % до загальної чисельності.*

*** Розраховано автором за: <https://www.gfmag.com/>; <http://data.worldbank.org/>; <http://svspb.net/>.*

Внаслідок цього у населення нагромаджується глибоке незадоволення матеріальним становищем, зневіра у можливості досягти справедливості у правовому полі або в цьому житті, страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напругу. Імператив глобального зростання соціальної нерівності руйнує соціальний базис політичної стабільності на національному і глобальному рівнях ієрархії. Через це, зростання добробуту та зменшення бідності є домінантними альтернативами названим закономірностям. Мінімальний дохід найбідніших 10% чисельності населення зріс із 260 міжнародних доларів до 480, а середній дохід майже подвоївся, з 1100 до 2010 міжнародних доларів. Глобальний середній дохід у розрахунку на одну особу у 2013 р. становив 5375 міжнародних доларів. Проте, глобальна нерівність за доходами залишається високою: мінімальний дохід найбагатших 10%

населення світу в 2013 р. становив 14500 міжнародних дол., для найбідніших 10% населення – 480 дол. США, тобто майже в 30 разів менше (рис. 3.24).

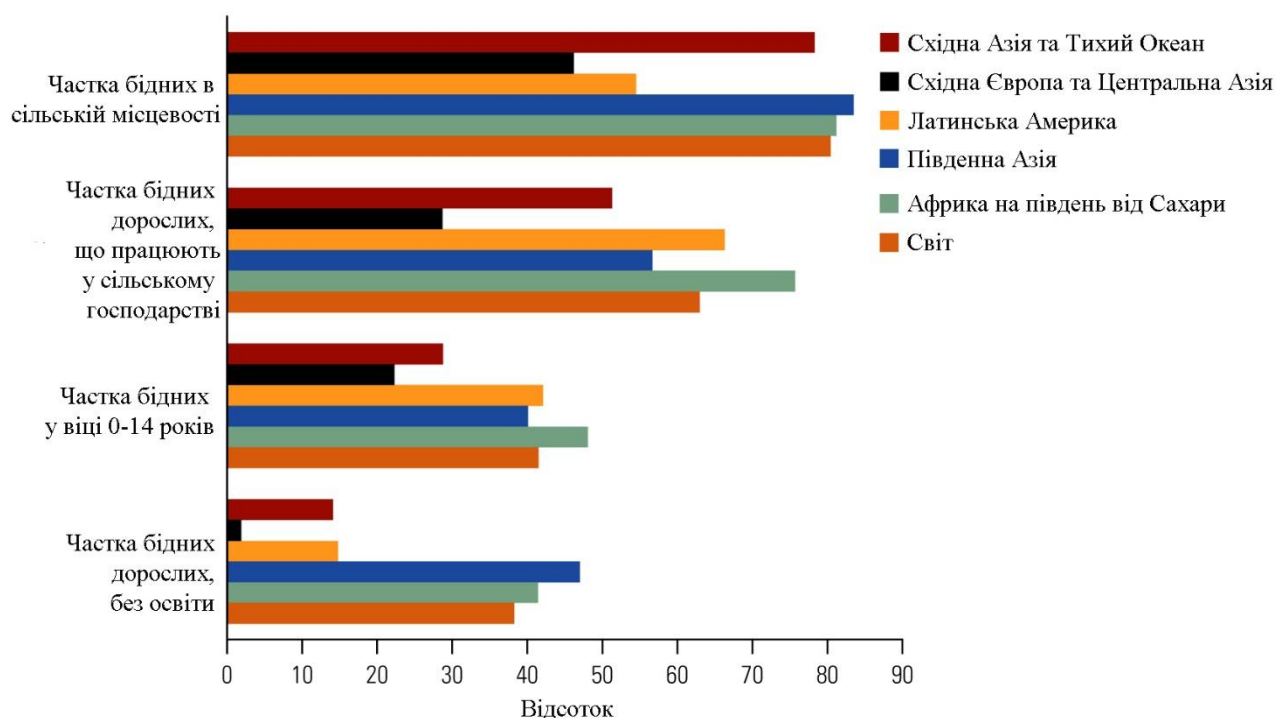

Рис. 3.24. Контур бідних та їх регіональна характеристика, 2016 р.

Джерело: побудовано автором за: [390].

Приймаючи до уваги історичний досвід подолання бідності, можна прогнозувати, що глобальна нерівність залишатиметься високою протягом тривалого періоду, що актуалізує проблеми розробки методології альтерглобалізації, як альтернативного напрямку подолання глобальної нерівності. Оцінюючи довготривалість наближення перспективи доходів найбідніших 10% населення (480 дол. США) до показників 10% найбагатшого населення (14500 дол. США), вкажемо на можливість цього за умови, коли такий рівень доходів відповідатиме обсягу ВВП у розрахунку на одну особу, а частка бідного населення більшості країн світу наблизиться до 0%. Видається, що навіть за оптимістичного сценарію необхідно декілька десятиріч, для наближення 10% бідного населення свого доходу до рівня

14500 дол. США (рис. 3.25). Рівень зростання доходу +2% вважаємо близьким до оптимального темпу зростання, який найбагатші країни демонструють в останні десятиліття. Бідніші країни можуть досягти швидшого зростання, але в даний час його темпи більші ніж +6%.

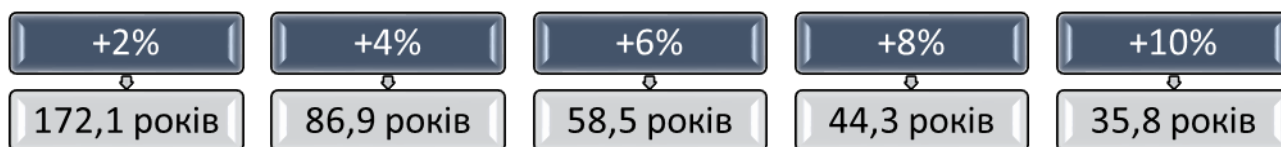

Рис. 3.25. Перспективи зростання доходів із 480 до 14500 дол. у часі

Джерело: розраховано автором за: [<http://data.worldbank.org/>].

Отже, якщо врахувати інерційність великих соціально-економічних метасистем, імператив глобальної нерівномірності збережеться протягом тривалого часового періоду. Дуже часто урядам не вдається проводити політику, що стимулює економічне зростання або орієнтовану на інтереси незаможних. Ще частіше, навіть в тих випадках, коли така політика проводиться, вона виявляється нездатною досягти поставлених цілей. В процесі розробки і проведення політики успішність прийнятих рішень може залежати від учасників переговорів. Цей процес визначає кожен аспект розвитку країни і функціонування її інститутів. Відсутність в учасників переговорного процесу рівних можливостей впливати на рішення в області державної політики та організувати систему формулювання політики таким чином, щоб прийняті рішення більш повно відповідали їхнім потребам, може привести до стійкого циклу, що перешкоджає прийняттю або успішному проведенню в життя ефективної політики. Хоча подібний цикл часто уявляється непорушним, існує безліч історичних прикладів того, як товариствам вдавалося вдосконалювати правила, інститути та процеси, що допомагало їм наблизитися до досягнення поставлених цілей розвитку. Тому для формування основ сталого економічного зростання та сприяння

становленню більш справедливого і мирного суспільства необхідно звернути увагу на інституційний базис, як на важливу компоненту проблем розвитку глобальної економіки.

3.3. Дисгармонія глобального розвитку та вектор впливу глобальної торгівлі на національні економіки

Просторово-секторальне розширення і зміцнення торговельних взаємозв'язків у глобальному вимірі при одночасному пошуку і застосуванні засобів безпосереднього і прихованого протекціонізму доводить суперечність національних пріоритетів та глобальної організації не лише економіки, а й суспільного життя загалом. Провідні країни всупереч ступеню глобалізації зберігають національну силу та економічну потужність. Глобалізація посилює нерівність і створює додаткові торгово-економічні можливості великим виробничим компаніям, які для кращого використання довкілля, синергії, розподілу певних ризиків і зниження собівартості продукції забезпечують корпоративну ідентичність та суспільну відповідальність. Саме тому сьогодні актуалізується завдання розробки та імплементації альтерглобальної концепції.

Домінування ідеї економічної глобалізації на цьому етапі розвитку, радикально відрізняється від переважання ідеології метасистеми збалансованого взаємозв'язку національних економік. В минулому міжнародна економіка – це сукупність індустріальних, аграрних і видобувних економічних агентів, які знаходилися у відносинах обліку товарів (робіт, послуг). Глобалізація створює єдині світові ринки для окремих груп товарів, ініціює подальшу єдність та уніфікацію. Подібний тип взаємодії змінює сутність економічних відносин. Потрібно визнати, що глобалізація не є абсолютно особливим, сучасним та вірогідно вищим етапом інтеграції, а її сутність полягає у становленні такого геополітичного простору, який

створить для людини підстави для взаємодії з іншими людьми, корпораціями та соціальними утвореннями без посередництва власної держави (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Оцінка загального добробуту, 2008-2015 рр.

Країна	Період	Річний приріст середнього споживання або доходу на душу населення (%)		Середнє споживання або дохід на душу населення (долар США на добу за ПКС)			
		Нижні 40	Загальна кількість населення	Базис		Останній рік	
				Нижні 40	Загальна кількість населення	Нижні 40	Загальна кількість населення
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Албанія	2008-12	-1,22	-1,31	4,28	7,81	4,08	7,41
Аргентина	2009-14	1,51	-0,43	6,45	19,70	6,95	19,28
Вірменія	2009-14	0,69	1,64	3,20	5,76	3,31	6,25
Австрія	2007-12	0,37	0,39	27,78	52,68	28,31	53,73
Білорусь	2009-14	8,46	8,16	7,54	13,16	11,32	19,48
Бельгія	2007-12	1,14	0,44	25,79	46,88	27,29	47,92
Болівія	2009-14	6,32	4,78	3,09	10,83	4,20	13,69
Бразилія	2009-14	6,14	4,07	3,96	15,18	5,34	18,53
Болгарія	2007-12	1,29	1,37	6,77	14,70	7,22	15,73
Камерун	2007-14	1,33	3,71	1,56	4,08	1,71	5,27
Чілі	2009-13	5,57	4,13	6,16	20,14	7,65	23,68
Китай	2008-12	8,87	8,23	—	—	—	—
Колумбія	2009-14	5,80	3,97	3,00	12,20	3,98	14,82
ДР Конго	2004-12	9,58	9,63	0,29	0,76	0,58	1,51
Р Конго	2005-11	3,07	4,52	1,00	2,96	1,20	3,86
Хорватія	2009-12	-5,40	-5,35	9,97	20,33	8,44	17,24
Кіпр	2007-12	-2,75	-1,58	27,10	50,79	23,57	46,91
Чехія	2007-12	0,15	0,37	15,70	25,81	15,82	26,30
Данія	2007-12	-0,75	0,32	28,65	48,29	27,58	49,05
Еквадор	2009-14	7,25	4,38	2,98	9,58	4,23	11,88
Естонія	2007-12	-2,10	-1,24	12,84	24,56	11,55	23,07
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Фінляндія	2007-12	1,55	1,07	26,72	46,79	28,86	49,35
Франція	2007-12	0,19	0,39	26,58	51,51	26,83	52,53
Грузія	2009-14	4,58	4,00	2,11	5,41	2,64	6,58
Німеччина	2006-11	1,35	0,14	26,51	52,41	28,35	52,79
Греція	2007-12	-10,02	-8,40	16,32	34,68	9,63	22,36
Угорщина	2007-12	-1,93	-0,67	10,89	19,32	9,88	18,69
Ісландія	2007-12	-3,85	-4,56	33,07	58,69	27,17	46,47
Індія	2004-11	3,20	3,70	1,46	2,81	1,82	3,63
Індонезія	2011-14	3,84	3,41	2,11	4,82	2,36	5,33
Іран	2009-13	3,05	-1,20	6,57	17,41	7,41	16,59
Ірак	2007-12	0,46	1,11	3,97	7,00	4,06	7,41
Ірландія	2007-12	-4,38	-3,88	26,17	50,03	20,92	41,05
Італія	2007-12	-2,86	-1,82	21,24	43,54	18,37	39,72
Казахстан	2008-13	6,65	5,59	5,17	9,13	7,13	11,99
Латвія	2007-12	-3,04	-4,33	9,69	22,38	8,31	17,94
Литва	2007-12	-1,77	-1,16	10,14	20,99	9,28	19,79
Люксембург	2007-12	-2,67	-0,54	38,29	72,80	33,44	70,85
Македонія	2009-13	4,98	0,73	3,36	9,46	4,08	9,74

Продовження таблиці 3.12

1	2	3	4	5	6	7	8
Мексика	2010-14	0,66	0,96	3,42	10,29	3,51	10,69
Молдова	2009-14	4,84	1,32	4,33	8,76	5,48	9,35
Монголія	2010-14	8,03	7,05	4,01	8,05	5,46	10,58
Чорногорія	2009-14	-2,72	-2,27	8,64	16,27	7,53	14,51
Нідерланди	2007-12	-0,01	-0,99	28,06	51,72	28,05	49,21
Норвегія	2007-12	3,17	2,39	33,37	58,45	39,00	65,77
Пакістан	2007-13	2,81	2,53	2,07	3,81	2,44	4,42
Панама	2009-14	4,14	3,58	4,83	17,38	5,91	20,72
Парагвай	2009-14	8,01	8,16	3,80	12,68	5,59	18,77
Перу	2009-14	5,78	3,11	3,71	11,96	4,91	13,94
Філіппіни	2006-12	1,71	1,22	2,17	6,42	2,40	6,91
Польща	2007-12	2,57	2,26	9,68	19,97	10,98	22,34
Португалія	2007-12	-1,99	-2,14	12,89	27,97	11,65	25,11
Румунія	2007-12	2,59	1,62	3,71	8,80	4,21	9,54
Росія	2007-12	5,86	5,27	7,60	19,42	10,10	25,11
Руанда	2010-13	0,04	-0,57	0,92	2,76	0,93	2,71
Сенегал	2005-11	-0,01	0,54	1,30	3,06	1,29	3,16
Сербія	2008-13	-1,73	-1,13	7,60	13,44	6,96	12,70
Словаччина	2007-12	5,48	6,67	12,46	20,27	16,27	28,00
Словенія	2007-12	-0,84	-0,28	20,64	33,44	19,79	32,97
Іспанія	2007-12	-1,32	0,00	17,14	36,25	16,04	36,25
Швеція	2007-12	2,04	2,25	26,22	45,14	29,01	50,46
Швейцарія	2007-12	2,43	0,93	30,49	63,18	34,38	66,19
Танзанія	2007-11	3,36	1,42	1,05	2,49	1,23	2,67
Тайланд	2008-13	4,89	3,47	5,15	12,45	6,54	14,77
Туреччина	2008-13	3,18	3,54	5,94	14,29	6,94	17,01
Україна	2009-14	3,93	3,29	6,51	10,74	7,89	12,63
Великобританія	2007-12	-1,67	-2,78	23,89	51,10	21,96	44,38
США	2007-13	-0,16	-0,43	—	—	—	—
Уругвай	2009-14	5,48	2,95	7,33	21,72	9,56	25,12
В'єтнам	2010-14	4,51	2,00	3,29	7,61	3,93	8,24

Джерело: побудовано автором за: [390].

В методологічному плані важливим є вибір методів оцінювання як досягнень глобалізації, так і масштабів та наслідків обумовлених нею проблем. В. Іноземцев зазначає, що у формі глобалізації прихований процес заміни прямого контролю над світом непрямим контролем, який не передбачає відповідальності. США, як лідер нового глобального порядку, радикально відрізняється від Великобританії, як лідера вестернізованого світу кінця XIX ст. У 1896 р. частка експорту у британському ВВП становила

28%, імпорту – 11%; щорічний експорт капіталу з Англії напередодні Першої світової війни досягав 4,5–10 % обсягу ВВП.

Країни Європи залишалися нетто-експортером трудових ресурсів, міграція яких за перші три десятиліття ХХ ст. досягла більше 30 млн. осіб (зауважимо, що британський уряд розглядав переселення в колонії як «...перерозподіл населення в межах нації»). При цьому, лише Індії в 1850–1913 рр. британці збільшили площу зрошуваних земель у 8 разів і побудували залізниць більше, ніж в Англії. В сучасних умовах у 2014 р. частка експорту у ВВП США досягла 9,5%, а імпорт досяг 13,5%. Дефіцит поточного рахунка США становить 360,7 млрд. дол. США, а зовнішній борг – 15,68 трлн. дол., 80% яких деноміновано в доларах США. Замість експорту капіталу США мають дефіцит платіжного балансу, а 10% загальної чисельності населення – це іммігранти в першому поколінні, що створює напругу навіть на найбільше «глобалізованих» американців.

Хоча обсяги міжнародної торгівлі зростають випереджаючими темпами, ніж обсяги світового ВВП у середньому вдвічі, необхідно звернути увагу на напрямок товаропотоків. З 50-х років минулого сторіччя сукупний ВВП світу зріс, а в останнє десятиріччя його темпи становили 3–3,5% середньорічно. Відбулося це винятково через зростання цін на енергоресурси та сировинні товари. Щодо транснаціональних інвестиційних потоків зазначимо, що у 70-х роках обсяги іноземних інвестицій в економіку США зросли в 18 разів, причому компанії семи найбільш розвинених країн (Великобританії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії та Нідерландів) сукупно забезпечили 85% інвестицій у США і були реципієнтами 60% обсягу американських інвестицій закордон. Якщо в 1970 р. в країни Європи спрямовано не більше 33% обсягів американських інвестицій, то в даний час – майже 53%. Компонентою глобалізації, де країни, що розвиваються, представлені вагомо, залишається міжнародна міграція трудових ресурсів, яка сьогодні не досягає масштабів кінця ХІХ ст.

Це підтверджує закономірність, що глобалізаційні процеси на початку XXI ст. обмежуються групою розвинених країн та такими азійськими країнами, як КНР, причому значна частина країн залишається не охопленою глобалізацією, як підтверджує просторове розміщення країн за індексом рівня глобалізації Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute).

Звернемо увагу, що частка товарів і послуг, проданих за межами промислово розвинених країн та мегарегіонів (США, ЄС, Японія), відносно неістотна. Так, у найбільш «глобалізованій» галузі – автомобілебудуванні здійснюється експорт лише 17% кількості автомобілів в ЄС, 7,9% – у США. Загальний обсяг експорту товарів і послуг країн світу становить менше ніж 19% від світового валового продукту, а без 2,23 трлн. дол. США інтраторгівлі між країнами ЄС, більше 15%. Вагома фінансова глобалізація, до якої інтегрована незначна частина населення світу. Тобто, глобальна економіка на початку XXI ст. залишається значною мірою локалізованою (рис. 3.26).

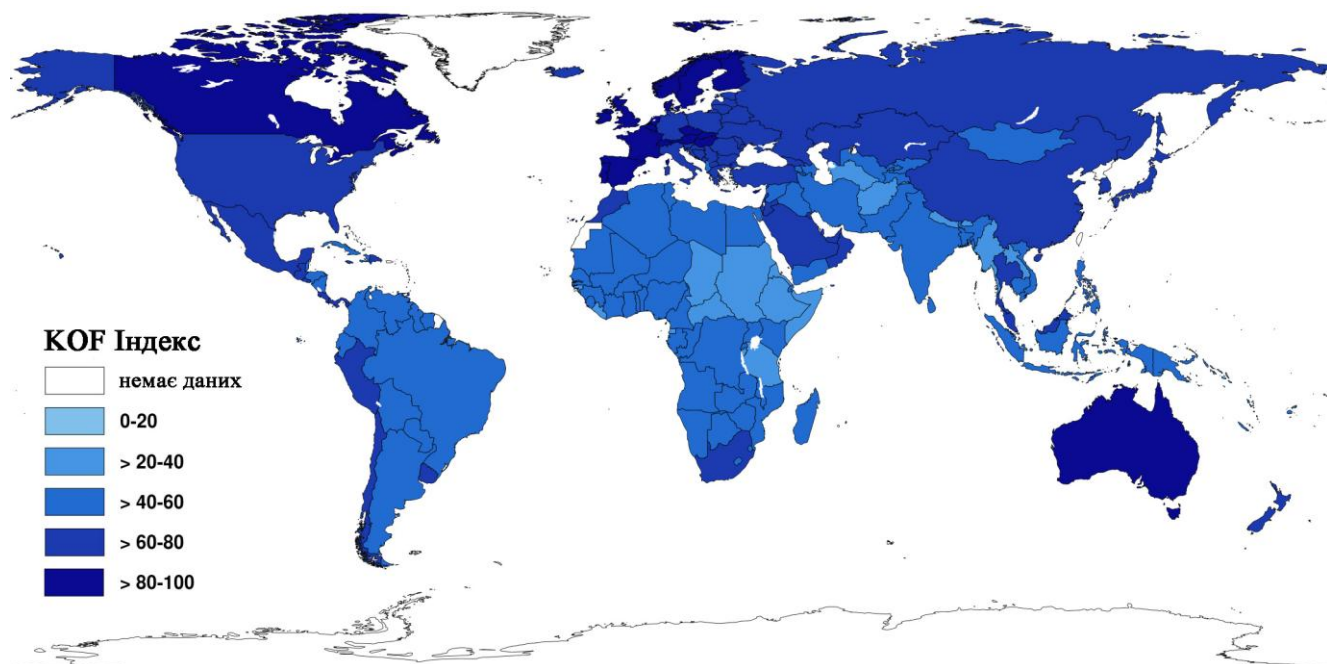

Рис. 3.26. Мапа просторового виміру індексу глобалізації KOF, 2017 р.

Джерело: [369].

На сучасному етапі розвитку країни та мегарегіони істотно відрізняються ступенем залучення у геоекономіку. Аналіз динаміки індексу рівня глобалізації КОФ в мегарегіональному вимірі (як сума економічних, соціальних та політичних складників глобалізації з ваговими коефіцієнтами 36%, 39% і 25% відповідно для кожного мегарегіону, дозволяє стверджувати про високий рівень економічної та соціальної глобалізації в Європі (рис. 3.18). Значне зростання приросту індексу спостерігається в країнах Азії (+99,57%) та Африки (+72,74%). В країнах таких мегарегіонів, як Південна Америка та Африка, за останні 40 років відбувається інтенсивна участь в процесах глобальної інтеграції, але істотне відставання за ступенем соціальної глобалізації. Враховуючи те, що соціальна глобалізація вміщає такі складники, як рівень культурної інтеграції, частка іноземних осіб зростає в чисельності населення, міжнародних туристичних послуг, міжнародні особистісні контакти, величина телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційних потоків, рівень розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури в цих країнах, спостерігається високий рівень соціальної глобальної поляризації (рис. 3.27).

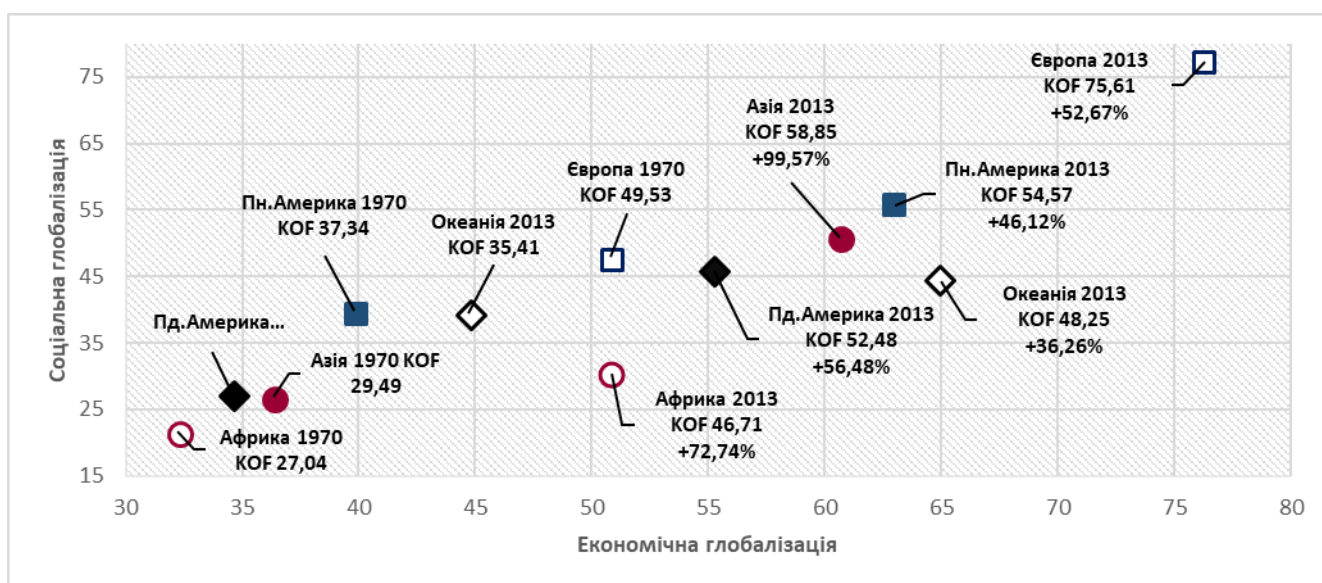

Рис. 3.27. Динаміка індексу КОФ за мегарегіонами світу
Джерело: розраховано та побудовано автором за: [369].

На сучасному етапі розвитку глобалізації економіки спостерігається декомпаратменталізація або об'єднання, злиття, гомогенізація ринків, що може призвести до обмеження свободи дій компаній в глобальному просторі. Починаючи з середини ХХ ст., потік транскордонних вантажних перевезень пришвидшився, частка галузей, що зазнали збитків від участі у міжнародній торгівлі, зростала і важливість міжнародних трансакцій помітно зростає. Під впливом інформаційно-технологічної революції географічна, стратегічна та операційна свобода учасників глобальної економіки набуває імперативних ознак. Декомпаратменталізація ринків розширює сферу промислових і комерційних можливостей і водночас, накладає численні обмеження на компанії, обмежує їх самостійність і незалежність. Завдяки декомпаратменталізації ринків глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій). Виникає парадокс зв'язку свободи (декомпаратменталізація ринків) з втратою автономії (односторонньої, двосторонньої або багатосторонньої залежності) економічних агентів [412].

Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають щораз більше відкритими для зовнішньоекономічної діяльності. Поступово більше розмитими стають тарифні (мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита), нетарифні (стандарти, квоти, ліцензії на імпорт), регуляторні (валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь) і культурні (традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання) бар'єри. Ці процеси відображаються в мультиплікації зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. За даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ) кількість мегарегіональних торгових угод, зросла зі 100 од. у 1990 р. до 625 од. в 2016 р. (419 з яких є діючими). Експонентне зростання числа таких мегарегіональних утворень – це наслідки комерційної

відкритості країн, яка дає змогу менеджерам компаній переглянути напрями корпоративних інтересів та освоювати нові ринки [246].

Держава сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, переходу до загальних правил торгівлі, укладення мегарегіональних торговельних угод, сприяння міжнародним операціям з приватизації державної власності. Ці рішення усувають чи пом'якшують обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість для його потенційно нового розширення. Ринкові рушійні сили матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності, у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному підході споживачів, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Це сприяє забезпеченні нових умов праці, які полегшують процес глобалізації виробничої та комерційної діяльності. Крім того, глобальний попит клієнтських компаній іноді змушує постачальників здійснювати просторову спеціалізацію. З 2016 р. покращилися умови на фінансових ринках, але потоки капіталу на ринки, що виникають, та ринки країн, що розвиваються, залишились вразливими до змін у ставлення інвесторів до ризиків. Значно знизилися на початку 2016 р. обсяги видобутку нафти та ціни на сировинні товари, а їх повернення до минулих показників було нижчим від прогнозованого. Внаслідок цього, поєднання циклічних і структурних чинників як глобальних торгових перспектив на 2017 р. є доволі песимістичним прогнозом [239].

Різні стрибки зміни волатильності та жорсткі умови фінансування виникають внаслідок турбулентної поведінки фінансових ринків на початку року, що зумовило певні застереження щодо перспектив глобальної економіки та переоцінку кредитних ризиків (рис. 3.28). Проте, як виявилось, такий ринковий дисконт був нетривалим та впливав, насамперед, на енергетичні компанії і банки з високим рівнем позикових коштів [304].

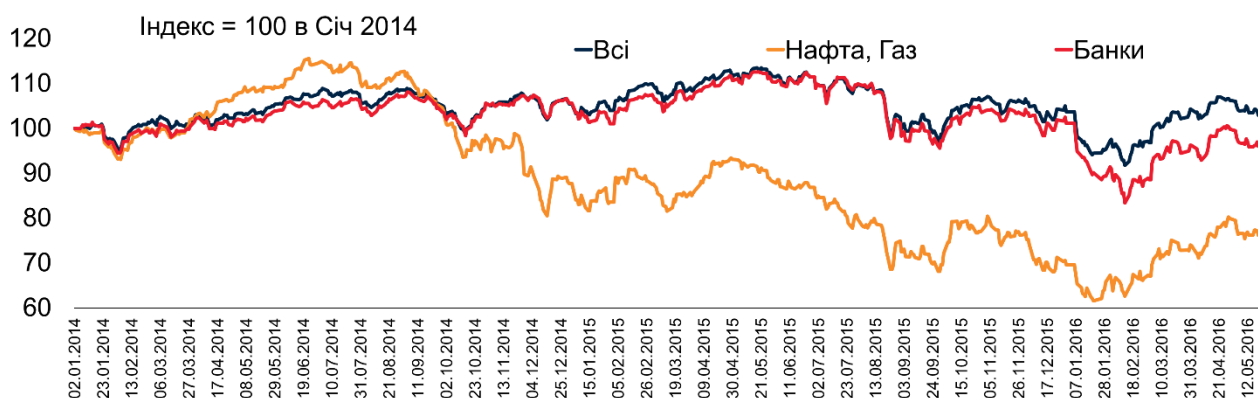

Рис. 3.28. Глобальні фондові індекси, 2014-2016 рр.

Джерело: побудовано за: [239, 240; 304].

Подальше зниження цін на нафту на початку 2016 р. зумовило помітне збільшення кредитних спредів для компаній у нафтовій і газовій промисловості до рівня 2008–2009 рр. на тлі побоювань дефолтних ризиків. Енергокомпанії є найбільш динамічними позичальниками коштів на ринках, які виникають, та країн, що розвиваються (EMDEs), що зумовлено очікуваннями високих цін на нафту і тривалого зростання попиту. Випуск облігацій великими державними нафтовими компаніями країн Латинської Америки з 2010 р. зріс на 80%, а частка облігацій енергетичних компаній загалом у світі за той самий період підвищилась з 16% до 32%. Якщо зменшення цін на нафту призвело до різкого зниження доходів і вартості застави, то ослаблені балансові звіти можуть спричинити зростання базових процентних ставок у цьому секторі. Кредиторські втрати найбільше яскраво виражені на ринках облігацій, де нафтові та газові компанії з виникаючих ринків та країн, що розвиваються, залучили істотну частку зовнішнього фінансування. Загалом, експозиція банківських балансових звітів в енергетичному секторі залишається закритою інформацією, тому точніші прогнози очікуються у кінці 2018 р. [417].

Крім впливу на кредитні ризики в енергетичному секторі, побоювання щодо реального стану банківських балансових звітів зумовили повільне

зростання країн із розвинутою економікою та зниження рентабельності через перспективи постійно низьких чи негативних процентних ставок та зростання споживання (рис. 3.29). В даний час багато міжнародних банків змогли компенсувати зниження процентних доходів збільшенням обсягів кредитування, зниженням ризику резервування та підвищенням зборів і доходів від приросту капіталу. Проте, політика стабільно низьких банківських ставок може значно обмежити прибутки банків, особливо країн Єврозони та Японії. Загалом, низькі процентні ставки складають значну частку зниження чистої процентної маржі в країнах з розвинутою економікою, а кризова ситуація початку 2016 р. відобразилася на банківському капіталі та субординованих боргових ринках. При цьому, банки країн Єврозони нагромадили неліквідні активи і збиткові кредити, а банківські установи США провели реструктуризацію посткризових балансових звітів [240].

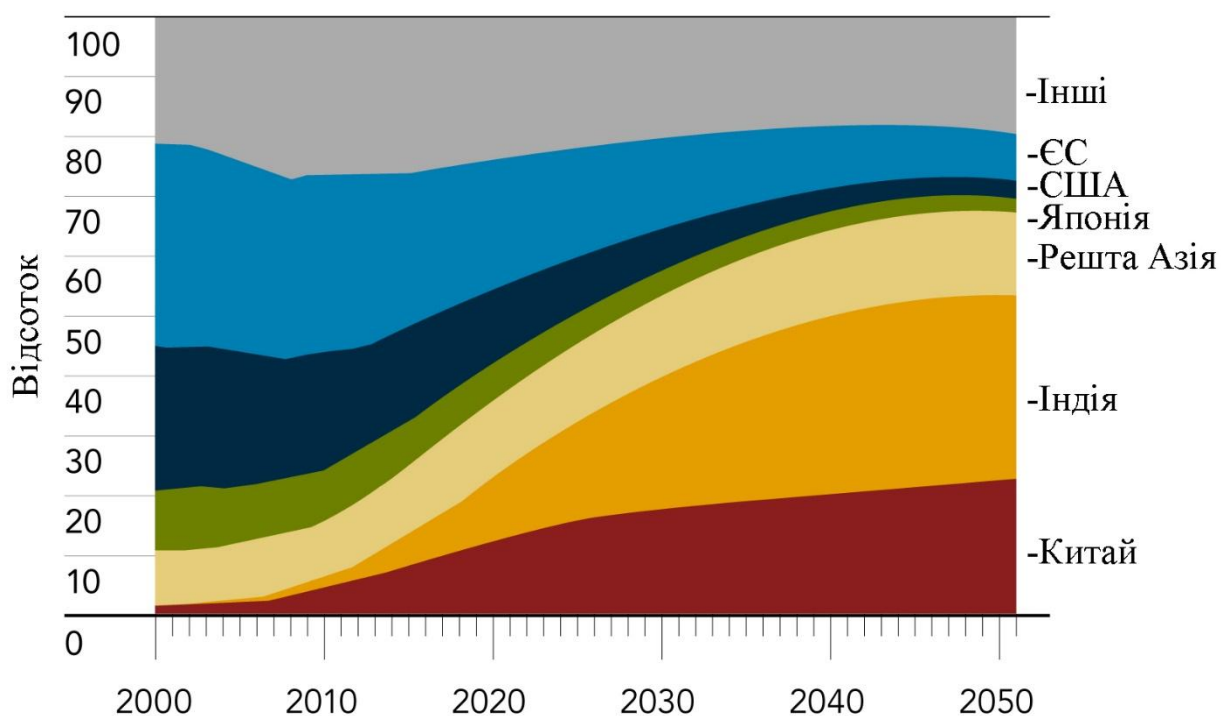

Рис. 3.29. Частка споживання середнього класу, 2000-2050 рр.

Джерело: побудовано за [239, 304].

Після періоду інтенсивної волатильності на початку 2016 р. умови фінансування та потоки капіталу на виникаючих ринках та у країнах, що розвиваються, покращилися тому, що внаслідок довготривалого утримування процентних ставок провідними центральними банками на низькому рівні, до стабілізації цін на сировинні товари і долар США. З початку 2015 р. зростає зв'язок оцінки активів виникаючих ринків та країн, що розвиваються, з цінами на нафту і долар США (рис. 3.30). Відновлення зростання цін і зниження вартості долара збіглося із скороченням обсягів на виникаючих ринках та у країнах, що розвиваються, капіталу, облігацій і валютних операцій. Узгодження грошово-кредитної політики в Європі та Японії також сприяло зниженню тиску очікуваної нормалізації грошово-кредитної політики США, а також створило додаткові можливості фінансування за рахунок євро-деномінованих кредитних ринків. Покращення кон'юнктури ринку із стабілізацією макропоказників КНР стримувало емісію облігацій суверенних і корпоративних позичальників ринків, що виникають для зниження тиску акумульованих накопичень.

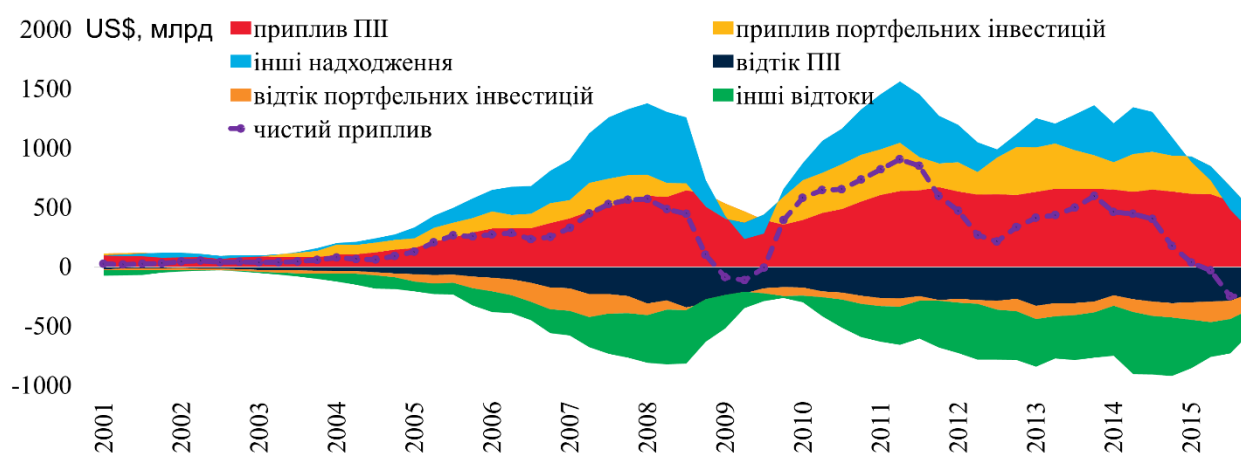

Рис. 3.30. Динаміка обсягів чистого припливу капіталу на виникаючі ринки та у країни, що розвиваються, млрд. дол. США
Джерело: побудовано за [239, 304].

Проте, стійке відновлення банківських потоків капіталу може бути недостатнім через відсутність позитивних економічних зрушень. Рейтингові агентства продовжують переоцінку кредитних ризиків позичальників у країнах, що розвиваються, особливо в країнах – сировинних експортерах (понижені для Бахрейну, Бразилії, Казахстану, Оману і Саудівської Аравії). Умови ліквідності на світових фінансових ринках, у тому числі у країнах із розвиненою економікою залишаються крихкими, відповідно «забуті» ринки схильні до раптових розворотів. Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на виникаючі ринки та у країни, що розвиваються, переважно, більш стабільні та менше вразливі до короткострокових коливань глобальних умов фінансування. Втім, середовище низьких цін на сировинні товари негативно вплинуло на інвестиції у добувні галузі та розвідку корисних копалин, отже, на динаміку ПІІ. Як і в попередні періоди, реінвестовані доходи та міжкорпоративні кредити становитимуть більше половини припливу обсягів ПІІ у 2018 р., причому особливо значний внесок у цьому здійснить КНР [304].

Низькі ціни на сировинні товари, особливо на енергоносії, обумовлюють песимістичні прогнози щодо їх можливих мінімумів на 2019-2020 рр. (рис. 3.31). Значні запаси більшості сировинних товарів пом'якшили перспективу зростання світової економіки та зміцнення долара США і загалом сприяли зниженню цін. Ціни почали підвищуватися на тлі очікувань скорочення майбутніх поставок та наявності коротких позицій на ф'ючерсних ринках. Проте, потрібно врахувати, що більшість сировинних ринків достатньо забезпечена запасами, відповідно, зростання цін є маловірогідним.

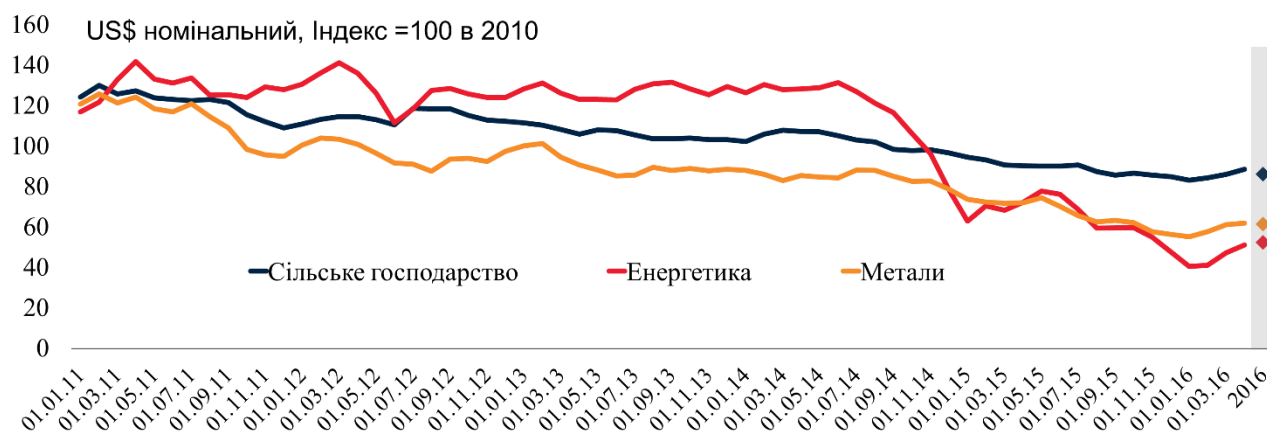

Рис. 3.31. Промислові ціни на сировинні товари, номінальні дол. США
Джерело: побудовано за: [239; 248; 392; 417].

«Слабкий» долар, високий попит на імпорт сировини з КНР і перебої з поставками в країнах-експортерах нафти (Ірак, Нігерія, ОАЕ) змінили настрої інвесторів і ціни на сиру нафту зросли з менше ніж 30 дол. США за барель на початку 2016 р. до 46 дол. У грудні 2015 р. знизився обсяг видобутку нафти в США і, за оцінками Управління з енергетичної інформації, в першому кварталі 2017 р. мав знизитися також на 12%. У середині 2017 р. країни-члени ОПЕК та інші країни-експортери нафти не змогли домовитися про заморожування обсягів видобутку на рівні січня 2016 р. Відповідно, ринок нафти залишається належно заповненим, а запаси країн-членів ОЕСР перебувають на рекордно високому рівні. Змінити поточний баланс може зниження обсягів видобутку країн-нечленів ОПЕК у другій половині 2018 р. Середні ціни на нафту дорівнювали 45 дол. США за барель у 2016 р. (прогнозна ціна 2015 р. – 51 дол.) з очікуванням 50 дол. за барель в 2017 р. (реальна ціна 2017 р. – 60 дол.; 2018 р. – 70 дол.). Низькі і нестабільні ціни на нафту відобразилися на інвестиціях у розробку нових родовищ, особливо в США, незважаючи на зниження витрат і підвищення ефективності видобування. Загалом, обсяги видобутку країн-нечленів ОПЕК за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства зазнають зниження майже на 0,8 млн. барелів на добу (очікується зниження на 0,4 млн. барелів у США). За

винятком Канади і Росії, для більшості інших виробників нафти прогнозується помірне зниження цін у 2019 р. Внаслідок цього, обсяги світового виробництв зменшаться до рівня глобального споживання. Прогнозується зниження цін на природний газ через його достатні запаси, та експорту зрідженого природного газу з Австралії і США за низькими цінами на трьох основних ринках (США, Європа та Азія). Надмірне виробництво заохочує покупців до імпорту скрапленого газу, тобто заміна більш дорогого законтракованого природного газу, що постачається магістральними трубопроводами [392].

Ціни на метали в 2016-2017 рр. також зросли з мінімумів на початок року на тлі очікувань зростання попиту і відновлення балансу поставок через скорочення виробництва і зниження інвестицій у нові потужності. Як і у випадку з сировою нафтою, на обсяги виробництва металів значно не вплинуло зниження цін на сировину і знецінення валют країн-експортерів. Ціни на залізнорудний концентрат і сталь зросли через поповнення запасів китайськими підприємствами напередодні будівельного сезону. Проте, ринки залишилися перенасиченими з великими запасами та перспективами збільшення потужностей за результатом попередніх інвестицій, зокрема у видобування залізнорудного концентрату (Австралія), виробництво міді (Перу) і алюмінію (Китай). Закриття великих цинкових рудників у 2015 р. (Австралія й Ірландія) було спробою підвищити світові ціни на цинк. Загалом прогнозовані ціни на метали у 2019 р. повинні скоротитися на 15% і помірно зрости у середньостроковій перспективі (терміни варіюються для видів металів), оскільки сповільнюється розширення потужностей.

Ціни на сільськогосподарську продукцію продовжували знижуватися протягом 2016-2017 рр., значні запаси протягом останнього періоду спостерігалися на ринках зерна і олії (рис. 3.32). Місцеві затримки з поставками сільськогосподарської продукції через довготривалі природні стихійні лиха (урагани, Ель-Ніньйо, Ла-Нінья), особливо в Південній

Америці та Східній Азії, істотно не вплинули на глобальні ринки. Оскільки, сільське господарство є досить енергомістким сектором економіки, то зниження цін на сільськогосподарську продукцію насамперед зумовлене низькими цінами на енергоносії, (зниження цін на енергоносії на 10% забезпечує зниження цін на сільськогосподарську продукцію від 1,5 до 2%). Виробничі витрати на сільськогосподарські товари також знизилися, оскільки політика попиту на біопаливо зрівняла за вартістю конкуруючі сільськогосподарські культури та сільськогосподарські товари.

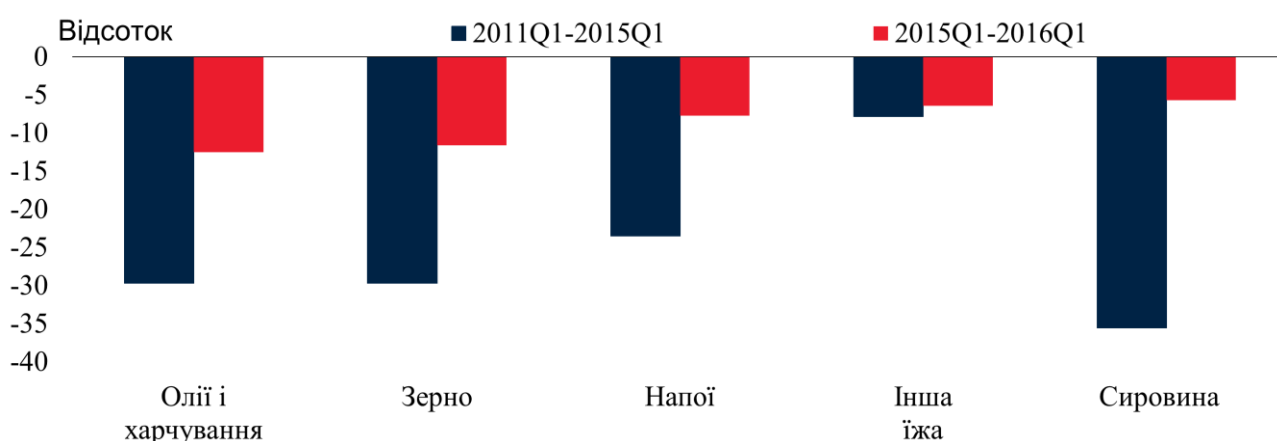

Рис. 3.32. Динаміка зміни індексів цін на сировину, сільськогосподарську продукцію і продукти харчування

Джерело побудовано за: [239; 248; 417].

Ціни на сільськогосподарську продукцію загалом знизились неістотно, що пов'язано із сприятливими погодними умовами для вирощування зернових і олійних культур у південних мегарегіонах, за винятком вирощування рисових яке зазнало збитків у країнах Східної Азії від стихійного лиха Ель-Нін'яо – характерних для екваторіальної зони Тихого океану протилежні екстремальні значення температури води й атмосферного тиску, що тривають близько шести місяців). Потенційними до зростання залишаються ризики, які могли вплинути на умови врожаю в 2019 р. пов'язані із стихійним лихом Ла-Нін'я (характерною низькою температурою

океану в екваторіальній частині Тихого океану порівняно з Ель-Ніньо, яке характеризується незвичайно теплою температурою океану в тому самому регіоні) [239].

Слабка глобальна торгівля також носить альтерглобальний імперативний характер. Після декількох років зниження показників глобального зростання торгівлі товарами вона знизилася у 2015 р. до посткризового мінімуму завдяки уповільненим попиту на імпорт з країн-експортерів сировини, економічної активності та макроекономічного збалансування в КНР (рис 3.33).

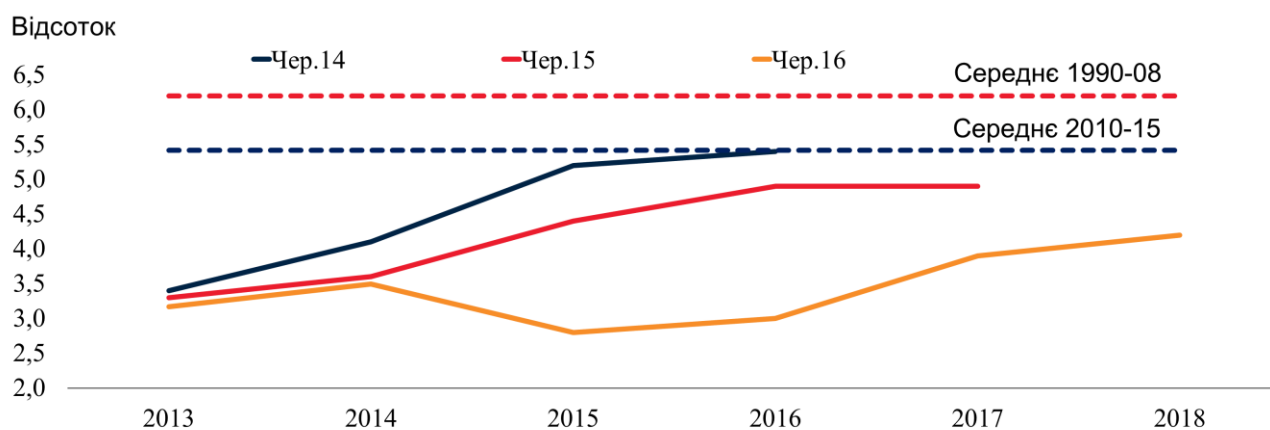

Рис. 3.33. Динаміка обсягів глобальної торгівлі товарами і послугами

Джерело: побудовано за: [246; 304].

За даними останніх звітів СОТ, близько двох третин уповільнень у глобальній торгівлі 2016-2017 рр. стало наслідком структурних і циклічних змін. Більшість чинників уповільнення глобальної торгівлі, як очікується, збережуться у 2018-2019 рр. Зниження цін на сировинні товари, повільне та стійке зростання КНР і «м'яка» активність країн із розвиненою економікою стали взаємодоповнюючими чинниками зниження темпів зростання обсягів товарної торгівлі. Нижчі ціни на сировинну продукцію знизили реальні доходи і призвели до різкого здешевлення валют країн-експортерів та зменшення обсягів їхнього імпорту. Скорочення імпорту було значним у

Бразилії та РФ, але загалом зниження лише відбулося через зменшення обсягів експорту сировини.

Оскільки експорт сировинних товарів становить біля 20% експорту виникаючих ринків та ринків країн, що розвиваються, це негативно вплинуло на їх економіки. Поступовий перехід від інвестування до споживання та уповільнення промислової активності в КНР знизили попит на імпорт промислових і проміжних товарів і відповідно, виробничу діяльність і капітальні витрати у обробній промисловості США та країн Євразії. Незначні глобальні інвестиції та темпи їх зростання, послаблення фінансового тиску в країнах з розвинутою економікою, настання терміну погашення кредитів на виникаючих ринках та у країнах, що розвиваються, можуть вплинути на збільшення торгівлі товарами у 2019 р. Глобальна торгівля послугами виявилася еластичнішою, ніж торгівля товарами через зниження споживчих витрат і зростання доходів у країнах-імпортерах нафти. Торгівля послугами в даний час досягла 20% обсягів глобальної торгівлі і 50% обсягів глобальної торгівлі доданою вартістю. При цьому торговельні бар'єри в секторі послуг знизилися, але угоди окремих країн продовжують застосування протекціонізму. Загалом, передбачається зростання частки торгівлі послугами, особливо в секторах, пов'язаних з інформаційними технологіями та передачею даних [251; 307].

Вплив глобальної торгівлі на країни-лідери світової економіки (США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія та Китай) є диференційованим і поліструктурним внаслідок того, що міжнародний поділ праці призводить до посилення домінування внутрішньогалузевого поділу, а високий рівень доходів у високорозвинених країнах стимулює інноваційну активність у створенні нової продукції та зростання сукупного попиту. Простежується однорідність структури попиту в країнах з подібним рівнем розвитку. В структурі світової торгівлі спостерігається зростання частки готової продукції з розвинених країн, для яких властива подібність

інституціонального базису, зовнішньо-економічної політики. Завдяки активності ТНК ці країни зберігають позиції основних експортерів та імпортерів капіталу у глобальній економіці, основних реципієнтів трудових ресурсів, визначаючи інноваційний розвиток геоeкономіки та посилюючи монополії на нові знання та технології при відкритому доступі до природних ресурсів усіх країн [251; 311].

В контексті впливу глобалізації на країни, що розвиваються, до глобальних економічних імперативів відносимо посилення їх ролі, як потужних учасників глобальної конкуренції. Компанії з країн, що розвиваються, набувають конкурентних переваг і на ринках розвинених країн і на власних ринках, через динамічне пристосування продукції до потреб ринків небагатих країн. Компанії з країн, що розвиваються є не тільки реципієнтами капіталів із розвинених економік, а навпаки, дедалі частіше поглинають відомі компанії. Таким чином, формується імператив двостороннього руху глобалізаційних процесів від розвинених економік до економік країн, що розвиваються і зворотно, а також між країнами, що розвиваються (рис. 3.34).

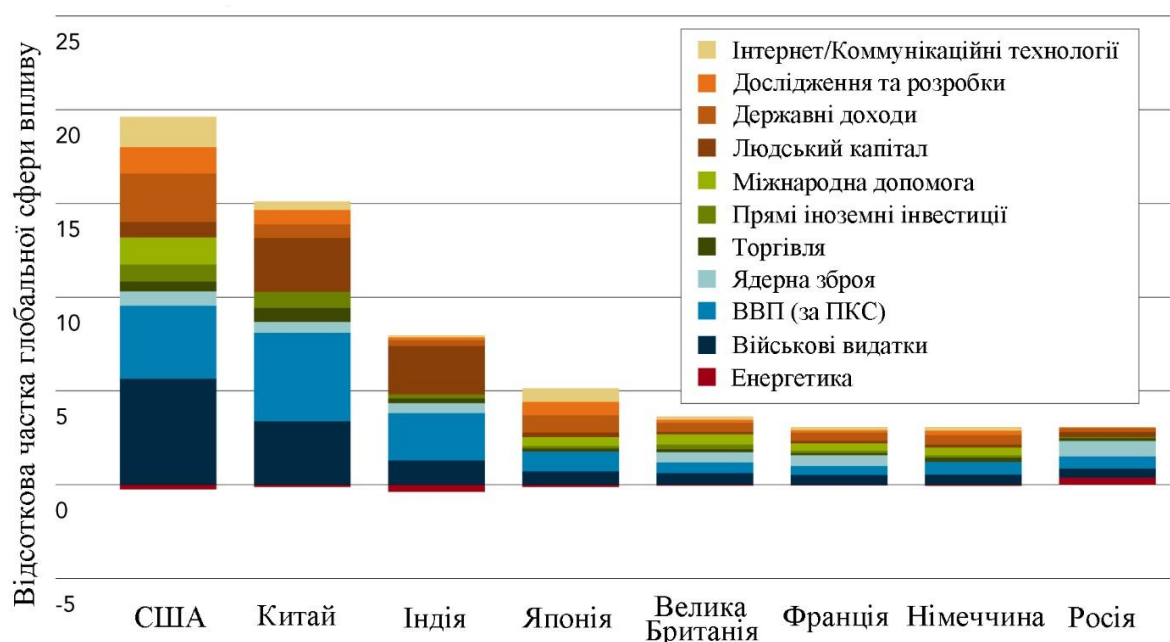

Рис. 3.34. Елементи впливу провідних країн світу, станом на 2030 р.
Джерело побудовано за: [239; 417].

Глобальна конкурентоспроможність національних економік дедалі все більше залежатиме від ефективності їх внутрішньої організації і ступеня інтегрованості внутрішніх регіональних підсистем. Тому кластеризація є прикладною формою внутрішньої інтеграції та кооперації, що здатна забезпечити не тільки стійкість, але й ефект протидії викликам глобальної конкуренції з боку існуючих монопольних утворень. Сучасні кластери здатні трансформувати конкуренцію в інтеграційну кооперацію, не руйнуючи конкуренцію як здорову рушійну силу світової економіки. Мережева національна економіка стає потужним двигуном соціально-економічного зростання і механізмом національної безпеки перед загрозою тотального корпоративного глобалізму. Кластери убезпечують національних виробників від глобальних монополій, тим самим захищаючи власні держави-нації та регіональну економіку.

В світі відбувається переорієнтація економічних досліджень на регіональний рівень і пошук шляхів формування конкурентоспроможних регіонів, серед яких найбільш ефективним нині вважається кластерний підхід. Розуміння кластерної філософії у світовій спільноті швидко зростає, а кластери стають ключовим компонентом національних та регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, а для прикордонних регіонів - ще й спільних стратегій розвитку транскордонних регіонів. Завдяки вивченню світового досвіду функціонування промислових кластерів можна зробити висновки, що у моделі кластерного розвитку найбільш повно враховані форми конкуренції, які постійно змінюються та головні джерела конкурентних переваг. Кластерний метод дозволяє реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки в технологіях, навичках, інформації, маркетингу і споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу фірм і галузей. Ці взаємозв'язки впливають визначальним чином на спрямованість і темпи інновацій, а також на конкурентоздатність кінцевої продукції. З метою більш ґрунтовного дослідження проведено просторовий аналіз глобалізації світової

економіки в розрізі основних субіндексів КОФ, що дало змогу сформувати кластери країн та з'ясувати особливості їх групування (рис. 3.35; додаток А).

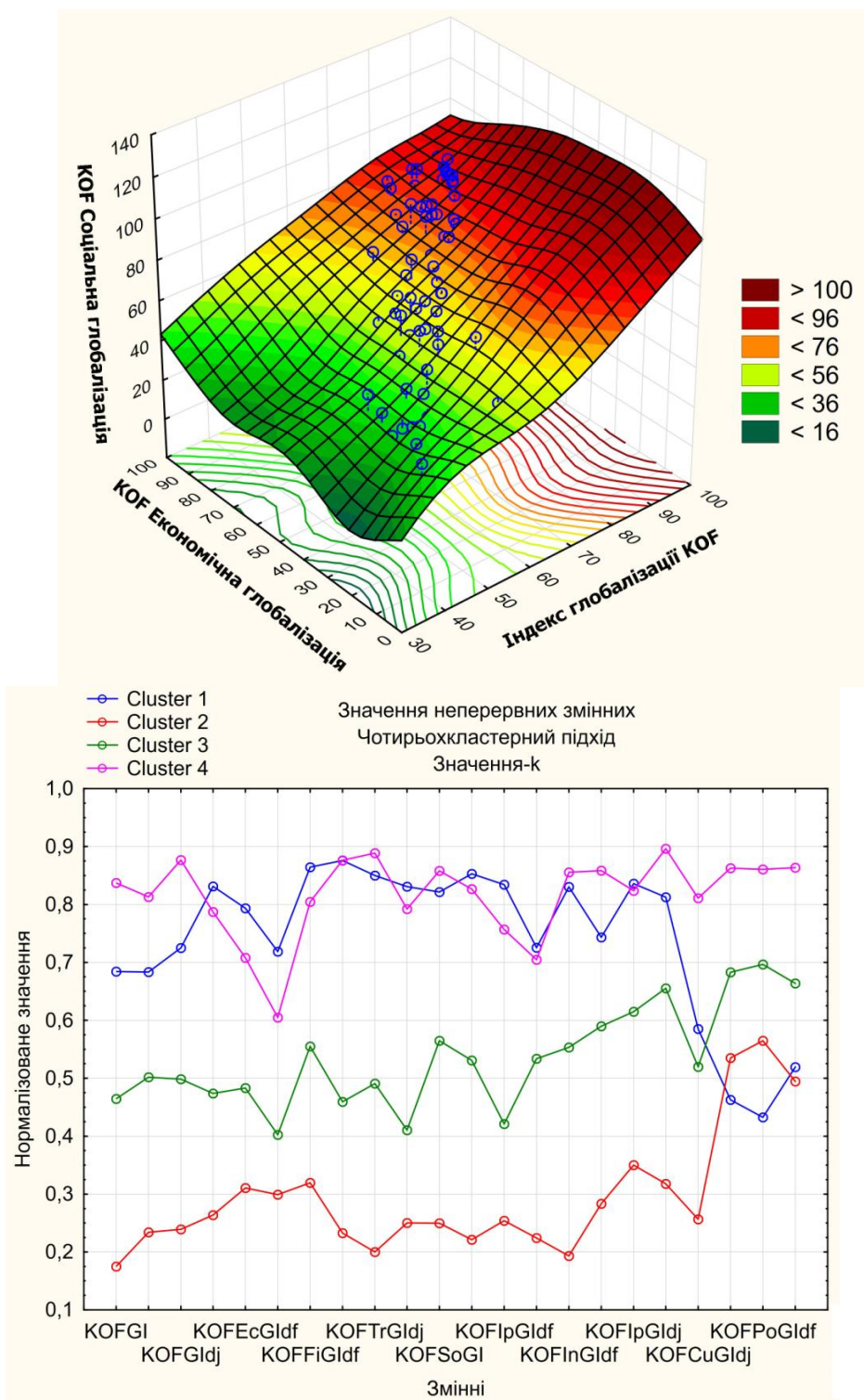

Рис. 3.35. Просторовий аналіз глобалізації світової економіки в розрізі основних субіндексів КОФ, 2017 р.

Джерело: розраховано та подудовано автором.

Виявлено, що значна частина країн світу, які індустріалізуються, сконцентрована у групах, де економічне зростання пов'язано із структурними змінами у виробництві та зайнятості, навіть якщо це не сприяло покращенню умов проживання для більшості людей. Концепція кластерів є одним з самих прогресивних напрямлень як теорії так і практики вивчення, організації та розвитку економічної діяльності, яке показало свою ефективність в багатьох країнах світу. Концепція кластера являє собою новий спосіб бачення національної економіки, економіки регіону та економіки підприємства, а також вказує на нові ролі компаній, урядів і міжнародних організацій, що прагнуть до підвищення конкурентоздатності на світовому ринку. Слід зазначити, що завдяки кластеризації можливо формувати необхідну критичну масу в різноманітних сферах діяльності, що, в свою чергу, дозволяє кластерам показати світу і унікальність, і працездатність будь-якої національної, регіональної або територіальної економіки. Учасниками кластеру можуть бути як великі так і маленькі фірми, а їх кількість може коливатись від десятка компаній до кількох тисяч, як скажімо в США, Китаї, Індії тощо.

Кластери можуть формуватися як у традиційних галузях так і високотехнологічних напрямках, у секторі послуг і в соціальних сферах тощо. Дуже часто своєрідним центром формування кластерів виступають різноманітні навчальні заклади чи науково-дослідні структури. Взаємодія між учасниками кластеру може мати форму від відносно простих, мереженого типу асоціацій, до складних багаторівневих коопераційно-конкурентних утворень. Дуже важливим залишається той факт, що кластери формуються не тільки в умовах масштабної, але і невеликої за обсягами економіки. При цьому, не тільки в умовах промислово розвинених країн, але й в країнах, що розвиваються. Кластерний розвиток виступає лише однією з багатьох стратегій для посилення конкурентоспроможності економіки. У країнах, що розвиваються, нерідко критична маса економічної діяльності є

недостатньою, щоб утворити робочий кластер. Хоча це може бути корисним для підтримки потенційних або прихованих кластерів у цих країнах. Таким чином, допомагаючи країнам поліпшити свою міжнародну конкурентоспроможність, можуть знадобитися більш фундаментальні загальноекономічні реформи для покращення макроекономічного управління, інвестиційного клімату, та направлення необхідних інвестицій в освіту, транспортну та комунікаційну інфраструктуру тощо.

Дисгармонічність розвитку глобальної економіки зумовлює нові виклики та загрози, оскільки відбувається масова міграція населення до стабільніших і економічно сприятливіших мегарегіонів. Фінансові потоки до відсталих мегарегіонів світу повинні стимулювати наукове, технологічне і культурне зростання країн, що розвиваються, внаслідок чого відбувається: збільшення розриву в рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами; поглиблення соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (зростання безробіття, бідність працюючих, безпритульність дітей, поширення злочинності); техногенне перенавантаження і деградація довкілля; економічний занепад національних економік, зниження ефективності та кількості національних держав через надмірне зростання їх відкритості, фінансової залежності; пригнічення внутрішніх ринків і зменшення обсягів попиту на продукцію національних виробників; зростання ступеня економічного ризику; посилення негативного впливу глобальної конкуренції; зростання суперечностей і конфлікту інтересів «старої» і «нової» економік у країнах, що глобалізуються.

Незважаючи на еластичність глобальних ринків послуг, прогнозні оцінки щодо зростання глобальної торгівлі на 2019 р. доволі песимістичні. Очікується, що у середньостроковій перспективі розвиток дистрибутивного ланцюга, лібералізація та зменшення глобальних інвестицій сприятимуть відновленню темпів зростання торгівлі. Тривалий глобальний товарно-торговельний застій зменшив потенціал підвищення продуктивності за

рахунок розумної спеціалізації та поширення технологій у глобальних виробничо-збутових ланцюгах. Оскільки глобальні ланцюги створення вартості зростають повільнішими темпами, очікується, що обсяги глобальної торгівлі збільшаться лінійно. Скорочення глобальних ланцюгів постачання та пониження їх до мегарегіонального рівня може загострити процес зростання.

Процес торгово-економічної корекції та регулювання відбуватиметься вертикально (знизу-догори) та доволі динамічно і сучасна економіка потребуватиме нової системи та ідей. Тривогу викликають передумови попередньої світової фінансово-економічної кризи, яка виникла в країнах з розвиненою економікою, але тривало негативно впливала на виникаючі ринки та ринки країн, що розвиваються. Крім того, коливання цін на продовольство і зростаюча загроза продовольчій безпеці можуть посилитись через спроби вирішення кліматичних проблем за допомогою політики пом'якшення наслідків через використання земельних ресурсів для виробництва біопаливних культур, при тому, що підвищення температури і рівня моря негативно впливатимуть на врожайність сільськогосподарських культур. Отже, необхідною є істотна зміна моделі економічного зростання на справедливішу і раціонально доцільну метамодель розвитку.

Альтернативні підходи до економічної політики можуть забезпечити прогрес людського розвитку в усіх його аспектах. Основним завданням альтерглобалізації є реконфігурація торгово-виробничого сприйняття, насамперед концептуалізація соціальних змін з одночасним досягненням цілей економічного зростання, соціального прогресу та захисту довкілля. Отже, досягнення продовольчої безпеки за підтримки політики впровадження екологічних сільськогосподарських технологій і зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства, дрібного фермерства може сприяти скороченню бідності, нерівності та захисту довкілля.

Висновки до розділу 3

Дослідження поляризації та дивергенції глобальної економіки як сучасного тренду альтерглобального виміру дало підстави для таких висновків.

1. Взаємопов'язані процеси зростання і розвитку є дуже важливими, внаслідок їх кумулятивного характеру. Статистичні прогнози екстраполяції не забезпечують достовірність результату, тому що базуються на оцінці комплексних темпів зростання, яке не може бути арифметичним значенням. Фактично йдеться про ширше розуміння розвитку економіки та зростання, що не може бути миттєвим. Так, основні чинники впливу на розвиток і використання потенціалу зростання можуть бути обмеженими лише тоді, коли економічне зростання трансформується в реальний розвиток та добробут населення. Якщо це не відбудеться, то країни, що розвиваються, і надалі матимуть труднощі з процесом конвергенції та відставатимуть від розвинених економік. Поляризація доходів може отримати новий імпульс, хоча надалі можна буде спостерігати асиметрію розвитку глобальної економіки.

Економічні імперативи зростання в країнах, що розвиваються, є перспективними джерелами розвитку. Так, країни, що розвиваються, можуть досягти та підтримувати високі темпи зростання протягом певного проміжку часу з таких причин. По-перше, їхні популяції великі, а рівень доходів населення низький, що передбачає більші можливості для зростання. По-друге, це позитивні демографічні характеристики, зокрема висока частка молоді, що передбачає збільшення чисельності трудових ресурсів протягом певного часового періоду, сприятиме зростанню за умови широкоступності і ресурсозабезпеченості оствітм. По-третє, заробітна плата значно нижча в більшості країн, що розвиваються, ніж в інших країнах. У виробництві нагромадження профіциту за відносно низької заробітної плати деякий

період може бути джерелом конкурентоспроможності. По-четверте, потенціал підвищення продуктивності є вагомим на ранніх стадіях розвитку з екстенсивною маржою – від майже нульової продуктивності в сільському господарстві до позитивних показників у виробництві чи послугах з подальшим переміщенням такої робочої сили з низькопродуктивної праці до зайнятості з дещо вищою продуктивністю на інтенсивній маржі.

Як показав аналіз, на практиці країни, що розвиваються, можуть не використати потенціал зростання. Існують певні труднощі в різних країнах: як у лідерів, так і в аутсайдерів. Загальні труднощі спільні для більшості країн, що розвиваються, стосуються неналежної інфраструктури, неефективних інститутів, недостатнього рівня освіти, нестабільної політики держави та незадовільного менеджменту. Потенційні приховані труднощі можуть виникнути при економічному зростанні і озоплюють економічну ізоляцію, соціальні конфлікти, екологічні стреси та кліматичні зміни. Перешкоджати економічному розвитку країн, що розвиваються, можуть також екзогенні чинники – погіршення умов торгівлі, обмеження доступу до експортних ринків, недостатнього зовнішнього фінансування чи глобальних криз.

2. Економікам країн, що розвиваються, загрожують специфічні проблеми, пов'язані із прагненням швидкого економічного зростання, зокрема, значна соціальна диференціація міського і сільського населення, зростання дефіциту таких ресурсів, як вода, а також потреба масштабних інвестицій у науку і технології для покращення економічних показників за рахунок зростання доданої вартості. Глобальні економічні, соціальні та військові виклики, а також дії світової спільноти, спрямовані на охорону довкілля, в даний час визначає інформаційно-технологічну революцію, технології виробництва й автоматизації, технології безпеки життєвоважливих ресурсів, охорони здоров'я. Дефіцит інтелектуальних, фінансових,

інформаційних ресурсів посилює тенденцію соціальної фрагментації, тому найнезначніші події зможуть підштовхнути країни до руху в протилежних напрямках. Проте, незважаючи на нестійку багатополлярність і поліструктурність, мегарегіоналізм та очікуване уповільнення зростання глобальної економіки, не відкидає перспектив розвитку, залежно від швидкості розв'язання глобальних проблем. Ризики міждержавних конфліктів збільшуються за зміни міжнародної системи. Суперечливі стратегічні прагнення, загальна недовіра, а також тактика зниження ризиків за рахунок інших учасників економічних відносин, можуть значно ускладнити розвиток інфраструктури ефективної мегарегіональної безпеки.

Важливу роль у розподілі доходів на національному рівні відіграють політичні сили. Домінуюча тенденція збільшення нерівності відповідає уявленню про те, що нерівність визначається глобальними ринковими силами та технологічним прогресом. Виявлені різні тенденції нерівності в країнах показують, що інституційні та політичні основи в різних країнах відіграють важливу роль у посиленні нерівності за доходами. Глобальна економічна нерівність не тільки змінювалася з часом і буде продовжувати змінюватися в майбутньому, але й істотно відрізняється для різних країн. Крім цього, відмінність в ступені нерівності між країнами, переважно більша, ніж в нерівності кожної конкретної країни в різні часові періоди. Нерівність споживання майже у всіх країнах нижча, ніж нерівність доходів. На відміну від доходів, заощадження та запозичення дають змогу сільськогосподарським підприємствам зменшити волатильність споживання та залежність від сезонних варіацій.

3. Для розвитку країнам необхідно викорінювати бідність, створювати робочі місця та інклюзивно зростати, що є основними цілями і головним засобом розвитку. Хоча існують певні перешкоди розвитку, деякі початкові умови та необхідні засади є майже очевидними. Поширення освіти є основою розвитку країн, що вважаються індустріально запізними. Як фізична, так і

соціальна інфраструктура залишається базисом для ранніх етапів індустріалізації. Найбільш важливою є вирішальна роль держави в політиці, інститутах та управлінні. Країни, що розвиваються, повинні поєднувати економічне зростання з людським розвитком та соціальними трансформаціями, що потребує творчої взаємодії держави і ринку всупереч домінуванню ринкової моделі.

Для економічного зростання національних економік необхідні нові компромісні та прийнятні для переважної більшості суб'єктів геоekonomіки відносини. Тобто, метасистемні недоліки неоліберальної моделі та невідповідальність викликам сучасного етапу розвитку глобальної економіки потребують методології розроблення альтерглобальних національних стратегій розвитку, максимальної синхронізації економічних циклів і криз, поетапному і послідовному утвердженні постіндустрального економічного виробництва з раціональним набором і структурною побудовою чіткого розмежування ринкових і неринкових секторів економіки; зміни співвідношення реальної та «віртуальної» економіки, яка відображає пропорції відтворення у деформованій реальності фінансово-кредитних цінностей під впливом владних законів, посилення рівня культурної інтеграції та соціально-глобальної поляризації.

Основні результати дослідження опубліковано в : [77; 79; 80; 81; 83; 84; 85; 87; 88; 93; 94; 100].

РОЗДІЛ 4. АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

4.1. Концептуальні засади розвитку альтерглобалізаційних процесів в умовах посилення глобальних протиріч

Альтерглобалізм як опозиція побудований на ставленні до глобалізму за принципом «свій – чужий», тоді як обидві ці системи стали відповіддю на кризу попередніх їм ідеологій. Втім, уже сьогодні є очевидним як для науковців, так і для громадськості, що, виходячи з ідейної платформи, цінностей, принципів, документів можна впевнено говорити про соціал-реформістську, помірковану соціал-демократичну програму або «соціал-глобальну» альтернативу неоліберальній глобалізації. Вивчивши об'єктивні альтернативи глобальному домінуванню капіталу можна інтенсифікувати позитивні процеси заміщення, не переходячи при цьому межі, що перетворює суб'єктивний фактор прогресу в суб'єктивізм (провокуючий регрес).

Процес економічної корекції і регулювання відбувається вертикально (знизу-вверх) та доволі динамічно, а сучасна економіка вимагає нової системи і нових ідей (деякі з них почали реалізуватись на практиці). Важливо звернути увагу на концептуально-практичні альтернативні вияви, такі як: нові принципи, що створюють основу для життєздатної системи, яка працює не для корпоративного прибутку, а для людей і навколишнього середовища; ідеї рекультивації людських благ, які раніше використовувались усіма народами, а тепер значною мірою, приватизовані; досягнення концепції вагомого зміщення потужності (від глобального до локального); пряме управління, за якого глобальна економіка різко впливає на місцеву: енергію, нафту, транспорт, виробництво, сільське господарство, засоби масової інформації і т. ін.

Наявність принципів організації, які варто розуміти як основу для руху, що по чергово були описані як «антикорпоративна глобалізація» або «проглобальна справедливість» виокремлює певну спільність між різними групами, тисячами окремих лідерів та сотнями різних важливих питань, яку можна визначити як «рух за справедливість». Ці принципи доволі різко контрастують з аргументацією економічної глобалізації, яка у вузькому сенсі обслуговує невелику кількість суб'єктів за рахунок навколишнього середовища і великої кількості людей. Економічне зростання є головною ціллю для МВФ, Світового банку та СОТ, а розширення міжнародної торгівлі та інвестиційних потоків – їх кінцевою метою.

Глобальна ідеологія останнього півстоліття визначила вільну торгівлю та інвестиції як фактор процвітання та запоруку демократії. Корпоративні та урядові лідери переконували, щоб бути конкурентоспроможним в умовах глобальної економіки, уряди мають послабити державне регулювання і створити сприятливий клімат для іноземних інвестицій (переважно за рахунок прав працівників і екологічної цілісності).

Сьогодні ж прийшов час для створення здорових, стійких громад, які працюють для всіх. Здорові, стійкі громади можуть стати порятунком влади у установах, які вимірюють їхню продуктивність через їхній внесок в довгострокове благополуччя людей, спільноти і природи та розподіл енергії на справедливій основі серед всіх зацікавлених сторін суспільства. Такі громади вимірюють істотні якості, передусім це добробут усього народу. Кожне стійке співтовариство, як і нація, прагне досягти достатнього рівня самозабезпечення в задоволенні основних потреб, у т. ч. у продовольстві, житлі, чистій воді, енергетиці, освіті, охороні здоров'я, участі у політичному житті та культурі. Самозабезпечення співтовариства в задоволенні основних потреб є важливим для забезпечення засобів до існування, громадянських свобод, а також відчуття сенсу особистості кожного з її членів (рис. 4.1).

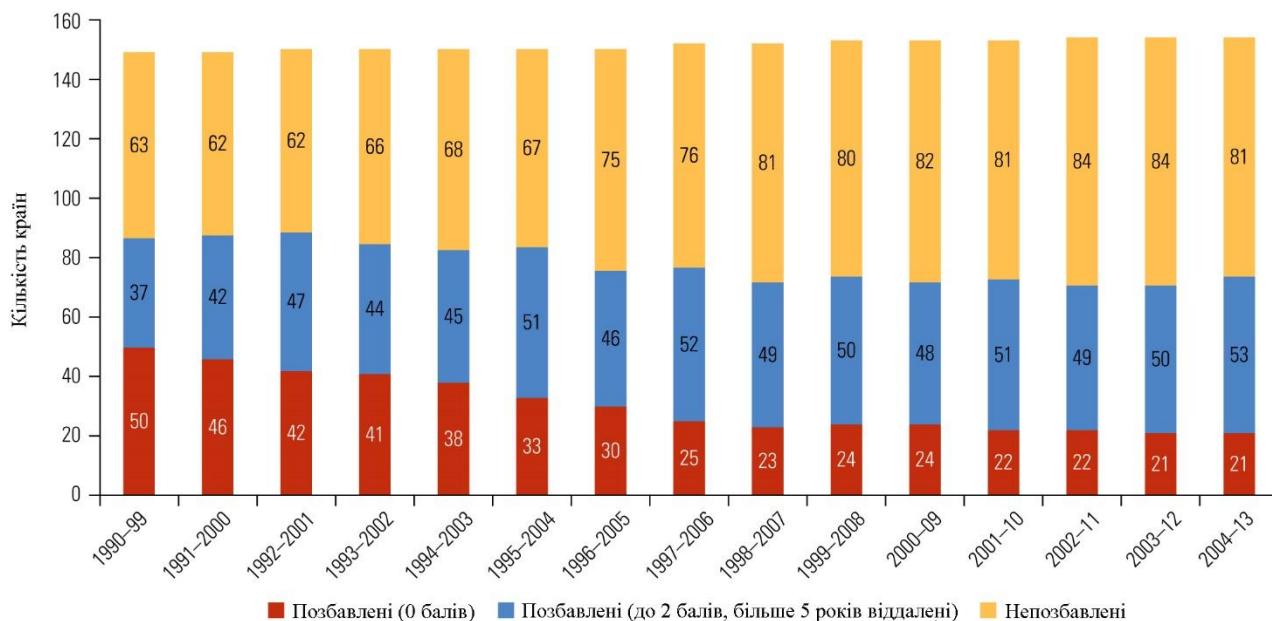

Рис. 4.1. Наявність даних про добробуд за можливими 10-ти річними періодами

Джерело побудовано за: [398].

Альтерглобалізація трактує появу «мережевого суспільства» («суспільства знань») з декількох позицій. По-перше, феномен знань вказує на появу ресурсу, який за змістом є необмеженим. Якщо абстрагуватися від ринкової форми знань та приватної власності на знання (а альтерглобалізм потребує цього «абстрагування» з практичної точки зору), то вони стають «продуктом», що зростає одночасно з його «споживанням». Так, розповсюдження знань і феноменів культури веде до зростання цих знань та прогресу культури: «споживаючи» знання, науковці їх збільшують.

По-друге, мережа, на відміну від ієрархії, за змістом є гнучкою, рухливою, відкритою і загальнодоступною освітою (як море або повітряний простір, що відкриті для всіх, поки їх не контролюють військові або пірати). Ринок, комерціалізація і приватна власність є соціальними формами, що погано сумісні з мережевими технологіями і світом знань.

По-третє, знання і мережева організація демократичні за природою: в цьому світі є місце для всіх і кожного, і всім цей світ необхідний. При цьому

він необхідний і корисний для всіх по-різному. Це світ загальнодоступності унікальних й індивідуалізованих «продуктів» (будь-яке знання унікальне, будь-який витвір мистецтва індивідуалізований). У нього можуть увійти й на практиці входять безробітні та професіонали, селяни та інтелектуали. При цьому всі входять в цей світ по-різному, хоча часто вирішують спільні проблеми.

По-четверте, нові принципи організації діяльності та комунікацій поширюються на соціальну сферу навіть там, де найновіші технології відсутні. Так, виробнича діяльність безземельних селян у Латинській Америці, що заснована на традиційних індустріально-аграрних технологіях, прагне як соціально, так і економічно розвиватись саме у формі мережі.

Отже, можна припустити, що «суспільство знань» («мережеве суспільство») за своєю природою передбачає (при абстрагуванні від ринку та приватної власності) реалізацію нових принципів соціальної організації, таких, як:

- необмеженість і одночасно унікальність ресурсів;
- загальнодоступність, відкритість, гнучкість мереж та їхніх соціальних форм;
- демократичність та інтерструктурність (незалежно, чи це професійні, регіональні, соціальні структури) організацій.

Загалом вони перебувають у фундаментальній суперечності з принципами сучасної соціально-економічної та політико-ідеологічної системи, яку називають глобальною гегемонією корпоративного капіталу.

Важливо наголосити, що альтерглобалізм не протистоїть глобалізації загалом, а пропонує інші, гуманніші проекти глобалізації. Протест альтерглобалістів скерований проти корпорацій і держав (не народів), що пов'язані між собою. Принциповими особливостями руху є:

- неієрархічні принципи взаємодії між собою;

- заперечення ідеологічної монополії, свобода дискусії, антиортодоксальність;
- орієнтація на позапарламентські методи боротьби, опора на альтернативні державні структури суспільства (соціальні форуми, автономні культурні центри, мережі взаємодопомоги, земляцтва, сквоти тощо);
- акцент на розвитку «іншої культури», нових гуманістичних, неконкурентних взаємостосунків людини з людиною, осіб з групою, людей з природою.

Загалом треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення тероризму, організованої злочинності, корупції, зрощування кримінальних структур з владою і бізнесом, поширення соціальних хвороб, таких як наркоманія, СНІД, алкоголізм, проституція тощо.

Якщо брати до уваги біполярний сценарій розвитку світу, то таким можна вважати виникнення біполярної системи Схід-Захід наприкінці 1940-х рр., що супроводжувалося подвійною революцією у військовій сфері. У результаті цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю в єдине поле бою. Більшість політиків та економістів визнає глобалізацію реальним процесом, який швидко розвивається у всіх сферах суспільного життя, хоча зараз це поняття трактується по-іншому порівняно з тим, як його визначали 30–40 років тому. Насамперед це пов'язано з розпадом біполярної системи.

На сьогодні кумулятивно можна виділити два потенційні варіанти удосконалення інституційної архітектури світу. У першому разі ініціативу перехоплює один з учасників системи, у другому – створюється новий наднаціональний інститут глобального регулювання – певний світовий центр з прийняття стратегічних рішень. Взявши за ознаку класифікації кількість

полюсів влади, що координують світогосподарські процеси, інституційний устрій може набути такого вигляду: а) уніполярна система; б) бі- чи триполярна система; в) поліполярна система.

Біполярна система передбачає наявність двох управлінських полюсів, що в ході консенсусу приймають узгоджені рішення, виконання яких є обов'язковим для решти учасників міжнародних відносин. Ця система передбачає, з одного боку, активізацію міжнародного співробітництва найбільш розвинутих країн світу, які готові йти на компроміс для досягнення спільних інтересів, а з іншого – пріоритетність рішень, що приймаються правлячою верхівкою для інших учасників міжнародних відносин. Теорія біполярного світу охоплює такі основні напрями інституційного забезпечення глобальних трансформацій: коаліції держав; коаліції регіональних інтеграційних утворень (додаток А).

На сьогодні відсутнє чітке ядро, навколо якого міг би розпочатися процес консолідації. Найбільш вірогідними варіантами вважаються:

- «п'ятірка» постійних членів Ради Безпеки ООН (можливим є розширення складу);
- «велика сімка» (можливим є розширення складу);
- компромісний варіант: «центр» формуватимуть США, ЄС, Японія, країни БРІКС.

Головним інструментом тиску на «периферію» можуть стати умови економічного, технологічного та інформаційного партнерства з «центром», які можуть бути більш чи менш сприятливими. Основним завданням союзу є не підпорядкування, а цивілізація «периферійних» територій. Коаліція регіональних інтеграційних об'єднань закладає підґрунтя майбутнього світоустрою, що полягає у наступному:

– формуванні угруповань на основі економічних факторів (реакція на глобальні трансформації);

– домінуванні економічних факторів, що знижує вірогідність виникнення ієрархічних інституційних структур, рішення яких є обов'язковими для країн-членів;

– спрямованості передусім на створення своєрідних «...островів більш ліберального економічного режиму», а не на побудову регіональних протекціоністських анклавів;

– поглибленні рівня регіональної координації економічної політики.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на відсутність єдиного центру прийняття глобальних рішень, існує небезпека того, що майбутній політичний режим управління може бути авторитарним, аніж демократичним. Це може бути спричинено тим, що рішення щодо глобальних проблем будуть прийматися обмеженим колом суб'єктів міжнародних відносин, а внутрішня структура багатьох із них ґрунтується не на демократичних принципах, а на жорсткій дисципліні.

Найважливіша риса сучасної глобалізації – посилення ролі країн, що розвиваються («ринків, що виникають», «економік, що виникають»), які є потужними гравцями на глобальному конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків, де спостерігається зростання рівня конкуренції та приріст платоспроможних і заможних споживачів. Компанії з країн, що розвиваються, є не лише реципієнтами капіталів із розвинутих країн. Навпаки, вони дедалі частіше поглинають відомі компанії, тобто глобалізація набуває двостороннього руху: а) від розвинутих країн до країн, що розвиваються; б) від країн, що розвиваються, до розвинутих країн; в) між країнами, що розвиваються.

Сьогодні в США на підприємствах, контрольованих іноземними інвесторами, створюється 16% ВВП і зайнято майже 10,9% активної робочої сили; в ЄС ці показники значно вищі: 22,4 і 14,7% (хоча в умовах відсутності

кордонів і митниці та наявності єдиної валюти поняття «іноземний» в ЄС поступово нівелюється). Цінність і значення сучасних глобалізаційних процесів закладено передусім в тому, що вони відкривають перед людьми новий ступінь свободи в досягненні своїх цілей і змушують уряди бути зрілими. Критерієм ефективності влади стає захист власних громадян, а не досягнення сумнівних «національних інтересів», як це визначалося в епоху геополітичних доктрин XIX ст.

Інформаційні, фінансові та інші процеси, пов'язані з глобалізацією, скорочують можливості національних урядів щодо контролю внутрішньополітичної ситуації й управління нею. Окремі держави, перебуваючи під впливом ситуації на світовому ринку, втрачають національний економічний суверенітет та контроль над інформаційними потоками. Багато функцій, що раніше виконувалися урядами, переходять до транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства. Національні та міжнародні неурядові організації мають зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, розробку законів. Вони виконують функції соціального захисту і навіть беруть участь у діяльності комітетів і комісій ООН. Уряди частково втрачають монополію на реалізацію владних повноважень.

Традиційні владні повноваження держави делегуються наднаціональним і внутрішнім структурам у сфері як міжнародних відносин, так і внутрішньої політики. Основними видами наднаціональних структур, що обмежують повноваження і реальні можливості держави, сьогодні є:

- різні органи міжнародного управління та врегулювання, що створені на міждержавному рівні (наприклад, НАТО, ООН, МВФ і Світовий банк);
- транснаціональні корпорації;

- міжнародні громадські, релігійні та злочинні організації (їх об'єднує недержавний і переважно позаекономічний характер об'єднання і цілевизначення);
- глобальні ЗМІ.

Глобальні ЗМІ – єдині наднаціональні структури, які обмежують державу і які не є самостійними учасниками глобальної конкуренції. Вони обмежують вплив будь-якої держави на життя суспільства, оскільки є безпосереднім інструментом формування глобальної, міжнародної громадської думки і «моральних стандартів», нав'язаних державам (зокрема більш слабким). Глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті самі структури (крім міждержавних), але на більш ранньому етапі розвитку (не є повністю міжнародними і не втратили національну ідентифікацію), що обмежують державу «згори».

Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають відігравати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Більш розвинені території набувають певну автономію в обмін на політичну лояльність і згоду щодо перерозподілу їхніх коштів на користь менш розвинених. Менш розвинені території отримують певну самостійність у міжнародних контактах як додатковий інструмент для саморозвитку в обмін на зменшення прямої державної підтримки. Залучаючи для взаємодії з державою зовнішні сили, відповідні елементи суспільства стають провідниками їхніх інтересів. Це абсолютно природний і стихійний процес – свого роду плата за підтримку, яку елементи того чи іншого суспільства надають зовнішнім силам, на які вони опираються в діалозі (або протистоянні) з державними структурами.

Однак цей природний процес створює потенційну загрозу. Оскільки сучасний світ не можна вважати ідеалістичним, то зовнішні сили надають підтримку певним громадським елементам у веденні діалогу з державою

лише в обмін на просування власних інтересів. У більшості випадків ці інтереси не збігаються з інтересами відповідних громад. У результаті громадські структури, які опираються на зовнішні сили, стають «п'ятою колоною» та відстоюють інтереси конкурентів власного суспільства.

Так, розвинені країни використовують глобальні та національні мережі різних недержавних організацій (у т. ч. утворюючих так зване «громадянське суспільство») для нав'язування своїх стандартів менш розвиненим суспільствам. Ці стандарти, що були напрацьовані в інших умовах, є непосильними для зазначених суспільств і доволі часто не відповідають їхнім засадам та підривають культурні й матеріальні основи їхньої конкурентоспроможності й життя. Таким чином, зниження ролі держави в ході глобалізації обмежує вплив суспільства на реалізацію політики і власного розвитку та сприяє нав'язуванню зовнішніх, чужих, а іноді ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

Отже, глобальна влада капіталу передбачає, по-перше, тотальний, що проникає в усі сфери життя людини, ринок. Причому це не ринок вільно конкуруючих атомізованих підприємств, а тотальний ринок як простір боротьби гігантських мереж, центрами яких є ТНК. Все людство – працівники, споживачі, жителі, будучи клієнтами «Макдональдс» чи «поколінням пепсі», стають невідьниками мереж, що конкурують між собою. По-друге, гегемонія капіталу сьогодні – це переважно влада віртуального фіктивного фінансового капіталу, що «існує» в комп'ютерних мережах. У світі утворився віртуальний «чорний ящик», що складається з гігантських (сотні трильйонів доларів) фінансових «бульбашок», надувшись за рахунок як спекуляцій у «першому» світі, так і боргів країн «другого» і «третього» світів. По-третє, глобальна гегемонія капіталу сьогодні передбачає не просто експлуатацію найманих робітників через купівлю-продаж робочої сили, а й цілісне підпорядкування особистості працівника. Творчий потенціал, талант, освіта, життя людини-професіонала присвоюється сучасній корпорації в

«першому» світі; напів-гуманні методи експлуатації, що ізолюють працівників в етнічновідсталих районах, щораз більш поширюються не тільки в «третьому», а й у «другому» світі. По-четверте, загальновідомою є система методів монополізації «першим» світом основних ресурсів розвитку – «know-how», високоякісної робочої сили тощо при поглинанні переважної частини природних ресурсів та експорті брудних технологій, соціального «бруду» в «третій» і «другий» світи. По-п'яте, це глобальне політичне й ідеологічне маніпулювання, інформаційний та культурний тиск.

Розвиток альтерглобалізації в умовах глобальних протиріч потребує концентрованої уваги до таких основних питань:

- створення механізмів управління в інтересах досягнення цілей в галузі глобального розвитку, починаючи з міжнародного рівня і закінчуючи регіональним, національним і місцевим рівнями;
- подолання наростаючих наслідків зміни клімату;
- політична дестабілізація і соціальні хвилювання, викликані збільшенням нерівності в рівні доходів і розподілі багатства;
- забезпечення доступу до недорогого, стійкого і надійного енергопостачання;
- прискорення переходу на екологічно безпечні, поновлювані джерела енергії;
- необхідність розробки альтернативних економічних моделей, при яких економічне зростання не залежить від інтенсивності використання ресурсів, а погіршення стану навколишнього середовища зводиться до мінімуму;
- необхідність захисту і відновлення екосистем;
- проблема бідності в світі, в тому числі проблема бідності всередині багатих країн;
- зміцнення і нарощування глобального партнерства в інтересах сталого розвитку;

- нерівномірний розподіл багатства серед домогосподарств як між країнами, так і всередині країн;
- посилення соціального захисту та охорони навколишнього середовища в країнах, що розвиваються як засобу скорочення нерівності та боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і зміною клімату;
- підвищення ступеня екологічної стійкості, відкритості, безпеки і життєздатності міст і населених пунктів;
- міграція і всі види переміщення населення через кордони у зв'язку зі зміною демографічних, кліматичних та інших факторів;
- заохочення екологічно стійкої індустріалізації;
- скорочення майбутньої продуктивності сільського господарства в зв'язку зі зміною клімату, особливо в Африці;
- недостатнє фінансування систем охорони здоров'я, особливо в країнах, що розвиваються.

Історичний досвід різних країн свідчить про те, що інституційні траєкторії процесу розвитку можуть бути різними. Багато нетрадиційних інституційних механізмів сприяли розвитку, в той час як багато інших, що представляють собою передову практику, виявлялися не зовсім успішними. Коли заходи політики і технічні рішення не дають бажаних результатів, це прийнято пояснювати відсутністю необхідного потенціалу. У таких випадках, як правило, пропонується «вдосконалити» інституційну систему шляхом «трансплантації» інститутів такого типу, який виявився успішним в інших умовах і країнах. Однак ці стратегії знову і знову виявляються нездатними дати бажані результати в країнах, де рівень розвитку або політичні механізми поки що не дозволяють забезпечити ефективне дотримання офіційно встановлених правил. Прямі фактори, як, наприклад, форма, яку приймають ті чи інші інститути, безумовно, мають значення. Проте, ефективність політики залежить від здатності цих інституцій

відповідати своїм цільовим призначенням і виконувати свої функції в тих чи інших умовах. Зокрема, можна виокремити три основних функціональних принципи інститутів, що визначають ефективність політики – прихильність, координація та співпраця.

Неодмінною умовою ефективної політики є наявність певних механізмів, що гарантують прихильність реалізації політики в довгостроковій перспективі. Проблеми в зв'язку з відступом від прийнятих рішень відзначаються всюди в світі. Незважаючи на прийняті зобов'язання щодо забезпечення стійкості податково-бюджетної сфери, особи, які приймають рішення, витрачають непередбачені державні надходження, замість того щоб відкладати їх на майбутнє. Або ж, уклавши угоду про відновлення миру, лідери не виконують взяті зобов'язання з причини відсутності механізму, що забезпечує виконання умов такої угоди. Вирішити ці проблеми можна тільки залишаючись вірним цілям політики, незважаючи на мінливі обставини і стимули.

Ефективна політика, за допомогою правил, стандартів або нормативів, допомагає координувати дії учасників процесу на основі загальних очікувань. Проблеми в плані координації виникають у багатьох контекстах і ситуаціях – від фінансів до промислових кластерів та міського планування. Наприклад, фінансова стабільність залежить від ступеня довіри до фінансової політики. Проблеми координації слід вирішувати шляхом стимулювання бажаних для суспільства дій.

Ефективна політика сприяє співробітництву, обмежуючи можливості для опортуністичної поведінки, часто за допомогою механізмів заохочення чи застосування штрафних санкцій. У певних умовах люди можуть бути схильні поводитися опортуністично, наприклад, ухиляючись від сплати податків, але користуючись при цьому державними послугами, що фінансуються тими, хто платить податки. Згодом така динаміка може призвести до фрагментації суспільства і підірвати основи суспільного

договору. Для вирішення проблем, що перешкоджають співробітництву, необхідно забезпечити виконання прийнятих зобов'язань усіма дійовими особами, в тому числі тими, хто надає державні послуги.

Безумовно, влада розподіляється нерівномірно в будь-якому суспільстві, при цьому асиметрія влади згубна далеко не завжди. Вона, зокрема, може забезпечувати ефективність, наприклад, за рахунок делегування повноважень. Однак, якщо впливові дійові особи побоюються того, що ті чи інші заходи політики, спрямованої на підвищення добробуту населення, можуть послабити їх вплив (в даний час або в майбутньому), вони можуть намагатися блокувати прийняття цих заходів або перешкоджати їх реалізації. Ця тенденція має суттєві негативні наслідки для найбільш вразливих і маргіналізованих груп населення, чийі можливості відстоювати свої інтереси обмежені (рис. 4.2). Асиметрія влади може мати згубні наслідки і ставити під загрозу основні функції інститутів внаслідок виникнення таких проблем, як ізоляція, узурпація і клієнтолізм.

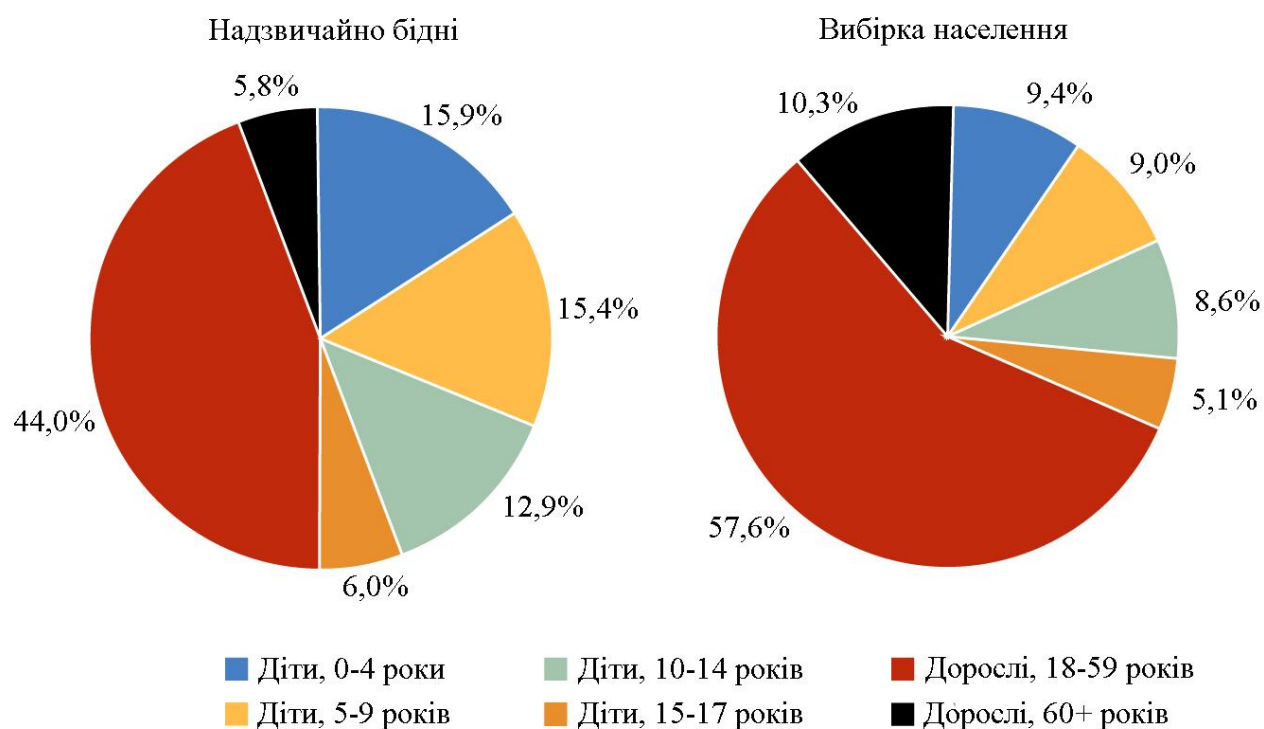

Рис. 4.2. Віковий контур бідності, 2014 р.

Джерело побудовано за: [398].

Глобальні інститути працюють неефективно як індивідуально, так і в рамках груп. Так, глобальні інституції, що лежать в основі міжнародної системи, такі як ООН, МВФ, Світовий банк та Саміт «Великої сімки», в певній мірі є фрагментарними, нерепрезентативними та неефективними, і, як правило, страждають від корозійного занепаду їх легітимності. Вони все більш кволі та недієздатні для протистояння та вирішення глобальних викликів ХХІ ст.

Створення та трансформація глобальних інститутів в альтерглобальні передбачає кілька цілей: по-перше, установи повинні бути представницькими; по-друге, установи мають бути ефективними; по-третє, колективні міжнародні інституції повинні служити ефективною глобальною системою управління. Нарешті, міжнародні інституції повинні надавати можливість національним та міжнародним лідерам формувати коаліції для реформ та дій.

В сучасних умовах важливим є стратегічне керівництво, бачення та лідерство для інституційних реформ та реформ на вищому рівні. Ці фактори можуть створити альтерглобальну систему управління, здатну досягти спрямованості, узгодженості та координації, необхідних для вирішення глобальних викликів. Вкрай необхідним є створення альтерглобальної системи управління, яка б відображала нові економічні та демографічні реалії та ефективно реагувала на нові глобальні виклики ХХ ст., щоб уникнути потенційних криз та забезпечити проєкцію кращого майбутнього.

Серед глобальних трансформаційних змін найважливішими є чотири. По-перше, з'являється новий баланс демографічних та економічних сил. До 2050 р. населення світу зросте ще на 3 млрд. людей і буде становити 9 млрд., більшість із них в країнах, що розвиваються. Більше того, якщо Китай та Індія продовжують стрімке економічне зростання в останні десятиліття, то вони перевершать більшість сучасних індустриальних країн за економічним

розміром. Глобальні інституції повинні відображати зміну демографічного та економічного балансу, зокрема в системі управління.

По-друге, глобальна взаємозалежність суттєво розширилася завдяки стрімкому зростанню торгівлі та капітальних потоків, а також енергетичних ринків, охорони здоров'я, міграції, охорони довкілля та безпеки. Глобальне співробітництво необхідне у всіх цих сферах для ефективного управління основними можливостями та ризиками.

По-третє, зростає зв'язок між глобальними проблемами. Обмежені глобальні інституції, що працюють на спеціальних мандатах, не зможуть подолати ці взаємовідносини. Інституції повинні ефективно працювати між галузевими та тематичними напрямками.

По-четверте, виникли нові та зростаючі глобальні ризики, що потребують термінової уваги, включаючи глобальні фінансові диспропорції, енергетичну незахищеність та глобальне потепління, а також загрози глобальної епідемії.

Легітимність глобальних інститутів ще більше підірвана такими чинниками як: по-перше, бездіяльність, що завдає шкоди багатьом ключовим глобальним проблемам, включаючи патові торгові переговори (Доха раунд, Паризька угода), постійні глобальні фінансові диспропорції, глобальне потепління та смертельні конфлікти. По-друге, в більшості світових інституцій існує патріотизм реформ, незважаючи на неодноразові ініціативи щодо їх реструктуризації. В результаті, глобальна економіка отримала міжнародну систему, що складається з безлічі міжнародних установ, що виконують окремі мандати. Як результат важливим постає альтерглобальне інституційне середовище, що уособлює стратегічне керівництво, бачення та лідерство для інституційних реформ та реформ на вищому рівні, що можуть створити глобальну систему управління, здатну досягти спрямованості, узгодженості та координації, необхідних для протистояння та вирішення глобальних викликів.

Створення законних альтерглобальних інститутів передбачає декілька цілей: по-перше, установи повинні бути представницькими, тобто вони повинні відігравати адекватну роль провідних країн світу. Одночасно вони повинні надавати малим країнам ефективний голос для забезпечення захисту їх інтересів та уникнення їх виходу з системи глобального управління і перетворення на «спойлерів» або «країн-ізгоїв». По-друге, установи повинні бути ефективними, тобто показувати результати у своїх повноважних завданнях, бути чутливими до змін глобальних потреб і діяти прозоро та відповідально. По-третє, міжнародні інституції колективно повинні служити ефективною системою глобального управління, тобто діяти спільно та послідовно через інституційні кордони та субсидарно (припускаючи, що глобальними функціями є лише ті, які дійсно потребують глобальних дій, тобто не можуть бути вирішені на національному або регіональному рівні). По-четверте, ці міжнародні інституції повинні надавати можливість національним та міжнародним лідерам формувати коаліції для дій та реформ, залучаючи ключових гравців, зокрема глав держав, до спільної роботи, спрямованої на вирішення загальних поточних глобальних проблем.

Звичайно, досягнення цих цілей буде нелегким завданням, саме тому альтерглобальні ініціативи реформ міжнародних інституцій є досить складні. Тим не менш, певні поштовхи дають надію на можливі більш значні зміни. Ключовим питанням сьогодні є те, чи відбудеться процес реформування глобального управління, і чи буде він підтримуватись та прискорюватись в міру поетапного і поміркованого прогресу, або ж матиме місце патова ситуація, яку зможе зрушити лише велика глобальна криза. Врешті-решт, криза Другої світової війни – є частковим результатом невдачі глобального врядування після Першої світової війни, що призвело до створення сучасної структури, яка морально застаріла після 60 років існування. Поступове реформування для вирішення нагальних глобальних викликів набагато ефективніше, ніж дії у відповідь на існуючу кризу. Саме тому не лише

амбіційною, але і реалістичною є програма реформ МВФ, Світовому банку, ООН та G7.

Після фінансової кризи у Східній Азії 1998 р. було досягнуто значного прогресу у створенні надійної макрофінансової політики у всьому світі (за винятком серйозного дисбалансу між дефіцитом поточного рахунку США та профіцитами Східної Азії). Як наслідок, потреба у фінансуванні МВФ різко скоротилася на наступні десять років. Проте, порушення на світових фінансових ринках з 2007 р. загострили потребу МВФ в макронагляді, консультаціях у фінансовому секторі та резервній фінансовій спроможності. На жаль, МВФ потерпає від дефіциту легітимності внаслідок застарілого розподілу акцій власності та процесу голосування (надається надто мала допомога швидкозростаючим виникаючим економікам), обмеженого процесу вибору керівництва та нестабільного способу фінансування його операцій.

Певні зрушення відбулись на щорічних зборах МВФ/Світового банку в Сінгапурі в 2006 р. – було досягнуто певний початковий прогрес у перебалансуванні акцій та голосів шляхом надання невеликої надбавки КНР, Республіці Корея, Мексиці та Туреччині. Сьогодні проблема полягає в тому, чи дійсно має місце процес реального перебалансування акцій та голосів. Даний процес повинен включати відновлення так званих «базових голосів» малих економік для забезпечення захисту мінімального порогу акціями та голосами, які може мати кожна невелика країна. Також важливим є зміцнення фінансової бази МВФ та функції його нагляду.

На додаток до цих важливих та невідкладних кроків необхідні і інші заходи для альтерглобального реформування МВФ. Необмежена селекція управлінських кадрів з урахуванням заслуг, посилення уваги до їх мандатів та зменшення кількості керівних місць у виконавчій раді є важливими способами зміцнення ефективності МВФ та підвищення його легітимності, окрім перебалансування акцій та голосів.

Ці реформи означають, що вплив на глобальну економіку деяких країн-членів МВФ, зокрема європейських, дещо знизився. Головне завдання полягає в тому, як переконати ці країни погодитись на дані скорочення. Одним із способів може бути поєднання реформи із значним збільшенням квот МВФ, щоб жодна країна не втрачала абсолютну кількість акцій. Це, в усякому разі, виправдано з огляду на можливі потреби в фінансуванні, якщо виникне нова глобальна фінансова криза. Однак, зважаючи на значну втрату європейського голосу в МВФ, повинна мати місце «велика угода». Суть, якої, полягає в тому, що США відмовляться від права вето у МВФ та Світовому банку в обмін на відмову європейських країн від акцій, голосів і портфельів. По-друге, США могли б відмовитись від прерогативи називати президента Світового банку одночасно із аналогічною відмовою європейських країн щодо МВФ. Паралельні зміни можуть відбутися в регіональних банках розвитку (це означатиме поступки інших країн, включаючи Японію). Нарешті, було б корисно порушити традиційний паралелізм у розподілі частки МВФ та Світового банку, оскільки є вагомі підстави для того, щоб європейські донори (разом з іншими великими країнами-донорами) зберігали більший голос у СБ ніж в МВФ.

Традиційна лідерська роль Світового банку в глобальній допомозі розвитку була зруйнована з багатьох причин. Як і у випадку з МВФ, її легітимність була підірвана застарілим розподілом акцій, голосів і портфельів, а також прерогативою США називати президента. Релевантність Світового банку також загрожувала зниженням попиту на свої кредити країнами, що розвиваються із середнім рівнем доходу, збільшенням конкуренції з боку багатьох нових установ допомоги для бідних країн та зростанням конкуруючих джерел розвитку в сфері знань та консультацій (рис. 4.3). Крім того, очікувано недостатній фокус, глибина і підтверджений вплив розвитку Світового банку широко критикувалися.

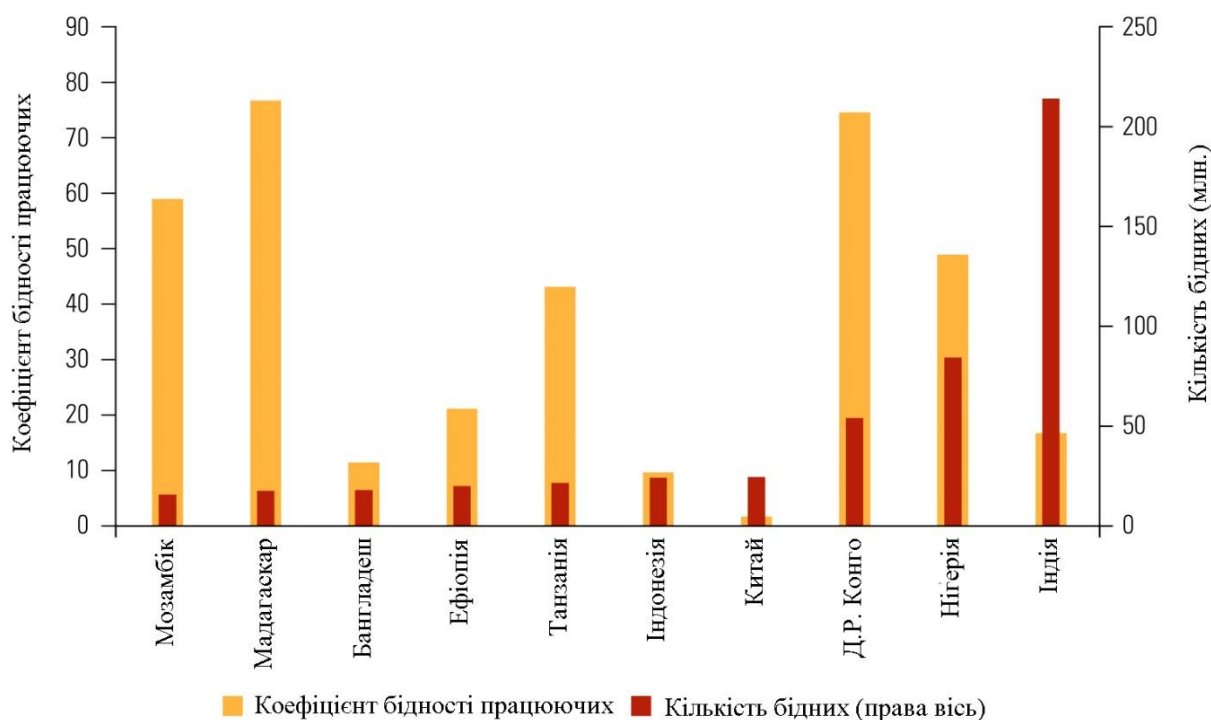

Рис. 4.3. Кількість бідних, топ 10 країн

Джерело побудовано за: [403].

Тим не менш, існує безліч причин, через які Світовий банк повинен продовжувати діяти як фінансист та радник глобального розвитку. Перша і найочевидніша причина полягає в тому, що проблеми розвитку та проблеми глобальних економічних, соціальних та екологічних проблем стають все більш актуальними. По-друге, не існує жодної іншої міжнародної інституції, яка поєднує в собі чіткі особливості Світового банку, що робить його унікальним інструментом для глобальних викликів сучасності. Його універсальне членство, його всеохоплююче та міжгалузеве спрямування, досвід роботи з великою кількістю фінансових інструментів та високий професійний та технічний потенціал на аналітичних та консультативних аренах не має ніякого відношення до будь-якої іншої установи в світовій економіці.

Звісно, Світовий банк повинен ефективно використовувати ці потужності. Для цього потрібні реформи. По-перше, Світовий банк потребує

незалежних та незаангажованих виборів президента. Також повинні отримати більший авторитет і голос реципієнти та нові країни-донори, зберігаючи при цьому провідну роль основних донорів. Цього можна досягти, опираючись на той факт, що МБРР (вікно комерційних позик Світового банку для країн з середнім рівнем доходу) та МАР (пільгові кредити та дотаційний сегмент для бідних країн) вже мають юридично окремі акції, голоси та портфелі. У майбутньому МБРР має слідкувати за широкомасштабними реформами МВФ, тоді як МАР має запровадити систему голосування з подвійною більшістю голосів, яка дає змогу меншим країнам-позичальникам отримати більший голос, одночасно пропонуючи країнам-донорам (особливо європейським країнам) право вето на використання ресурсів МАР.

По-друге, актуальність та ефективність роботи Світового банку можна покращити і іншими способами. Для країн з середніми доходами варто спростити кредитні інструменти, забезпечити легший доступ до субнаціональних урядових установ та надавати позики в національній валюті (щоб уникнути невиправданого валютного ризику для позичальників, яким важко захистити такі ризики). Європейський інвестиційний банк надає відповідну модель для цього підходу. Світовий банк повинен заохочувати донорів спрямувати більшу частину своїх ресурсів через МАР на допомогу бідних країн. Для підтримки світових суспільних благ – ключової ролі, яку Світовий банк має зміцнити – слід організувати новий «Фонд глобальних суспільних благ», для стимулювання фінансування глобальних суспільних благ у всьому світі. Також варто удосконалити рекомендації Світового банку щодо політики, тісніше пов'язавши його дослідницьку та аналітичну роботу з оперативною діяльністю. Крім цього, Світовий банк потребує підвищення операційної ефективності через зосередження на основних напрямках бізнесу; через більш стійке залучення довгострокових та масштабних інтервенцій, замість короткотермінових одноразових дій; а також через більш агресивну

співпрацю з іншими донорами, включаючи нових офіційних донорів, таких як Китай та Індія, та приватних донорів з фондів та громадських організацій.

Якщо реформа міжнародних фінансових інституцій є складним завданням, то реформування ООН є надскладною перспективою. Основні зусилля щодо реформування системи ООН були розпочаті під час підготовки до саміту ООН «Тисячоліття + 5» у 2005 р. Вона включала ініціативи щодо розширення членського складу Ради Безпеки, перетворення недієвої Економічної та Соціальної Ради (ЕКОСОР) в ефективний глобальний економічний і координуючий орган з питань соціальної політики та оптимізація багатьох розділених агенцій ООН. На жаль, жодне з цих важливих цілей не було досягнуто на сьогодні. Більш обмежений порядок денний реформ розвитку, гуманітарної та природоохоронної діяльності ООН був розроблений згодом групою високого рівня. Одна з рекомендацій, що сьогодні реалізується на пілотній основі, це Концепція «Єдиного ООН», яка спрямована на об'єднання різних агентств ООН, що діють у кожній країні, для кращої координації їх діяльності. Група також рекомендувала створити форум лідерів ЕКОСОР, який може слугувати більш широким органом на вищому рівні, ніж «Велика сімка» для консультацій та угод з глобальних економічних та соціальних питань. Проте на сьогодні існує невелика перспектива того, що ті чи інші далекоглядні реформи в ООН, такі як реформа членства в Раді, реформа ЕКОСОР, раціоналізація дублювання мандатів агенцій ООН, можуть подолати політичний опір, який перешкоджає серйозні реформи міжнародного органу.

Окрім реформування міжнародних фінансових установ та системи ООН, існує безліч інших важливих інститутів та напрямків для реформування альтерглобального управління, серед яких СОТ та ВООЗ, а також екологічні та енергетичні галузі. Але жодна інша сфера не настільки зріла для реформ і настільки ж важлива, як Саміт «Великої сімки». Попередні брифінги у Квебеку (2018 р.) і Таорміні (2017 р.) свідчать, що саміт G7

втрачає роль глобального консультативного форуму та керівної групи, особливо з огляду на те, що основна увага до G7 все частіше виникала з питань координації серед членів групи до глобальних економічних та політичних питань, зокрема подолання глобальної бідності (рис. 4.4).

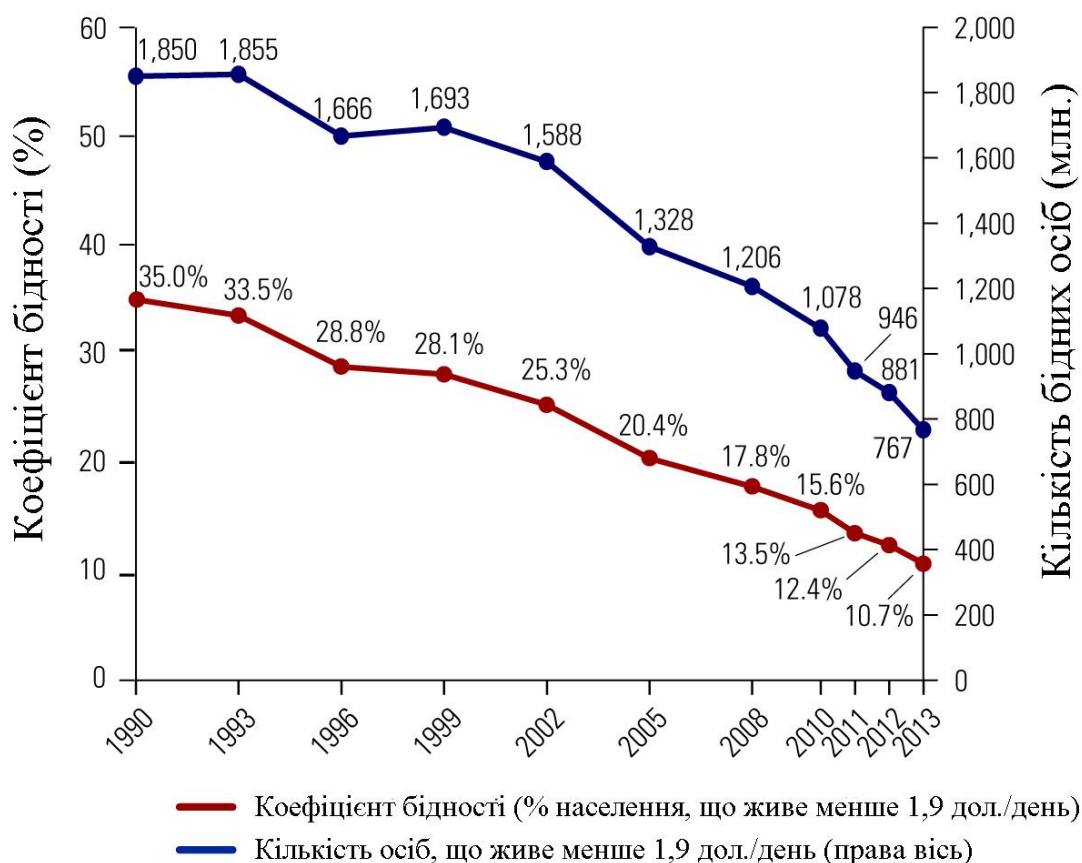

Рис. 4.4. Коефіцієнт бідності та кількість бідних осіб

Зі зміною балансу демографічної та економічної потужності у світі сьогодні стає очевидним те, що G7 не охоплює важливих гравців, які повинні бути за столом переговорів, якщо розглядаються такі питання, як глобальна безпека, фінансові диспропорції, торгові переговори, глобальне середовище, глобальна бідність, заборгованість, допомога, Близький Схід та Африка. Також варто відзначити зростаючу нагальність та взаємозв'язок глобальних викликів та патових реформ провідних міжнародних інститутів. Тому створення ефективного глобального форуму лідерів є ключовим елементом

створення глобальної системи управління, яка з'єднає між собою міжнародні інституції та забезпечує ефективне вирішення взаємопов'язаних проблем, з якими вони зустрічаються. Саме тому, варто розширити членство у «Великій сімці», зібравши в групу країни, міністри фінансів яких складають групу «Великої двадцятки».

У 2007 р. під головуванням Німеччини був проведений так званий «процес оповіщення», згідно з яким обрані глави держав країн, що не належать тоді ще до країн «Великої вісімки», були запрошені на частину самітів «Великої вісімки» – як наслідок мав відбутися формальний «Хейлігендамський процес», згідно з яким п'ять країн-нечленів (Бразилія, Китай, Індія, Мексика та Південна Африка) стали постійно асоційованими з країнами «Великої вісімки». Також слід зауважити, що окремі голови Франції та Росії закликали до розширення членського складу «Великої вісімки». Було також зрозуміло, що більш широкі форуми лідерів можуть ефективно стимулювати інституційні зміни в окремих міжнародних організаціях, як це було у випадку з 20-ма країнами Великої двадцятки міністрів фінансів, що прагнуть реформувати МВФ.

Саме тому, сьогодні існує набагато більший імпульс для розширення членства до «Великої двадцятки», що вимагає лідерства від ключових членів «Групи семи», особливо від США. На жаль, малоімовірними є сподівання, що адміністрація США займеться цим питанням, проте, рано чи пізно реформа G7 стане інтересом США, оскільки вона спрямована на вирішення глобальних проблем через більш широке глобальне партнерство.

Не важливо, чи трансформується G7 в G13 (з Бразилією, РФ, КНР, Індією, Мексикою та Південною Африкою), чи розповсюдиться на G20 (приєднуються Аргентина, Австралія, Індонезія, Республіка Корея, Саудівська Аравія та Туреччина) або чи відбудеться «варіативна геометрія» вершин (включення різних додаткових країн, крім меншої основної групи, з додатковими членами в залежності від предмету розгляду), головний меседж

полягає в необхідності розширення G7, що буде значним поліпшенням в порівнянні з поточною ситуацією. Будь-які інші варіанти – G20 або варіативна геометрія – будучи ідеально кращими, на сьогодні на жаль не є актуальні, а тому єдиним варіантом, який може бути реалізована в найближчому майбутньому є G13.

4.2. Домінантні економічні закономірності альтерглобалізаційних процесів

Сучасні історики нині спростовують ідею, що глобалізація є набуттям останніх десятиліть. Для цього у них є вагомі підстави. Аргументація, що базується на оцінюванні активного зростання міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит і цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст. підтверджує, що в історії глобалізації було дві «хвилі». Головним є той факт, що потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації збережуть власний силовий та економічний потенціал.

Феномен глобалізації ринків є не новим. Протягом кількох останніх сотень років між групами людей (племен, міст, громад)¹⁶ існував регулярний, транскордонний обмін товарів та знань, підтвердженням чого є знаменитий Шовковий шлях, що використовувався торговими караванами в II ст. до н. е. Будучи зв'язковою основою політичних і культурних зв'язків між віддаленими групами, цей маршрут виходив за межі звичайної торгівлі та простого розподілу продуктів. Крім цього, до 1914 р. обмін товарів гармонійно сприяв свободі людей, оскільки подорожі в Європі, як правило, не контролювались (без паспорта, без дозволу на роботу, без імміграційної політики). Перша світова війна припинила вільний рух та відкритість і заохотила країни до протекціоністських заходів. Результати цієї політики

¹⁶ Поняття нації з'явилося порівняно недавно (в кінці XVI ст.) на Заході, але не набуло істотного значення до початку Французької революції (П. Зарка, 2007 р.).

були настільки катастрофічними, що після Другої світової війни союзники вирішили прийняти міжнародний план грошово-кредитної стабільності (Бреттон-Вудська угода, 1944 р.) та угоду про єдину вільну торгівлю (Генеральна угода з тарифів і торгівлі, 1947 р.)¹⁷. Саме це сприяло подальшому прогресивному відродженню прикордонної економіки.

Якщо припустити реалізацію в минулому політики декомпартименталізації¹⁸ ринків, то можна дійти висновку, що це могло б призвести до того, що сьогодні компанії не змогли б так вільно діяти в світовому масштабі. Насправді, починаючи з середини ХХ ст., потік транскордонних вантажних перевезень пришвидшився¹⁹, кількість галузей, що постраждали від міжнародної торгівлі, зростає, а важливість зарубіжних операцій, що здійснюють компанії, стає дедалі вагомішою. В поєднанні з виникненням інформаційного суспільства географічна, стратегічна й операційна свобода учасників є особливо сильною. Більш точний аналіз умов функціонування бізнесу передбачає таку наявність у перспективі. Декомпартименталізація ринків розширює сферу промислових та/або комерційних можливостей, але водночас накладає численні обмеження на компанії, що обмежує їхню самостійність і незалежність [347]. Для того, щоб зрозуміти цей парадокс, передусім потрібно дослідити динаміку, яка живить феномен глобалізації та проаналізувати дуалістичний характер рушійних сил глобалізації.

Дуалістична політико-економічна сфера впливу. Завдяки декомпартименталізації ринків глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій²⁰). Більш ніж будь-коли це підтверджує, що світ потрібно аналізувати системно, щоб виявити складну

¹⁷ Деякі автори розглядають два періоди глобалізації (К. О'Рурк, О. Вільямсон, 1999 р.; М. Шуларік, 2006 р.). Перша проходила в період з 1870 до 1913 р.; друга з 1950 р. по сьогодні.

¹⁸ Декомпартименталізація – об'єднання, злиття, гомогенізація.

¹⁹ У 2015 р. 30% валового світового продукту (ВСП-GWP) припадало на міжнародну торгівлю, на відміну від 1950 р., – лише 8%.

²⁰ Неурядові організації – Non-Governmental Organization (NGOs).

взаємодію і взаємозв'язок міжнародних членів спільноти. Цю ідею можна проілюстровати за допомогою теорії хаосу та її ефекту метелика. За твердженням метеоролога Е. Лоренца (1979 р.), помах крил метелика в Бразилії можуть у підсумку спричинити торнадо в Техасі [290]. Ця ідея екстремальної залежності між елементами дає змогу акцентувати на впливі глобалізації на суб'єкти, незалежно від їхнього розміру і географічного розташування. Це означає, що дуже маленька бразильська компанія, що спеціалізується на передових технологіях, може однією значною інновацією створити труднощі мультинаціональній корпорації в Техасі шляхом швидкого рендерингу²¹ її основних продуктів.

Дві сили, що описані вище, доповнюють та живлять одна одну, а їхнє об'єднання формує енергію, яка змінює методи функціонування бізнесу. У Водночас парадокс виникає тоді, коли відбувається зв'язок ідеї свободи (декомпарменталізація ринків) із втратою автономії (односторонньої, двосторонньої або багатосторонньої залежності суб'єктів). З часів Першої світової війни компанії ніколи не мали так багато можливостей на міжнародному рівні, як сьогодні. Часткове або повне усунення торгових бар'єрів сьогодні дає їм змогу мати надзвичайно велике і різноманітне поле діяльності. Поряд з цим розширенням, компанії тяжіють до тенденції бути залежними від гетерогенної групи організацій. Будучи не в змозі все виконати і забезпечити належний рівень виконання на зростаючому ринку, який стає більш конкурентоспроможним, вони закликають до спеціалізації та нарощення кількості партнерств, які обмежують їхню стратегічну та операційну автономію. Таким чином, глобалізація – це основа функціонування і зростання, в якій суперечність та раціональність є адресними. Вступаючи на нові ринки, компанії набувають можливостей, які змушують їх відкриватись специфічним ризикам (передача ноу-хау, обмін

²¹ Рендеринг (rendering) – візуалізація, вимальовування, подання з використанням комп'ютерної графіки.

інформацією, часткова приватизація) і залежати від інших структур (постачальники, посередники, конкуренти).

Амбівалентні рушійні сили. Для того, щоб зрозуміти феномен економічної інтеграції країн, потрібно дослідити сили, що зумовили її виникнення та розвиток. З цією метою аналіз можна зосередити на дослідженнях Дж. Їппа (1989 р., 2003 р.), який виокремив чотири групи елементів (пов'язаних з урядами, ринками, конкурентами та вартістю) для оцінювання умов функціонування світової економіки [412]. Якщо референційні рамки, запропоновані Дж. Їппом не можна ігнорувати, то їх можна доповнити п'ятою групою сил, що пов'язана з часом. Це пояснюється відмінностями між факторами, що уможливають інтернаціоналізацію компаній, а також між факторами, що забезпечують її обов'язковість (табл. 4.1). Насправді прихильність на міжнародному рівні не завжди вибір; іноді це необхідність, що має дуальний характер для вищезгаданих активних сил.

Таблиця 4.1

Амбівалентний характер рушійних сил

Рушійна сила	Сприяння міжнародній діяльності	Нав'язані міжнародні дії
Пов'язана з державною владою	Роздержавлення держкомпаній	Державні компанії використовуються для демонстрації технології
Пов'язана з ринком	Відносна стандартизація потреб щодо деяких товарів і послуг	Глобальні вимоги, що пред'являються деякими основними клієнтами
Пов'язана з конкуренцією	Впорядковані контракти з кращими субпідрядниками для посилення конкурентних переваг	Інсталяція за кордоном на випередження розвитку конкурентів
Пов'язана з витратами	Скорочення транспортних і комунікаційних витрат	Зростання значення постійних витрат, на відміну від змінних витрат
Пов'язана з часом	Поширення інформації в режимі реального часу	Більш короткий життєвий цикл продукції

Джерело: адаптовано за Дж. Їппом (1989 р., 2003 р.) [412].

● Урядові рушійні сили. Влада сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою різних заходів: реалізації політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, перехід до загальних правил торгівлі, підписання регіональних торговельних угод. Ці рішення знімають обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість для потенційно нового розширення. Після усунення бар'єрів уряди можуть допомогти державним компаніям здійснити експансію деяких країн з політичних або технологічних причин. Зокрема, компанія «Арева»²² є ілюстрацією волі французької адміністрації, адже, хоч ця група капіталізується в доволі широкому діловому полі, її інтернаціоналізація рішуче заохочує державну виконавчу владу [260].

● Ринкові рушійні сили. Вони матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності (в промислово розвинених і нових індустріальних країнах), у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному ставленні покупців, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Ці фактори пропонують нові умови роботи, які полегшують процес глобалізації виробничої та комерційної діяльності. Крім того, глобальний попит деяких клієнтських компаній іноді змушує постачальників розпочати почати спеціалізацію з огляду на конкретні країни. Зокрема, коли Пежо²³ позитивно зарекомендував себе в м. Ухані²⁴, то Китай став важливим бізнес-інтересом

²²«AREVA S.A.» – французька компанія, що займається розробкою та виробництвом устаткування для атомної енергетики та виробництвом електроенергії з альтернативних джерел. Єдина компанія, що представлена в усіх видах діяльності, пов'язаної з виробництвом ядерної енергії. Штаб-квартира компанії розташована в Курбева (Париж).

²³«Peugeot» або «Peugeot SA» («Пежо») – це найбільша приватна французька автомобільна компанія, що спеціалізується на випуску легкових, спортивних і гоночних автомобілів, а також спеціальних автомобілів, мотоциклів та велосипедів, двигунів. У 1974 р. об'єднується з «Peugeot-Citroën» («Пежо-Сітроен») в єдиний концерн. Штаб-квартира розташована в Парижі.

²⁴Ухань – одне з найбільших міст Китаю. Порт. Розташоване у центральному сході країни. Столиця провінції – Хубей (місце злиття річок Янцзи та Хань). У 1957 р. населення становило 2 млн. 146 тис. осіб. Протягом 50 років воно зросло більш ніж на 7 млн. і на серпень 2007 р. досягло 9 млн. 700 тис.

для «Валео»²⁵ – основного виробника обладнання для автомобілів «Пежо». Питання про налагодження ніколи реально не ставилось, а інтернаціоналізація в цьому разі була необхідною для утримання основного клієнта [303].

• Конкурентні рушійні сили. Для того, щоб бути конкурентоздатними, компанії щораз частіше змушені переорієнтуватись на свою основну діяльність. Для цього вони змушені проводити аутсорсинг великої кількості операцій і укладати контракти з кращими підрядниками незалежно від їхньої національності та географічного розташування. Таким чином, глобалізація дає можливість здійснити інкорпорацію сильних комплементарних навичок для створення чи зміцнення конкурентних переваг. Симетрично економічна інтеграція країн забезпечує всесвітній вимір конкурентоспроможності. Компанії зобов'язані діяти на глобальному рівні для випередження прямих конкурентів, використовуючи нову географічну зону як платформу для зростання. В автомобільній промисловості конкурентна гра ілюструє необхідність бути присутнім на кількох континентах. Ця присутність дає змогу, крім іншого, випереджати стратегічно-імплантаційні переміщення, зроблені конкуруючими фірмами [368].

• Витратні рушійні сили. Економія на масштабі, ефективне використання ресурсів, зниження логістичних витрат (контейнеровози, унімодалний транспорт), витратні диференціали між країнами, нерівномірний розподіл ресурсів, грошова нестабільність – це чинники, які щораз є важчим тягарем для здійснення досліджень і розробок, а тому змушують компанії інтернаціоналізуватись і сконцентрувати зусилля на інноваційно-стандартизованому продукті замість декількох продуктів, що були адаптовані до локальних ринків. Водночас зростання розміру фіксованих або частково фіксованих витрат зобов'язує учасників працювати

²⁵«Valeo» («Валео») – французька компанія, виробник і постачальник автомобільних комплектуючих і запасних частин. Штаб-квартира розташована в Парижі. Заснована в 1923 р.

у величезних масштабах та відповідно бути краще пристосованими до кризових ситуацій. Насправді, коли в структурі витрат переважають змінні витрати, компанія може зазнати тимчасових труднощів за зниження закупівель сировини і надходжень. Однак коли змінні витрати значно звужуються, а постійні переважно домінують (автоматизація, комп'ютеризація), то компанія має тільки одне вирішення для мінімізації наслідків кризи – збільшення власних продажів на закордонних ринках, що найменше постраждали від кризи. І в цьому разі інтернаціоналізація виступає не як варіант, а як певне зобов'язання, що розподіляє ризики і забезпечує довговічність компанії [355].

● Часові рушійні сили. Елементи, що роблять час каталізатором глобалізації, мають бути додані до перших чотирьох груп факторів, визначених Дж. Іппом. Скорочення часу на подорож, швидкий розвиток технологій, практично миттєве поширення інформації – це означає, що компанії можуть практично управляти своїми релокалізованими операціями в режимі реального часу. Оскільки відстань більше не асоціюється з часом (Ф. Кернкросс, 1997 р.), обмеження, пов'язані з географічною відстанню, є доволі перспективними [257]. Як підсумок, інтернаціоналізація стає більш керованою (відеоконференцзв'язок, повідомлення електронної пошти). Водночас управління затримками стає стратегічним чинником через скорочення життєвого циклу товарів. Для того, щоб швидко покрити витрати на наукові дослідження і розробки, компанії дуже часто змушені глобалізуватись. Наприклад, автомобільний сектор: у 1950 р. автомобіль був розроблений, щоб бути проданим протягом десяти років. Сьогодні виробник намагається отримати повернення інвестицій приблизно через чотири роки. Як результат, у 2015 р. «PSA Peugeot Citroen»²⁶ отримав перший прибуток за

²⁶Другий за потужністю автовиробник Європи не представлений у США, а тому залежить від ринків, що розвиваються, таких як Китай, Росія, країни Латинської Америки. «PSA» очікує зростання ринку в 2016 р. у Китаї на 5% зниження на 15% у країнах Латинської Америки і 10% – в Росії; в Європі компанія «PSA» очікує зростання на 2%. Однак у компанії можуть виникнути

5 років і вперше з 2010 р. почав виплату дивідендів. Інвестувавши 1,125 млрд. євро на розвиток 407 моделі, керівництво компанії «Пежо» розуміло, що не зможе покрити цю суму лише за рахунок продажу товару на декількох національних ринках. Порівняно в доволі короткотривалій період «Пежо» була змушена діяти на декількох континентах одночасно.

Ці п'ять груп чинників демонструють, що глобалізація ринків не тільки пропонує компаніям деякі варіанти, а й конкретні умови функціонування. Таким чином, компанії намагаються вивчити цей процес, щоб оволодіти основними факторами успіху, розвинути конкурентні переваги і заходи примусу, що обмежує іноді свободу прийняття рішень бізнес-лідерів. Саме в процесі пошуку найбільш ефективної моделі розвитку корпоративного бізнесу та ведення конкурентної боротьби з'являються недоліки глобалізації, до яких можна зарахувати: фрагментацію виробництва, соціальну нерівність, зниження конкурентоспроможності та деградацію довкілля.

Отже, перевизначаючи сфери діяльності і методи управління компаній, ці стратегічно імплантаційні переміщення визначають перспективною ідеєю управлінської автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабах, коли виникає загроза національній і міжнародній конкуренції та задоволенню етноцентричних і геоцентричних очікувань та їхньої перспективи, фірми поступово намагаються бути організованими за комплексними угодами. Цей процес приводить до парадоксу: поступова ліквідація торговельних кордонів країн зумовлює поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Проте в підсумку у населення виникає невдоволення матеріальним становищем, вони зневіряються у можливості настання справедливості, а нездатність політичних інституцій усунути

проблеми через скандал із заниженням даних про шкідливі викиди дизельними автомобілями «Volkswagen», як зазначається у «Financial Times». У Європі 60% продажів «Peugeot» припадає на дизельні автомобілі. За прогнозом «LMC Automotive», частка дизельних машин у продажах в Західній Європі зменшиться з більш ніж 50% на сьогодні до 35% в 2022 р. «PSA» має намір активно розвиватися на Близькому Сході і в Африці, де планує до 2025 р. випускати 1 млн. автомобілів на рік.

зростаючу напруженість посилює їх страх щодо свого майбутнього. Наявність таких проблем актуалізує питання розроблення нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель має охоплювати нові принципи функціонування світової системи на засадах соціального партнерства, соціального захисту, реальних демократичних цінностей та інституті соціальної держави. Окрім того, що така модель розвитку світової економіки повинна вміщати позитивні риси глобалізації, вона також повинна запропонувати вирішення поточних питань.

Отже, можна стверджувати, що глобалізація пропонує компаніям численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зниження витрат на доставку). Ці різні можливості, пов'язані зі спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної й операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, що існують разом з інтеграцією економік, є доволі значними – пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау. Отже, актуалізується питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки, яка матиме позитивні риси, властиві діючій глобальній моделі, та ґрунтуватиметься на засадах соціального партнерства.

Імперативи альтерглобалізації. Нерівність у більшості країн світу, яка щораз зростає, призводить до підвищення політичної та соціальної напруги. Постійне зниження цін на енергоресурси створює труднощі багатьом енерговиробникам. Через нездатність своєчасної диверсифікації економіки підвищується рівень загрози внутрішніх конфліктів у цих країнах. Демографічні проблеми, зокрема, різке збільшення кількості літніх людей, та зростаюча потреба в продуктах харчування та воді можуть призвести до дефіциту ресурсів, а хронічний це відповідно посилить тенденцію до соціальної фрагментації. Економічні показники країн з розвинутою

економікою та економікою, що розвивається, характеризуються доволі слабким глобальним зростанням.

Зростаюче партнерство провідних глобальних гравців пришвидшує реформування світових багатосторонніх інститутів, що стають більш відкритими та ліберальними. Проте відсутність соціальної солідарності в країнах впливає на їхній міжнародний імідж. Деяким країнам для економічного розвитку потрібна міжнародна допомога. Провідні держави світу дисонують, а їх потенціал щодо участі в збройних конфліктах зростає. Проте вони усвідомлюють ступінь економічного та політичного збитку, до чого може призвести їхня участь у глобальному зіткненні. В епоху технологічного розвитку також набагато складніше впливати на економічну взаємозалежність військовим шляхом.

В глобальній економіці серед країн виокремлюють світових лідерів та аутсайдерів. Після завершення «холодної» війни Європа виступала гарантом безпеки. Однак сьогодні, сконцентрувавшись на внутрішніх проблемах, вона не здатна надати ресурси для подолання криз в країнах сусідніх регіонів. Так, країни-лідери Єврозони характеризуються високим рівнем глобальної конкурентоспроможності та мають усі передумови для економічного процвітання. Водночас держави периферії змушені їх постійно наздоганяти. Єдиний ринок ЄС загалом функціонує з великими труднощами.

Становище США в світі визначається спроможністю допомогти іншим країнам у боротьбі зі світовою кризою та типовим уявленням про роль могутньої держави, сформованим після 1945 р. Загалом США мають усі передумови, щоб бути головною державою в глобальній економіці, оскільки забезпечили собі енергетичну незалежність. Проте геополітичні події останнього період вказують на те, що США здебільшого відстоюють політику інтерналізму, поступово ізолюючись від ролі «світового поліцейського» глобальної безпеки. Отже, лідерство США збережеться як результат їхнього традиційного статусу і нових дипломатичних зусиль. Крім

цього, якщо Азійський регіон трансформується за зразком Європи кінця XIX – початку XX ст., то США доведеться бути своєрідним регулятором балансу для забезпечення регіональної стабільності.

Разом із цим, заміна США іншою глобальною силою, а також створення нового міжнародного порядку, є вірогідним сценарієм. Економіки, що розвиваються, намагатимуться з часом зайняти провідні місця серед базових інститутів (ООН, МВФ або Міжнародний банк). Однак сьогодні вони не є конкурентоздатними, а тому така перспектива можлива лише за умов структурних змін у довготривалому періоді. Хоча, наприклад, прибережні міста Китаю продовжують процвітати, соціальна нерівність у країні щораз збільшується, що впливає на авторитет керівної партії. Домінуючі принципи міжнародної довіри активізували в Китаї процес внутрішніх політичних реформ, стимулом до якого є зростаюча роль країни в системі глобальних відносин. Проте невдоволення поширюється серед середнього класу, тому що в країні зростає корупція, що базується на зв'язках бізнесу з впливовими чиновниками. Центральний уряд у Пекіні сьогодні змушений поважати націоналістичні вияви населення. Ймовірність зростання китайського націоналізму та проблематичність збереження ролі США в регіоні стають загрозами глобальної безпеки.

Глобалізація відносно забезпечила світовій економіці розвиток та благополуччя, однак країнам не вистачає безпеки та гармонійної рівності, тому що недоліком глобалізації є зростаюча проблема транснаціональної експансії, уніфікації та торгової лібералізації. Китай, США і країни Європи будуть змушені знайти нові альтернативні аспекти взаємодії, що забезпечить значні позитивні зміни в двосторонніх відносинах, а також сприятиме широкій міжнародній співпраці у боротьбі з глобальними викликами. Наявність окреслених імперативів актуалізує питання нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель розвитку світової економіки має ввібрати позитивні

риси глобалізації, запропонувати вирішення її поточних проблем та заповнити наявні прогалини (рис. 4.5).

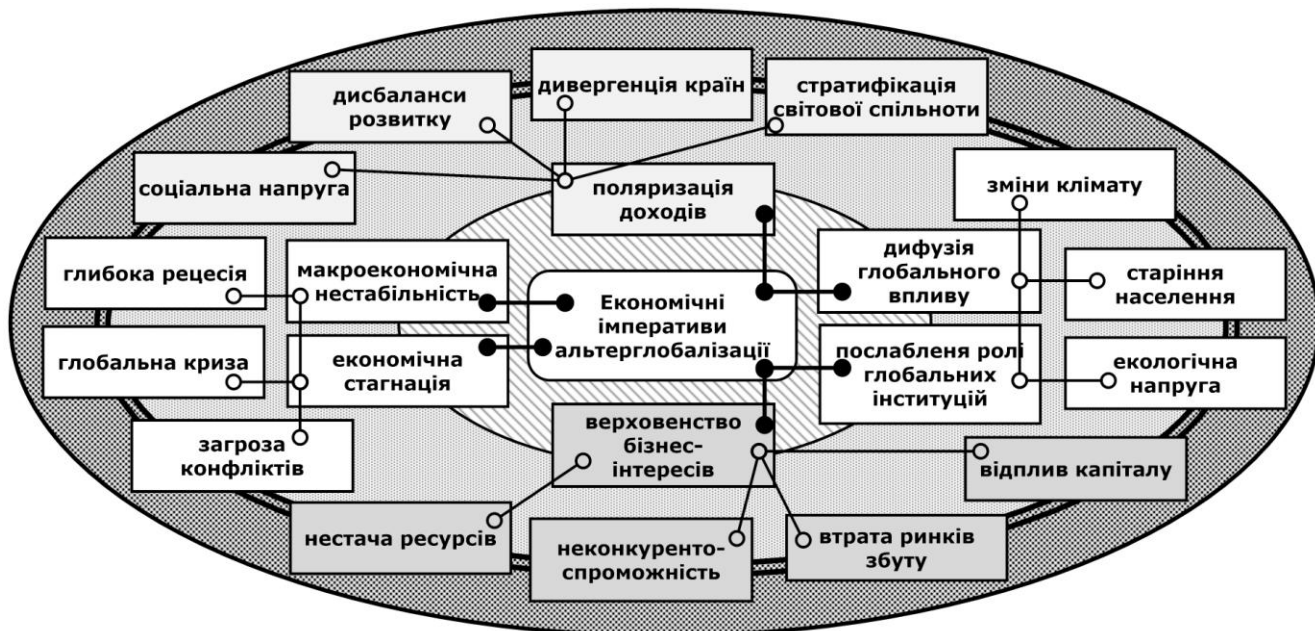

Рис. 4.5. Економічні імперативи альтерглобалізації

Джерело: побудовано автором

Сили інтернаціоналізації безпосередньо залежать від регулюючих правил національних урядів, які передусім чергу визначають напрями для подальшої лібералізації. Варто зауважити, що в провідних країнах ефективність виробництва спостерігається в доволі великих зонах, але після відкриття кордонів вона зникне на користь зарубіжних експортерів, що демонструють нижчий рівень витрат. Саме тому доцільним є підтримка вільного ринку товарів, оскільки капітал є нестабільним за своєю природою і потребує державного контролю, як мінімум за обмінними курсами.

Загалом глобалізація економіки, з одного боку сприяє підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства, а з іншого – негативно впливає на інтереси широких верств населення (зокрема країн, що не входять у «клуб» держав «золотого мільярда»). Нинішня неоліберальна модель глобалізації економіки має певні

негативні моменти, що характеризуються гострими колізіями і конфліктами між різними учасниками світогосподарських та інших міжнародних відносин. Глобалізація не виправдала надій щодо подолання розколу світу на дві протилежні суспільні системи, перетворивши інтернаціоналізацію у глобальний феномен.

Економіка країн стає більш взаємозалежною і уряди продовжують забезпечувати безпеку, приймати закони, регулювати комерційну діяльність та управляти грошовими коштами. Там, де комерційна діяльність здійснюється безперешкодно, силу мають дві і більше юрисдикції і, за визначенням, всі зацікавлені сторони мають дійти згоди щодо правових і нормативних систем, в яких проводяться фінансові операції. Контраст між економічним і політичним аспектами глобалізованого світу зумовлює непередбачуваність. Чим більший розмах набуває комерційна діяльність, тим більше держав має домовитися про зміцнення координації їхніх інститутів і політики.

Сильною стороною альтерглобалізаційної моделі має стати зниження рівня швидкого перенесення економічних збоїв і фінансових криз з одних регіонів світу в інші та надання їм глобального характеру. Особливо це стосується міграції короткострокових спекулятивних капіталів на фінансових ринках. При цьому зміни повинні бути направлені на електронізацію обміну цінними паперами через Інтернет, хоча телекомунікаційна революція досить сприяла зміцненню світового господарства і його прогресу. Інтернет накладає певні кліше на поведінку світових фінансових брокерів та уніфікує їхню поведінку в різних фінансових центрах. У результаті в передкризових умовах їхні дії часто виявляються в одному і тому самому негативному напрямі, спричинюючи «синергетичний» прокризовий ефект.

Суперечливою стороною глобалізаційної моделі є той факт, що процеси глобалізації зменшують економічний суверенітет як атрибут влади національних держав і потенціал економічного регулювання відповідних

національних урядів, що виявляються в зростаючій залежності від «своїх» та іноземних ТНК і їхньому лобі. Сучасні ТНК п'ятого покоління, що відносяться до вищого ешелону такого роду корпорацій, функціонують як автономні суб'єкти, що визначають стратегію і тактику своєї світогосподарської поведінки незалежно від правлячих у своїй країні політичних еліт, які швидше самі залежать від них і прислухаються до них. Цей процес, що суперечить принципам побудови демократичної держави, менш чітко спостерігається в США та інших країнах «золотого мільярда» і, навпаки, більш очевидніший у слабших державах в економічних і військово-політичних відносинах. Інакше кажучи, альтерглобалізація повинна злагодити суперечність між глобалізацією і національним суверенітетом (особливо в галузі економіки) багатьох держав.

Отже, альтерглобалізація найбільш повно проявляється в тому, що намагається гармонізувати ефект економічного розриву, адже дедалі більша частина вироблених в окремих країнах продуктів і послуг створюється на підприємствах або в компаніях, які фізично не належать резидентам відповідних країн. Чим менш самостійними у своїх рішеннях виявляються національні уряди, тим адекватніше будуть вони вести себе якщо до інших країн, так і щодо власних економічних суб'єктів і громадян. Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих. Найхарактернішою ознакою глобалізації є посилення взаємодії і взаємозалежності у сучасному суспільстві, завдяки чому формується, на думку М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі всієї планети.

Альтерглобалізація, істотно посиливши традиційні національні системи державного регулювання економіки, може забезпечити створення міжнародних, а тим більше наднаціональних механізмів регулювання, які заповнювали б прогалини, що виникли в результаті глобалізації. Винятком з

правила певною мірою є лише ЄС, особливо Єврозона (Європейський валютний союз), що представляє не весь простір, на якому продовжує розвиватися інтеграція економік. Крім цього, глобалізація спричинила трансформацію системи міжнародних економічних відносин та зробила її менш передбачуваною, що ставить під сумнів надійність довгострокових прогнозів розвитку світової економіки.

На відміну від альтерглобалізації, глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті самі структури (крім міждержавних), які обмежують державу «згори», але на більш ранньому етапі свого розвитку, коли ще не стали повністю міжнародними і не втратили свого національного «обличчя». Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають відігравати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Перші набувають певної автономії в обмін на політичну лояльність і згоду на перерозподіл їхніх коштів на користь других, а другі отримують деяку самостійність у міжнародних контактах як додатковий інструмент саморозвитку в обмін на відносне зменшення прямої підтримки з боку держави. Таким чином, підвищення ролі держави в ході альтерглобалізації, забезпечить вплив суспільства на політику, що реально здійснюється, і на свій власний розвиток, не сприятиме нав'язуванню цьому суспільству зовнішніх, глибоко чужих, а часто і відверто ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

Варто зауважити, що сьогодні існує суперечність між глобалізацією економіки як об'єктивним процесом з його переважно позитивними ефектами і поточною моделлю глобалізації. Сучасна неоліберальна модель, що реалізована здебільшого в інтересах країн «золотого мільярда», спрямована на отримання максимальної вигоди з пришвидшеного розвитку світової економіки для високорозвинених держав без достатнього врахування

інтересів інших країн. Саме тому в останні роки в багатьох країнах набули широкого поширення рухи антиглобалістів, тобто принципівих противників глобалізації, і альтерглобалістів (тих, хто заперечує не глобалізацію як таку, а антисоціальну спрямованість сучасної неоліберальної моделі глобалізації економіки, та шукає альтернативу цієї моделі у вигляді тієї чи іншої «нової парадигми»). Так, беручи до уваги, результати дослідження, пропонуємо власну «дисциплінарну матрицю» зміни парадигм (див. табл. 4.6), що включає символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову парадигми; метафізичні компоненти, що визначають фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світосприйняття; та цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання.

	ПАРАДИГМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	ПАРАДИГМА АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ
СИМВОЛІЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ, ЩО СКЛАДАЮТЬ ФОРМАЛЬНИЙ АПАРАТ І МОВУ ПАРАДИГМИ	"ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ", "ТУРБУЛЕНТНІСТЬ", "ДИВЕРГЕНЦІЯ", "СТИХІЙНІСТЬ", "АСИМЕТРІЯ", "ОРГАНІЧНІСТЬ", "ЦИКЛІЧНІСТЬ", "ПОЛЯРИЗАЦІЯ"	"ВСЕБІЧНІСТЬ", "ПОСТКОРПОРАТИВНІСТЬ", "ІНТЕГРАЦІЯ", "КОНВЕРГЕНЦІЯ", "РІЗНОМАНІТНІСТЬ", "СИМЕТРІЯ", "СТАБІЛЬНІСТЬ", "СТІЙКІСТЬ"
МЕТАФІЗИЧНІ КОМПОНЕНТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ	БАЗУЄТЬСЯ НА: 1) <i>принципах</i> : інтернаціоналізації; інтенсифікації; інтеграції; уніфікації; відкритості; взаємозалежності; масштабності; 2) <i>теорії</i> сталого розвитку, зовнішньої залежності та неоліберальній теорії; 3) <i>методології</i> вільного ринку та ендогенного зростання; 4) реалізує свій конструктивний потенціал через <u>зростання відкритості економіки,</u> <u>регіоналізацію та розвиток</u> <u>багатонаціонального підприємництва</u>	БАЗУЄТЬСЯ НА: 1) <i>принципах</i> : субсидарності; екологічної стійкості; спільної спадщини; різноманітності; людиноцентризму; рівності; безпеки; застереження; 2) <i>теорії</i> нової демократії та посткорпоративності; 3) методології всеохоплення та антигегемонії; 4) реалізує свій конструктивний потенціал через <u>альтернативні державні структури</u> <u>суспільства, гуманістичні взаємостосунки</u> <u>та неієрархічну взаємодію</u>
ЦІННОСТІ, ЩО ЗАДАЮТЬ ПАНУЮЧІ ІДЕАЛИ І НОРМИ ПОБУДОВИ Й ОБґРУНТУВАННЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ	ЗАКОННІСТЬ. ІНВАРІАНТНІСТЬ. КОРПОРАТИВНІСТЬ. КОНКУРЕНЦІЯ. ЕКСПАНСІЯ.	ГУМАНІЗМ. МУЛЬТИВАРІАТИВНІСТЬ. БАГАТОГРАННІСТЬ. ГАРМОНІЯ. ІНКЛЮЗИВНІСТЬ.

Рис. 4.6. «Дисциплінарна матриця» зміни парадигм
Джерело: узагальнено та побудовано автором.

Загалом альтерглобальна модель повинна зупинити диференціацію світу на країни, що отримують від альтерглобалізації переваги, і ті, що програли в результаті її розвитку. Причому залежно від критеріїв, що застосовуються тими чи іншими дослідниками для поділу на ці дві групи, їхній склад відрізняється. Так чи інакше, але існують труднощі адаптації до викликів глобалізації для країн, що розвиваються, і для країн з перехідною економікою через неготовність національних правових, економічних, адміністративних систем і механізмів та відсутність коштів, якими володіють промислово розвинені країни. Це змушує країни з перехідною економікою і особливо країни, що розвиваються, приймати правила гри, запропоновані сильнішими учасниками світового господарства. Зростаючий розрив у рівні добробуту багатих і бідних країн веде до витіснення останніх на узбіччя світового господарства, збільшення в них безробіття, зубожіння населення (табл. 4.2). Альтерглобалізація зможе вирішити та згладити проблеми, що заважають інтеграції країн у систему світогосподарських зв'язків і задовільному вирішенню ними проблеми бідності та відсталості. Водночас, можна ствердно говорити, що альтерглобалізація економіки знизить розшарування всередині країн, що розвиваються, особливо найбільш бідних. Тенденція до альтерглобалізації міжнародних ринків, приведе до вирішення фундаментальної суперечності, за якої властива цим ринкам нерівність сприяє посиленню нерівності в країнах, що розвиваються.

Таблиця 4.2

Кількість надзвичайно бідних за регіонами

Регіон	1990	1993	1996	1999	2002	2005	2008	2010	2015
Східна Азія та Тихий Океан	965,9	876,8	683,8	669,0	535,1	349,2	288,2	218,2	71,0
Східна Європа, Центральна Азія	18,2	32,2	36,3	37,8	29,3	23,8	15,5	14,2	10,8
Латинська Америка	71,2	68,3	70,7	72,2	70,6	55,6	41,9	38,8	33,6
Близький Схід, Північна Африка	13,7	13,6	12,4			9,2	6,7		
Південна Азія	505,0	541,5	517,0		552,4	508,3	464,7	400,3	256,2
Африка на південь від Сахари	276,1	323,1	346,1	371,3	391,3	381,5	389,1	399,1	388,7
Світ	1850,1	1855,4	1666,3	1692,9	1588,1	1327,5	1205,6	1077,5	766,6

Джерело: побудовано за: [398].

Глобальний розподіл доходів також належить до проблематики науково-технологічної глобалізації. Так, її досягнення прямо або опосередковано використовуються всім людством. Однак передусім вони забезпечують інтереси ТНК та розвинених країн. За деякими розрахунками Дж. Сакса, тільки 15% населення планети забезпечують майже всі світові технологічні інновації. Близько $\frac{1}{2}$ частини людства здатна використовувати наявні технології, тоді як $\frac{1}{3}$ населення світу ізольована від них, не здатна ні створювати власні інновації, ні використовувати зарубіжні технології. У такому стані перебувають найбідніші (за класифікацією ООН) народи світу (їх близько 50), більшість з яких розташована в Африці.

Отже, можна позитивно відповісти на запитання, чи забезпечить альтерглобалізація для країн загрозу чи нові можливості, адже баланс позитивних і негативних наслідків буде постійно змінюватися. Реальність полягає в тому, що альтерглобалізація є об'єктивним і неминучим явищем сьогодення, що можна пригальмувати засобами економічної політики, але не можна зупинити або скасувати, оскільки це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу. Країнам необхідно адекватно реагувати на альтерглобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися шансами, які надає інтернаціоналізація світової економіки. Більш справедливий розподіл вигод від альтерглобалізації послабить загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Більше того, можна позитивно говорити про глобальну конвергенцію доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн повинна розвиватися більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді ж швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії, тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті глобалізації відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а їх поляризація що, в підсумку негативно впливає на всіх учасників. Наявність окреслених проблем

актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої.

4.3. Безпосередні та приховані прояви альтерглобалізації у контексті корпоративної ідентичності та відповідальності

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте глобальні взаємозв'язки вказують на суперечність національних пріоритетів і глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя. Саме тому великі корпорації для кращого розуміння середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків та зниження собівартості одиниці продукції мають забезпечити власну корпоративну ідентичність та суспільну відповідальність перед суспільством.

Глобалізація характеризується подвійною динамікою: декомпаратменталізацією ринків і взаємозалежністю суб'єктів. Ці два симбіозні обґрунтування зумовлюють виникнення складної дуалістичної системи, яка має бути зрозумілою для оцінення реальної свободи, що мають компанії. Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають більш відкритими для зовнішньоекономічної діяльності. Поступово більш розмитими стають тарифні бар'єри²⁷, нетарифні бар'єри²⁸, регуляторні бар'єри²⁹ і культурні бар'єри³⁰. Феномен є більш помітним із мультиплікацією зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зросла зі 100 в 1990 р., до 625 в 2016 р. (419 з яких діючі).

²⁷ Тарифні бар'єри – мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита.

²⁸ Нетарифні бар'єри – стандарти, квоти, ліцензії на імпорт.

²⁹ Регуляторні бар'єри – валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь.

³⁰ Культурні бар'єри – традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання.

Експонентне зростання такого виду договору є результатом чіткої комерційної відкритості країн, що дає можливість менеджерам компаній переглянути сфери експлуатації та спрямувати діяльність на освоєння нових ринків.

Глобальні промислові та географічні сфери діяльності. Глобалізація товарних ринків певний період перебувала на проміжній стадії розвитку. В цей період існували дуже великі відмінності між країнами щодо цін на порівняльні товари, витрати виробництва та податкову політику. В процесі зростання глобалізації ці різні змінні набувають однакового значення в світі. Невідповідність за таких умов можна пояснити лише відмінностями в якості (П. Херст, Д. Томпсон, 1996 р.) [311].

З огляду на це процесу глобалізації властиві такі елементи:

- національні економіки частково контрольовані державою (державні компанії, банки контролюються місцевими органами);
- країни розвивають завуальований протекціонізм (стандарти, субсидії);
- капіталом компанії, володіють інвестори з країни походження;
- деякі споживачі віддають перевагу місцевій продукції (економічний патріотизм, дієтичне споживання);
- різні її вияви регулярно зазнають небезпеки (безробіття, криза).

Сектори економіки характеризуються певним рівнем відкритості ринків, тобто залежно від рівня активності глобалізація поширюється на компанії тією чи іншою мірою. Однак стратегічна свобода компаній є перспективною в міжнародній динаміці будь-якої галузі. Використовуючи інформацію, отриману від Світового банку, ООН і «McKinsey & Company», Д. Фрейзер і Д. Оппенгейм (1997 р.) розробили таблицю, за якою можна оцінити ступінь глобалізації, досягнутий різними галузями промисловості в 1995 р. [288]. Хоча деякі галузі промисловості набули значного розвитку³¹

³¹ З моменту публікації дослідження (1997 р.) «McKinsey & Company» не оновили цю таблицю до актуального стану. Слід зазначити, що підприємства, які розглядалися як такі, що є

дослідження Д. Фрейзер і Д. Оппенгейма дало змогу пояснити необхідний рівень інтернаціоналізації для певних операцій. Так, за результатами дослідження визначено таких чотири групи діяльності: 1) глобалізована; 2) глобально-динамічна; 3) з низьким рівнем глобалізації; 4) неглобальна.

Глобалізована діяльність. Глобальний характер мають фізичні товари (нафта, руда, деревина), виготовлені товари (продукти переробки, алюмінієві та сталеві профілі) й товари та послуги, орієнтовані на масштабний бізнес (авіаційні двигуни, будівельне обладнання, напівпровідники), які в 1995 р. становили 22,83% від валової вартості світового продукту. Компанії, що беруть участь у цій діяльності, фактично володіють створеною операційно-просторовою галуззю. В результаті вони мають дуже великі географічні масштаби і, коли це можливо, вибирають нішову маркетингову стратегію.

Глобально-динамічно діяльність. Загалом досліджувались підприємства, що представляли 15,36% світового виробництва і отримували вигоду від зростаючої глобалізації: 1) трудова кваліфікація або високопродуктивні споживчі товари (комп'ютери, телевізори, автомобілі); 2) брендові, дерегульовані споживчі товари (безалкогольні напої, взуття, предмети розкоші); 3) професійні бізнес-послуги (банківські інвестиційні операції, юридичні послуги, консультаційні послуги). У зв'язку з цим компанії зацікавлені в підготовці до ескалації міжнародної конкуренції. Ця тимчасова фаза, як правило, зобов'язує учасників розіграти внутрішню або зовнішню карту зростання (злиття, поглинання), а також ухвалити міжкорпоративні комерційні угоди (альянси, товариства).

Діяльність з низьким рівнем глобалізації. У 1995 р. виробництво товарів і послуг зазнало впливу процесу глобалізації. Його обсяги становили 50% від світового виробництва. Це, зокрема, виробництво: 1) невідповідних глобальному бренду, значною мірою регульованих споживчих товарів та

відносно слабозалежними від економічної інтеграції країни, сьогодні переживають зростаючу інтернаціоналізацію, наприклад, фінансові послуги, програми вищої освіти, військові операції.

послуг (продукти харчування, приватні індивідуальні фінансові послуги, телевізійні програми); 2) місцевих (небрендових) товарів і послуг (будівельні матеріали, освітні програми, медичне обслуговування). Компанії, залучені до цих видів промисловості, перебували під меншим тиском і не розглядали можливість виходу за кордон. Проте їм також рекомендувалось скористатися можливостями диференціації та зниження витрат, пов'язаних із міжнародними операціями.

Неглобальна діяльність. Державні послуги (державне управління, національна оборона, правосуддя) становили 11,81% від світового виробництва в 1995 р. і були закриті для глобалізації ринку. Згідно з теорією, глобалізація здійснює лише незначний вплив на методи функціонування суб'єктів, залучених до діяльності. Учасники поводяться відповідно до логіки і принципів, що відповідають місцевим умовам. Проте їхня глобалізація має бути перспективною доти, допоки в країні вступить у дію регіональна торгова угода, що передбачатиме значну економічну інтеграцію. Приклад Європейського Союзу демонструє, що наднаціональний вплив і нормативні акти мають різні ідентифікаційні результати для різних держав-членів.

Дослідження Д. Фрейзер і Д. Оппенгейма підтвердило, що феномен появи ринку розвивається послідовно. Декілька десятиліть потрібно було для появи високого рівня економічної інтеграції в більшості галузей промисловості. На думку Л. Брайана і Д. Фрейзера (1999 р.) [288], частка світового виробництва, що зумовлено високим рівнем глобалізації, мала зрости з 22,83% у 1995 році до більш ніж 80% в 2027 р. Хоча таке оцінювання є доволі відносним³², оскільки компанії з галузей, що практично глобально незадіяні (пакування харчових продуктів, побутові послуги,

³² З моменту публікації цієї праці відбулися численні події в ході розвитку глобалізації: тимчасовий всесвітній торговий «розворот» після 11 вересня 2001 р., блокування переговорів у рамках СОТ (Доха-раунд), стурбованість, зумовлена зростанням перспектив щодо повернення до більш традиційних продуктів.

операції з нерухомістю), мали б в перспективі відреагувати щодо конкуренції, що вийшла за межі державних кордонів. Крім цього, стратегічна свобода компаній знизилась, оскільки вони були змушені підготуватись до конфронтаційних ринків, що розвиваються за відомих комерційних обмежень.

Неочікуване перевизначення національних кордонів. Протягом декількох десятиліть глобалізація ринків істотно вплинула на країни тріади (США, країни Західної Європи, Японія). Коло розширилось прогресивною інтеграцією трьох додаткових категорій суб'єктів: 1) нові індустріальні країни (Ізраїль, Сінгапур, Тайвань); 2) ринки, що швидко виникають³³ (Бразилія, Китай, Індія); 3) колишні країни-члени РЕВ (Рада економічної взаємодопомоги, анульована в 1991 р.) (Угорщина, Польща, Чехія). Хоча явище глобалізації впливає на більшість країн, поняття національних торговельних кордонів, як і раніше, є актуальним. Це поняття перебуває під постійним тиском суперечливої діалектики та набуває нового виміру, що має бути ідентифікованим.

У ході ліквідації традиційних тарифних і нетарифних бар'єрів регіональні торгові угоди виходять за межі політичних кордонів країн. Як не парадоксально, але декомпаратменталізація ринків зумовлює прихід певних відмінних культурних ідентичностей. Індивіди розвивають певні власні традиції та заявляють про своє право на ідентичні характеристики через страх гібридизації й втрати власної ідентичності. Таким чином, відродження культурних кордонів посилюється економічною інтеграцією країн. О. Моні і Ж.-Ф. Бая (2001 р.) вважали, що інтернаціоналізація торгівлі посилює цінності корінних народів. П. Гешір і Б. Мейер (1999 р.) стверджували, що глобалізація провокує виробництво культурних відмінностей [343]. Перевизначення кордонів, таким чином, має бути засноване на відмові від

³³ Термін «ринки, що швидко виникають» є англійським аналогом поняття «rapidly emerging markets».

синкретизму³⁴ і культурної інтеграції, тобто виникає феномен альтерглобалізації, що характеризується позитивними ознаками, котрі властиві глобалізації та дають змогу вирішити її поточні (соціальні, культурні) проблеми. Такий престиж походження в Європі характеризується відродженням місцевої мови, традиційних рецептів і народних танців. Альтерглобальний парадокс є додатковим викликом для політики розвитку компанії.

Загалом географічна близькість є перспективною і актуальною як поняття культурної близькості та альтерглобалізації. В епоху інформаційного суспільства у компанії як постійно виникають проблеми щодо поведінкових та емоційних розбіжностей. Релокація колл-центрів у країни, що розвиваються, ілюструє цей феномен. Якщо відстань не створює проблем щодо управління (спільне програмне забезпечення, багатоканальний інтернет-доступ), то вона залишається джерелом міжособистісних перешкод у роботі з клієнтами. Для операцій, що потребують знання бізнес-контексту і відповідності щодо певних цінностей (розуміння споживчих очікувань, встановлення відповідної якості), зворотня релокація діяльності провайдерів послуг у країну походження³⁵ свідчить про потребу спільних та зрозумілих ідентичних рекомендацій.

Ці рефлексивні елементи щодо еволюції промислових і географічних меж торгових компаній на міжнародному рівні супроводжують необхідну альтернативну адаптацію управлінських обґрунтувань. З огляду на це, варто оцінити виклики наднаціональної інтеграції економік.

Підвищена стратегічна та операційна залежність. Глобалізація супроводжується новими правилами функціонування, які іноді суперечать одні одним. Вона пропонує географічно розширене трансакційне поле, що

³⁴ Синкретизм розуміємо як поєднання або злиття, комплексне виявлення чи використання самодостатніх чи навіть несумісних і непорівнюваних явищ, образів мислення та поглядів. Синкретизм є різновидом еклектизму.

³⁵ Під терміном «країна походження» розуміється англ. аналог “home country”.

несподівано спричинює виникнення нових кордонів. Воночас вона іноді нав'язує дії, що потребують значного обсягу ресурсів, які обмежують незалежність суб'єктів. Для розуміння наслідків цих парадоксів потрібно оцінити наведені пояснення через дуалістичне поєднання управлінських міркувань, що сприяють глобалізації, та договірних форм, котрі дають змогу визначити пов'язані з ними специфічні виклики.

Динамічна першопричина дуальності. Паралельні рухи інтеграції ринків та взаємозалежність суб'єктів створюють бізнес-контекст, що характеризується численними парадоксами. До суперечностей, які компанії мають навчитись узгоджувати, можна зарахувати такі:

- розробка стратегічної рефлексії на рівні кількох країн (для більшої синергії³⁶ та рентабельності) й застосування результируючої політики на рівні окремого ринку (для більшої динаміки та кращого розуміння перспектив);
- асоціація принципів стандартизації (отримати користь від економії на масштабі та спростити контроль над операціями) й адаптації (здобути переваги від легітимності для потенційних клієнтів та підвищити роль значення навичок у межах дочірніх компаній);
- необхідність проведення дій, що базуються на глобальних (фінансові потоки, бази даних) і локальних (людські навички, методи маркетингу) ресурсах³⁷.

Ідея «глокалізації» В. Руйгрока і Р. ван Тадлера (1995 р.) [372] ілюструє цей подвійний парадокс. Д. Розенау (2003 р.) [370] зазначав про «віддалену

³⁶ Розуміємо синергію як спільну працю, а закон синергії – як ефект від взаємодії декількох елементів, що перевершує сумарний ефект від кожного з них окремо.

³⁷ Згідно з Е. Боккаром (2005 р.), територіальні основи промислової діяльності дозволяють використання отриманих ресурсів на міжнародному рівні. Ці нові глобальні ресурси потім допомагають зміцнювати операції, що здійснюються на локальному рівні. Такий системний підхід дає змогу пояснити, наприклад, чому внутрішньогрупова торгівля у великих американських компаніях досягає піку протягом декількох років.

близькість», яка характеризує те, що він називає «фрагмеграція»³⁸. Цей неологізм посилює оригінальне поєднання локальних сил «фрагментації» і глобальних сил «інтеграції». Однак який би термін не використовувався, ці різні дуальності виражають феномен глобалізації через комплекс мінливих змін (мобільність факторів виробництва, економічна інтеграція країн, посилення взаємозалежної діяльності).

Варто зауважити, що такі зміни розвивалися протягом тривалого проміжку часу. К. О'Рурк і Д. Вільямсон (1999 р.) [351] визначають дві хвилі глобалізації та подають обґрунтування їхнього функціонування. Перша хвиля, що відбулася в період із 1870 р. по 1914 р., ґрунтувалась на мобільності факторів виробництва та міжнародній торгівлі³⁹; друга розпочалась наприкінці Другої світової війни та визначається надринковими силами, сильною організаційною координацією між різними типами суб'єктів (національних держав, міжнародних організацій, підприємств і неурядових організацій). Для розуміння процесу розвитку другої хвилі глобалізації необхідно вивчити її вплив на стратегічний та операційний вибір бізнес-лідерів.

Ретикулярна реакція. Компанії, маючи справу з наднаціональною інтеграцією економік, вдаються до певних маніпуляцій. Одна з них полягає в мультиплікації коопераційних угод з незалежними юридичними особами. Д. Бемфорд і Д. Ернст (2002 р.) [244] зазначили, що більшість великих фірм, схильних до ведення бізнесу на міжнародному рівні, залучено до більш ніж 30 альянсів⁴⁰. Враховуючи ідею певної залежності між компаніями, варто вказати, що ця коопераційна стратегія має різноманітний характер. Проте

³⁸ Фрагмеграція («Fragegregation») (згідно із Д. Розенау) поєднує в високий рівень локалізації, децентралізації та фрагментації, що перебувають в інтерактивному режимі та причинному зв'язку з глобалізацією, централізацією та інтеграцією.

³⁹ Ця фаза ілюструє відому модель Хекшера–Оліна–Самуельсона (Heckscher–Ohlin–Samuelson model (HOS)).

⁴⁰ Д. Ернст (2002 р.) зазначає, що кількість альянсів збільшувалась більш ніж на 20% на рік протягом останніх двох десятиліть.

лише одна типологія (Е. Мілліот, 1999 р.) [346] дає змогу оцінити результуючий рівень стратегічної й операційної свободи. Ця типологія ґрунтується на характеристиках за двома осями. Перша вісь відображає можливі зв'язки між партнерськими сферами діяльності. Існуючий зв'язок є правдоподібний тоді, коли операції, що проводяться колабораційними компаніями, схожі або комплементарні. Друга вісь вказує на зв'язок між ринковими сегментами, орієнтованими на різних учасників. Зв'язок існує тоді, коли компанії зацікавлені в тій самій групі клієнтів. За перетину цих осей допускається п'ять видів співробітництва між компаніями, адаптованими до міжнародних операцій (див. рис.4.7).

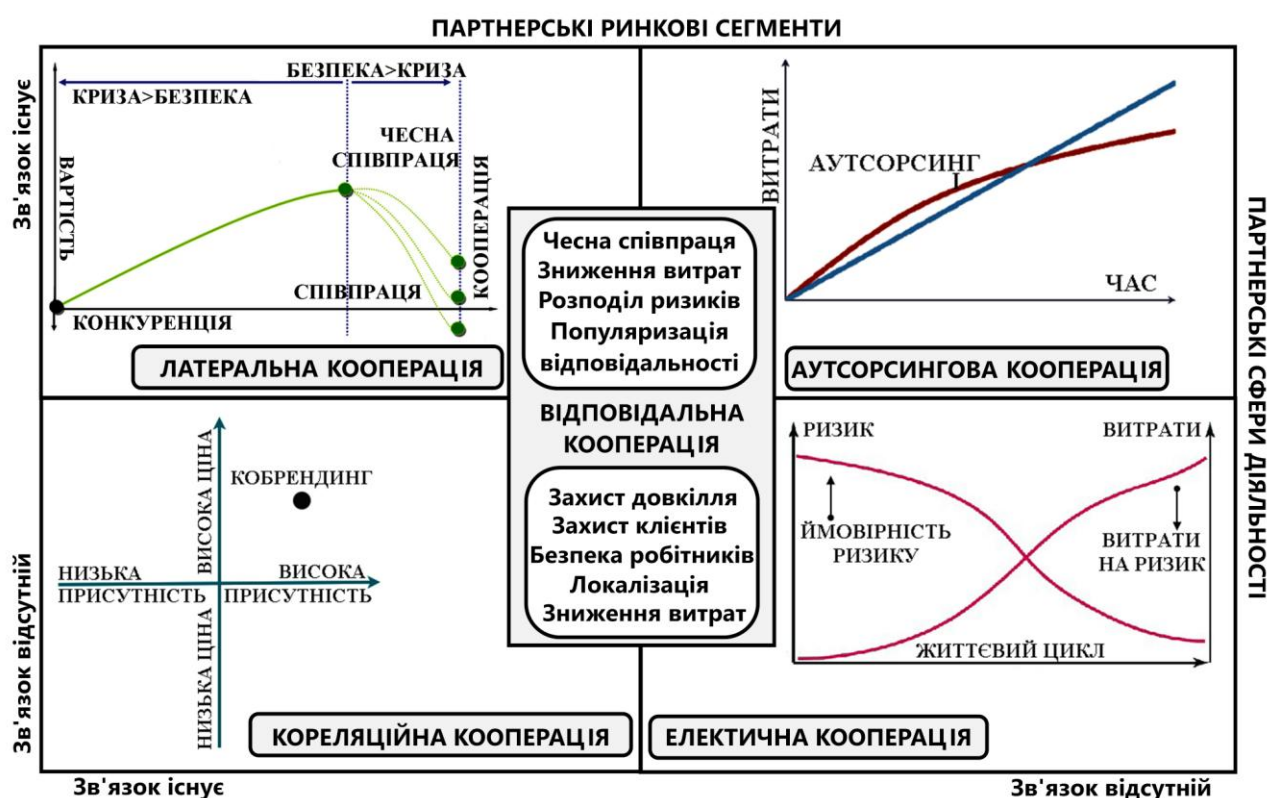

Рис. 4.7. Типологія корпоративної відповідальності

Джерело: побудовано автором.

Латеральна кооперація. У цій позиції матриця підтверджує, що за такої форми зв'язку партнери взаємопов'язані як у сфері діяльності, так і на

ринкових сегментах⁴¹ [254]. Зокрема, це означає, що йдеться про альянси, ухвалені між прямими і непрямими конкурентами. Спільний завод для групи компаній «Toyota» і «PSA Peugeot Citroen» ілюструє цей тип угоди. Ця виробнича одиниця, створена в Чехії і відкрита в 2005 р., протистоїть щораз зростаючому конкурентному тиску в малому міському автомобільному сегменті. Обидва партнери відомі як традиційні прихильники незалежності. Однак їхнє спільне використання промислового заводу цьому суперечить. Так, глобалізація підштовхнула їх до зміни своєї стратегії та погодження із втратою частини операційної автономії. Наприклад, французький конструктор у такому разі має підпорядковуватись правилам виробництва свого японського партнера.

Аутсорсингова⁴² кооперація. Це партнерство поширене в компаніях, які пов'язані сферами діяльності, але орієнтовані на різні ринки. Загалом це дає змогу об'єднатись фірмам, що мають комплементарні компетенції та ресурси на вертикальному рівні. Ілюстрацією цієї кооперації є субконтрактні угоди, підписані між основними групами компаній і їхніми основними постачальниками. Наприклад, компанія «Bell Canada»⁴³ підписала контракт з «Manuvie»⁴⁴ для того, щоб відділ управління мережею повністю провів аутсорсинг за допомогою інтернет-протоколу (IP). Це асиметрична форма кооперації, де один із партнерів на переговорах, як правило, сильніший, ніж інший. Таким чином, стратегічна свобода відносно залежного партнера

⁴¹ Цю форму зв'язку відображає поняття «cooperation» («співпраця конкурентів»), що розробили А. Бранденбургер і Б. Налібуф (1996 р.).

⁴² Аутсорсинг (англ. «Outsourcing» («outer-source-using»)) – «використання зовнішнього джерела і/або ресурсу» – передача організацією на підставі договору певних видів або функцій виробничої підприємницької діяльності іншій компанії, що діє в потрібній сфері. На відміну від послуг і підтримки, що мають разовий, епізодичний або випадковий характер і обмежених початком і кінцем, на аутсорсинг передаються функції щодо професійної підтримки безперервної роботи окремих систем та інфраструктури на основі тривалого контракту (не менше 1 року).

⁴³ Bell Canada (Bell) – канадська телекомунікаційна і медіа-компанія зі штаб-квартирою в Монреалі, Квебек.

⁴⁴ «Manulife» або «Manulife Financial» – канадська страхова компанія і постачальник фінансових послуг із корпоративною штаб-квартирою в Торонто, Онтаріо, Канада.

знижується. Ця компанія є суб'єктом специфікації вимог користувача до ритмічних умов оплати та доставки, що накладаються постачальником чи споживачем.

Кореляційна кооперація. Цей раціональний зв'язок стосується компаній, які спрямовані на один сегмент ринку, але перебувають у різних напрямках ведення бізнесу. Головна мета такої кооперації – удосконалення продуктової селекції, що пропонувалась на перспективу. Так, наприклад, компанія «Philips» на певних ринках продає електричну зубну щітку разом із зубною пастою «Procter&Gamble». Такий кобрендинг⁴⁵ забезпечує більш точну комерційну реакцію на зрілому ринку. Загалом сторони, що укладають угоди, впевнені в стратегічній та операційній автономії завдяки специфічним навичкам і активам учасників. Проте кобрендинг може становити певну загрозу. Так, асоціюючи свої певні образи, один із партнерів може постраждати від промислової чи маркетингової нездатності іншого.

Електрична кооперація. Ця угода є дещо нетиповою, оскільки вона об'єднує компанії, які не мають жодних зв'язків з точки зору діяльності або ринку. Вона часто використовується для забезпечення позитивного перенесення іміджу і/або компетенції між сторонами, що уклали угоду. В такій ситуації партнери настільки доповнюють один одного, що можуть зберігати велику свободу дій. Ця свобода, проте знижується в комбінованих операціях, що здійснюються колективно. Передчасне завершення співпраці може бути досягнуто у разі незгоди. Зокрема, це відбулося між компаніями «Mercedes» і «Swatch» після того, як вони спроектували і побудували смарт-автомобіль. Стратегічні, маркетингові й культурні відмінності підтвердили висновок, що компаніям необхідно відновити свою незалежність. Сьогодні

⁴⁵ Кобрендинг (англ. «Cobranding»; також використовується «co-branding», – «об'єднання брендів») – це розміщення в рекламному полі двох або більше брендів, об'єднаних однією метою, що повідомляють про програми для споживача. Спосіб посилення комунікативного впливу на аудиторію.

тільки «German Daimler Group (Mercedes)» перебуває під контролем компанії, що виробляє невеликі міські автомобілі.

Відповідальна кооперація. Цей завершальний вид кооперації є точкою перетину, відображає поперечну природу і може накладатись поверх чотирьох основних зв'язків. Його відмінною рисою є те, що він альтерглобальний та відстоює такі питання, як захист навколишнього середовища, прав меншин і т. ін. З огляду на це компанія іноді виконуватиме відповідальні дії, працюючи з певними неурядовими організаціями. Цей тип зв'язку знижує незалежність, гарантовану багатонаціональним компаніям. Для того, щоб реалізовувалось партнерство, багатонаціональні компанії мають враховувати певні уточнення, а іноді піддаватись стримуючим специфікам користувачьких вимог. Ілюстрацією цього типу угоди є співпраця між компанією «Pierre and Vacances»⁴⁶ та Всесвітнім фондом дикої природи (WWF⁴⁷). Французький канікулярний оператор прагнув покращити екологічні характеристики і підвищити з 2005 р. обізнаність своїх співробітників і клієнтів щодо екологічних питань. Хоча група була мотивована цим підходом, проте вона мала бути відповідальною і показати себе якнайкраще, щоб отримати підтримку WWF.

Ці різні підходи щодо кооперації, які можуть доповнювати один одного і бути залежними один від одного, є частковою відповіддю на виклики глобалізації (Е. Мілліот, 1998 р.). Зокрема, вони уособлюють новий період

⁴⁶ «Groupe Pierre & Vacances Center Parcs» спеціалізується на туристичних послугах, забезпечуючи відпочинкові та розважальні місця, місця проживання та діяльності готелів під брендами «Pierre & Vacances», «Maeva», «Center Parcs», «Sunparks i Adagio». Штаб-квартира компанії знаходиться у Франції. Основну діяльність компанія здійснює у Франції, але вона також має об'єкти в Бельгії, Маврикію, Нідерландах, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Італії та Іспанії.

⁴⁷ Всесвітній фонд природи (World Wide Fund for Nature; до 1986 р. – World Wildlife Fund, WWF) – міжнародна неурядова організація, що займається збереженням природи, дослідженням та відновленням природного середовища. Це найбільша незалежна природоохоронна організація у світі, що має приблизно 5 млн. працівників та добровольців, функціонуючи в понад 120 країнах. Щорічно WWF здійснює понад 1200 екологічних проєктів, привертаючи увагу мільйонів людей до проблем охорони довкілля для їхнього вирішення. Організація функціонує на добровільних засадах. Приблизно 9% її бюджету – це надходження від приватних пожертв.

глобалізації – альтернативний. Водночас вони дають змогу краще зрозуміти суть навколишнього середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків і необхідності зниження собівартості одиниці продукції. Іноді вони також дають можливість зміцнити конкурентні позиції сторін, які уклали угоди. Однак вони призводять до втрати незалежності та автономії, що може звужувати гнучкість і реактивність створених компаній.

За своєю спрямованістю розвиток може бути різновекторним у межах взаємовпливаючих дуальних опозицій: конструктивний – деструктивний, раціональний – нераціональний, результативний – безрезультатний, прогресивний – регресивний, корисний – шкідливий, стійкий – нестійкий, сталий – несталий, збалансований – незбалансований і т. д. Відповідно корегування вектору суспільного розвитку в умовах глобалізації у позитивістському напрямі потребує: прийняття глобальних стандартів управління розвитком людських ресурсів; проектування нової світогосподарської системи; реформування системи глобальної інституалізації, інтелектуалізації та інформатизації суспільного простору; оптимізації міграційного руху людських ресурсів; удосконалення систем наддержавного і державного управління; оптимізації механізму міжнародного менеджменту та маркетингу; трансформації форм і методів міжнародного торговельно-економічного обміну та співробітництва; поглиблення соціалізації економіки та гуманізації праці тощо .

Сьогодні підвищується необхідність пошуку шляхів нівелювання впливу небезпечних факторів на суспільство, тому що до традиційно визнаного змісту глобальної проблематики, як-от небезпека руйнації планети, зміна природних умов, погіршення екології, забруднення навколишнього природного середовища, незахищеність людини, неможливість передбачення загрозливих явищ тощо, починають додаватися нові глобальні процеси, сформовані минулими та сучасними поколіннями (демографічні, міграційні, культурні, нестача ресурсів, диспропорції

економічного розвитку країн, загроза глобальної війни, тероризм, проблеми розвитку людини, суспільна нерівність, поширення нових хворіб тощо). Але на сьогодні бракує дієвого інструментарію для подолання накопиченої глобальної проблематики. У своєму нинішньому вигляді традиційні світові інститути не здатні вирішити проблеми, які вже постали перед світовою спільнотою. Потрібен більш інтелектуальний альянс (об'єднання) між державними установами, приватними організаціями та суспільством.

На початку XXI ст. глобалізоване суспільство перебуває на межі переходу до нового формату розвитку та змісту традиційних компенсаційних механізмів (моральність, культура, порядність, честь, гідність, обов'язок, патріотизм), відтак їхнє класичне тлумачення стає дискусійним, розмитим, неоднозначним, невиправданим, застарілим та незрозумілим, що потребує раціонального, а не заполітизованого чи фанатичного пояснення і підтвердження у вигляді теоретичної та практичної площини розгляду. Саме тому задля гуманізації, соціалізації, добропорядності, людяності та навіть для продовження існування людини на Землі постає необхідним досягнення позитивного соціально-економічного розвитку за рахунок поліпшення якості життя і досягнення споконвічних прагнень людини функціонувати без шкоди навколишньому світу. Цього можливо досягти за рахунок упровадження концептуальних основ позитивного розвитку людських ресурсів (справедливість, повага, сумлінність) в усі складові системи життєдіяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що початок XXI ст. характеризується власною проблематикою, появою нових умов людської життєдіяльності та зміною характеру суспільних відносин, що зумовлено формуванням єдиного спільного загальносвітового простору у сфері політики, економіки, науки, культури, виробництва тощо, тобто глобалізацією. Сучасні загрози, ризики, проблеми, виклики та тенденції, які ще кілька десятиріч тому були локальними й відмінними у регіонах, перетворилися на глобальні – загальноцивілізаційні. Тому розвиток світової економіки постає цілковито

залежним від глобальних факторів і потребує розробки та втілення оптимізаційних управлінсько-координаційних заходів у ключові елементи позитивного розвитку людських ресурсів (життєзабезпечення, рекреацію, задоволення, накопичення, репродукцію, творчість, передачу досвіду, благодійництво).

Носії інтелектуального багатства – громадяни певної країни, які повинні підкорятися чинному правопорядку й вимогам національної влади. Але якщо такі вимоги або закони стають обтяжливими або взагалі несумісними із творчим розвитком носіїв інтелектуального багатства, останні залишають країну й мігрують туди, де умови для їхньої самореалізації сприятливіші. Значно мобільнішими є самі ідеї, нові технології, ноу-хау й інші компоненти інтелектуального багатства. Це означає, що правила гри та інститути, які істотно сприяли функціонуванню переважно національних індустріальних суспільств, швидко стають неадекватними або несумісними з глобальною інформаційною економікою й економікою знань, що виникають. Таким чином, значуща частина національного багатства, оберігати й збільшувати яке покликана кожна держава, виходить з-під контролю, а державний суверенітет все менше відповідає новим реаліям.

Разом з тим з'явилося чимало проблем, що потребують продуманого й ефективного регулювання, котрі за своєю природою є глобальними та не піддаються вирішенню в рамках окремих держав, як-от:

- тенденція до переродження світової фінансової системи в глобальне казино, де ігри безвідповідальних егоїстичних спекулянтів розгойдують цю систему, призводячи до значних збитків у багатьох країнах;
- можливість безконтрольного перекачування транснаціональними комерційними структурами капіталів із країн з менш сприятливим інвестиційним кліматом в інші регіони, збільшуючи й без того важке

положення перших і сприяючи тим самим поглибленню диспропорцій у світовій економіці;

- масова міграція населення з країн, які потерпають від бідності, етнічних чисток та інших локальних лих, що істотно ускладнює економічну та соціальну ситуацію в порівняно благополучних країнах;
- наростаючий конфлікт між суспільством і природою, що вже породив низку техногенних екологічних загроз у регіональних масштабах і загрожує глобальною екологічною катастрофою;
- потенційна загроза стрімкого розвитку системи телекомунікацій, у тому числі мережі Інтернет, відкриває небачені можливості для глобалізації економічної та інших видів злочинності.

Відтак у боротьбі з деградацією навколишнього середовища, зростаючою міжнародною злочинністю, контрабандою наркотиків і подібними негативними явищами інтереси окремих країн можуть бути захищені тільки колективно.

Проте збереження необмеженого суверенітету національних держав у деяких випадках може спричинювати економічні збитки для багатьох інших країн. Наприклад, національна автономія в експлуатації морських біоресурсів може призвести до їхнього збідніння або навіть повного знищення, зокрема можуть зникнути багато видів промислових риб. Інтереси світового співтовариства вимагають обмеження такого роду автономії на основі загальноновизнаних міжнародних правил.

Усе це закономірно породжує потребу в створенні наддержавних механізмів регулювання. Традиційна «одноповерхова» міжнародна система регулювання, що представляла собою сукупність національних держав, котрі взаємодіяли або суперечили одна одній, відходить у минуле. Відбувається заміна цієї системи на нову багатоярусну глобальну систему регулювання, де взаємодіють національні держави, міжнародні урядові й неурядові організації, транснаціональні корпорації і навіть міжнародні засоби масової

інформації, які стають все більш впливовою політичною силою не тільки в національному, а й у світовому масштабі.

Продовольча криза залишатиметься загрозою життю та існуванню людей у всьому світі); дефіцит води (до 2025 р. число людей, які не мають доступу до безпечної питної води, зросте вдвічі – до 2 млрд осіб); енергетична безпека (попит на енергію зростає, до 2030 р. це може спричинити дефіцит енергоресурсів, геополітичне суперництво за енергоресурси, а також створить ще більші стимули до інвестування в поновлювані джерела енергії); міграція (постійно набирає обертів та створює виклики як всередині країн, так і на глобальному рівні); зростання населення і демографічний зсув (прогнозується збільшення населення до 8 млрд. до 2025 р., що підвищить навантаження на глобальні ресурси та інститути); урбанізація (міське населення збільшиться вдвічі в Азії та на 150 % – в Африці до 2050 р., що породить величезні соціальні нерівності й ризики, як-от: відчутні проблеми зі здоров'ям, недоїдання, безробіття і невисокі доходи, які становитимуть майже постійну загрозу для безпеки мільярдів людей); пандемії та інфекційні захворювання (за прогнозами, будь-яка великомасштабна пандемія грипу може стати потенційною причиною смерті від 2 до 60 млн осіб).

У процесі зростаючої глобалізації та вільного переміщення значних обсягів капіталів через кордони, податкові системи повинні захищати національні фінансові системи від прихованого впливу фінансових ресурсів за кордон. Прихований вплив капіталу відрізняється від легального, базуючись на різній природі цих процесів. Легальний вплив капіталу пов'язується з досягненням економічного ефекту при дотриманні законодавства країни, де цей капітал створюється. На відміну від цього, прихований вплив є наслідком штучних схем та трансакцій з уникнення виконання правових норм шляхом переміщенням капіталу в інше економічне середовище. Якщо легальний вплив капіталу відбувається під впливом

ринкових чинників та пов'язаний з пошуком сприятливого бізнес-середовища або диверсифікацією активів при дотриманні чинного законодавства, то прихований вплив відбувається внаслідок дії неринкових чинників, які пов'язані з прагненням суб'єктів господарювання максимізувати прибутки та оптимізувати ефективність розміщення ресурсів. Податки та витрати, пов'язані з дотриманням окремих регуляторних процедур, зменшують віддачу від інвестицій і терміни їх окупності, тому для мінімізації цих витрат капітали переводяться в законодавче поле, яке дозволяє законно уникнути цих витрат.

Невідкладність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми трансформування структурно-інституційного базису економіки регіонів України на основі наукового обґрунтування стратегічних пріоритетів підвищення конкурентоспроможності та зміцнення економічної безпеки держави та заходів у процесі реалізації регіональної політики зумовлена об'єктивними передумовами посилення впливу глобальних чинників. Недостатня обґрунтованість і раціональність структурних змін, які здійснюються, призвели до істотного відставання розвитку України від інших країн з перехідною економікою, поглиблення диспропорцій між існуючою структурою виробництва та стратегічними цілями національного розвитку. Недосконалість інституційного забезпечення структурної перебудови унеможливорює стратегічне програмування структурних зрушень як невід'ємної компоненти державної структурної політики. Продовжуються процеси структурно-інституційної деформації економіки України, що набуло системних характеристик загрози економічній безпеці держави. В умовах глобалізації посилюється взаємозв'язок і взаємозалежність між структурою економіки, якістю інституціонального базису та конкурентоспроможністю країни, а економічна безпека перетворюється на об'єктивну передумову і генеральну мету соціально-економічного розвитку.

На сьогоднішній день економічна безпека є важливою складовою національної безпеки та конкурентоспроможності країни. Звернімо увагу на те, що для оцінювання й управління як економічною безпекою, так і конкурентоспроможністю, застосовують одні й ті самі функціональні та структурні складові та показники. Але принципова відмінність полягає в тому, що для гарантування безпеки їх значення мають бути мінімально економічно обґрунтованими, а для забезпечення конкурентоспроможності – максимально високими. За такого підходу справедливим є висновок про те, що за високої конкурентоспроможності задовольняється й стан економічної безпеки, а при зниженні рівня конкурентоспроможності стан безпеки погіршується.

За результатами конвергенції наукових трактувань змісту категорії «економічна безпека держави» є підстави визначити такі операційні цілі забезпечення державної політики:

- розвиток інституційної інфраструктури (державної та громадської), гарантування безпеки, зростання національної економіки та вдосконалення її структурних характеристик;
- розвиток зовнішньоекономічної діяльності та зміцнення конкурентних позицій економіки на зовнішніх ринках, покращення місця національної економіки в міжнародному поділі праці, забезпечення економічної та політичної стабільності;
- покращення якості життя населення, системи його соціальної підтримки та захисту, задоволення потреб населення у товарах і послугах;
- підвищення рівня ресурсної незалежності та збільшення обсягів інвестицій в економічну модернізацію на інноваційних засадах;
- збереження навколишнього середовища, природних, матеріальних та духовних цінностей; ощадливе та екологічно орієнтоване використання сировинних і природних ресурсів.

Державна політика повинна використовуватися для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки з урахуванням параметрів економічної безпеки. Без ідеології розвитку та культивування необхідного для цього промислового і науково-технічного потенціалу пріоритетні завдання безпеки, що стосуються наповнення бюджетів, забезпечення зайнятості та соціальної захищеності населення, підвищення якості життя, вирішити неможливо.

Головна мета політики конкурентоспроможності, на відміну від традиційної промислової політики, полягає в створенні сприятливих рамкових умов та інтенсифікації зусиль у тих сферах, де існують «провали» вільного ринку.

По-перше, це ефективна макроекономічна політика, спрямована на зменшення рівня інфляції та збільшення свободи економічних агентів через зниження податків, а також антимонопольна політика.

По-друге, це заходи, що ведуть до більш високої конкурентоспроможності, і їх роль полягає в підтримці та оновленні національних інститутів (законодавство, система суспільних і приватних інституцій, що забезпечують економічне і соціальне життя, прозорість дій уряду тощо).

По-третє, це структурна політика із активізацією високотехнологічних виробництв разом із діями уряду в напрямі посилення всієї економіки (розвиток інфраструктури, захист навколишнього середовища, освіта, наукові дослідження та розробки) .

Глобалізація технологічного розвитку невідворотно призводить до загострення конкуренції між фірмами у глобальному масштабі. Як наслідок, промислові компанії та підприємства різних країн світу змушені орієнтуватись у процесі організації виробництва на кращі технічні рішення, пристосовуючи їх до умов і потреб локальних ринків. Це створює потужні

стимули для торгівлі технологіями і поглиблення міжнародної науково-технічної кооперації на принципах стратегічного партнерства .

Таким чином, недостатньо аналізувати лише видимі відображення конкурентоспроможності (темпи економічного зростання, прибутковість, частки ринку), а необхідно також зосередитися на таких питаннях, як структурні зміни в економіці, у т. ч. її зовнішньої торгівлі, рівень залежності від іноземного капіталу та рівень конкуренції, трансформація національних інститутів і зміни ментальності суспільства. Тобто необхідно реалізовувати заходи, спрямовані не лише на зміну конкурентної позиції країни (статична конкурентоспроможність), а також на довгострокову спроможність конкурувати (динамічна конкурентоспроможність).

У цьому контексті необхідно розглянути проблеми взаємозв'язку «нової економіки», структурно-технологічних зрушень та конкурентоспроможності країни, її економічної безпеки. Сьогодні розрізняють дві найбільш розповсюджені концепції «нової економіки»: широку та вузьку. У першому випадку йдеться про глобальний світовий процес, який відбувається на чотирьох рівнях, які виокремлено аторами публікації для аналізу систем суспільного порядку України та Заходу: духовному, соціокультурному, соціально-економічному та техніко-економічному. Вузькій концепції притаманний технократичний підхід та зосередження уваги на технічних та організаційно-фінансових аспектах нової економіки. Обидва підходи мають право на існування, проте зрозуміти та оцінити всю глибину трансформацій і нову економіку при вузькому техніко-економічному підході проблематично. Цей підхід важливий для аналізу практичних сторін нової економіки з метою їх прагматичного використання в господарській діяльності (тактичний підхід). У стратегічному плані доцільно спиратися на широку концепцію, яка більш комплексно розглядає нову економіку.

Згідно з вузькою концепцією нова економіка спирається на науково-технічний прогрес (НТП) та світовий фінансовий капітал (сконцентрований у західних країнах). Основу такої економіки складають нові високотехнологічні інформаційні галузі та сектори як носії НТП. Традиційні галузі поступово перетворюються на нові інформаційні технології і «виносяться» із західного центру світової економіки на її периферію в країни, що розвиваються, або в «нові індустріальні країни». Вузкий технократичний підхід вказує на вплив техніки й технологій на економічне зростання.

Геополітичні аспекти посідають чільне місце серед глобальних ризиків. Глобальні ризики вже не один рік залишаються значним фактором суспільного розвитку через їх вплив на економічну динаміку, у т. ч. фінансові кризи. Мається на увазі високе структурне безробіття і неповна зайнятість, також до цього додається глибока соціальна нестабільність. Глобальні ризики потенційно впливають на суспільство та вимагають захисту соціально-економічної сфери на перспективу.

Альтерглобальні імперативи класифікуємо за такими ознаками: природою походження (генетично зумовлені, сформовані середовищем, штучні); середовищем розгортання (природні, біологічні, технічні, економічні, соціальні, управлінські); реальністю (реальні об'єктивні та суб'єктивні проблеми, віртуальні, псевдопроблеми); сподіваннями (очікувані та неочікувані); загрозами (безпечні, небезпечні та катастрофічні); можливістю подолання (вирішувані та невирішувні); терміном наявності або впливу (тимчасові, поточні, короткострокові, середньострокові, довгострокові, стратегічні, постійні); швидкістю настання або розгортання (повільні, швидкі та раптові); терміном виникнення (споконвічні, минулі, сучасні, майбутні); корисністю для суб'єкта (корисні, нейтральні та шкідливі); наслідками або результатами (позитивні, безнаслідкові (або безрезультатні) та негативні); сферою діяльності (продовольчі, сировинні, енергетичні).

До наявних альтерглобальних імперативів насамперед необхідно віднести: обмеженість знань про світобудову, витоки цивілізації, призначення і роль людини; відсутність дієвих механізмів прогресивного розвитку людства; неможливість запобігання дисбалансам у демографічних, економічних, соціальних і управлінських процесах, які призводять до конфліктів і війн; негативний техногенний вплив на середовище системи людської життєдіяльності; нестача ресурсів; необхідність опанування і задіяння нових технологій.

Глобальна проблематика суспільного розвитку породжує формування глобальних викликів – стратегічних орієнтирів, яких, з одного боку, вимушено, а з іншого – за власним бажанням хоче досягти та отримати людство; це – вимоги, сигнали, заклики та спонукання щодо здійснення певних заходів у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання у загальносвітових масштабах, що зумовлюють трансформаційні зміни. Виклики зумовлюються, головним чином, двома причинами. По-перше, це невирішеність, загострення та збільшення кількості поточних проблем і загроз у суспільстві, що ускладнює якість людської життєдіяльності. По-друге, це прагнення людей поліпшити власний побут, продовжити свій рід та забезпечити гідне майбутнє нащадкам. Тобто люди, з одного боку, вимушено, а з іншого – за власним бажанням визначають стратегічні орієнтири, яких хочуть досягти та яку вигоду отримати.

Висновки до розділу 4

Проведений аналіз альтерглобальних детермінант парадигми економічного розвитку дав змогу зробити такі висновки.

1. Глобалізація забезпечила позитивні результати, пов'язані з інтеграцією, взаємодією, співробітництвом, але спричинила також безліч проблем. До них належать такі: зростання розриву між полюсами багатства

та бідності, висока соціальна ціна інтеграції країн, що розвиваються, у глобальний економічний простір, криза робочих місць і масові звільнення у розвинених країнах, катастрофічне забруднення навколишнього середовища, негативні наслідки розвитку науки і техніки, міжнародний тероризм, витіснення локальних культур, екологічна деградація, криза демократії. Саме на вирішення цих, створених або загострених глобалізацією проблем, спрямовані зусилля альтерглобального руху. Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої. Ця модель розвитку світової економіки має увібрати всі позитивні риси, що характерні для глобалізації, та запропонувати вирішення її поточних проблем та заповнення прогалін. Альтерглобальна модель має стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціального захисту відповідно до реальних демократичних цінностей та принципів основ інституту соціальної держави. Саме тому процес альтерглобалізації спрямований на захист ідентичності, реалізацію моделі конвергенції, відносини з опонентом і застосування моделі альтернативного суспільства.

2. До критичних імперативів розвитку глобалізації варто зарахувати соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростання загрози впливу на культуру (як і глобалізація економіки та торгівлі, культура імпортується й експортується). Як наслідок, сучасний світ дуже чітко розділений на кілька політико-економічних і «культурних» блоків, і цей поділ продовжує посилюватися. Наявність окреслених проблем актуалізує питання створення нової моделі розвитку

світової економіки, яка має бути альтернативною, глобальною та забезпечити економічне зростання усім учасникам міжнародних економічних відносин.

3. Альтерглобалізація пропонує учасникам численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зниження витрат на доставку). Ці можливості, пов'язані зі спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної й операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, що існують, разом з інтеграцією економік є глибокими (пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау). Перевизначаючи сфери діяльності та методи управління компаній, цей рух підтверджує перспективність ідеї управлінської автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабах, коли виникає загроза національній і міжнародній конкуренції та задоволенню етноцентричних і геоцентричних очікувань та їх перспективи, фірми поступово намагаються бути організованими в серії комплексних угод. Цей процес окреслює парадоксальний аргумент: поступова ліквідація торговельних кордонів країн зумовлює поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Однак треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях.

4. Альтернативні підходи до економічної політики можуть забезпечити прогрес людського розвитку в усіх його аспектах. Одним з основних завдань, що постали перед альтерглобалізацією, є реконфігурація торгово-виробничої уяви і, зокрема, концептуалізація соціальних змін. Це означає одночасне досягнення цілей економічного розвитку, соціального прогресу та захисту навколишнього середовища. З цієї точки зору, соціальний розвиток буде сприйматись як необхідна умова забезпечення економічного розвитку та охорони навколишнього середовища. Так, досягнення продовольчої безпеки за підтримки політики, спрямованої на впровадження екологічних

сільськогосподарських технологій і зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства дрібного фермерства, одночасно може сприяти зменшенню бідності, нерівності та захисту навколишнього середовища.

5. Основні завдання переходу до розвитку в умовах альтерглобалізації вимагають збалансованого соціально-економічного зростання, яка полягатиме у формуванні міжгалузевої структури виробництва, що має відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей. Важливим є обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапне зменшення обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощування обсягу виробництва продукції, що має завершений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу. Важливу роль відіграє технічне переоснащення виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

Основні результати дослідження опубліковано в : [76; 78; 81; 82; 83; 84; 87; 89; 94; 99; 100; 101].

РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ

5.1. Індексна оцінка альтерглобальних передумов розвитку економіки України

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується економічний розвиток та процвітання України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Альтерглобальна модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Сталий розвиток в умовах альтерглобалізації передбачає такі міжнародні фундаментальні цінності розвитку, як свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Національні цілі альтерглобального розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

Основні завдання переходу до розвитку в умовах альтерглобалізації передбачають збалансоване соціально-економічне зростання, що полягатиме у формуванні міжгалузевої структури виробництва, яка має відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей. Важливим є обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапне зменшення обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощування обсягу виробництва продукції, що має завершений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу. Важливу роль відіграє технічне переоснащення

виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

Економіка поступово перейде на регульоване збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, якісну зміну структури харчування населення, підвищення калорійності продукції. Як підсумок, має відбутись формування раціональної структури виробництва, розподілу й використання енергії, підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива. Загалом у теоретико-методологічному аспекті в національній альтерглобальній парадигмі, ураховуючи багатий міжнародний і національний досвід, необхідно зробити нові акценти, поставивши, з одного боку, у центр розвитку людину та її інтереси в конкретному середовищі життєдіяльності, а з іншого – забезпечити її потужним економічним інструментарієм, адекватним до потреб виробництва і вимог сталого й збалансованого природокористування. З огляду на зазначене передусім слід зосередитися на економічному інструментарії альтерглобалізації, новій т. зв. «зеленій економіці». При цьому слід виходити із загального розуміння сучасної економіки як дієвого інструмента впорядкування взаємовідносин між людиною і природою. Виявляється, що залежно від позицій розгляду цього питання визначаються різні шляхи подолання екологічних проблем. Так, економіка в наведеному контексті в окремі періоди може орієнтувати потоки фінансових ресурсів на вирішення різних пріоритетних цільових завдань. Відповідно до кожного окремого територіального утворення вони можуть суттєво відрізнитися. Однак головним залишається забезпечення гармонійних відносин між екологією людини та простору, в якому вона функціонує.

За останні два роки, Україна має позитивну тенденцію за групою рейтингів економічного розвитку, зокрема відбулося суттєве покращення позицій за рейтингом податкового навантаження. Водночас Україна перебуває серед лідерів за рівнем корупції. Погіршення позицій у рейтингу глобалізації пов'язано з політико-правовим середовищем та його низькою здатністю впливати на глобальні процеси у світі. Ретроспектива рейтингів демонструє тенденцію, в якій Україна займає нішовий власний рівень поміж інших країн протягом тривалого проміжку часу. Іноді вона покращує його, але за кризи втрачає власні позиції (рис. 5.1).

5.1. Позичіонування України у глобальних рейтингах

Джерело: обчислено та побудовано автором.

Криза відкриває можливості для розвитку, але вони залишаються невикористаними і погіршена позиція стає новою нормою. Через певний період цикл повторюється і Україна знову втрачає свої позиції. Така непостійність доволі негативно впливає на економічний розвиток країни та на її міжнародне позиціонування загалом. Рейтинги є дуже важливим чинником формування іміджу України у світі, а також вагомими індикаторами для наших міжнародних партнерів та стратегічних інвесторів.

Індекс глобальної конкурентоспроможності⁴⁸ складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників («Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров'я та початкова освіта», «Вища освіта і професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Розмір ринку», «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інноваційний потенціал»), які об'єднані 3-ма основними групами субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» й «Інновації та фактори вдосконалення». Україна в 2017 р. посіла 79 місце серед 137 країн світу, покращивши свої позиції на два пункти.

Так, Україна погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Тенденція до погіршення цього показника спостерігалася і в минулорічних дослідженнях (позиції знизилась на 17 пунктів). Україна зазнала також втрат за оцінкою інноваційної складової індексу («мінус» 9 пунктів), інфраструктурної («мінус» 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку («мінус» 2 пункти) (рис. 5.2) [177]. Незважаючи на незначні покращення, в цьому році в Україні все ще найнижчі позиції за оцінкою міцності банків (130 місце), за регулюванням фондових бірж (134 місце), за якістю доріг (130 місце), за інфляційними змінами та за здатністю країни утримувати таланти (129 місце), за захистом права власності (128 місце). Негативними факторами для ведення бізнесу в Україні визначено (в порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню

⁴⁸ Індекс глобальної конкурентоспроможності – Global Competitiveness Index.

здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я.

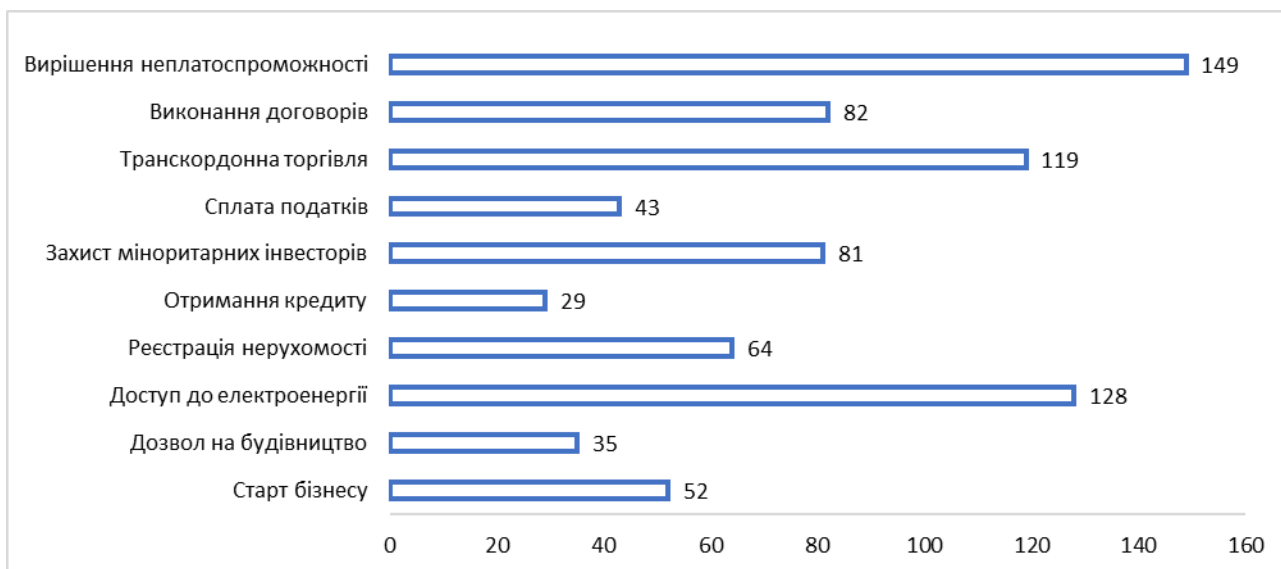
5.2. Індекс глобальної конкурентоспроможності України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором.

За індексом легкості ведення бізнесу⁴⁹, тобто порівнянням простоти підприємницької діяльності між країнами світу, що укладається Світовим банком на основі річних даних, Україна дещо покращила свої позиції, піднявшись у рейтингу. Вищі оцінки в індексі свідчать про краще та простіше регулювання бізнесу, а також сильніший захист прав власності. Метою побудови індексу є забезпечення даними досліджень впливу регуляції бізнесу державою на економічне зростання. Результати досліджень вказують на сильний взаємозв'язок між покращенням правил ведення бізнесу і зростанням економіки. На відміну від подібних досліджень, індекс легкості ведення бізнесу засновується лише на вивченні та квантифікації законів, постанов та правил щодо ведення підприємницької діяльності. Індекс не

⁴⁹ Індексом легкості ведення бізнесу – Ease of Doing Business Index.

враховує загальні умови, такі як інфраструктура, інфляція та злочинність. Аналітики Світового банку зазначають, що поліпшення результату вдалося домогтися за зменшення ставки єдиного соціального внеску, спрощення отримання дозволів на будівництво та поліпшення захисту прав міноритарних акціонерів (рис. 5.3).

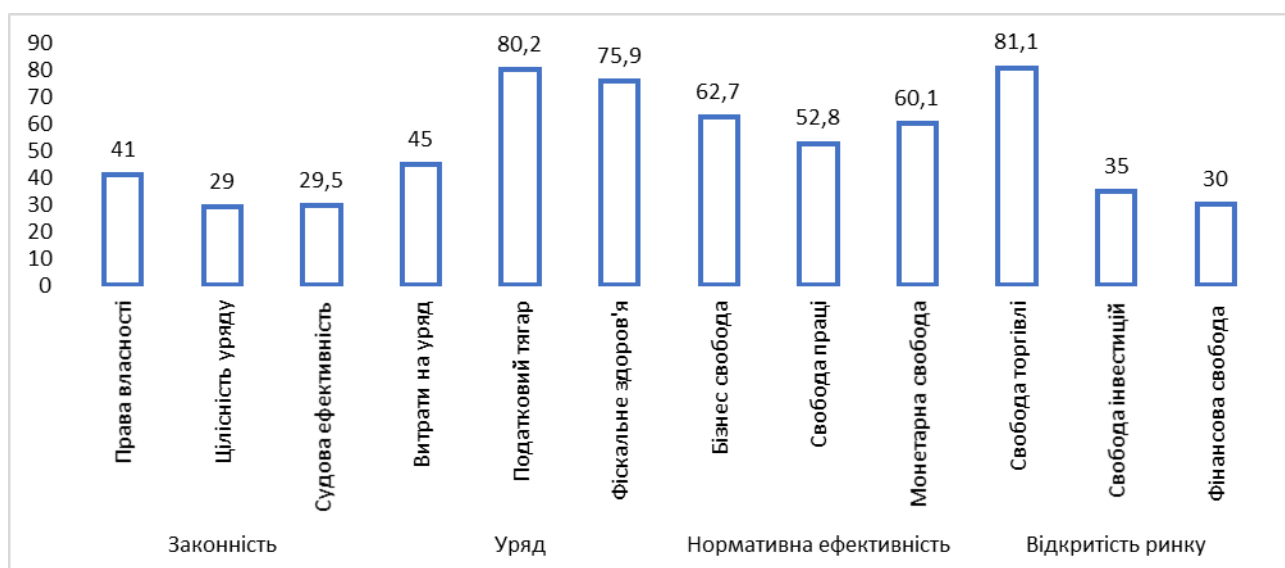
5.3. Індекс легкості ведення бізнесу України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором: [272].

Так, за індикатором «Отримання дозволу на будівництво» Україна піднялася на 105 пунктів – з 140- позиції на 35. Це значно вплинуло на загальний рейтинг держави і є найкращим прогресом України в світі. Цей індикатор є важливим орієнтиром для інвесторів і вказує на збільшення припливу іноземних інвестицій у країну. За підрахунками експертів, один пункт в рейтингу – це можливість додатково залучити в економіку країни близько 600 млн. дол. Інвестицій. Україна в рейтингу економічної свободи⁵⁰ в 2018 р. збільшила свій показник з 48,1 до 51,9 бала зі 100 можливих і піднялася зі 166 на 150 місце серед 180 країн-учасниць, про що свідчать

⁵⁰ Індекс економічної свободи – Index of Economic Freedom.

результати щорічного дослідження американського «The Heritage Foundation». Згідно з даними, Україна за минулий рік вийшла з групи депресивних економік з показником індексу нижче 50 і перейшла в категорію переважно «невільних». У ній вона випередила Сьєрра-Леоне, Узбекистан, Бразилію та Афганістан і наздогнала Камерун, але поки відстає від Малаві, Демократичної Республіки Конго, Гвінеї, Гамбії та Аргентини (рис. 5.4).

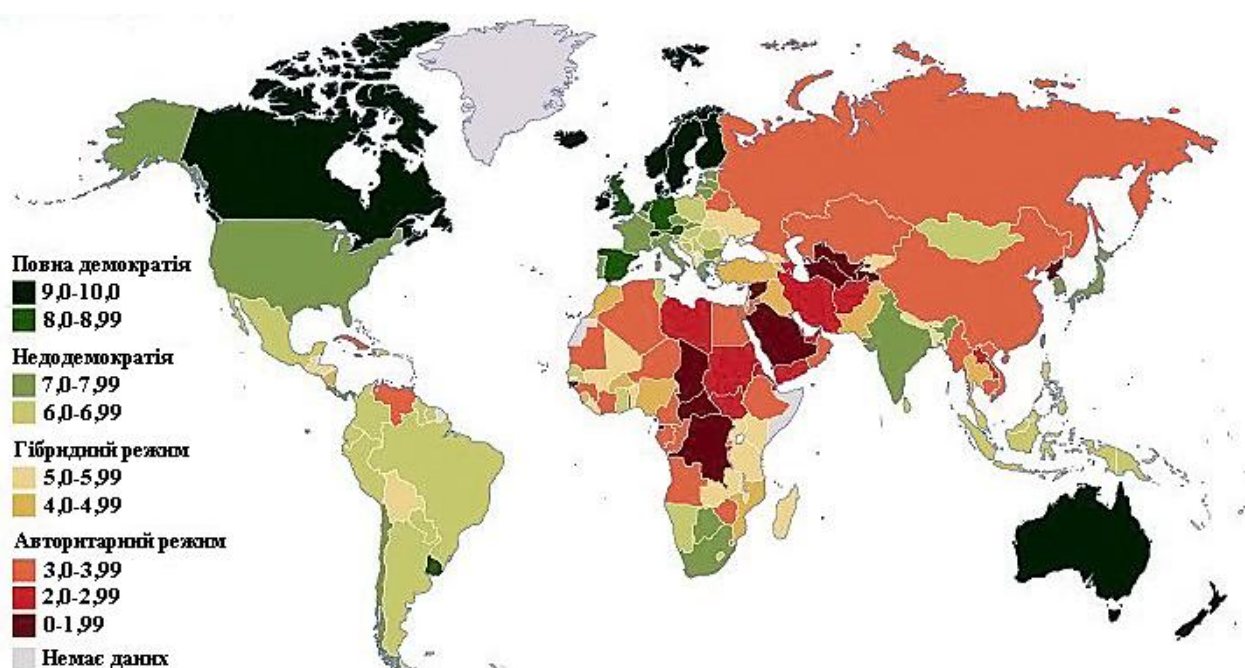

5.4. Індекс економічної свободи України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором: [320].

Україна займає останнє місце серед 44 країн у регіоні Європи, а її загальний бал нижчий від регіональних і світових середніх. Проте Україні вдалося поліпшити 8 з 12 показників економічної свободи, особливо монетарної свободи (з 47,4 до 60,1) і свободи інвестицій (з 25 до 35). Щодо регресу зазначимо, що найбільшим він став за показниками свободи торгівлі (з 85,9 до 81,1), захисту прав власності (з 41,4 до 41) і сумлінності влади (government integrity) (з 29,2 до 29). Однак існують також важливі питання щодо корупції в судових органах, які є одними з найбільш слабких і користуються мінімальною довірою публічних інститутів.

Дослідницька організація «Economist Intelligence Unit (EIU)» у щорічній доповіді оцінила індекс демократії⁵¹ України. Усі 165 країн у рейтингу поділені на чотири категорії – «повні демократії», «недосконалі демократії», «перехідні режими» та «авторитарні режими». При класифікації враховуються певні показники та категорії, такі як вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура (рис. 5.5).

5.5. Мапа індексу демократії, 2017 р.

Джерело: побудовано автором: [268].

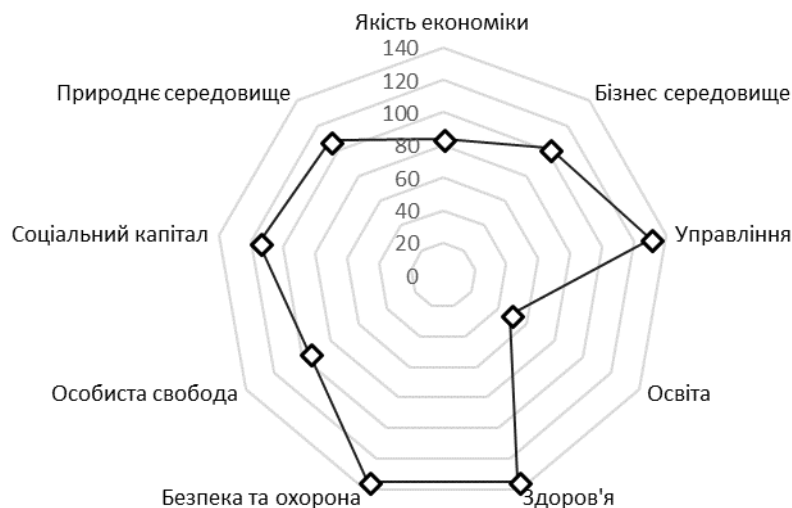
До першої трійки рейтингу увійшли Маврикій, Ісландія та Швеція. Щодо країн-сусідів України зазначимо, що у рейтингу демократії Росія зайняла 135 місце, Польща – 53, Словаччина – 44, Угорщина – 56, Румунія – 64, Молдова – 78, Білорусь – 138. Якщо демократичні цінності стали звичними для західних країн, то в Україні процес демократичної розбудови триває. Про це свідчить факт, що індекс демократії України декілька років

⁵¹ Індекс демократії – Democracy Index.

перебуває у так званій групі «гібридного режиму»⁵², який толерантно перекладають з англійської як «перехідний», або такий, що має лиш ознаки демократичного врядування. Минулий рік для України забезпечив вищі результати за Замбію, Вірменію і Білорусь та нижчі за Гондурас, Молдову і Румунію. В загальному рейтингу Україна посіла 83 місце. Однак не все настільки песимістично. Порівняно з 2014 р., з 92 місця Україна перебазувалася на 83 у загальному заліку серед країн світу, а внутрішній індекс зріс з 5,42 до 5,69 (чим більший показник до 10, тим вищі позиції). На думку дослідницької організації «ЕІУ», основним для майбутнього прогресу України є зіткнення між владними інтересами, які користуються перевагами протягом десятиліть, і реформістськими силами.

Україна втратила 5 сходинок у світовому рейтингу процвітання, опинившись на 112 місці з 149 країн, перебуваючи між Бангладеш і Буркіна-Фасо (111 та 113 місця відповідно). У загальному рейтингу показника процвітання Україна втратила 5 позицій, перейшовши з 107 на 112 порівняно з попереднім роком. Однак з початку існування рейтингу (2006 р.) Україна втратила 17 позицій. Згідно з індексом процвітання, порівняно з 2016 р. позиції України покращилися в трьох категоріях: економіка (з 88 місця до 84), соціальний капітал (характерне найбільше зростання з 135 до 115 місця) та екологія (зі 112 до 108) (рис. 5.6). Найбільш розвиненою категорією в Україні є освіта: за цим критерієм наша держава входить у топ-50, розташувавшись на 48 сходинці. А найвідсталішими категоріями стали охорона здоров'я та безпека: за цими показниками Україна посідає 135 місце серед 149 країн. Найнижчим за роки існування рейтингу став у 2017 р. показник влади, який відображає ефективність діяльності уряду, рівень демократії та політичної участі, а також верховенства права. Найвищим цей показник був у 2007 р. (113 місце).

⁵² Англ. «Hybrid regime».

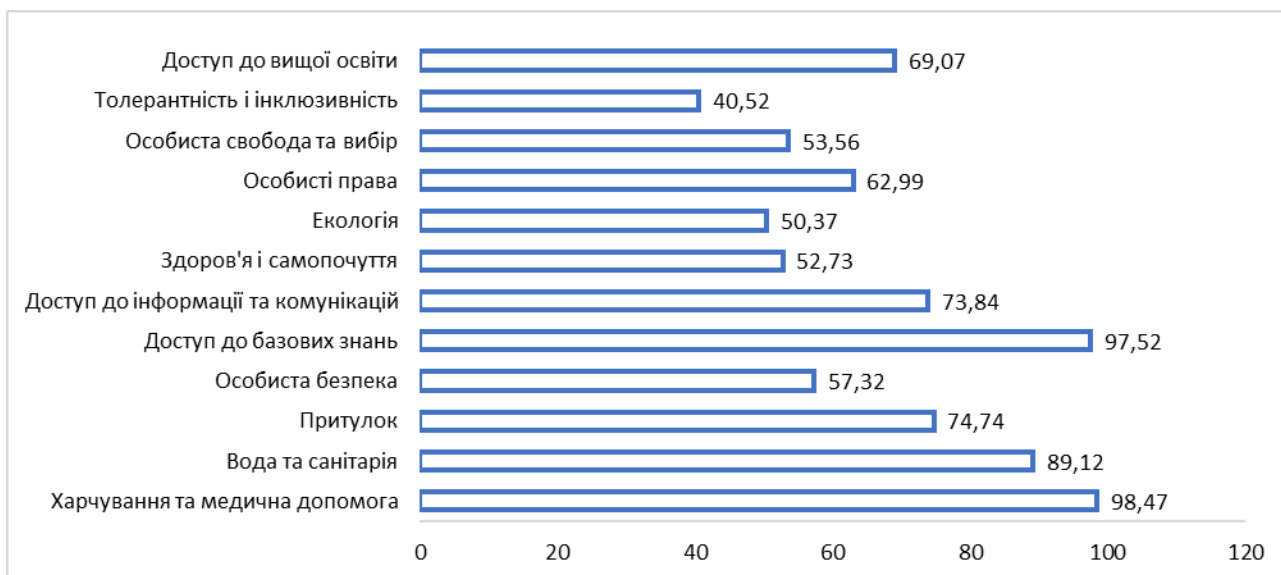

5.6. Індекс процвітання України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором: [391].

Україна поліпшила показники в рейтингу рівня життя і увійшла до групи країн з розвитком, вищим середнього рівня. Якщо в минулому році Україна з оцінкою 66,43 бала (за максимуму в 100 балів) очолювала групу країн з розвитком, нижчим від середнього, то її нова оцінка 68,35 бала дала їй змогу переміститися в більш високу категорію. Найвищі оцінки Україна отримала в категоріях: харчування і базове медичне обслуговування – 98,47, доступ до базової освіти – 97,52. Найнижчі показники країна мала в категоріях: толерантність – 40,52, якість навколишнього середовища – 50,37. Крім того, за рівнем ВВП з урахуванням паритету купівельної спроможності з 128 країн Україна з показником 7,457 тис. дол. посіла 81 місце. Водночас інші країни за минулий рік досягли значно більшого прогресу (рис. 5.7). Так, якщо рік тому Україна в рейтингу була 63 зі 133 країн, то в цьому – 64 поміж 128. Укладачі рейтингу також вказують, що за рівнем ВВП з урахуванням паритету купівельної спроможності зі 128 країн Україна з показником 7,457 тис. дол. посіла 81 місце. Серед країн колишнього СРСР у групі з високим рівнем розвитку перебувають країни Балтії з оцінками від 82,96 – в Естонії до 78,09 – у Литви, тоді як у групі країн з розвитком, вищим від середнього,

показники кращі в Грузії та Вірменії – відповідно 70,8 і 69,01, що забезпечило їм 53 і 59 місця. За Україною місце в рейтингу посіли Білорусь – 65 місце, Росія – 67, Таджикистан – 92.

5.7. Індекс соціального розвитку України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором: [381].

На показник загального індексу щастя впливає рівень ВВП на душу населення, соціальна підтримка, тривалість здорового життя, свобода життєвого вибору, благодійність, сприйняття корупції, негативне майбутнє. З 2013 р. Україна втратила 45 позицій, що зумовлено поглибленням соціальної та економічної криз, військовими подіями в країні. Відповідно до глобального індексу щастя найбільший позитивний вплив здійснює соціальна підтримка. Йдеться не про державну підтримку, а про підтримку суспільства та близького оточення. Позитивною є динаміка зростання ВВП на душу населення у 2017 р. Це пов'язано не тільки із зростанням економіки (за даними Міністерства економічного розвитку України, реальний ВВП зріс у 2016 р. на 2,2%), а із зменшенням чисельності населення – еміграція та війна. За розробленою методологією оцінюють передумови та фактори формування щастя, а не його відчуття. За тлумаченням, поданим в Академічному словнику української мови, «...щастя – стан цілковитого задоволення

життям, відчуття глибокого задоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь» (рис. 5.8).

5.8. Індекс добробуту України, 2017 р.

Джерело: розраховано та побудовано автором: [390].

Так, за результатами соціологічного опитування Українського інституту майбутнього, за останні два роки соціально-економічне становище населення України погіршилося. Більше половини опитаних респондентів (62,1%) вказують на погіршення економічної ситуації в країні за останні півроку. Зокрема, 31,9% вважають, що економічна ситуація не змінилась, і тільки 3,6% зазначили, що вона почала покращуватись. Показово, що мешканці міст порівняно з населенням сіл частіше вказували на погіршення ситуації (64% і 58,2% відповідно). Однак про те, що ситуація не змінилась, частіше вказували селяни (36,1% порівняно з 29,8% у міщан). Покращення ситуації мешканці різних типів населених пунктів оцінили практично однаково. На покращенні економічної ситуації за останні півроку частіше наголошують респонденти з Південного регіону – 5,3%, у Центральному регіоні таких осіб лише 1,9%, у Східному – 2,6%; на погіршенні – у Північному і Східному регіонах відповідно 67,8% і 66,3%, а у Західному – 54,3%. Стабільність ситуації найчастіше визначають у Західному регіоні

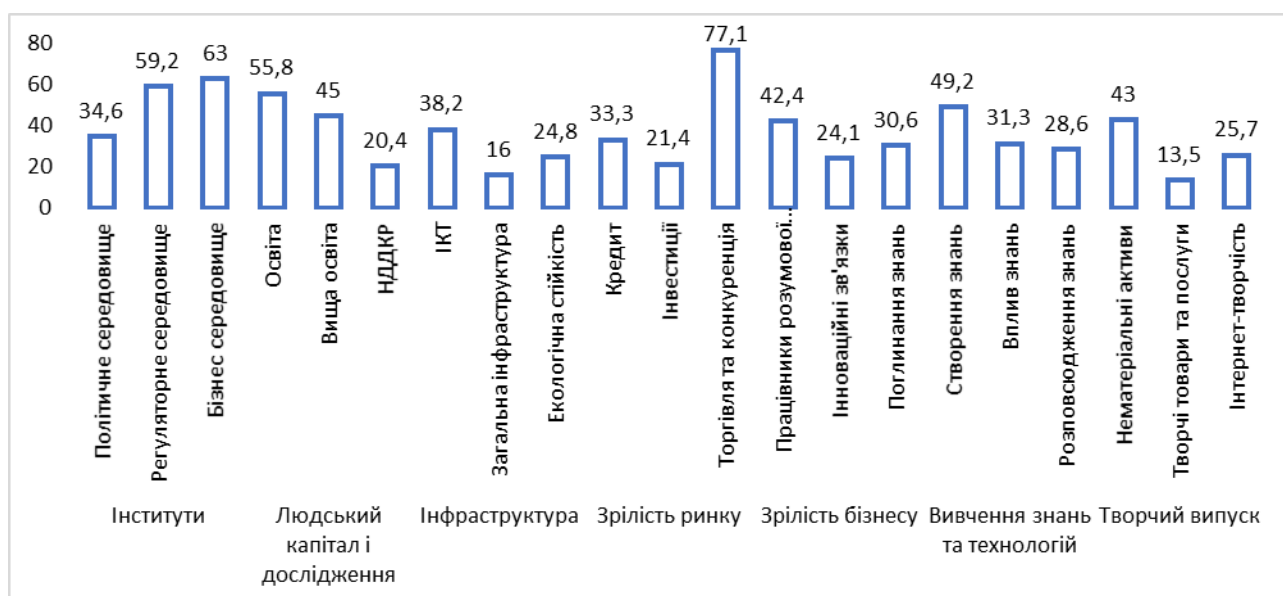
(41%), а рідше – у Північному (24%). На думку 40,7% українців, рівень добробуту їхньої родини дещо погіршився, у 31,4% – значно погіршився, а в 21,1% населення України ситуація не змінилась. Щодо рівня доходів, можна зазначити, що для більшості українців (37,3%) для повного щастя достатньо від 6 до 10 тис. грн. на місяць, для 23% респондентів – від 11 до 15 тис. грн., 21% – 3–5 тис. грн.

Отже, щоб підвищити рівень щастя українського населення, варто звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, це сталий розвиток – гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних факторів, що забезпечить захист майбутніх поколінь. По-друге, надання можливостей для розвитку свободи життєвого вибору, зокрема створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу – податкові канікули, пільгове кредитування, бізнес-консалтинг тощо. Це дасть змогу сформувати середній клас. По-третє, дбайливе ставлення до навколишнього середовища, запобігання його забрудненню з боку промисловості – запровадження жорстких екологічних норм (екологічний кодекс) та збільшення штрафів за їхнє порушення, виховання екологічної культури у населення.

Україна посіла 50 місце серед 127 країн світу в щорічному рейтингу інноваційних економік⁵³. У дослідженні враховано різні показники, що впливають на розвиток інновацій у кожній країні. Порівняно з 2016 р. наша держава підвищила свої позиції на 6 пунктів, що зумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності (співвідношення інноваційного результату до інноваційних ресурсів). Локомотивом української інноваційної конкурентоспроможності є людський капітал. Його ефективна реалізація є основною конкурентною перевагою. Однак порівняно з 2016 р. цей показник зменшився за скорочення державних витрат на освіту та науку. В межах субіндексу «Людський капітал та дослідження» оцінюється освіта, яка залишається рушійною силою ефективної реалізації людського потенціалу.

⁵³ Глобальний інноваційний індекс – Global Innovation Index.

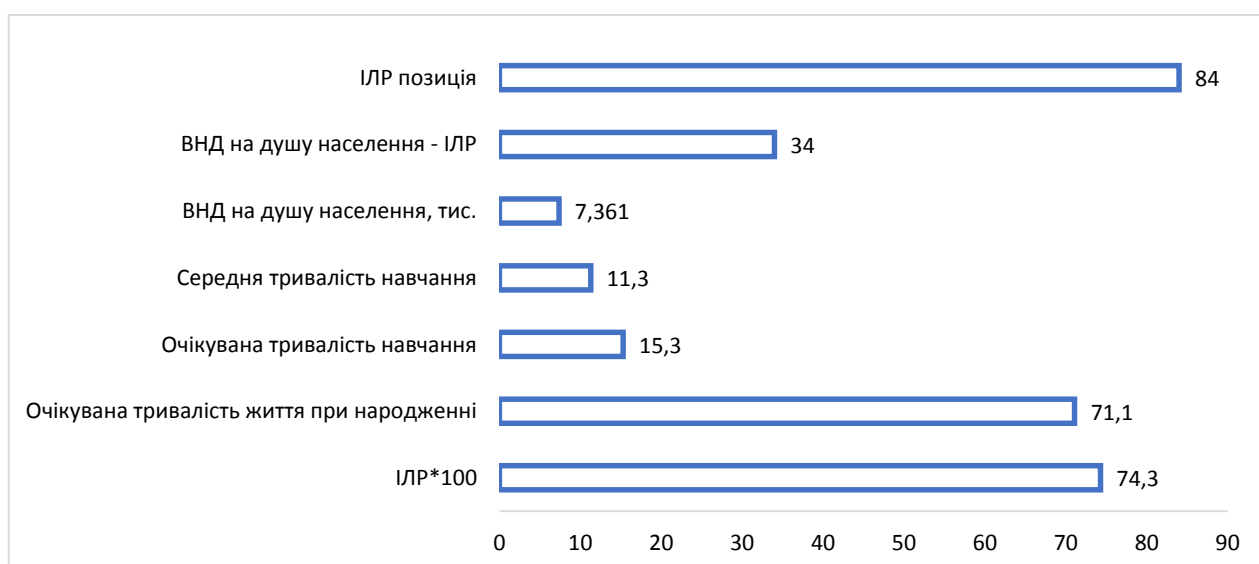
Це пояснюється доступністю вищої освіти, наявністю великої кількості ВНЗ та зростаючою чисельністю випускників. Однак у рейтингу не оцінюються компетенції випускників та якість освітніх послуг. Фактором, який стримує інноваційний розвиток, є низький рівень R&D-витрат, що зумовлює пошук інших джерел фінансування та міграцію науковців за межі України (рис. 5.9). Так, вагомими є позиції України щодо легкості відкриття бізнесу – 18 місце за цим показником. При цьому за легкістю процедури банкрутства результат один із найнижчих у світі – 120 місце. Дослідники значно нижчим показником оцінили рівень політичної стабільності та безпеки – 124 місце з 127. Інші слабкі сторони України такі: неефективне урядування, високі кредитні ставки, незадовільний стан розробки кластерів, загальна слабкість і повільний розвиток економіки. Успіхів, однак, досягнути за високих державних видатків на освіту, іноземних інвестицій в інновації та ІТ-експорту.

5.9. Глобальний інноваційний індекс України, 2015 р.

Джерело: розраховано та побудовано автором [389].

Україна перебуває серед переліку країн із високим рівнем людського розвитку. Вона поліпшила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання. Рівень життя визначають за допомогою валового національного продукту (ВНП), конвертованого в міжнародні долари вартістю за станом на 2011 р., з використанням показників паритету купівельної спроможності (ПКС) на душу населення. Під час аналізу використовувалися і кількісні, і якісні дані. Результати відображають рівень прогресу різних країн у процесах розвитку, основні досягнення, недоліки та, що є найважливішим, проблеми, які потребують термінового вирішення (рис. 5.10).

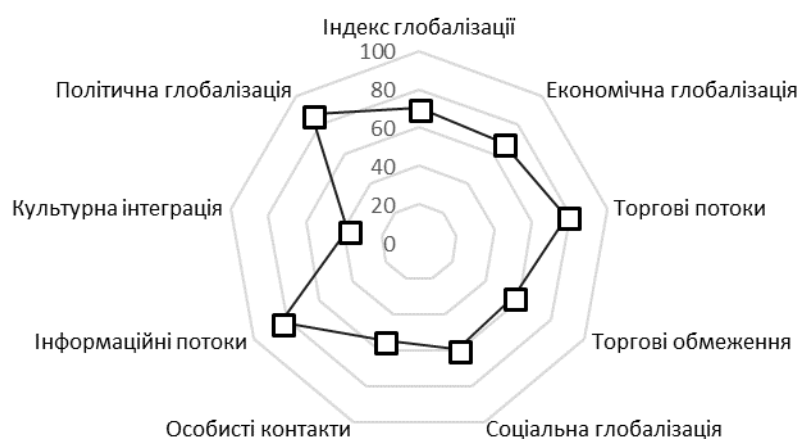
5.10. Індекс людського розвитку України, 2016 р.

Джерело: побудовано автором [315].

Україна втратила кілька позицій у рейтингу і тепер її місце в рейтингу – одне з найнижчих серед країн регіону та Європи. Так, індекс людського розвитку в Україні становить 0,743. Вона посідає 84 місце серед 188 країн і територій. У 2015 р. Україна була на 81 місці. Ця оцінка відображає реальний стан справ у країні, на території якої триває збройний конфлікт та яка працює над модернізацією економічних, політичних і соціальних інститутів. Цей показник є найнижчим порівняно з іншими країнами регіону.

Якщо в інших сферах позиції України приблизно однакові за показниками її рейтингів та інших країн подібного розміру і рівня розвитку або навіть вищі, то за показником ВНД вона найбільше відстає від європейських держав. Отже, поки країни за подібних умов і проблем поступово розвиваються та підвищують власний ВНД, потенціал людського розвитку в Україні використовується недостатньо, а розрив з іншими державами зберігається. Визнаючи важливість інших складових індексу людського розвитку, слід акцентувати, що саме економічний розвиток і справедливий розподіл ресурсів може найбільше сприяти підвищенню позиції країни у рейтингу людського розвитку. Так, доходимо висновку, що майже в кожній країні окремі категорії населення більш соціально незахищені за інші.

Загальний індекс глобалізації у 2017 р. за системою КОФ для України становив 70,60 (100 балів – максимальна оцінка). Вона зайняла 49 позицію в рейтингу серед 193 держав світу. Порівняно з 2017 р. КОФ-індекс для України дорівнював 70,71, а рейтингова позиція – 44 місце (рис. 5.11).

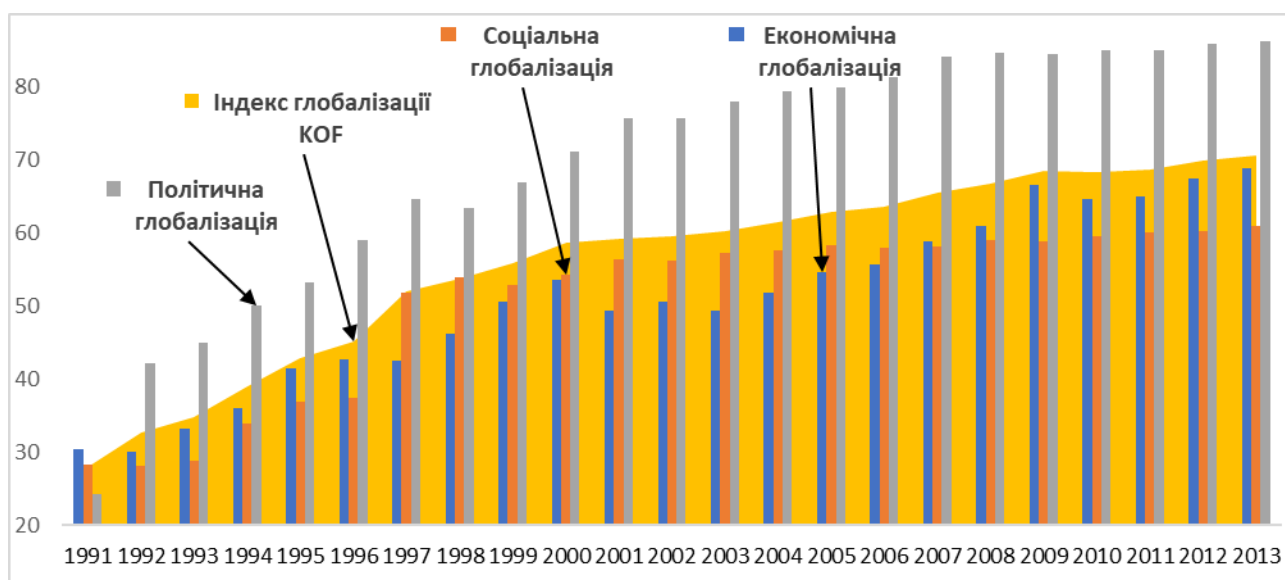

5.11. Індекс глобалізації України за системою КОФ, 2018 р.

Джерело: побудовано автором [328].

Таке зниження пояснюється насамперед уповільненням структурних реформ в основних секторах економіки та політичною нестабільністю. Щодо економічної глобалізації виокремлюють два виміри. Перший – це фактичні потоки, до яких належать безпосередньо матеріальні та фінансові (у вигляді суми експорту й імпорту товарів і послуг), розмір яких за січень-серпень 2017 р. становив 58,3 млрд. дол.. Другий компонент виміру економічної глобалізації – це обмеження у вигляді бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які містять приховані бар'єри імпорту за 2017 р. – 4,9 млрд. дол.

Таким чином, відбувається позитивна динаміка розвитку фактичних потоків і негативна щодо бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які є поточними доходами України. Це свідчить, з одного боку, про відкритість національної економіки, а з іншого – про низький рівень конкурентоспроможності виробленої нею продукції. Отже, за вищенаведеними показниками Україна є недостатньо інтегрованою у світовий простір (рис. 5.12).

5.12. Інтегральний аналіз глобалізації України за системою KOF, 2018 р.

Джерело: побудовано автором.

Ризики в Україні оцінюються як «значні» (рис. 5.13). Серед ризиків переважають політичні ризики, ризики урядування та макроекономічні

ризика. Вони здатні поодиноці або разом поставити під загрозу перехід до альтерглобальної моделі розвитку через зниження рівня готовності та спроможності уряду реформувати державну політику та реалізовувати портфель інвестиційних проектів. Запропонована модель передбачає обмеження ризиків за кількома напрямками, але вона не може забезпечити пом'якшення тих ризиків, на які вона не впливає, як наприклад, ризик конфлікту.

Рис. 5.13. Ризики альтерглобального розвитку України
Джерело: складено автором.

Політичні ризики. Україна зазнала суттєвої політичної невизначеності. Багато спостерігачів звертають увагу на перехід від політичної системи, в якій домінують автократичні та бізнес-інтереси, до системи більшої політичної відповідальності перед громадянами. Водночас зберігається ймовірність інших наслідків: від подальшого впливу бізнес-інтересів окремих кіл до активізації популістських націоналістичних політичних угруповань. Під час такого переходу можна очікувати певної політичної нестабільності. Політична нестабільність може зрости напередодні парламентських і президентських виборів і вплинути на здійснення реформ. Якщо прагнення уряду здійснювати реформи буде незначним, то це може загрожувати альтерглобальному розвитку України. Цей набір ризиків частково

пом'якшується широкою підтримкою реформ у сфері урядування та економіки. Проте така підтримка може анулюватись, якщо не буде поступу в реформуванні урядування та результативності реформування економіки.

Ризики конфлікту. Активізація збройного протистояння між озброєними угрупованнями та збройними силами на сході України може призвести до значних негативних наслідків для економіки через збільшення військових видатків та ослаблення довіри інвесторів до економіки. За таких обставин спроможність протидіяти цьому ризикові є дуже обмеженою.

Ризики урядування. В Україні існує ризик того, що потужні політичні впливові кола зможуть заблокувати реформування системи управління та підірвати довіру громадян до уряду. Власники банків, які одержували вигоду від кредитування пов'язаних осіб, можуть, наприклад, підірвати виконання програми стабілізації фінансового сектору, а інші кола – саботувати процес або перешкоджати здійсненню реформ. Реалізація цих ризиків може загрожувати розвитку у сфері економічної конкуренції та бюджетної реформи.

Макроекономічні ризики. Протягом 2014–2017 рр. в Україні суттєво знизилась фіскальні та зовнішні дисбаланси, але макроекономічна ситуація залишається уразливою до багатьох ризиків. Політичний ризик, ризик конфлікту та ризики урядування можуть призвести до сповільнення або скасування реформ, що швидко стане загрозою для бюджетної та зовнішньої стабільності. Подальше зниження попиту з боку основних торговельних партнерів України сповільнить зростання та послабить зовнішньоторговельні баланси. Очікується, що до кінця 2018 р. частка державного та гарантованого державою боргу досягне 90% ВВП, причому протягом наступних двох років настає термін здійснення значних відсоткових виплат і виплат на погашення боргів. Якщо реформи, що мають усунути основні фактори фіскальної уразливості, не буде реалізовано, то Україні доведеться активніше застосовувати можливі заходи із залучення доходів та зменшення видатків і

залучати кошти на внутрішньому ринку, що може підірвати макроекономічну стабільність та обмежити досягнення у сфері розвитку.

Якщо реформи, що мають зміцнити стабільність фінансового сектору, не буде реалізовано, то довіра до банків знижуватиметься й надалі, що поставить під загрозу розвиток, пов'язаний із фінансовим сектором і фіскальною стабільністю. Водночас існує також ризик того, що Україна не залучить коштів, необхідних для задоволення потреб у зовнішньому фінансуванні. Зокрема, якщо МВФ не зможе завершити заплановані огляди та здійснити планові виплати в межах чотирирічної програми розширеного фінансування на 2015–2018 рр. у розмірі 17,5 млрд. дол., то Україна зазнає труднощів у погашенні зовнішнього боргу банків і корпорацій, який становитиме у 2018–2019 рр. близько 5 млрд. дол. на рік. Якщо на макроекономічну стабільність впливатиме реалізація будь-якого із цих ризиків, то це загрожуватиме економічному розвитку України.

Україна демонструє не найвищі позиції у світових рейтингах. Це пояснюється невирішеними внутрішніми та зовнішніми проблемами, до яких варто зарахувати свідомі та несвідомі дії посадових осіб і суб'єктів підприємництва; збіг об'єктивних обставин (світова фінансова криза, політична криза органів влади). Стратегічні пріоритети України щодо підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності мають відображатись у системі поступових кроків адаптації національної економіки до змін світових глобалізаційних та інтеграційних процесів. Беручи до уваги глобальне позиціонування України у глобальних рейтингах, пропонуємо визначити криву Парето альтерглобального позиціонування України (рис. 5.14). Ця крива відображає кумулятивну залежність розподілу глобального позиціонування України від сукупності наявних інтрадержавних та геоекономічних причин. Економічні виклики і макроризики розвитку України, її регіональна поляризація та кумулятивна залежність розподілу

глобального позиціонування потребують вжиття заходів для перспективного переходу вітчизняної економіки на альтерглобальну модель розвитку.

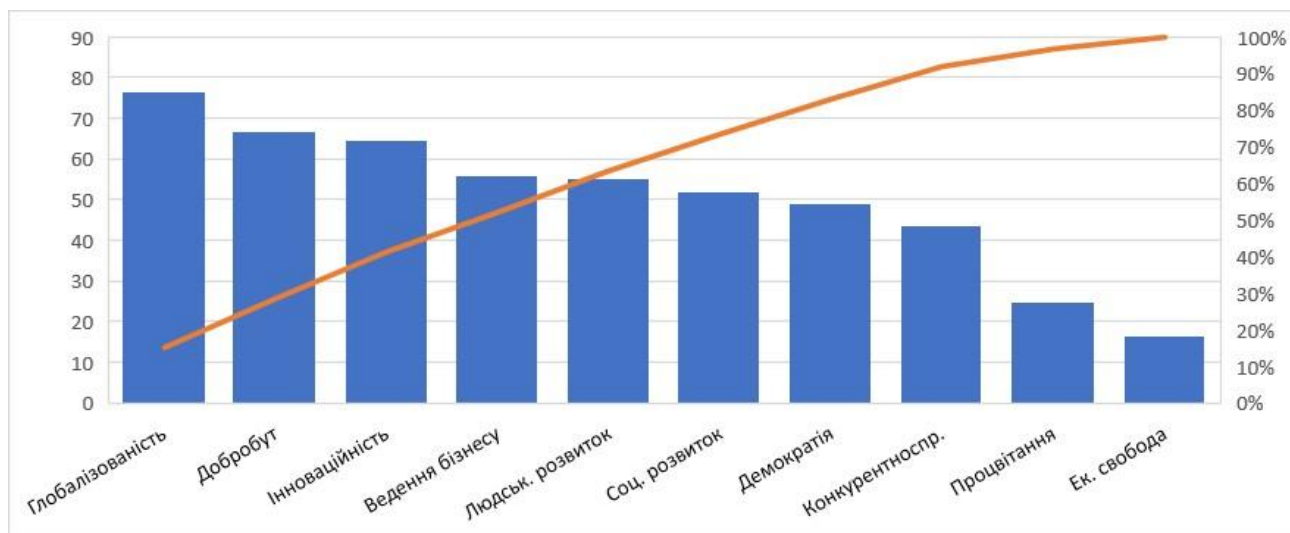

Рис 5.14. Крива Парето альтерглобального позиціонування України

Джерело: обчислено та побудовано автором.

Зокрема, необхідним є здійснення заходів програм довгострокового економічного співробітництва в економічній та інших галузях між Україною і державами-партнерами у напрямі наповнення їх конкретними проектами з метою розширення міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Важливе місце посідає формування ефективної державно-корпоративної стратегії просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки. Зокрема, необхідним є проведення активної політики просування на зовнішні ринки вітчизняних товарів, насамперед наукоємних і високотехнологічних.

Важливим є захист вітчизняних виробників на внутрішньому ринку від виявів недобросовісної конкуренції та зростання обсягів імпорту через механізм застосування антидемпінгових, антисубсидійних та спеціальних заходів щодо імпорту в Україну. Варто створити єдиний інформаційний інтернет-портал з підтримки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Потрібно зміцнювати рівноправні та добросусідські відносини, наповнювати реальним змістом задекларовані напрями співробітництва.

Економічно доцільним є збереження та розширення присутності вітчизняної продукції на традиційних ринках збуту, насамперед продукції з високою часткою доданої вартості, через розширення виробничої кооперації та поглиблення міжрегіонального співробітництва; реалізацію спільних проектів з виробництва товарів як для внутрішнього ринку сторін, так і для ринків «третіх» країн; створення повноцінної зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень.

Вітчизняний розвиток потребує розширення номенклатури й обсягів українського експорту до основних країн Азії, Близького Сходу, Африки та Америки, в т. ч. вироблення можливості створення зон вільної торгівлі. На сьогодні необхідною є активізація діяльності та створення нових спільних міжурядових комісій із торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, зосередження їхньої уваги на просуванні вітчизняного експорту та залученні іноземних інвестицій для реалізації в Україні масштабних проектів з розвитку інфраструктури, будівництва та високотехнологічних виробництв. Крім цього, необхідна активізація двостороннього співробітництва з метою залучення додаткових інвестиційних ресурсів в економіку України. Важливим є поглиблення взаємовигідних економічних зв'язків країн-учасниць ГУАМ, ОЧЕС, ЦЄІ та Міжмор'я, сприяння реалізації у межах таких організацій спільних економічних проектів, розвиток договірно-правової бази, виконання програм економічного співробітництва. Альтерглобальний розвиток передбачає необхідність співробітництва України з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою набуття повноправного членства, посилення участі нашої країни в діяльності відповідних спеціалізованих комітетів і робочих груп у межах ОЕСР, сприяння проведенню цією організацією оглядів політики держави у різних сферах економіки, зокрема в інвестиційній, конкурентній, фінансовій тощо.

Україна потребує активізації діяльності в межах ООН із питань сприяння інтеграційним процесам в європейському регіоні, поліпшення стану природного середовища та зміцнення інституціональних можливостей систем управління у цій сфері, захисту прав людини, правового захисту інтересів нашої країни в міжнародних судах. Сьогодні Україна потребує забезпечення подальшої співпраці в ОБСЄ у сфері «людського» виміру з питань вирішення «заморожених» конфліктів, запобігання виявам тероризму; переходу до активної фази норманських перемовин щодо визначення статусу ОРДЛО та окупованої території Криму. Важливим є продовження багатостороннього співробітництва в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні, спрямованого на утвердження безпеки, економічного добробуту та демократії, формування спільної енергетичної політики, зокрема у сфері транзиту енергоносіїв. Варто розширити співробітництво між Україною та ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також використати технологічний, науково-технічний потенціал НАТО в інтересах економіки нашої країни. Україна має брати участь у діяльності світових і регіональних міжнародних безпекових інституцій, міжнародних заходах із підтримки миру і врегулювання конфліктів із запобіганням розповсюдженню зброї масового враження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, торгівлі людьми, незаконним міграції, обігу наркотиків та іншим викликам міжнародній безпеці.

5.2. Стратегічні пріоритети і напрями економічного розвитку України в умовах альтерглобалізації

Глибокі структурні недоліки, характерні для України, перешкоджали сталому зростанню та зниженню бідності протягом тривалого проміжку часу. У 2000–2007 рр. економіка стрімко зростала після спаду 1990-х рр завдяки

підвищенню цін на світових товарних ринках та високій ліквідності ринків капіталу. Проте у 2008–2013 рр. відбулась стагнація, оскільки макроекономічні дисбаланси зростали, а структурні недоліки так і не було усунуто. У 2014–2015 рр. в умовах зниження цін на товари, конфлікту на сході України та політичної нестабільності спадання в економіці становило 16%. З огляду на це ВВП у 2016 р. був нижчим, ніж десять років тому. Україна опинилась на роздоріжжі: у 2016 р. економіка стабілізувалась, але перспективи її розвитку залишаються слабкими, наявна суттєва макроекономічна уразливість, а рівень бідності зріс (табл.5.1). Критично важливу роль у реалізації перспектив розвитку та досягненні відчутної користі для населення матиме вирішення існуючих структурних проблем одразу за кількома напрямками.

Таблиця 5.1

Доходи і витрати населення України

(млн.грн.)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Доходи	1101175	1266753	1457864	1548733	1516768	1772016	2051331
заробітна плата	449553	529133	609394	630734	615022	709590	898326
прибуток та змішаний дохід	160025	200230	224920	243668	254307	323506	378213
доходи від власності (одержані)	67856	68004	80769	87952	85114	80035	75452
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	423741	469386	542781	586379	562325	658885	699340
Витрати та заощадження	1101175	1266753	1457864	1548733	1516768	1772016	2051331
придбання товарів та послуг	838213	1030635	1194791	1304031	1316757	1568173	1840262
доходи від власності (сплачені)	28844	29064	18567	21091	23495	18583	15564
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	72251	83931	97226	107345	145736	154187	182914
Нагромадження нефінансових активів	19578	-1159	-2954	5378	2912	-2117	-5481
приріст фінансових активів	142289	124282	150234	110888	27868	33190	18072
<i>Наявний дохід</i>	<i>847949</i>	<i>988983</i>	<i>1149244</i>	<i>1215457</i>	<i>1151656</i>	<i>1362599</i>	<i>1582293</i>
<i>Реальний наявний дохід, відсотків до попереднього року</i>	<i>117,1</i>	<i>108,0</i>	<i>113,9</i>	<i>106,1</i>	<i>88,5</i>	<i>79,6</i>	<i>102,0</i>

Джерело: складено автором [212].

На сьогодні в Україні існують виклики, що перешкоджають забезпеченню сталого відновлення та досягненню спільного достатку: макроекономічна нестабільність, низька продуктивність приватного сектору та неефективність надання послуг. Великі макроекономічні дисбаланси й нестабільність, у т. ч. значні дефіцити бюджету та рахунка поточних операцій, неплатоспроможний банківський сектор, не лише позбавили інвесторів довіри, а й сприяли невдалому обранню напряму розвитку в докризовий період. Повільне зростання продуктивності приватного сектору та недостатній поступ у сфері диверсифікації експорту призвели до економічної стагнації після певного відновлення у 2000–2007 рр., яке стало можливим за дуже сприятливих зовнішніх умов. Незначні результати, досягнуті на ринку праці, також сприяли надмірній залежності від непосильних пенсійних і соціальних виплат у підвищенні рівня доходів 40 % населення з нижчим рівнем доходів. Неадекватність і неефективність надання послуг стримують результати учасників ринку праці, а особливо 40 % населення з нижчим рівнем доходів, підкріплюючи при цьому макроекономічні дисбаланси й акумулюючи ресурси, що важливі для державних інвестицій.

Проблеми поширеної корупції та впливу бізнес-інтересів на прийняття державних рішень є важливими бар'єрами, що перешкоджають вирішенню кожної з проблем, описаних вище. За більшістю показників рівня корупції, Україна перебуває в нижній частині цього переліку: наприклад, за показником «Контроль над корупцією» системи показників державного управління у світі (World Governance Indicators) країна належить до нижнього 15-го перцентиля, що є суттєво нижчим показником рейтингу, ніж середній рівень за країнами із доходом, нижчим від середнього (37-й перцентиль), та регіонами Європи й Центральної Азії (64-й перцентиль). За таких умов потужні бізнес-інтереси суттєво перешкоджають вирішенню проблем у сфері макроекономіки, продуктивності та надання послуг. Поширена практика

ухиляння від сплати податків і кредитування пов'язаних осіб підриває макроекономічну стабільність; висококонцентрована та антиконкурентна структура виробництва стримує нарощування продуктивності та створення робочих місць, а слабкість в управлінні державними ресурсами заважає ефективному та результативному наданню державних послуг, незважаючи на високі рівні видатків.

Розвиток української економіки залишається помірним через значні зовнішні та внутрішні виклики, однак пришвидшення реформ може допомогти забезпечити вищі темпи зростання у майбутньому. Безпрецедентні зовнішні шоки, обтяжені повільною реалізацією структурних реформ в Україні, призвели у 2014–2015 рр. до масштабної економічної кризи. Економіка зазнала подвійного шоку у вигляді конфлікту на сході України та суттєвого погіршення зовнішніх умов, у т. ч. зниження цін на товарну продукцію на світовому ринку. Конфлікт призвів до суттєвого зменшення обсягу промислового виробництва та надходжень державного бюджету в Донецькій і Луганській областях, широкомасштабного руйнування ланцюгів постачання та збуту, а також зниження довіри до економіки країни загалом. Стрімке зниження цін на товари на світових ринках спричинило погіршення умов зовнішньої торгівлі України. Внаслідок цього реальний ВВП стрімко зменшився у 2014 р. на 6,6%, а у 2015 р. – на 9,8%.

Структурні перешкоди у розвитку та дисбаланси, що накопичились до кризи, зумовили необхідність суттєвого бюджетного та зовнішнього коригування з огляду на шоківі явища, котрі додатково погіршили попит на вітчизняному ринку. У 2014 р. гривня знецінилась на 47%, а у 2015 р. – на 33%, тоді як дефіцит консолідованого державного бюджету (з урахуванням НАК «Нафтогаз України»⁵⁴) досягнув у 2014 р. 10,1% ВВП. Крім того,

⁵⁴ НАК «Нафтогаз України» – вертикально-інтегрована нафтогазова компанія. Власник – держава в особі КМУ. Підприємства компанії видобувають в Україні понад 97% нафти і газу.

відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП у 2014–2015 р. подвоїлось і досі зростає (досягнувши 81% ВВП наприкінці 2016 р.). Глибока рецесія та знецінення призвели до відпливу вкладів, зростання частки проблемних позик (ПП) та банкрутства значної кількості банків, що не сприяло зміцненню довіри до економіки. Сукупний розмір зовнішнього боргу зріс із 79% ВВП у 2013 р. до 130% у 2016 р.

Вітчизняні реформи, що були проведені за підтримки міжнародної спільноти, допомогли стабілізувати економіку та зменшити значні дисбаланси. Так, у 2014–2015 р. було здійснено такі важливі реформи:

- перехід на гнучкий валютний курс;
- фіскальна консолідація;
- реформування тарифів на енергопостачання;
- зміцнення системи соціального страхування;
- стабілізація банківського сектору;
- оптимізація умов ведення бізнесу;
- вдосконалення системи державних закупівель, зовнішнього аудиту та управління державними інвестиціями;
- впровадження основних антикорупційних інструментів.

Поступове відновлення економіки, зростання інвестиційного попиту, пристосування економічних агентів до господарювання в умовах транспортної блокади на сході країни сприяло пришвидшенню зростання агрегованого показника діяльності реального сектору економіки до 2,2%. Зростання споживчого та інвестиційного попиту стимулювало розвиток переважно тих видів економічної діяльності, які орієнтовані на їхнє задоволення (текстильна, харчова промисловості, машинобудування та виробництва будматеріалів), а також суміжних галузей сфери послуг (будівництво, транспорт, торгівля). Так, у сфері будівництва спостерігалось пришвидшене зростання до 24,6%, оборот роздрібною торгівлі збільшився на 7,3% відповідно. Зазначене було підсумком як покращення ділових та

споживчих настроїв, так і розширення фінансових можливостей підприємств і домогосподарств [96].

Завдяки цим реформам економіка стабілізувалась, а реальний ВВП зріс у 2016 р. на 2,3%. Однак дефіцит зведеного бюджету з урахуванням НАК «Нафтогаз України» зменшився у 2015 р. до 2,1% ВВП, а у 2016 р. – до 2,3%. Триває очищення банківської системи: більш ніж 89 слабких і непрозорих банків було передано під контроль Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) для виведення з ринку. Дефіцит поточного рахунка зменшився у 2015 р. до 0,2% порівняно з 9,2% у 2013 р., а міжнародні резерви досягнули наприкінці 2016 р. позначки у 15,5 млрд. дол. США (3,4 місяця імпорту).

У 2018 р. зростання валового внутрішнього продукту України становитиме не 3%, а 3,5% (рис. 5.15). Номінальний ВВП у 2018 р. прогнозується на рівні 3,332 трлн. грн. На соціальні видатки в проекті бюджеті заплановано 141,37 млрд. грн. З них 71 млрд. – на субсидії, 59,872 млрд. на пільги малозабезпеченим сім'ям, а 2,7 млрд. на закупівлю домогосподарствами твердого палива.

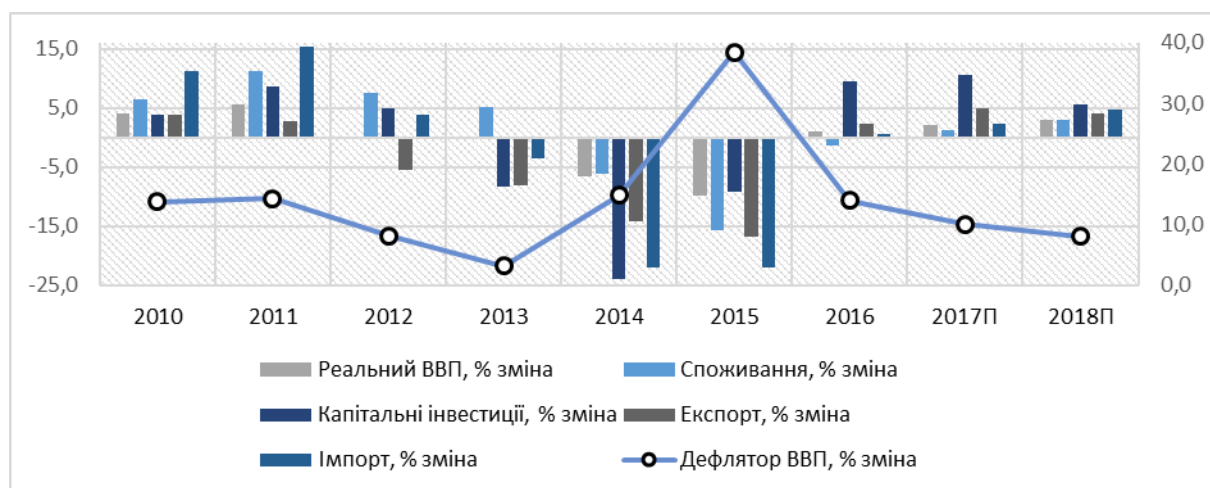

Рис. 5.15. Макроекономічні показники розвитку економіки України.

Джерело: складено автором [212].

Видатки на оборону також мають зрости до 5% ВВП, що становить 165,3 млрд. грн. Ресурси місцевих бюджетів збільшаться на 15,1% – до 556,1 млрд. грн., місцеві доходи – до 253,1 млрд., або на 22,3%. На освіту бюджет у 2018 р. передбачає виділення 217,5 млрд. грн., на охорону здоров'я – 112,5 млрд. грн. Світовий банк поліпшив прогноз зростання економіки. Крім того, Світовий банк у 2019 р. поліпшив прогноз зростання ВВП України з 3% до 4% порівняно з оцінками 2017 р. В Україні зусилля уряду щодо стабілізації, що підтримують міжнародними фінансовими інститутами, і високий урожай забезпечили зростання в 2016 р. (+2,3%) після сукупного зниження (–15,8%) у 2014-2015 рр. через геополітичну напругу з Росією [211].

Зростання капітальних інвестицій є результатом інвестиційної активності суб'єктів економічної діяльності в умовах макрофінансової стабільності, нарощування виробництва та продовження реформування економіки. Позитивна динаміка капітальних інвестицій у 2017 р. формувалася під впливом покращення фінансового становища підприємств переважно за зменшення збитковості їхньої діяльності, що позитивно впливало на формування інвестиційних потоків за рахунок власних коштів підприємств, які є основним джерелом фінансування інвестицій (табл. 5.2). Зростання як довіри інвесторів щодо припливу прямих іноземних інвестицій, так і фінансових можливостей населення, сприяло позитивній динаміці житлового будівництва [108]. Збереження відносної макрофінансової стабільності, зростання фінансових можливостей підприємств і населення підтримуватимуть позитивну динаміку інвестиційного розвитку. В одночас низька кредитна активність та низька інвестиційна привабливість стримуватимуть активне відновлення інвестиційної діяльності. Україна і надалі потребуватиме додаткового зовнішнього фінансування, щоб покрити чисте повернення зовнішніх позик реальним сектором, яке оцінюється приблизно у розмірі 7 млрд. дол. щороку протягом 2018–2019 рр. Отже, продовження співпраці з МВФ та іншими міжнародними кредиторами

залишатиметься важливим для відновлення міжнародних резервів і зростання довіри інвесторів [211].

Таблиця 5.2

Прямі інвестиції в економіку України у 2017 році
(млн. дол. США)

	Усього	У тому числі з	
		країн ЄС	інших країн світу
Прямі інвестиції нерезидентів в Україні (акціонерний капітал та боргові інструменти), на 1 січня	45080,5	32849,1	12231,4
Акціонерний капітал нерезидентів, на 1 січня	37513,6	26203,6	11310,0
Надійшло акціонерного капіталу нерезидентів	1871,2	1244,0	627,2
Вибуло акціонерного капіталу нерезидентів	-535,5	^Ю0,3	-135,2
Інші зміни вартості акціонерного капіталу нерезидентів (зміна вартості, утрати, перекласифікація інвестицій тощо)	294,7	418,2	-123,5
З них курсова різниця	423,4	496,5	-73,1
Акціонерний капітал нерезидентів, на 31 грудня	39144,0	27465,5	11678,5
Прямі інвестиції нерезидентів в Україні (акціонерний капітал та боргові інструменти), на 31 грудня	47593,1	34518,9	13074,2

Джерело: складено автором [212].

Виклики у бюджетній сфері також залишатимуться значними та потребуватимуть системної фіскальної консолідації, підкріпленої ґрунтовними структурними реформами. Незважаючи на суттєве зменшення бюджетних дисбалансів протягом останніх двох років, фіскальні ризики залишаються високими у середньостроковій перспективі [184]. Загалом макроекономічна ситуація в Україні в 2018 р. залишається доволі уразливою. У середньостроковій перспективі очікується суттєвий тиск на державний бюджет – особливо після підвищення розміру мінімальної зарплати та зниження ставки ЄСВ. Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць встановлений у розмірі 1700 грн. з 1 січня 2018 р., з 1 липня – 1777 грн., з 1 грудня – 1853 грн. У держбюджеті закладено прогноз зростання

ВВП у 2018 р. на рівні 3% за інфляції 9% і курс гривні 29,3 грн. за долар у 2018 р. У 2018 р. дефіцит державного бюджету (з урахуванням НАК «Нафтогаз України») становитиме, за прогнозами, 81,849 млрд грн., що дорівнюватиме 2,46% ВВП. Видатки збільшено на 40,5 млрд. грн. (або на 4,3%), у т. ч. за загальним фондом – на 28,17 млрд. грн. та за спеціальним фондом – на 12,33 млрд. грн. Дефіцит держбюджету збільшено на 3,9 млрд. грн., покриття якого передбачено спецконфіскацією. Загалом від спецконфіскації закладено 4,7 млрд. грн. надходжень. Дохідна частина бюджету становитиме 913,613 млрд. грн., що на 18,5% більше, ніж доходи держбюджету в 2017 р. (770,967 млрд. грн.). З них доходи загального фонду бюджету становитимуть 839,837 млрд. грн., а доходи спеціального фонду – 73,776 млрд. грн. Доходи зведеного бюджету зростуть на 19% – до 1,12 трлн. грн. Видаткова частина держбюджету становитиме 988,634 млрд. грн., що на 17,5% більше, ніж доходи держбюджету в 2017 р. (841,102 млрд. грн.). З них видатки загального фонду бюджету становитимуть 906,650 млрд. грн., а видатки спеціального фонду – 81,984 млрд. грн. (рис. 5.16).

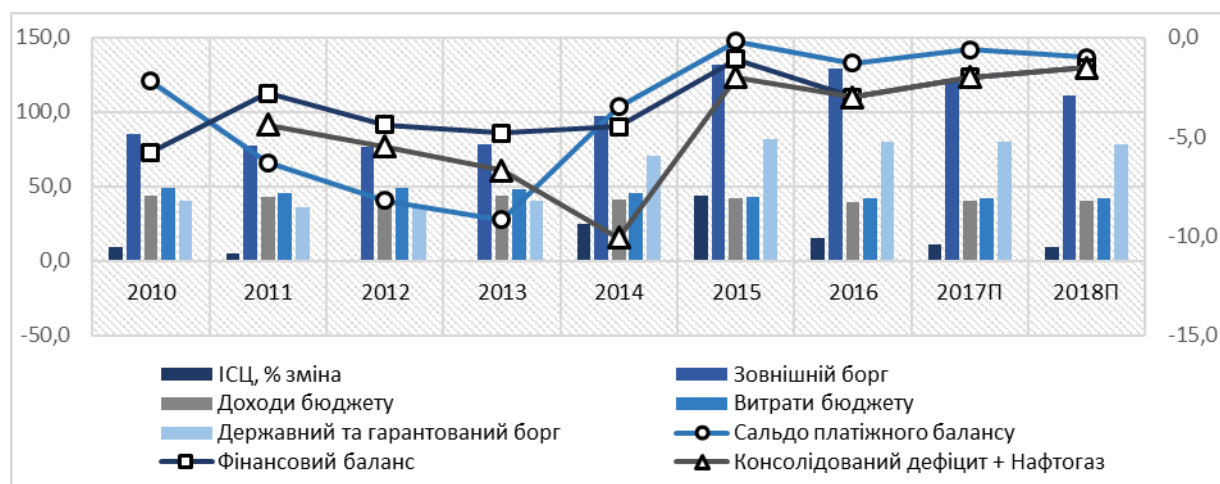

Рис. 5.16. Макрофінансові показники розвитку економіки України
Джерело: складено автором [212].

Обсяг платежів із погашення державного боргу на 2018 р. прогнозується у розмірі 175,725 млрд. грн., у т. ч. погашення зовнішнього державного боргу – 61,7 млрд. грн., внутрішнього державного боргу – 114,024 млрд. грн. Обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 2018 р. прогнозується в розмірі 130,2 млрд. грн. В результаті державний та гарантований державою борг очікується на рівні 84,6% від ВВП (див. рис 5.2). Граничний обсяг державного боргу за станом на 31 грудня 2018 р. передбачається в сумі 1,999 млрд. грн. та граничний обсяг гарантованого державою боргу в сумі 747,55 млрд. грн. Для збереження макроекономічної стабільності та забезпечення поступового зниження боргового навантаження бюджетна політика має забезпечити зниження дефіциту до рівня, що не перевищує 2% ВВП у 2020 р. Досягнення такого рівня дефіциту вимагає системної фіскальної консолідації, податкового адміністрування, розширення податкової бази, реформування системи пенсійного та соціального забезпечення [184].

Ризики для платіжного балансу теж залишаються значними. Дефіцит поточного рахунка платіжного балансу в 2017–2018 рр. помірно зросте порівняно з 2016 р. і коливатиметься на рівні близько 4% ВВП. Поліпшення умов торгівлі на сировинних ринках буде компенсовано негативними ефектами від припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей. Розширенню дефіциту поточного рахунка також сприятиме подальше відновлення попиту на імпортовані споживчі та інвестиційні товари в умовах підвищення доходів населення та збереження значних інвестицій у машини та обладнання. Однак дефіцит поточного рахунка буде компенсований чистими надходженнями за фінансовим рахунком.

Пришвидшення економічного зростання потребує рішучих дій щодо реформ, спрямованих на підвищення конкурентоздатності реального сектору разом із реальною девальвацією, яка спостерігалась протягом останніх років.

Такі реформи мають сприяти зростанню експорту. Водночас реформи, спрямовані на створення додаткового фіскального простору, мають допомогти підвищити державні інвестиції, а реформи у банківському секторі – поступово відновити кредитування (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Основні економічні показники України, 2011–2019 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 ^п	2019 ^п
Номінальний ВВП, млрд. грн.	1,405	1,465	1,587	1,980	2,383	2,735	3,085	3,450
ВВП на душу населення, дол. США	4,080	4,216	3,119	2,122	2,174	2,277	2,464	2,736
Рівень безробіття	7,5	7,3	9,3	9,1	8,8	9,2	8,8	8,5
Реальний ВВП, зміна у %	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3	2,0	3,5	4,0
Валові внутрішні інвестиції, % ВВП	21,7	17,9	14,1	15,3	18,5	18,6	19,2	18,6
Індекс споживчих цін, зміна в % на кінець періоду.	-0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3	2,0	3,5	4,0
Сальдо поточного рахунка, % ВВП	-8,2	-9,2	-3,5	-0,2	-3,8	-4,1	-3,0	-3,3
Експорт товарів і послуг, % ВВП	49,3	45,2	49,1	52,9	49,2	49,5	50,0	48,5
Імпорт товарів і послуг, % ВВП	57,4	53,8	52,5	54,7	55,4	54,7	54,1	52,7
Зовнішній борг, % ВВП	76,6	78,6	97,6	131,5	129,6	131,6	125,4	107,5
Міжнародні резерви, млрд. дол. США	24,5	20,4	7,5	13,3	15,5	21,8	29,5	29,8
У місяцях імпорту наступного року	2,9	3,3	1,9	3,2	3,4	4,6	5,8	5,4
Доходи державного бюджету, % ВВП	44,5	43,6	40,3	42,1	38,4	38,8	38,9	39,0
Податкові надходження, % ВВП	38,9	37,9	35,8	35,5	33,1	34,3	34,8	34,8
Видатки державного бюджету, % ВВП	48,9	48,4	44,8	43,2	40,6	41,9	41,5	41,4
Поточні видатки, % ВВП	45,7	46,2	44,3	41,0	37,4	38,6	37,8	37,5
Капітальні витрати, % ВВП	2,9	2,0	1,3	2,2	3,1	2,8	2,9	3,1
Сальдо державного бюджету, % ВВП	-4,4	-4,8	-4,5	-1,2	-2,2	-3,1	-2,6	-2,4
Дефіцит зведеного бюджету, в т. ч. НАК «Нафтогаз», % ВВП	-5,5	-6,7	-10,1	-2,1	-2,3	-3,1	-2,6	-2,4
Державний і гарантований державою борг, % ВВП	36,6	40,6	70,3	79,4	81,2	88,8	83,5	75,9

Джерело: складено автором за: [58].

Ризики економічного зростання є значними і охоплюють подальшу ескалацію військового конфлікту на сході України, недоотримання кредитних коштів МВФ та іншої макрофінансової допомоги, що спонукатиме інвесторів до зайняття вичікувальної позиції, посилення волатильності цін на

зовнішніх ринках, загострення проблем банківської системи, втрати врожаю внаслідок несприятливих умов під час збиральної кампанії та пришвидшення цінової динаміки на споживчому ринку. Перспективи стійкого відновлення економіки України залишаються помірними через велику кількість досі нереалізованих реформ і такі перешкоди, як слабкість світової економіки та конфлікт, що триває. Прогнозується, що у 2018 р. темп зростання досягне 3%. Значні проблеми гальмують пришвидшення реформ у складних політичних умовах. Крім того, за період, що минув, час від часу відбувається ескалація конфлікту на сході України. Вугільна та торговельна блокади непідконтрольних територій на Донбасі негативно вплинули на дві основні галузі економіки: чорну металургію та генерацію електроенергії. Проте спостерігається також поступ у реалізації кількох важливих реформ. Пришвидшення основних реформ, необхідних для усунення давно існуючих структурних перешкод у розвитку, сприятиме зміцненню довіри з боку інвесторів, підвищенню конкурентоспроможності приватного сектору та темпу зростання економіки до 4% у 2019 р.

Влада країни застосувала всі можливі заходи короткострокового характеру, спрямовані на поліпшення ситуації з державним бюджетом на основі жорсткого контролю за номінальними видатками та впровадження надзвичайних податкових заходів. Для бюджетної консолідації в майбутньому потрібні системні реформи, спрямовані на усунення найбільш уразливих джерел державного бюджету та вдосконалення адміністрування податків. Залишаються значними також ризики, пов'язані з квазіфіскальними зобов'язаннями державних підприємств і фінансового сектору. Дуже важливо забезпечити результативну реструктуризацію портфеля націоналізованого ПАТ КБ «Приватбанку» та пришвидшити повернення активів збанкрутілих банків, а також вирішити питання непрацюючих кредитів. Для погашення зовнішнього боргу банків і корпорацій Україні

потрібні значні обсяги зовнішнього фінансування, які протягом 2018–2020 рр. досягатимуть близько 7 млрд. дол. США щороку.

Рівень бідності у 2015 р. суттєво зріс, причому саме в зонах конфлікту доступ до послуг та обсяг засобів до існування зменшились найбільше. Спад економіки, знецінення валюти та зниження поточних видатків держави призвели до суттєвого зменшення наявних доходів в Україні: у 2015 р. в реальному вираженні зменшились як трудові, так і нетрудові доходи. Це спричинило підвищення рівня бідності (менш ніж 5 дол. на день у цінах 2005 р. за паритетом купівельної спроможності) з 3,3% у 2014 р. до 5,8% у 2015 р., тоді як помірна бідність (визначена за національною методикою Світового банку для України), за проведеним оцінюванням, зросла з 15,2% у 2014 р. до 22,2% у 2015 р. Умови на ринку праці погіршились: реальна заробітна плата у 2015 р. знизилась на 20%, а рівень безробіття зріс до 9,5% із 7,8% у 2013 р. Проблеми безробіття, доступу до послуг, соціальної напруженості та засобів до існування є найгострішими в зоні конфлікту та серед внутрішньо переміщених осіб. На бідні домогосподарства у 2015 р. вплинуло масштабне підвищення тарифів на енергію, хоча нова програма субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, за результатами оцінювання нужденності, дещо послабила його ефект (наприкінці 2016 р. програмою було охоплено більш ніж 6,5 млн. домогосподарств).

Незважаючи на те, що рівень бідності в Україні в період до недавньої кризи знизився, основними статтями доходів малозабезпечених домогосподарств були пенсії та соціальні трансферти, що викликало занепокоєння з приводу того, що зберегти досягнення буде важко. Частка населення, що живе менш ніж на 5 дол. на день (за ПКС), знизилася з 46% у 2002 р. до 3,3% у 2014 р., а рівень помірної бідності – з 79% у 2002 р. до 15,2% у 2014 р. Водночас ця позитивна тенденція зниження бідності виражається значною залежністю від пенсій і соціальних трансфертів. У 2009–2014 рр. у складі приросту доходу в 40% населення з нижчим рівнем

доходів на 4,5% на рік на перерозподіл доходів, пенсії та соціальну допомогу припадало 2% на рік, а на трудові доходи – 2% на рік. Стійкість зниження бідності викликала сумніви щодо кризи, особливо з огляду на значну частку пенсій. Крім того, той факт, що 40% населення з нижчим рівнем доходів мали низький рівень освіти, негативно впливав на перспективи працевлаштування таких осіб та оплати праці, а також на якість їхнього життя.

Аналізуючи стан вітчизняних регіонів, зауважимо, що рівень ВРП у Києві найвищий серед усіх регіонів. Це пов'язано не з обсягом виробництва, а насамперед із споживанням і документацією. Так, фактично вироблене в інших областях України у статистичних даних фіксується через дані столиці. За винятком м. Києва, найбільший рівень ВВП на душу населення визначено у старих промислових областях – Дніпропетровській, Полтавській, Запорізькій, Донецькій і Харківській (рис. 5.17).

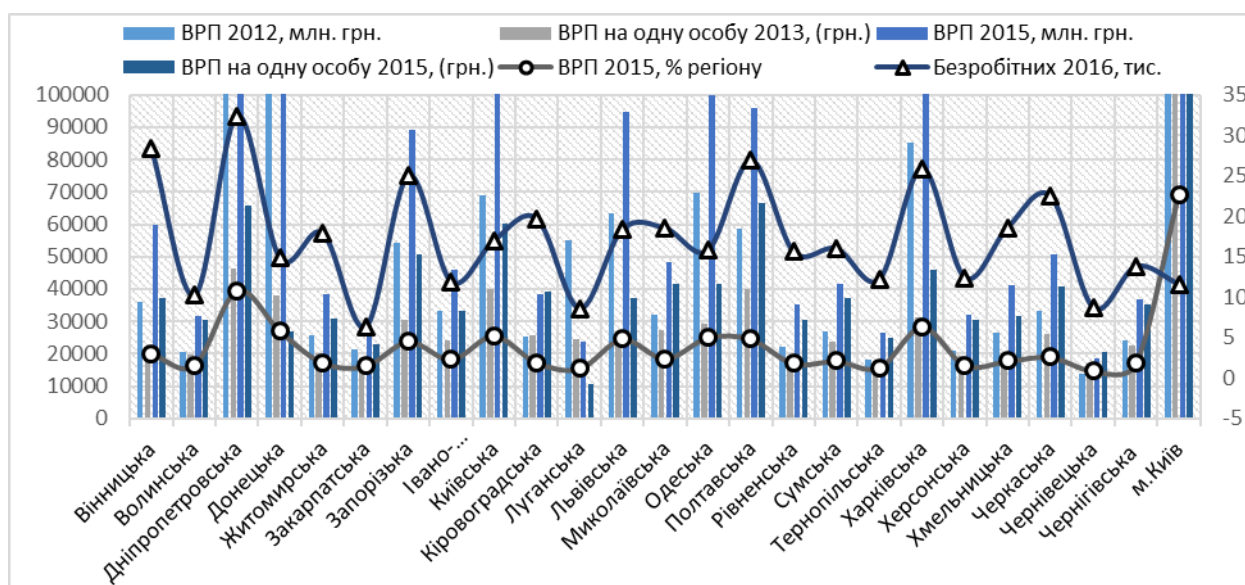

Рис. 5.17. Валовий регіональний продукт України

Джерело: побудовано автором: [7].

Причому до 2007 р. найбільший ВРП на душу населення визначено саме у Донецькій області, але Дніпропетровська за цим показником її

наздогнала, а далі Полтавська і Київська (до 2014 р.). У Полтавській області є машинобудівний центр «Кременчук», великі копальні залізної руди, здійснюється видобуток нафти та газу при невеликій кількості населення. Київська область має дещо інше спрямування, оскільки переважно здійснює надання логістичних, торговельних та інших послуг, бо старих великих виробництв небагато.

Криза спричинила зменшення питомої ваги старих галузей у ВВП, але не через зростання нових. Відповідна області з великими виробництвами період перших п'ятирічок колишнього СРСР залишаються на перших позиціях у рейтингу. Однак забезпечити у країні достаток і високий рівень життя вони не здатні, особливо, коли ціни на сировинні товари та напівфабрикати знизилися. Цей важливий виклик вітчизняної економіки можна простежити за представленими даними. Так, найменші показники ВРП на душу населення спостерігаються у західних областях – Чернівецькій, Тернопільській, Закарпатській, Волинській. У цих регіонах немає великих виробництв із надмірним споживанням сировини та енергоресурсів, з вартісними основними фондами і великим валовим випуском продукції. Водночас показники цих областей дещо занижені, оскільки нелегальні торгівля, послуги, контрабанда, перекази родичів у статистичних даних не фіксуються [187].

Вияв впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення можна спостерігати за різними формами та напрямками. Важливе місце посідає регіональна система надання трудових послуг в Україні. Найбільш значними є розвиток нетрадиційних форм зайнятості, зміна структури зайнятості та дисбаланс між структурою робочої сили і робочих місць. Найбільш важкими наслідками впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення є безробіття та підвищення мобільності робочої сили, тобто трудова міграція. Неперервний суспільний прогрес і трансформація системи національного господарства відбуваються під впливом певних соціальних, економічних,

інноваційно-інвестиційних, політичних, культурних та інших факторів, які відповідно впливають на соціальну сферу. Це загалом має відобразитись на зайнятості та добробуті населення. Негативний вплив глобалізації виявляється у поглибленні існуючої нерівності у сфері продуктивності праці, доходів, матеріального добробуту, спричинених вивільненням трудових ресурсів. Це загалом призводить до збільшення кількості трудових емігрантів, причому до їхнього складу входять переважно молоді та висококваліфіковані спеціалісти, а також до зростання нелегальної зайнятості в країні.

Сучасний глобалізований світ характеризується дедалі більшою свободою перетікання капіталів, які можуть привносити в країни як позитивні зрушення, так і спричинювати непередбачувані ускладнення. Так, найбезпечнішими і найбажанішими (серед різних потоків капіталів) є прямі іноземні інвестиції, за допомогою яких країни можуть не лише отримувати сучасні техніку й технології, а й сприяти входженню відповідних підприємств у міжнародний поділ праці, вдосконалювати менеджмент, підвищувати ефективність використання ресурсів, у т.ч. людських, що особливо важливо для висхідних країн. Отже, до найвагоміших складових державної політики належать заходи і механізми залучення іноземних капіталів, насамперед прямих інвестиційних, які дають змогу отримувати стійкі довгострокові вигоди.

Від ефективності організації інвестиційного процесу значною мірою залежить економічний розвиток регіонів. Довготривала криза в Україні охопила всі сфери суспільного життя і (політичну, економічну, та соціальну) і призвела до погіршення соціально-економічного розвитку регіонів та посилення територіальних диспропорцій. Процеси економічного оновлення та зростання визначаються розмірами, структурою інвестицій і швидкістю їхнього здійснення. За припливу додаткового капіталу в регіоні можна забезпечити економічне зростання через впровадження новітніх технологій,

оновлення економічної бази, відтворити оптимальні структурні пропорції в економіці та, як підсумок, досягти повноцінного функціонування господарських суб'єктів, підвищити конкурентоспроможність регіонального виробництва. Проте несприятливий інвестиційний клімат в Україні негативно впливає на рівень інвестиційної привабливості та обсяги інвестування регіонів.

Динаміка зростання ПІІ у більшості регіонів України не є постійною та значно коливається. Приріст цього показника протягом 2014 р. спостерігався тільки в Івано-Франківській, Полтавській Чернівецькій і Вінницькій областях. Значно зменшилися обсяги іноземних інвестицій у Донецькій та Луганській областях через військовий конфлікт і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації (рис. 5.18).

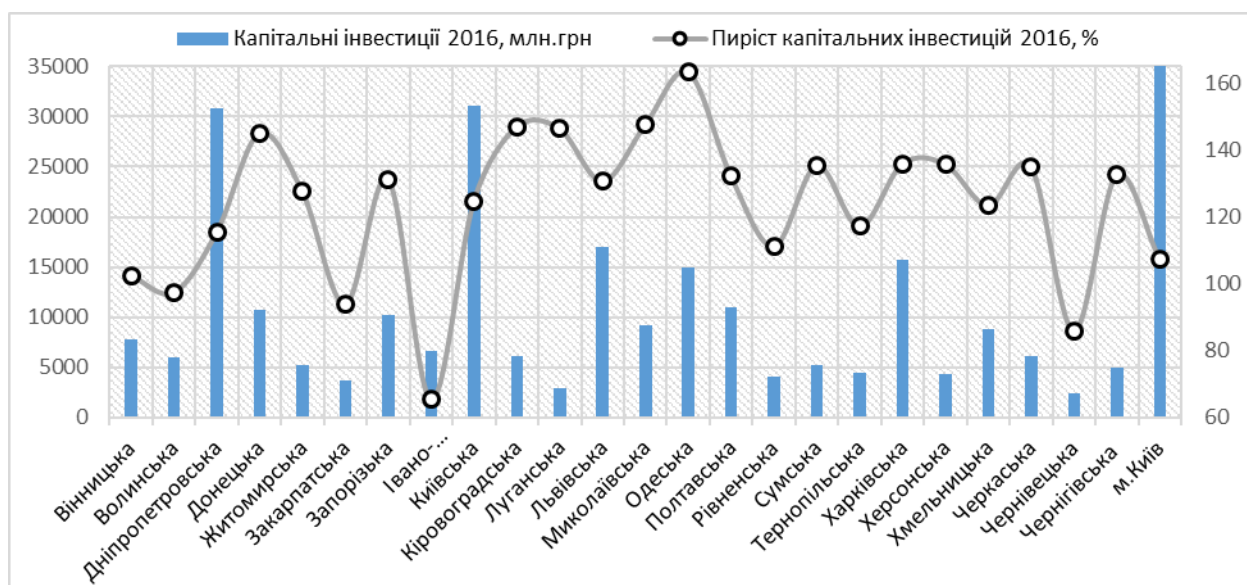

Рис. 5.18. Регіональний розподіл інвестицій в Україні

Джерело: побудовано автором [201].

Якщо ситуація не зміниться і військові дії не будуть припинені найближчим часом, у цих областях і надалі спостерігатиметься зменшення обсягів ПІІ через небажання інвесторів вкладати кошти в регіони, які

характеризуються низькою привабливістю внаслідок фінансової, політичної та економічної нестабільності.

Ризик поляризації доходів населення України дещо диференційований. Так, середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у серпні 2017 р. становила 7114 грн., що у 2,2 разу вище від рівня мінімальної заробітної плати (3200 грн.) (рис. 5.19). Порівняно із липнем 2017 р. розмір заробітної плати зменшився на 3,1%, а за останні 12 місяців (відносно серпня 2016 р.) збільшився на 36,8%. Реальна заробітна плата у серпні 2017 р. порівняно з липнем 2017 р. зменшилася на 3,0%, а відносно серпня 2016 р. збільшилася на 17,2%. За даними Державної служби статистики України, індекс споживчих цін (індекс інфляції) у березні 2017 р. порівняно з лютим цього року становив 101,8%, за січень-березень 2017 р. – 103,9%, за січень 1998 р. – березень 2017 р. – 1088,0% [107].

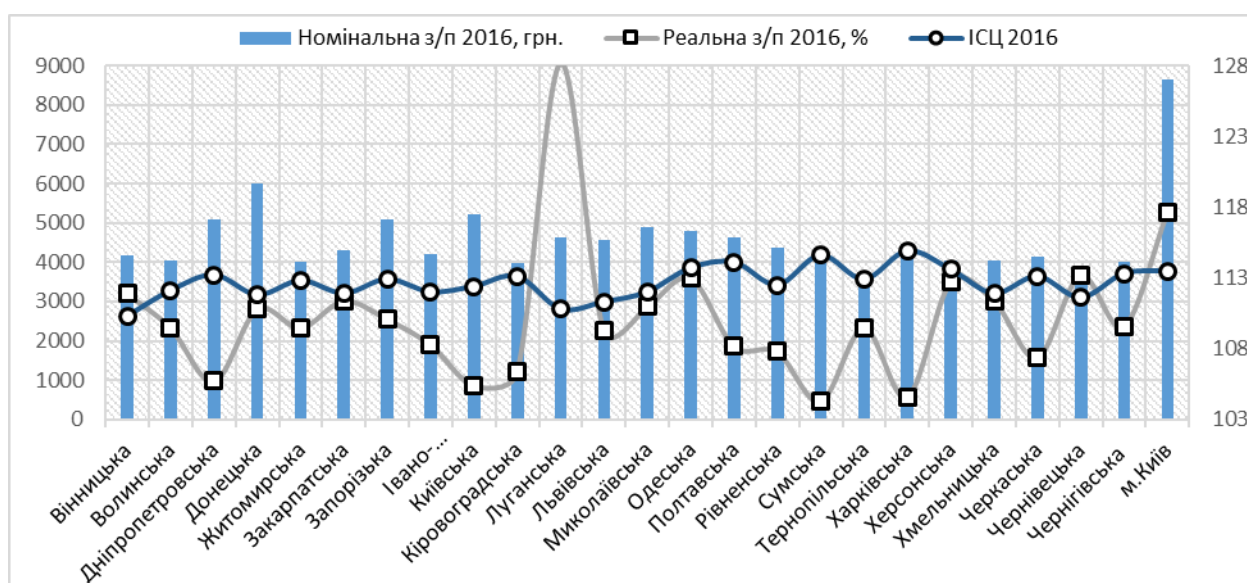

Рис. 5.19. Заробітна плата та індекс споживчих цін за регіонами України
Джерело: побудовано автором [107].

Важливе місце посідає регіональна інноваційна та науково-технічна діяльність. Глобалізація бізнесу, зменшення життєвого циклу продукту і водночас збільшення тривалості його розробки, а також затрат на НДДКР, змусили фірми дуже гнучко підходити до використання різних форм

співробітництва в науково-технічній сфері. Ситуація іноді вимагає не лише торгувати, а й погоджуватися брати участь у спільних проектах з конкурентами на міжнародному ринку. Аналіз сучасних тенденцій такої практики підтверджує, що поряд із вказаним вище дедалі більшого значення набувають такі вигоди від співробітництва: використання потенціалу партнера для виходу на зарубіжні ринки, нарощення неформалізованого обсягу знань і навичок, оптимізація процесу виконання НДДКР за координації діяльності постачальників і споживачів та посилення ринкових позицій учасників.

Інтенсивна інтеграція України та її західних сусідів відбувається завдяки торговій регіональній співпраці, а глобальні процеси та дифрагментація виробництва цьому сприяють. Так, за підсумками 2016 р. експорт вітчизняних товарів порівняно з аналогічним періодом 2015 р. зменшився на 9% і становив 22,7 млрд. дол. При цьому обсяг імпорту товарів порівняно з 2014 р. зменшився на 0,9% (або на 226,9 млн дол.) і дорівнював 24,2 млрд. дол. На вітчизняний експорт протягом останнього періоду впливали різні фактори. Загало втрачено певні ринки збуту та виробничі потужності для традиційного експорту, кон'юнктура світового ринку також визначена як несприятлива. У підсумку це призвело до значного скорочення обсягів українського експорту. Для 2015 р. характерна різноспрямована ситуація. З одного боку, збереглися такі минулорічні негативні тенденції: нестабільна політико-економічна ситуація в окремих районах Луганської та Донецької областей, продовження військової агресії з боку Росії; значна сировинна спрямованість вітчизняного експорту; відсутність доступу до кредитних ресурсів, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання). В 2016 р. ці тенденції доповнилися запровадженням Росією ембарго щодо українських продовольчих товарів, застосуванням до вітчизняного експорту

негативного РНС⁵⁵ та обмеженням і ускладненням транзиту через її територію, з 1 липня 2016 р. Росія їх додатково посилила. З іншого боку, з 1916 р. з'явилися окремі позитивні тенденції, як наприклад, поживлення попиту на деякі товари вітчизняного експорту при одночасному продовженні зростання виробництва промислової продукції. Проте порівняно з січнем 1916 р. відбулося суттєве уповільнення темпів зниження експорту (у січні цей показник становив 31,9%).

Серед регіонів України найбільш негативна динаміка експорту товарів спостерігалася у Дніпропетровській (−2,8 відсоткового пункту), Запорізькій (−2,3 в. п.) та Донецькій (−1,5 в. п.) областях. Водночас, такі області, як Луганська (+0,8 в.п.), Івано-Франківська (+0,4 в. п.), Львівська (+0,3 в. п) та Закарпатська (+0,2 в. п.), забезпечили позитивну динаміку експорту товарів. Щодо імпорту серед регіонів України найбільш негативна динаміка за 8 місяців 2016 р. спостерігалася в Донецькій (−0,8 в. п.), Полтавській (−0,6 в. п.) та Запорізькій (−0,4 в. п.) областях. Однак 22 регіони України характеризувалися позитивною динамікою імпорту, серед яких варто виокремити такі, як м. Київ (+4,4 в. п.), Волинська (+1,2 в. п), Київська (+0,8 в. п.), Львівська (+0,5 в. п), Харківська (+0,4 в. п.) та Одеська (+0,4 в. п.) області (рис. 5.20). Щодо здійснення експортно-імпортних операцій України за 8 місяців 2016 р. слід зазначити, що як в експорті товарів, так і в імпорті, основним торговельним партнером країни був Європейський Союз. Так, в експорті товарів питома вага Європейського Союзу становила 37,9%, а в імпорті досягла 43,9% (його частка збільшилась на 3,1 відсоткового пункту відносно показників аналогічного періоду 2015 р.). При цьому частка Росії в експорті товарів зменшилась до 9,8% (за 8 місяців 2015 р. її частка дорівнювала 12,7%), а в імпорті – на 7,3 в. п. і становила 12,8% [172].

⁵⁵ Режим найбільшого сприяння (РНС) – це більш сприятливий режим, який надається державами одна одній у міжнародному договірному порядку у сфері торгівлі, мореплавства, правового становища громадян, мит тощо, ніж той, який наданий чи буде наданий кожною зі сторін, що домовляються, будь-якій «третій» країні.

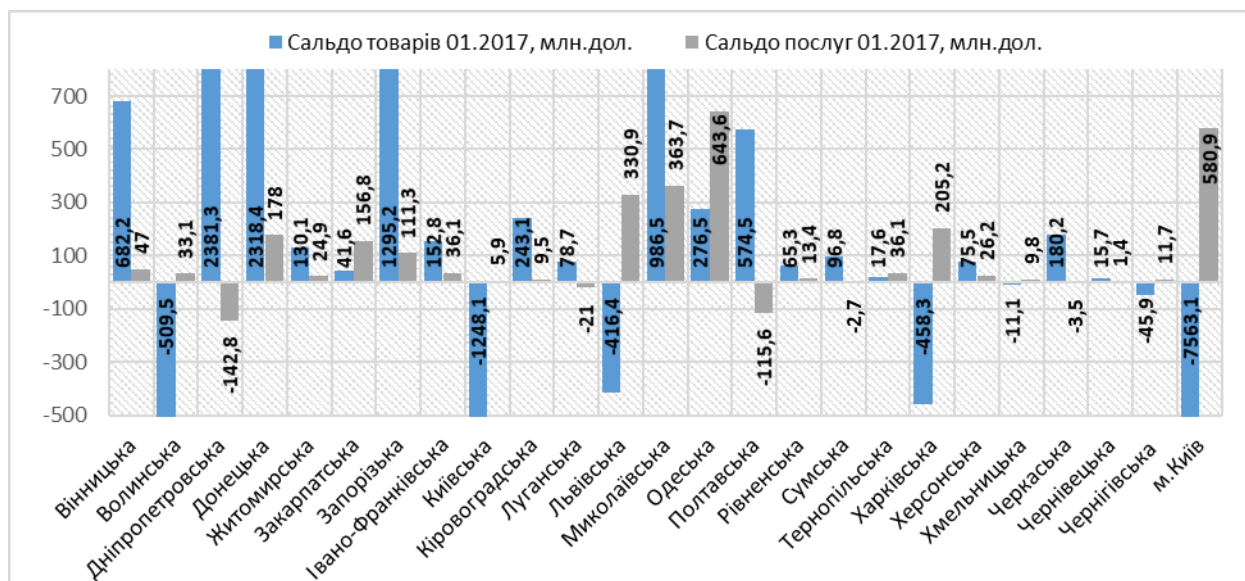

Рис. 5.20. Регіональний торговельний баланс в Україні

Джерело: побудовано автором [172].

Набувши рис суперечливого і непослідовного процесу, глобалізація стимулює вияв інших процесів, що суперечать як один щодо одного, так і щодо початкової «точки відліку», демонструючи залежність нелінійної діалектики, котра здійснює зростаючий вплив на регіональний розвиток та стан економічної безпеки як регіонів, так і національної економіки загалом. Економічне зростання планети в найближчі 20 років не перевищить 2–3% ВВП на рік. Середні темпи зростання найбільших країн Євросони прогножуються на рівні 1,5–2%, Китаю – 3,5%. Максимальне ріст демонструватимуть Нігерія, В'єтнам та Філіппіни – 4,5–5,5%. Для відсталих країн така швидкість означає «пастку бідності». Китай та Індія, на відміну від України, зробили економічний ривок у попередні десятиліття, тому ВВП на особу через 30 років у цій країні становитиме 79 тис. дол. (лише в два рази менше від середнього доходу жителя США). Житель Індії буде відповідно в чотири рази біднішим за представники США порівняно з 33-кратним відставанням сьогодні.

Україна, маючи мізерний стартовий рівень за середнього темпу зростання, має передумови залишитись позаду азіатських країн і приєднатись до групи найбідніших держав світу. У світовій торгівлі стрімко знижуються ціни і попит на корисні копалини та нафту. Зменшується обсяг виручка від експорту аграрної продукції (-11% у 2015 р.) та від експорту промтоварів (-5% у 2015 році). У структурі ВВП країн ЄС сільське господарство становить не більш як 3%, в Україні – близько 11% і це головне джерело валюти. Від прогресу постраждають виробники дешевих товарів і їхні працівники. Виникне глобальний розрив між тими, хто мав можливість модернізуватися, і тими, хто цього не забезпечив. Проте в українській переробній промисловості питома вага високотехнологічної продукції щораз невпинно знижується: з 4,6% у 2014 р. до 4,3% у 2016 р. Частка середньо-високотехнологічної продукції також зменшилася з 15% до 13,5%. У світі посилюється економічний протекціонізм. Кількість вжитих у 2015 р. дискримінаційних заходів на 50% вище, ніж у 2014 році, особливо в країнах G20.

Аналіз економічних викликів та макроризиків розвитку України та її регіональної поляризації дав змогу напрацювати структурно-логічну схему взаємодії економічних імперативів альтерглобального розвитку України (див. рис. 5.21). Такий симбіоз може мати адекватне і реальне виявлення у формі альтерглобалізації. Отже, глобалізація та регіоналізація – це два антагоністичних процеси, що водночас перебувають у своєрідному симбіозі та взаємному посиленні. Процеси глобалізації світової економіки зумовлені переважно вимогами конкуренції та сприяють до пошуку кращих форм організації виробництва і торгівлі через удосконалення діяльності економічних суб'єктів. Відповідно суспільні дії у межах регіоналізації значною мірою відповідають потребам регіональної економічної та політичної співпраці. Глобалізація на її сучасному етапі може спричиняти нерівномірність розвитку держав і регіонів.

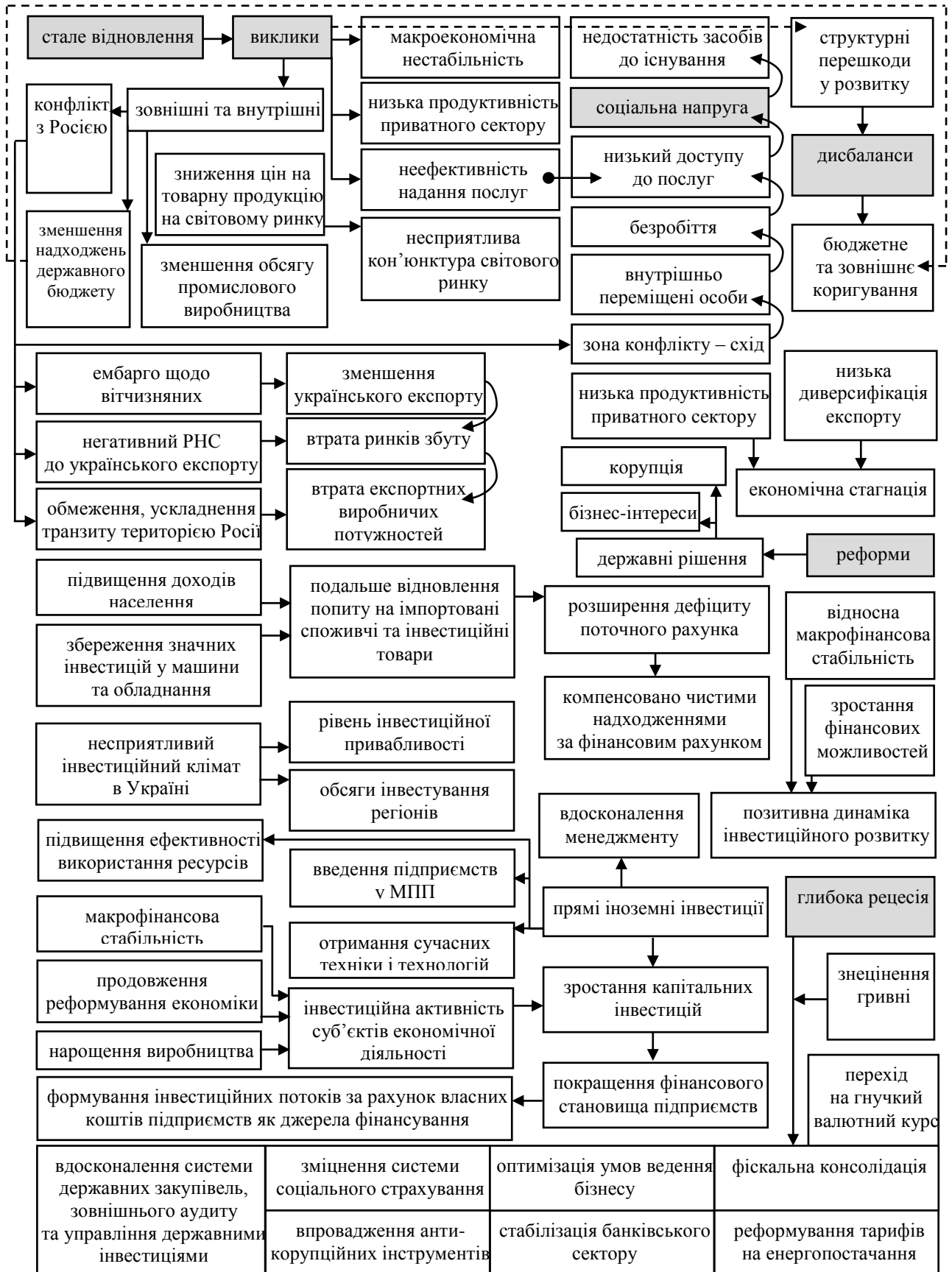

Рис. 5.21. Структурно-логічна схема взаємодії економічних імперативів альтерглобального розвитку України

Джерело: авторська розробка.

Це призводить до того, що країни з меншим економічним потенціалом для забезпечення конкурентоспроможних позицій змушені об'єднуватись на регіональних і загальнонаціональних рівнях. Мегарегіональний економічний розвиток постсоціалістичних країн доводить нерівномірність розвитку регіонів у межах окремих країн, а також зумовлює необхідність співпраці згаданих економік на перспективу. Глобалізація економіки забезпечила окремим регіонам надприбутки і довготривалий розвиток, проте вона призвела до асиметрії та соціально-економічної дивергенції постсоціалістичних країнах. Кооперація країн як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, а також перспективи глибшої інтеграції та соціально-економічного розвитку, можуть бути підсумком активних дій у напрямку впровадження проєвропейських реформ в Україні та переходу на альтерглобальну модель розвитку.

5.3. Модель взаємодії економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному просторі

Соціалізація вітчизняної економіки безперечно є однією з новітніх ключових тенденцій альтерглобального розвитку і являє собою процес врахування соціальних факторів функціонування економіки, а саме: збереження умов для існування, усунення наростаючих асиметрій та попередження нових нерівномірностей у розподілі та використанні споживчих благ, розвитку різноманітних здібностей людини, соціальній переорієнтації виробництва та гуманізації трудової діяльності. Необхідно підкреслити, що процеси альтерглобалізації економіки пов'язані з підвищенням ролі людини, її духовно-моральних якостей і цінностей, здібностей, знань, досвіду у виробництві, які дозволяють їй активізувати свою діяльність та визначити місце в економічній системі. За таких умов особливого значення набувають імперативи соціалізації економіки, які

генеруються безпосередньо під впливом середовища соціально-економічного розвитку, що в свою чергу включає три складові: модифікацію умов та мотивацій трудової діяльності, професійний розвиток працівників, відтворення робочої сили. У свою чергу взаємодія імперативів та середовища альтерглобального розвитку визначає наступні форми соціалізації економіки: інтелектуалізацію праці, віртуалізацію трудової діяльності, професіоналізацію та саморозвиток працівників, економічну демократизацію.

В умовах економічної й екологічної кризи країни альтерглобальна стратегія росту добробуту суспільства повинна базуватися на співвідношенні наслідків розвитку соціуму, науково-технічного прогресу, економіки. Чим цивілізованіше суспільство, тим більше варіантів вибору соціально-економічних і науково-технічних рішень з прогнозованими і передбачуваними наслідками. Цілісний підхід інтегрує закони внутрішньої динамічної рівноваги природи, суспільства, людини, тобто не можливо віддавати перевагу ані економічним, ані технологічним, ані екологічним складовим добробуту суспільства. Сьогодні Україна повинна зробити вибір, від якого залежить майбутнє: задоволення яких потреб для уряду є першочерговим – матеріальних, соціальних чи духовних, при цьому, дечим необхідно буде відмовитись, щоб повернути на шлях гармонійного, цілісного та збалансованого розвитку.

Економічна, екологічна та соціальна діяльність в Україні не має порушувати екологічної стійкості глобальних екологічних систем і призводити до глобальних екологічних загроз та небажаних генетичних змін у живих організмах. Загалом принципи економіки мають базуватися на принципах громади, а принципи громади – на принципах екосистем. Збалансування інтересів теперішнього і майбутнього поколінь варто здійснювати за принципом того, що потреби сьогодення завжди мають мати пріоритет над «екстравагантною розкішшю» сьогодення. Економічна сфера України значно інтегрована з екологічною, соціальною та духовною. Її

розвиток має відбуватися від духовного зростання до створення стійких екологічних систем та забезпечення екологічно безпечного добробуту громадян. Так, в Україні слабо розвинена як екологічна ефективність так і енергетична архітектура.

Подолання глобальних екологічних проблем можливе за умови реалізації ефективної екологічної політики на національному, регіональному та локальному рівнях. Усунути глобальні екологічні загрози, що насуваються на земну цивілізацію загалом та Україну зокрема, можна лише разом – зусиллями всієї світової спільноти. Екологічна політика України має ґрунтуватися на ефективній системі інструментів та високодуховних суб'єктах екологічної політики, які повною мірою усвідомлюють відповідальність за майбутнє земної цивілізації. Така екологічна політика вбачається короткотерміною (розрахованою на швидке подолання глобальних екологічних загроз), антикризовою (спроможною подолати екологічну кризу на міжнародному, національному і регіональному рівнях) і солідарною (побудованою на солідарності бідних і заможних громадян).

Подолання глобальних екологічних, економічних та соціальних загроз України можливе за умови ефективної міжнародної, національної та регіональної політики, яка сприятиме творенню ефективних замкнутих економічних систем. Кіотські домовленості засвідчили неспроможність сучасної світової економічної системи ринковими інструментами подолати глобальні екологічні виклики, які постали перед земною цивілізацією в XXI ст. Вони підтвердили вирішальне значення екологічної, економічної та соціальної політики у подоланні екологічної та економічної криз. Зросла роль обов'язкових інструментів в її подоланні (зокрема, лімітів на використання природних ресурсів та забруднення довкілля, екологічних стандартів і дозволів на діяльність у сфері природокористування) (рис. 5.22).

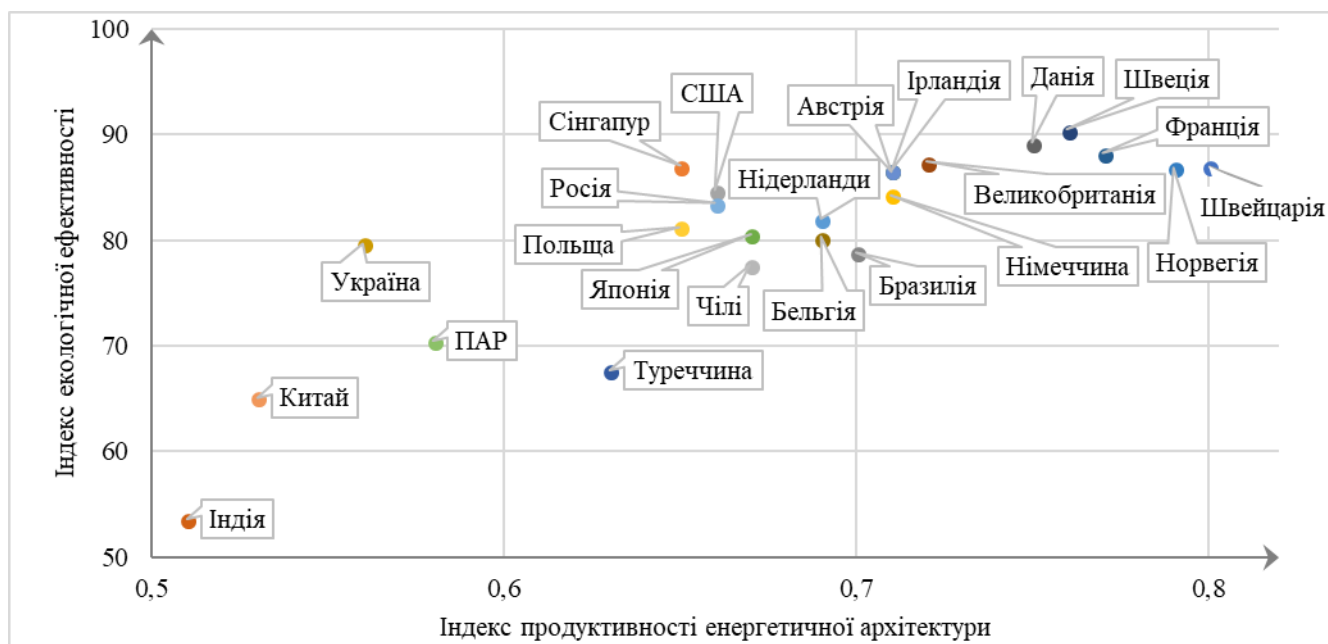

Рис. 5.22. Економічна ефективність країн в розрізі продуктивності енергетичної архітектури, 2017 р.

Джерело: розрахунки автора.

Системна стратегічна модернізація України повинна наблизити основні критерії власного розвитку до світових стандартів. В основу концепції, яка дозволить забезпечити високі темпи економічного зростання, має бути покладено поєднання досягнень міжнародного теоретичного та практичного досвіду з національними особливостями країни. І тут необхідна планомірна й системна, наполеглива державна робота. Зрозуміло, що внаслідок нагромадження проблем період модернізації України буде тривалим, а подолання структурних диспропорцій потребуватиме чіткої та послідовної стратегічної програми урядових заходів і добре продуманої, організованої системи державного планування та прогнозування. Головними заходами подолання перешкод на шляху розвитку України мають бути висока мобілізаційна здатність, зменшення залежності держави від зовнішньої кон'юнктури, зокрема зовнішніх джерел постачання енергоресурсів та іноземних фінансових ринків.

Альтерглобальна модернізація економіки України потребує значних інтелектуальних, економічних і адміністративних зусиль та заходів, а саме: всебічне сприяння розвитку наукоємних секторів господарства, розвиток інфраструктурних галузей господарства (транспорт, зв'язок, комунікації), забезпечення енергоефективності економіки, урізноманітнення джерел постачання енергії та збільшення використання її поновлюваних видів, розвиток нано-, біо-, ядерних, космічних технологій і телекомунікацій, широке застосування новітніх інформаційних технологій тощо. Необхідно знизити базисні структурні диспропорції в українській економіці та розпочати проектування нової економічної системи, адаптованої до жорстких викликів безпечному розвитку в умовах перманентної глобальної кризи.

Основною проблемою вітчизняної економіки є забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку, який дасть змогу реалізувати соціальні та духовні потреби сучасних поколінь і не ставитиме під загрозу потреби майбутніх поколінь. Теоретично такий розвиток можливий лише тоді, коли вітчизняна економіка розвиватиметься здебільшого на базі природно відновлюваних ресурсів в обсягах, що не спричинять деградації екологічної системи Землі, а населення буде таким, що не нищитиме навколишнє природне середовище і задовольнятиме власні матеріальні й духовні потреби в межах тих благ, які продукує економіка. Так, необхідно досягти збалансованості між чисельністю населення, природним потенціалом і економікою.

Альтерглобальний розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток матиме місце у випадку, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя. Поточне покоління має обов'язок перед наступними поколіннями залишити достатні запаси соціальних, природних та економічних ресурсів для того, щоб вони могли забезпечити для себе рівень добробуту не нижчий, ніж той, що є сьогодні. Україна є

середньостатистичною європейською країною за розміром ринку із негативним ростом ВВП в середньотривалому періоді. Аналіз структурних змін в економіці вказує, що Україна може залучити досвід Швеції для початку структурних змін та глибокої економічної трансформації, адже дана країна є найбільш близькою за розміром ринку, поведінкою кліматичних умов та економічним потенціалом (див. рис. 5.23).

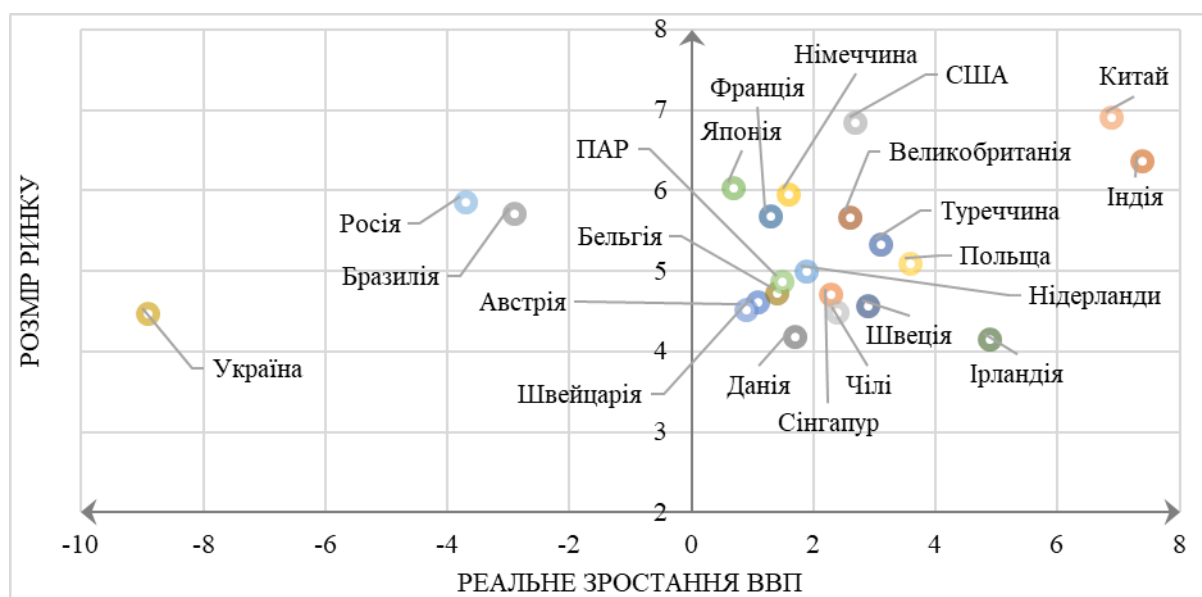

Рис. 5.23. Дослідження взаємодії розміру ринку країн та структурних змін в економіці

Джерело: розрахунки автора.

Сучасні глобалізаційні процеси стали динамічними руйнівниками національних культур духовної спадщини світової спільноти. Однак, дотепер немає глибокого усвідомлення цієї глобальної загрози, що за наслідками не менш загрозна, як дестабілізація екологічних і економічних систем. Вона, мабуть, є більш загрозливою, оскільки не настільки очевидна. Змінити ментальність населення світу значно складніше в позитивному напрямку, ніж подолати нестійкість екологічних і економічних систем. Успішний розвиток економічних систем пов'язаний зі збереженням національних культур. Людство дедалі більше усвідомлює, що достовірне знання і повноцінне

вивчення всіх культур, що розвиваються і розвивалися в часі та просторі, їх специфіки, способів діяльності, світоглядів і міфів тощо є нагальним завданням сучасної цивілізації. Це знання здатне усунути вже наявні недоліки розвитку та сформуванню прийнятну картину майбутнього, в якому кожен народ знайде своє гідне місце.

Збереження національних культур та їхній розвиток є настільки важливим для успішного зростання економічних систем, як і збереження біологічного і генетичного різноманіття для творення стійких екологічних систем. В цілому, необхідною є побудова нової соціокультурної парадигми, що ґрунтується на цивілізаційній єдності та культурному різноманітті. Водночас, унікальність сучасної епохи потребує якісно нового пошуку органічного синтезу культур і нових форм їх взаємодії. Альтерглобалізаційні процеси лише тоді мають сенс, коли їхній розвиток сприяє зміцненню національних культур. Українська спільнота має піклуватися про відновлення, збереження і розвиток національних культур такою ж мірою, як і біологічного та генетичного різноманіття.

Економічні показники розвитку України в останні десятиліття свідчать про стан глибокої рецесії. Безпрецедентне падіння об'ємів промислового виробництва, скорочення інвестицій в основний капітал, зростання безробіття, збільшення дефіциту держбюджету і зовнішніх запозичень, різке падіння життєвого рівня населення є результатом не стільки глобальної фінансової кризи, скільки реалій господарської системи країни. Україна відзначається вкрай низьким рівнем інноваційності економіки та її ефективності (див. рис. 5.24). Вихід з цієї ситуації можливий лише на основі створення нової альтерглобальної моделі розвитку країни. Реанімувати економіку, орієнтовану на сировинні ринки і старі традиційні технології, неефективно і безперспективно. Вкрай важливо невідкладно створити і забезпечити ефективне функціонування адекватної потребам часу системи державної організації і управління процесом інноваційного розвитку

економіки. Світовий досвід показує, що роль держави в цьому питанні незрівнянно вагоміша, ніж при регулюванні традиційної економічної діяльності. Виходячи з науково-технічного ресурсного потенціалу, очевидно, що стратегія, у рамках якої можуть бути максимально реалізовані основні принципи інноваційної моделі розвитку, включення країни в процеси альтерглобалізації і розподілу праці як суб'єкта, а не об'єкта, як це відбувається зараз, для України досить перспективна.

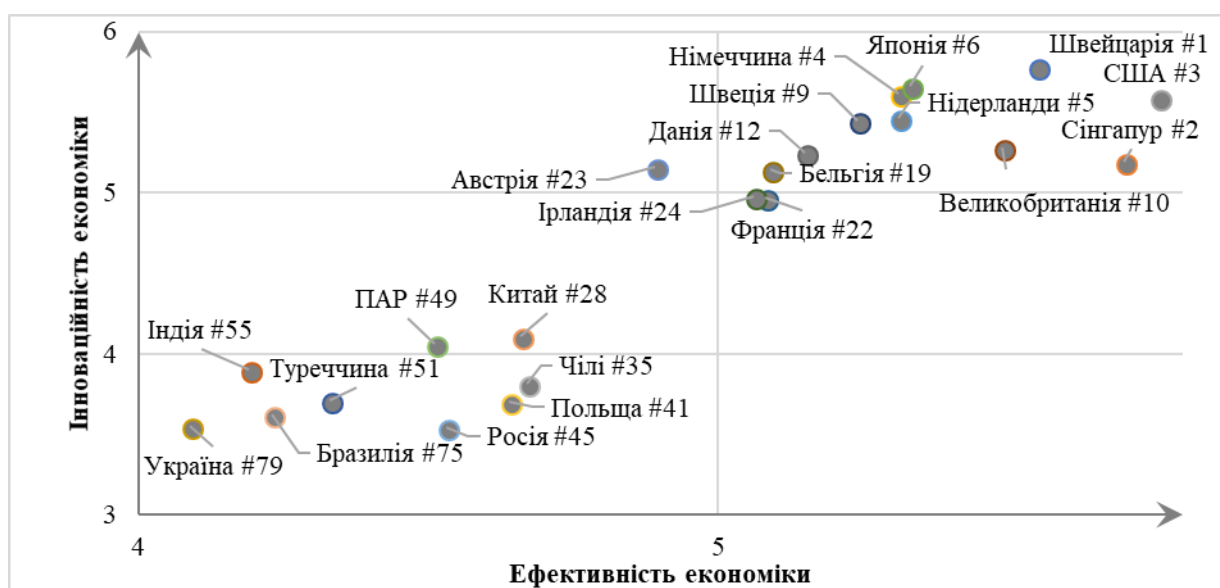

Рис. 5.24. Ефективність економіки країн в розрізі її інноваційності
Джерело: розрахунки автора.

Економічній ефективності має відповідати соціально-економічна оптимальність, яка передбачає політику, що сприяє посиленню трудової мотивації та поширенню підприємницької активності. Соціальна ефективність вимірюється підвищенням рівня доходів і якості життя людей. Передусім, це означає зростання результативності праці завдяки всебічному розвитку працівників, підвищення рівня освіченості, професійності, кваліфікації, культурного розвитку особистості. У трансформаційних умовах розвитку державне регулювання економічного зростання в Україні здійснюється за допомогою інструментів фіскальної, бюджетної, податкової,

грошово-кредитної, амортизаційної та інших напрямів державної економічної політики. Інструментами фіскальної політики є державні закупівлі, що характеризують бюджетні видатки, і податки, які визначають бюджетні доходи..

Альтерглобалізація враховує національну безпеку та передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у всіх сферах державної діяльності. Серед найбільш актуальних сфер державної діяльності в останні роки в Україні варто виокремити соціальну політику та пенсійного забезпечення, ринок фінансових послуг, податково-бюджетну та митну політики, ринок банківських послуг, інвестиційну політику, монетарну та валютну політики, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, енергетики та енергозбереження та інші сфери державного управління. Наближення індикаторів економічної безпеки до їх граничнодопустимої величини свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових, значень – про входження суспільства в зону нестабільності і соціальних конфліктів, фактично, про реальну загрозу економічній безпеці.

Отже, зважаючи на це, серед найімовірніших загроз альтерглобального розвитку України вважаємо наступні: скорочення внутрішнього валового продукту → зниження інвестиційної та інноваційної активності → зниження науково-технічного та технологічного потенціалу; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості; низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером; критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання

природних монополій; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність політики енергозбереження → дорогі енергоресурси та низька їх якість. Виходячи з наявних умов та непростой економіко-політичної ситуації, індивідуальна вітчизняна модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації, що зможе привернути увагу зовнішнього інвестора, стримувати темпи інфляції, піднімати доходи населення та фінансувати військову обороноздатність країни буде порятунком для економіки України та прикладом наслідування для країн з ринком, що розвивається.

Важливу роль альтерглобальної трансформації займає виважена демографічна політика. Все більш помітну роль у стратегії економічного зростання відводять питанням народонаселення, зокрема необхідності регулювання його приросту в країнах з високим рівнем народжуваності та недостатньо високим економічним розвитком. Включення питань народонаселення в економічні плани і стратегії розвитку не тільки прискорить темпи сталого економічного розвитку і пом'якшить проблеми бідності, але й буде сприяти досягненню соціальних цілей у сфері народонаселення та підвищення якості його життя. Щодо соціального аспекту, то процеси альтерглобалізації орієнтовані на подолання великої різниці в рівнях доходів і якості життя між різними країнами, різними групами і прошарками населення. Ефективність управлінських рішень стане значно вищою, якщо вони спиратимуться на достовірне прогнозування процесів соціально-економічного розвитку.

Формування моделі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі відбувається під впливом сучасних світових тенденцій не тільки щодо гармонійного розвитку людства (рис. 5.25). Слід наголосити, що серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку у різних державах, у тому числі й нашій, домінує техногенний тип економічного розвитку.

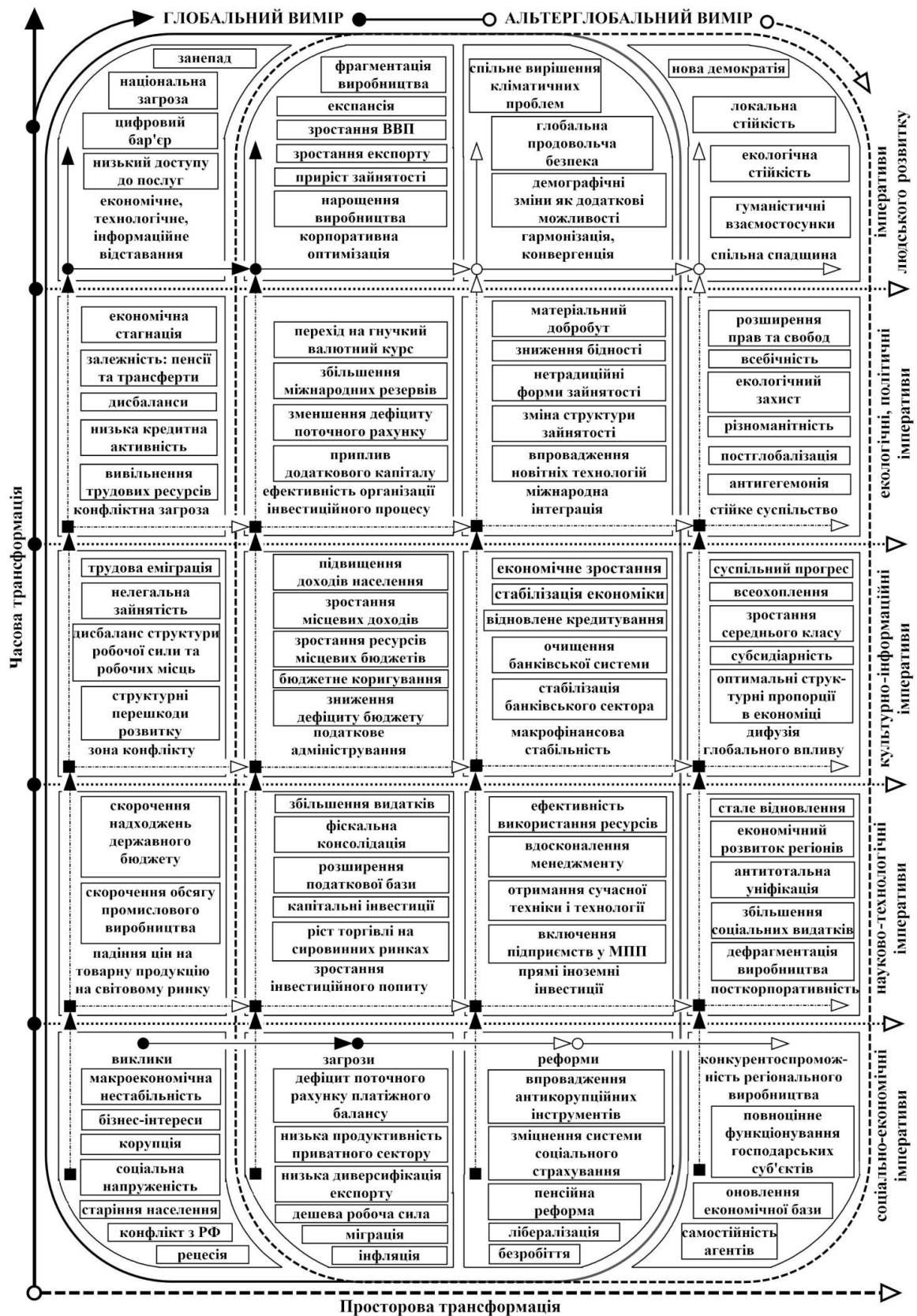

Рис. 5.25. Модель взаємодії економічних імперативів та трансформації економіки України в альтерглобальному вимірі

Джерело: авторська розробка.

Для України, з огляду на високоіндустріалізований технологічний уклад національного господарства, він фактично досі є переважаючим. Це природомісткий тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Характерними ознаками техногенного типу є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів, надексплуатація відновлюваних ресурсів зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови. Значною є роль сучасних теоретико-практичних концепцій господарювання, які охоплюють усі системні рівні господарювання, що є комплементарні й охоплюють різні рівні природокористування. Відповідно до існування трьох основних рівнів господарювання – загальнодержавного, регіонального та локального можливо виділити принципові концепти розбудови «зеленої», «синьої» та наноекономіки, що стосуються кожного з рівнів. Вони не відповідають їм чітко, але системно превалюють на певних рівнях господарювання.

Так, концепція «зеленої» економіки переважаючий вплив здійснює на державному й регіональному рівнях та передбачає активну екологічну політику держави і регіонів, що в особі керівних державних органів та регіональної влади за допомогою відповідних адміністративних, організаційно-економічних, правових, фінансових та інших важелів створюють умови для поступового і поміркованого економічного зростання на основі економічного та комплексного використання природних ресурсів, захисту навколишнього природного середовища від шкідливих антропогенних впливів та розвитку екологоорієнтованих інноваційних галузей і виробництв.

На муніципальному рівні домінуючим для забезпечення високих економічних ефектів є концепція синьої економіки, основними ланками впровадження якої до природокористування є регіональна влада, муніципалітети і територіальні громади. Соціальної та екологічної

ефективності господарювання сприятиме аналогічна корпоративна відповідальність. На низовому економічному рівні – окремого економічного агента (підприємництво, домогосподарство, громадянин) дуже важливими є інноваційні підходи, пов'язані з концепцією наноекономіки. Первинною ланкою господарювання згідно цієї концепції виступає людина та простір її творчості, а також мікросередовище її існування. Наноекономіка намагається винайти найбільш економічно вигідні форми поведінки окремого громадянина, включаючи інвестиційну діяльність, підприємництво, підсобне господарство, соціальне забезпечення.

Підписання у 2014 році Урядом України Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема політичної та економічної частини, стало початком нового процесу – децентралізації. Поява нової інституції – громади – змінює економічний ландшафт країни і легалізує нового економічного агента, що матиме вагомі юридичні та економічні права в частині отримання доходів від господарської діяльності, пов'язаної із користуванням природними ресурсами в межах своєї території. Крім того, бойові дії, що розпочались у 2014 році на території Донбасу, негативним чином впливають як на природне середовище, так і соціально-економічний розвиток країни, зумовлюючи появу в суспільстві панічних настроїв, розчарування та зневіри у правильності обраної концепції глобального розвитку для нашої держави.

Вихідними умовами моделі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі є забезпечення:

- економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи;
- природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції довкілля;
- тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку;

- стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;
- екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації.

Вихідні умови альтерглобального розвитку передбачають перехід від стихійності до керованості. З огляду на зазначене, модель трансформації економіки України в альтерглобальному просторі повинна базуватися на таких основних положеннях:

- у центрі уваги мають бути люди та їх право на здорове й плідне життя в гармонії з природою;
- охорона довкілля повинна стати невіддільним компонентом процесу розвитку, що не може розглядатися окремо від іншого;
- задоволення потреб у розвитку й збереженні довкілля;
- розвиток і збереження довкілля мають поширюватися не тільки на нинішнє, а й майбутнє покоління;
- зменшення розриву між життєвим рівнем у різних країнах та подолання бідності належать до найважливіших завдань світової спільноти;
- для досягнення трансформації економіки України в альтерглобальному просторі слід вилучати або обмежувати моделі виробництва та споживання, які їй не сприяють.

Загальновизнаним є факт існування тісного взаємозв'язку між станом довкілля та можливостями щодо продуктивної зайнятості, освіти, охорони здоров'я. Деградація природного середовища підвищує нерівність через несприятливий вплив на фізичний і духовний стан людей, обмежує перспективи розвитку територіальних громад (особливо сільських) на базі місцевого природно-ресурсного потенціалу. У свою чергу, нерівність людського розвитку посилює екологічну деградацію, зокрема внаслідок неприйняття бідним і маргіналізованим суспільством норм екологічного

імперативу. Природно, що найбільш значущим пріоритетом для них є забезпечення за всяку ціну базових життєвих потреб, а не бережливе ставлення до довкілля.

Позбавлення нормальних умов життя часто спричинене не відсутністю коштів у населення, а нерозвиненістю (занепадом) соціальної інфраструктури, насамперед на селі. Орієнтація на забезпечення доступу до соціальних послуг і розвиток дорожньо-транспортної мережі та, відповідно, створення завдяки цьому більш широких і рівних можливостей є значно ефективнішим, ніж прямі виплати допомоги бідним домогосподарствам. При цьому стратегія розбудови та модернізації соціальної сфери повинна передбачати вдосконалення таких її складових, як освіта, культура, охорона здоров'я. Важливою суспільною функцією розвитку і трансформації має бути формування екологоорієнтованих морально-етичних норм соціуму, включаючи домінуючі стереотипи повсякденної діяльності та господарської поведінки. Йдеться про необхідність зміни ментальності й поведінки широких верств населення з прискореним розвитком громадянського суспільства.

Гуманізація, соціалізація й екологізація суспільних відносин покликані забезпечити перехід до нової парадигми та моделі розвитку. Названі імперативи пов'язані з одним із найбільш актуальних завдань сучасності – пошуком інструментарію подолання обмежень так званого суспільства споживання, в якому дедалі більше пригнічується особистість: утрачається раціональність споживчого попиту, відбувається розрив між споживанням і задоволенням реальних потреб людини, формуються «хибні» потреби, визначальним мотивом яких стає незмірне бажання «мати». Культура споживання повинна знайти вираження у недопущенні засмічення природного середовища, прагненні відмовитись від тих видів товарів і послуг, що істотно погіршують екологічну ситуацію.

Основними стратегічними засадами моделі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі слід вважати:

- визначення цілей, завдань, напрямів розвитку суспільства, задоволення його потреб;
- організацію діяльності суспільства з виконання прийнятих цілей і програм;
- розподіл матеріальних і культурних цінностей;
- узгодження різноманітних інтересів держави і соціальних спільнот;
- розроблення стандартів і законів поведження в суспільстві;
- досягнення внутрішньої та зовнішньої безпеки і стабільності політичного ладу;
- формування суспільної свідомості.

Основні завдання трансформації економіки України щодо забезпечення збалансованого соціально-економічного зростання полягають у наступному:

- формуванні міжгалузевої структури виробництва, що повинна відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей;
- обмеженні розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапному зменшенні обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощуванні обсягу виробництва продукції, що має закінчений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу;
- технічному переоснащенні виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкому застосуванні відновлюваних

джерел енергії, розв'язанні проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності;

- регульованому збільшенні обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, якісній зміні структури харчування населення, підвищенні калорійності продукції;
- формуванні раціональної структури виробництва, розподілі й використанні енергії, підвищенні технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива.

До головних завдань трансформації економіки України щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів належать:

- зменшення кількості джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу, підвищення рівня їх екологічної безпеки і поліпшення стану атмосферного повітря (табл. 5.4);
- забезпечення економії первинних ресурсів, розв'язання проблеми утилізації відходів виробництва шляхом удосконалення структури його розміщення, формування виробничих комплексів замкнутого циклу;
- запобігання процесу деградації ґрунтів, збереження водних ресурсів і об'єктів як унікальних складових довкілля;
- забезпечення належної охорони та збереження лісових ресурсів і екосистем, посилення природоохоронних функцій лісів, здійснення комплексу лісгосподарських заходів щодо зниження рівня радіоактивного забруднення лісового фонду;
- гарантування безпеки довкілля під час видобування корисних копалин;
- підвищення ефективності державного контролю за додержанням вимог природокористування і збереження навколишнього

природного середовища шляхом застосування економічних та адміністративних санкцій;

Таблиця 5.4

Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за видами економічної діяльності у 2017 році

	Обсяги викидів			
	забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
	тис.т	відсотків до загального підсумку	тис.т	відсотків до загального підсумку
Усього	2584,9	100,0	124217,9	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	80,3	3,1	1099,8	0,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	479,3	18,5	3365,2	2,7
у тому числі				
Добування кам'яного та бурого вугілля	354,2	13,7	379,8	0,3
Добування металевих руд	78,9	3,1	1174,5	0,9
Добування інших корисних копалин і розроблення кар'єрів	8,0	0,3	91,4	0,1
Переробна промисловість	874,3	33,8	49085,4	39,5
у тому числі				
Виробництво харчових продуктів	36,8	1,4	2809,8	2,3
Виробництво напоїв	1,0	0,0	168,1	0,1
Виробництво тютюнових виробів	0,1	0,0	14,3	0,0
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	33,2	1,3	2892,2	2,3
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	15,0	0,6	2415,2	1,9
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	35,0	1,4	5991,4	4,8
Металургійне виробництво	720,9	27,9	32995,7	26,6
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	2,5	0,0	64,1	0,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1011,0	39,1	63865,2	51,4
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	15,8	0,6	246,7	0,2
Будівництво	1,7	0,1	52,8	0,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	60,3	2,4	4393,3	3,6
Інші види економічної діяльності	62,2	2,4	2109,5	1,7

Джерело: складено автором за: [58].

- розвиток системи сертифікації, екологічного аудиту і страхування, ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, поступовий перехід на систему міжнародних стандартів технологічних процесів.

Основні завдання трансформації економіки України щодо соціальної сфери такі:

- створення сприятливих економічних умов для забезпечення рівноправного доступу людини до одержання доходів, користування ресурсами і соціальними послугами;
- розроблення та реалізація національної програми подолання бідності, скорочення прошарку малозабезпечених і маргінальних категорій громадян;
- сприяння досягненню повної зайнятості як одного з головних пріоритетів економічної і соціальної політики, створення для всіх працездатних громадян надійних можливостей заробітку на життя;
- підвищення реальних доходів населення шляхом державного регулювання заробітної плати та пенсійного забезпечення, проведення моніторингу рівня життя різних соціальних верств і груп з метою недопущення його зниження;
- реформування пенсійного забезпечення в напрямі переходу до системи, що базується на принципах страхування, підготовка відповідної нормативно-правової бази формування системи соціального страхування;
- розроблення програми соціальної і професійної реабілітації інвалідів з метою їх залучення до активного життя суспільства; програми та заходів щодо поліпшення становища сім'ї, жінки, охорони материнства й дитинства;

- спрямування програм на адресну допомогу окремим категоріям населення;
- зниження смертності в усіх вікових групах населення, особливо працездатного віку, підвищення тривалості життя.

Загалом у теоретико-методологічному аспекті в національній парадигмі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі, урахувавши багатий міжнародний і національний досвід, необхідно зробити нові акценти, поставивши, з одного боку, у центр розвитку людину та її інтереси в конкретному середовищі життєдіяльності, а з іншого – забезпечити її потужним економічним інструментарієм, адекватним потребам виробництва і вимогам сталого й збалансованого природокористування.

З огляду на зазначене, перш за все треба зосередитися на економічному інструментарії моделі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі, новій зеленій економіці. При цьому слід виходити із загального розуміння сучасної економіки як дієвого інструмента впорядкування взаємовідносин між людиною і природою. Виявляється, що залежно від позицій розгляду цього питання визначаються й різні шляхи подолання екологічних проблем. Так, економіка в наведеному контексті в окремі періоди часу може орієнтувати потоки фінансових ресурсів на вирішення різних пріоритетних цільових завдань. Зрозуміло, що відповідно до кожного окремого територіального утворення вони можуть суттєво відрізнятися. Однак головним залишається забезпечення гармонійних відносин між екологією людини та простору, в якому вона функціонує.

Таким чином, досі лише окремі структурні розділи прийнятих та проголошених в Україні проектів, стратегічних програм і доктрин можна вважати стратегічно спрямованими, а не адекватними за своєю суттю і змістом моделі трансформації економіки України в альтерглобальному просторі. Доцільно зазначити також, що такого рівня документи-доктрини мають включати основні компоненти, які забезпечуватимуть перехід держави

та її регіонів до трансформації економіки України в альтерглобальному просторі, що і відрізняють стратегії від різних декларативних програм.

Тому вважаємо, що розробленню та обґрунтуванню вихідних положень стратегії сталого розвитку України мають передувати:

- чітке визначення орієнтирів для кожного виду економічної діяльності і, відповідно, регіональної соціально-економічної системи;
- послідовне розв'язання виробничо-господарських, еколого-економічних і технологічних завдань;
- логічне визначення етапів її реалізації та механізмів із оптимізаційним складом регуляторів і важелів впливу.

Своєчасне та адекватне реагування на виклики та подолання загроз є необхідною умовою альтерглобального розвитку економіки, створення нових можливостей для її гармонізації та підвищення життєвих стандартів. Нові виклики, породжені подальшим посиленням відкритості економіки, суттєвим зростанням невизначеності динаміки світогосподарських процесів, перед якими опинилася країна та її регіони, потребують змін у стратегічному баченні регіональній політиці держави.

Сутність цих змін полягає у відході від прямих епізодичних інвестиційних інтервенцій конкретним територіям, зміщенні акцентів на координуючі, узгоджувальні функції регіональної політики, створення умов розвитку для всіх територій, поступового відходу від концепції намагання вирівняти регіональний розвиток. Розуміння його асиметричної природи спрямовують регіональну політику на вирішення проблем забезпечення рівного доступу населення до ключових послуг як соціального характеру, так і адміністративних та ринкових, що забезпечують можливість самореалізації індивідів, їх об'єднань, а також дають можливість розвитку активності бізнесу на території. Найбільш суттєвими викликами, на які держава має

реагувати шляхом напрацювання та реалізації альтерглобальної державної політики, є:

Таблиця 5.5

Виклики реалізації альтерглобальної державної політики України

Економічні та соціальні проблеми	Проблеми управління
Стрімке відставання у економічному розвитку в мегарегіональному середовищі	Недосконала система управління місцевим розвитком
Асиметрія регіонального розвитку, зростання диспропорцій за основними показниками	Надмірна централізація управління
Економічна дезінтеграція українського макроринку, ізоляція регіональних ринків, залежність регіональних ринків від експорту	Відсутність партнерства: центр-регіон-група
Технологічна розірваність місцевих економік	Нескоординованість секторальних політик у межах території регіону
Обмеженість ресурсів для розвитку	Відсутність на місцевому рівні органів публічної влади зацікавлених в місцевому розвитку
Моно орієнтованість економік найбільш розвинених регіонів	Недосконалість правового урегулювання між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування
Економіка міст регіонів не трансформується у добробут населення	Незавершена адміністративна реформа із нестабільною інституційною структурою у сфері регіональної політики
Висока енергомісткість регіональних економік	Відсутність прогресу у реформі територіально-адміністративного устрою України
Відсутня реальна інноваційність в регіональних економіках	Фрагментація владних повноважень
Нереформованість сектору житлово-комунального господарства	Відсутність достгострокової стратегії розвитку України
Скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу та посилення міграційних процесів працездатного населення	Недостатня кількість кваліфікованих кадрів необхідних для стратегічного планування, розробки та впровадження новітніх інструментів стимулювання економічного розвитку, аналізу та моніторингу їх ефективності
Низький рівень задіяння потенціалу мегарегіонального та транскордонного співробітництва	

Джерело: складено автором.

Важливим завданням для України є формування оптимальної моделі розподілу повноважень органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та запровадження нових підходів до організації надання соціальних послуг, у тому числі через залучення недержавних організацій. У контексті децентралізації більшість повноважень слід передати на базовий рівень – територіальних громад. Це потребує встановлення чіткого механізму дотримання органами місцевого самоврядування законодавчо закріплених вимог щодо надання соціальних послуг: забезпечення їх мінімального базового комплексу, державних стандартів тощо.

В цих умовах міжнародна та регіональна політики держави повинна вирішувати достатньо широкий спектр завдань для поступової інтеграції України в альтерглобальний вимір:

- вирівнювання надмірних диспропорцій мегарегіонального та регіонального розвитку, передусім за соціальними показниками;
- дотримання принципів стабільного та збалансованого мегарегіонального та регіонального розвитку, гармонійної взаємодії держави та регіонів на основі відмови від «державного патерналізму», активізації місцевої ініціативи, розвитку підприємництва, підвищення дієздатності місцевого самоврядування і місцевих громад;
- дотримання у процесі реалізації поточних завдань державної альтерглобальної політики принципів стратегічного бачення розвитку регіонів та окремих громад, комплексного підходу до проблем просторового розвитку;
- стимулювання розвитку на регіональному рівні економічних «точок зростання» та посилення їх взаємозв'язків із периферією;
- залучення до цього процесу наявних місцевих матеріальних, фінансових і людських ресурсів;
- формування на регіональному рівні розвиненої інфраструктури, у тому числі транспортної, виробничої, інвестиційної, соціальної,

комунікаційної тощо. Орієнтирами розвитку інфраструктури є усунення перешкод на шляху залучення місцевої економіки до процесів мегарегіональної та міжрегіональної кооперації;

- залучення до панєвропейського та формування єдиного загальнонаціонального економічного простору для здійснення господарської та комунікативної політики, створення сприятливих умов для розвитку проблемних (периферійних і віддалених) територій;
- розвиток сучасних форм міжтериторіальної економічної інтеграції та кооперації для спільного освоєння ресурсів і комплексного розвитку територій, запровадження механізму укладання угод про співпрацю громад, регіонів та макрорегіонів;
- розвиток локальних, регіональних та міжрегіональних кластерів, індустріальних парків як основи інтеграції в альтерглобальний вимір;
- створення на локальному рівні ефективних господарських структур, орієнтованих на інтенсифікацію використання мегарегіонального, регіонального та локального потенціалів;
- розширення участі громадськості у вирішенні питань розвитку територій, забезпечення відкритості інформації, налагодження прозорого моніторингу соціально-економічного розвитку територій;
- консолідації зусиль і забезпечення відповідальності громадськості, влади та бізнесу у сфері реалізації проектів регіонального розвитку.

Отже, процес формування та реалізації нової політики, щодо інтеграції вітчизняної економіки в альтерглобальний простір має враховувати наступне. По-перше, запровадження постійної системи моніторингу, аналізу та оцінки екзогенних та ендогенних чинників впливу на розвиток. Екзогенні чинники можуть формуватися як за межами країни і обумовлюватися відкритістю її економіки, особливо якщо локальна економіка суттєво пов'язана із зовнішніми ринками, або географічним розташуванням самого регіону (прикордонні території), так і внутрішніми, що діють на національному рівні

і пов'язаними з прийняттям (неприйняттям, або несвоєчасним прийняттям) рішень органами влади, які безпосередньо впливають на економічне та соціальне становище на місцях. Витоки ендогенних чинників формуються під впливом внутрішньо локальних особливостей, в яких розвивається громада, регіон, і пов'язані як з його минулим, економічними, географічними, політичними, етнічними, культурними та іншими особливостями, а також із проблемами формування відповідного інституційного середовища для розвитку.

По-друге, формування ефективної політики інтерації в альтерглобальний простір, що розповсюджується на всі рівні та регіони, і адекватно реагує на виклики екзогенних та ендогенних чинників, що стримують розвиток. Доцільність державного впливу на усі регіони пов'язана з одного боку, з необхідністю створення в них умов розвитку на ендогенному потенціалі, з іншого дає можливість активізації мегарегіональної інтеграції більш і менш розвинутих регіонів (суспільств, громад), стимулювання поліцентричності у розвитку країни в цілому. Зростання кількості полюсів розвитку свідчатиме про те, що сприятливі умови для цього поступово створюються повсюдно, а не лише в окремих регіонах.

По-третє, запровадження механізму сильної та гнучкої координації усіх суб'єктів міжнародної та регіональної політик як в процесі її формування, так і реалізації. Така координація має забезпечувати: синхронізоване у часі стратегічне прогнозування та планування суспільного розвитку на всіх територіальних рівнях, узгоджене законодавче забезпечення планувальних процесів та впровадження властивого кожному суб'єкту інструментарію впливу на економічний розвиток.

Висновки до розділу 5

Проведені трансформаційні особливості розвитку економіки України в умовах альтерглобалізації дали змогу зробити такі висновки.

1. Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується економічний розвиток і процвітання України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Альтерглобальна модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Розвиток в умовах альтерглобалізації передбачає забезпечення таких міжнародних фундаментальних цінностей, як свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Критично важливу роль у реалізації перспектив розвитку та досягненні відчутної користі для населення матиме вирішення існуючих структурних проблем одразу за кількома напрямками. Національні цілі альтерглобального розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

2. Інтенсивна інтеграція України та її західних сусідів відбувається завдяки торговій регіональній співпраці, а глобальні процеси та дифрагментація виробництва цьому сприяють. Розвиток української економіки залишається помірним через значні зовнішні та внутрішні виклики, однак пришвидшення реформ може допомогти забезпечити вищі темпи зростання у майбутньому. Поширена практика ухиляння від сплати податків і кредитування пов'язаних осіб підриває макроекономічну стабільність; висококонцентрована та антиконкурентна структура виробництва стримує нарощування продуктивності та створення робочих

місць, а слабкість в управлінні державними ресурсами заважає ефективному та результативному наданню державних послуг, незважаючи на високі рівні видатків. Зростання споживчого та інвестиційного попиту стимулювало розвиток переважно тих видів економічної діяльності, які орієнтовані на їхнє задоволення: текстильна, харчова промисловості, машинобудування та виробництва будматеріалів. Збереження відносної макрофінансової стабільності, зростання фінансових можливостей підприємств і населення підтримуватимуть позитивну динаміку інвестиційного розвитку. Водночас низька кредитна активність та низька інвестиційна привабливість стримуватимуть активне відновлення інвестиційної діяльності. Існують значні виклики у бюджетній сфері, що потребують системної фіскальної консолідації, підкріпленої ґрунтовними структурними реформами. Пришвидшення економічного зростання потребує рішучих дій щодо реформ, спрямованих на підвищення конкурентоздатності реального сектору разом із реальною девальвацією, яка спостерігалась протягом останніх років.

3. В Україні існують виклики, що перешкоджають забезпеченню сталого відновлення та досягненню спільного достатку: макроекономічна нестабільність, низька продуктивність приватного сектору та неефективність надання послуг. Великі макроекономічні дисбаланси, нестабільність, у тому числі значні дефіцити бюджету та рахунка поточних операцій, і неплатоспроможний банківський сектор не лише позбавили інвесторів довіри, а й зумовили невдале обрання напряму розвитку в докризовий період. Соціально-економічний розвиток України насамперед потребує певних умов, зокрема врахування небезпеки глобальних ризиків, створення національної системи інституційного захисту, підтримки макроекономічної стабільності, динамічного зростання інвестицій, низького рівня інфляції, консервативної бюджетної політики, раціонального регулювання валютного курсу, високої якості людського капіталу, узгодженості дій державних і суспільних інституцій щодо вибору та підтримки найбільш перспективних технологій з

метою досягнення довгострокових цілей розвитку, високого рівня фінансової дисципліни тощо.

4. Основні завдання переходу до розвитку в умовах альтерглобалізації передбачають збалансоване соціально-економічне зростання, що полягатиме у формуванні міжгалузевої структури виробництва, яка має відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей. Важливим є обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапне зменшення обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощування обсягу виробництва продукції, що має завершений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу. Важливу роль відіграє технічне переоснащення виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

5. До найімовірніших загроз альтерглобального розвитку України можна віднести скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності та зниження науково-технічного та технологічного потенціалу. Крім цього потрібно звернути увагу на зростання кредитних ризиків, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, низькі темпи розширення внутрішнього ринку та нераціональну структуру експорту з переважно сировинним характером. Загрозливим є також критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів, неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, критичний стан з продовольчим забезпеченням населення та неефективність політики енергозбереження. Виходячи з наявних умов та непростой економіко-політичної ситуації, порятунком для економіки України та прикладом наслідування для країн з

ринком, що розвивається є індивідуальна вітчизняна модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації, що зможе привернути увагу зовнішнього інвестора, стримувати темпи інфляції, піднімати доходи населення та фінансувати військову обороноздатність країни.

Основні результати дослідження опубліковано в : [77; 79; 81; 82; 83; 89; 94; 96; 98; 100; 101].

ВИСНОВКИ

В дисертації на основі системного аналізу динамічних змін національної економіки та інституційного середовища структурних трансформацій запропоновано нове вирішення важливої науково-прикладної проблеми – формування теоретико-концептуальних та методологічних засад дослідження економічних закономірностей процесів альтерглобалізації та розроблення на цій основі практичних рекомендацій щодо стратегічного розвитку України. За результатами дослідження сформовано висновки науково-теоретичного та прикладного характеру.

1. Рівень розвитку країни відображається у її соціально-економічному становищі, при якому реальні потреби населення задовольняються через раціональне та стабільно-ефективне використання природних і набутих ресурсів. Теорія модернізації доводить, що проблему відсутності продуктивних інвестицій в країнах «третього» світу можна розв'язати наданням допомоги у вигляді капіталу, технологій та експертизи. Згідно теоретичних положень, структурна диференціація збільшує функціональні можливості сучасних організацій, обумовлює проблему інтеграції і координації діяльності нових інституцій. Основними характеристиками сучасних суспільств є диференціація політичної структури та секуляризація політичної культури з етосом рівності, яка підвищує управлінську здатність політичної системи. Сучасна система комунікації передбачає структурні, соціальні, економічні та культурні модифікації національних закономірностей. Аргументовано, що глобальні системи комунікацій набувають домінантного значення, а нації простіше взаємодіють на державному та особистісному рівнях системної ієрархії.

2. Міждисциплінарний системний аналіз етимології, теорії та концепцій глобалізації виявив істотну розбіжність у розумінні сутності, структури і логіки глобалізаційних процесів, що дає підстави для висновку про неоднозначність і суперечливість взаємопроникнення і співіснування

різних соціальних систем в глобальному середовищі. Інтеграційні процеси призводять до об'єднуючих і роз'єднуючих наслідків, через що потужні держави, незважаючи на ступінь участі у глобальній економіці, зберігають і розвивають силовий та економічний потенціал. За цих умов, національні економіки безпосередньо чи приховано стають об'єктами впливу ТНК.

3. На відміну від світогосподарських зв'язків минулого, глобальна економіка як метасистемне утворення найвищого ступеня еволюційного розвитку є життєздатною системою нестабільного типу з високим ступенем взаємозалежності внутрішніх елементів, формуванням крос-ієрархічних взаємозв'язків та здатністю до самоорганізації за умов: інституціональної детермінації взаємодії суб'єктів різних ієрархічних рівнів; збалансованості інтересів політичної, соціальної, екологічної та науково-технологічної систем. Встановлено, що домінування ідей лібералізму в останні десятиліття призвело до дисгармонії розвитку соціально-економічних відносин. Втім, головна небезпека «примусового лібералізму» для країн, що розвиваються, полягає в звільненні від захисних бар'єрів та заохоченні лібералізації під тиском, особливо коли це перевищує «резерви міцності».

4. Глобальна економіка зберігає залежність від мегарегіональних та національних економік з різними темпами розвитку. Глобальна нестабільність та суперечності економічних інтересів країн-учасниць можуть призвести до руйнування існуючого світового економічного порядку, а зростаюча багатополлярність може забезпечити як підвищення його стійкості, так і призвести до його руйнування. У дослідженні зроблено акцент на процесах альтерглобалізації, яка враховує інтереси всіх країн-учасниць, а не на концепції глобалізму, що забезпечує інтереси окремих країн.

5. У розвитку глобальної економіки існують певні вірогідні події («чорні лебеди»), які зумовлюють істотні загрози і яким можна запобігти чи усунути їх за допомогою парадигми альтерглобального розвитку. Обґрунтовано, що до таких подій належать пандемії, кліматичні зміни,

економічні кризи, війни та геополітичні кризи. До імперативів структурних зрушень, які визначають альтерглобальну модель розвитку віднесено: глобальне розширення прав та свобод; дифузію глобального впливу; демографічні зміни; дефіцит продовольства і ресурсів. Визначено, що тектонічними зсувами світової економіки, які потребують заміни глобальної моделі розвитку на альтерглобальну є: зміщення економічної потужності на Схід та Південь; урбанізація; глобальне зростання чисельності середнього класу; активне старіння населення; зростання попиту на водні та продовольчі ресурси; доступність технологій самознищення та руйнування людства.

6. Альтерглобальна модель розвитку окреслює нові принципи функціонування світової системи, охоплюючи всі переваги глобалізації для розв'язання її проблем. Альтернативні глобальні зусилля і ресурси потрібно спрямовувати насамперед на залучення та організацію людей, усвідомлення та прийняття ними ризиків, встановлення контролю над життям і ресурсами загального добробуту. Стійкі суспільства є «хорошими сусідами», які приймають участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах за допомогою торговельного, культурного обміну, трансферу інформації та технологій. Об'єктивно необхідна повна трансформація домінуючої ієрархії цінностей, за якої корпоративні прибутки і створення багатства перебувають на вершині, залишаючи поза увагою стійкість розвитку. Прагнення корпорацій монополізувати право володіння такими істотними ресурсами спільної спадщини, як земля, вода, ліс, вилучення потреб інших щодо них, вважаються неприйнятними. Стійкі громади повинні одночасно захищати права працівників офіційного сектору економіки і задовольняти життєві потреби людей у неформальному секторі, а також безробітних та неповністю зайнятих.

7. Формування методологічних основ глобального моделювання супроводжується активністю геополітичного, екологічного та соціально-економічного прогнозування, пов'язаного із загостренням глобальних

екологічних, енергетичних, продовольчих, демографічних проблем. Встановлено, що становище ускладнюється тим, що глобальна економіка перебуває на етапі нестійкого розвитку. Якщо короткострокові моделі направлені на прогнозування кон'юнктурної діяльності, а їх завдання полягає у виборі політики розвитку та розбудови в найближчому майбутньому, то довгострокові моделі орієнтуються на дослідження умов тривалого економічного зростання.

8. У роботі доведено, що зростання і розвиток в глобальному середовищі набувають кумулятивного характеру, при цьому поляризація доходів отримує новий імпульс, хоча і надалі буде спостерігатися асиметрія розвитку глобальної економіки. Аналіз світового досвіду доводить, що потенціал підвищення продуктивності праці вагомий на ранніх стадіях розвитку з екстенсивною маржою – від майже нульової продуктивності в сільському господарстві до позитивних показників продуктивності у виробництві чи послугах з подальшим переміщенням трудових ресурсів з низькопродуктивного виробництва до галузей і секторів з вищою продуктивністю та інтенсивною маржою. Дослідження показало, що слаборозвинені країни не завжди можуть використати потенціал зростання внаслідок фізичної та інституціональної інфраструктурної нерозвиненості, неефективності інститутів, недостатнього рівня освіти, нестабільної політики та незадовільного управління. Приховані труднощі та структурні зв'язки полягають в економічній ізоляції, соціальних конфліктах, екологічних шоках та зміні клімату. До перешкод розвитку країн світу відносимо погіршення умов торгівлі, обмеження доступу до експортних ринків, дефіцит зовнішнього фінансування чи світову економічну кризу.

9. Економікам країн, що розвиваються, загрожують специфічні проблеми, пов'язані із прагненням досягнення високих темпів економічного зростання, зокрема, це соціальна нерівність між міським і сільським населенням, зростання дефіциту водних ресурсів, потреби у значних

інвестиціях у науку і технології для зростання доданої вартості. Хронічний дефіцит ресурсів посилює тенденцію до соціальної фрагментації, тому найнезначніші події можуть ініціювати рух в протилежних напрямках. Втім, незважаючи на нестійку багатополлярність, зростаючий мегарегіоналізм та очікуване уповільнення зростання глобальної економіки, існують перспективи розвитку, залежні від швидкого розв'язання проблем. Протиріччя стратегічних інтересів, загальна недовіра, а також тактика зниження ризиків за рахунок інших учасників економічного співробітництва істотно ускладнюють становлення і розвиток інституціональної інфраструктури ефективної мегарегіональної безпеки. Стратегічний розвиток інституціональної боротьби з бідністю, створення нових робочих місць та інклюзивного зростання потребує мобілізації національного людського капіталу, поширення освіти і науки, посилення ролі держави в політиці, інститутах та управлінні. Як показало дослідження, країни, що розвиваються, повинні синхронізувати економічне зростання з людським розвитком та соціальними трансформаціями на основі творчої взаємодії держави і ринку, на противагу домінуванню ринкових відносин.

10. Економічне піднесення національних та глобальної економік потребує нових імпульсів, компромісних та прийнятних для більшості країн-учасниць за умов глобальної конкуренції. З урахуванням системних викликів неоліберальної моделі стратегії розвитку мають включати альтерглобальну компоненту і враховувати: (1) синхронізацію економічних циклів та криз; (2) поетапне утвердження постіндустріального способу виробництва з характерним набором і співвідношенням устроїв; (3) чітке розмежування ринкових і неринкових секторів економіки; (4) зміну співвідношення реальної та «віртуальної» економіки, що відображає декларовані пропорції відтворення у реальності фінансово-кредитних цінностей, які формуються під впливом власних імперативів; (5) рівень культурної інтеграції та соціально-глобальну поляризацію.

11. Метасистемними проблемами глобальної економіки визначено: (1) зростання розриву між «полюсами» багатства та бідності; (2) високу соціальну ціну інтеграції країн, що розвиваються, у глобальне середовище; (3) кризу робочих місць і масові звільнення у розвинених країнах; (4) критичні забруднення довкілля; (5) негативні наслідки розвитку науки і техніки; (6) міжнародний тероризм; (7) витіснення локальних культур; (8) екологічну деградацію; (9) кризу демократії. Саме на розв'язання створених або посиленних глобалізацією проблем спрямовані процеси альтерглобалізації або новітньої метамоделі розвитку, доповнюючої до глобальної. Альтерглобальна метамодель повинна стати втіленням нових принципів функціонування світової системи на засадах соціального партнерства, соціального захисту відповідно до визнаних демократичних цінностей та принципів інституту соціальної держави. Відтак, процес альтерглобалізації варто спрямовувати на захист ідентичності, конвергенцію і застосування моделі альтернативного суспільства.

12. В економічній сфері процес альтерглобалізації повинен виправити метасистемні недоліки неоліберальних правил глобальної торгівлі, концентрації влади, капіталу і багатства ТНК. Проблемним також є використання ринку та грошей як єдиного мірила ефективності, зростання бідності й маргіналізації народів і регіонів, приватизації монополіями природних ресурсів, соціальної несправедливості та маніпуляції робочою силою. Значних зусиль і ресурсів потребує зменшення розриву в межах країн між багатими і бідними, раціонально доцільне списання боргів країн «третього» світу, удосконалення механізмів використання торговельного ембарго та санкцій. Таким чином, нова альтерглобальна метамодель розвитку світової економіки має ґрунтуватись на засадах корпоративної ідентичності та відповідальності.

13. В роботі окреслені нові принципи функціонування альтерглобальної метасистеми, яка повинна включати переваги глобалізації

для вирішення її проблем. Альтернативні глобальні зусилля потрібно спрямовувати, насамперед на залучення та організацію людей, усвідомлення ними взятих ризиків щодо контролю над власним життям і ресурсами для просування загального блага. Стійкі суспільства є «хорошими сусідами», які приймають участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах за допомогою торгівлі, культурного обміну, а також обміну інформацією та технологіями. Об'єктивно необхідна повна трансформація домінуючої ієрархії цінностей, за якої корпоративні прибутки і створення багатства перебувають на вершині, залишаючи поза увагою розвиток. Соціальна справедливість та більша рівність між народами, етнічними групами, класами, жінками і чоловіками є наріжним каменем стійких суспільств.

14. Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується економічний розвиток України, є політичною та практичною моделлю розвитку, що задовольняє потреби нинішнього покоління без втрати можливостей розвитку для майбутніх поколінь. Розвиток, з огляду на економічні імперативи процесів альтерглобалізації, передбачає забезпечення таких міжнародних фундаментальних цінностей як: свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Індексна оцінка економіки України показала, що на сучасному етапі інтенсивна її інтеграція відбувається завдяки торговій регіональній співпраці, при сприянні глобальних процесів та дифрагментації виробництва. При цьому темпи зростання залишаються помірними через геоекономічні, геополітичні та внутрішньо-системні виклики.

15. До вагомих перешкод сталого відновлення економіки України та досягнення національного достатку в роботі віднесено: макроекономічну нестабільність; низький рівень продуктивності приватного сектору та неефективність сектору послуг. Значні макроекономічні дисбаланси, нестабільність, у тому числі дефіцит бюджету та рахунку поточних операцій, неліквідність банківської сфери не лише перешкоджають довірі інвесторів,

але й зумовлюють нераціональний вектор розвитку в докризовий період. Сучасний етап трансформації національної економіки потребує: врахування небезпеки глобальних ризиків; створення національної системи інститутів захисту суспільства; підтримки макроекономічної стабільності; динамічного зростання обсягів інвестицій; зниження рівня інфляції; застосування консервативної бюджетної політики; раціонального регулювання валютного курсу; підвищення якості людського капіталу; узгодженості дій державних і суспільних інституцій щодо вибору та підтримки перспективних технологій досягнення довгострокових цілей розвитку; високого рівня фінансової дисципліни тощо.

16. Основні завдання переходу до розвитку з урахуванням процесів альтерглобалізації передбачають збалансоване соціально-економічне зростання, що полягатиме у формуванні міжгалузевої структури виробництва, відповідної до світових стандартів і потреб економіки, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації економічної діяльності. Важливу роль для розвитку відіграє технічне переоснащення виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

17. До системних ризиків альтерглобального розвитку України віднесено зниження обсягів валового внутрішнього продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності, нераціональне використання і руйнування науково-технічного та технологічного потенціалу. Потребують уваги зростання кредитних ризиків, критичний стан основних виробничих фондів провідних галузей промисловості, критично низькі темпи збільшення обсягів внутрішнього ринку та нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером. Необхідно реалізовувати програми довгострокового економічного співробітництва України і держав-партнерів у

напрямі міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Важливе місце посідає формування ефективної державно-корпоративної стратегії просування вітчизняних наукоємних і високотехнологічних товарів і послуг на зовнішні ринки. Важливим є поглиблення взаємовигідних економічних зв'язків країн-учасниць ГУАМ, ОЧЕС, ЦЄІ та Міжмор'я, сприяння реалізації у межах таких організацій спільних економічних проєктів, розвиток договірно-правової бази, виконання програм економічного співробітництва.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Комітету з питань економічної політики Верховної Ради України, Українського національного комітету Міжнародної Торгової Палати, відділу міжнародних зв'язків та фандрайзингу Управління міжнародного співробітництва та фандрайзингу Тернопільської обласної державної адміністрації, Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради, громадської організації «Африканська рада в Україні», а також у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету та Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (додаток Е).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков О. Соціально-політичний маркетинг і розвиток соціальної держави в умовах глобалізації. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 2. URL: http://www.social-science.com.ua/journal_content/387/9a652378e95521c33c1d2b43ca6a0e5b.
2. Акаев А.А. Анализ решений общего уравнения макроэкономической динамики. *Экономика и математические методы*. 2008. № 44/3. С. 62–78.
3. Акаев А.А. Об одной математической модели для долгосрочного прогнозирования динамики инновационно-экономического развития. *Доклады Академии наук*. 2009. № 425/6. С. 727–732.
4. Аксьонова І.В. Статистичний аналіз впливу демографічних процесів на економічний розвиток України. *Бізнес-інформ*. 2012. №6. С. 86–89.
5. Актуальные проблемы трудовой миграции. *Человек и труд*. 2012. № 8. С. 29–37.
6. Арзамасова О.В. Нова економіка: імперативи формування. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Економіка*. 2015. Вип. 1. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_1_3.
7. Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика. Державна служба статистики України. 2017. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2015_u.zip.
8. Баньковская С.П. Миграция, свобода и гражданство: парадоксы маргинализации. *Власть*. 2006. N 4.
9. Батрименко В.В. Неоколоніалізм технологічний. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. Т. 2 / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. 812 с.
10. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М., 2004. С. 87.
11. Бахчеванова Н.В. Глобалізація як чинник подолання кризових явищ в економіці України. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 2. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2015_2_10.

12. Безрукова Н.В. Економічна глобалізація: аналіз основних протиріч та наслідків. *Економіка і регіон*. 2016. № 3. С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_3_10.
13. Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. Центр исследований постиндустриального общества. М., 2007. С. 213.
14. Білорус О.Г. Постіндустріальна корпоративна глобалізація та гіперфінансіалізація процесів економічного відтворення. *Фінанси України*. 2015. № 9. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_9_3.
15. Білорус О.Г. Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції. *Економіка України*. 2015. № 11. С. 4–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_11_2.
16. Білоусов Є.М. Глобалізація та економічна безпека держави (теоретико-правові аспекти). *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_3_12.
17. Біль М.М. Управління міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудова потенціал України. *Сталий розвиток економіки*. 2010. № 1. С. 49 – 54.
18. Бірюк О. Корпоративна стратегія і глобалізація: взаємозв'язки та виклики сучасного етапу. *Схід*. 2013. № 6. С. 16–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_6_5.
19. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : моногр. Донецьк : Янпрі, 2001. 352 с.
20. Борисенко О.П. Стратегічні імперативи формування зовнішньоекономічної політики України. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 10. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_10_4.
21. Бортник Н.П. Глобалізація як чинник формування міграційних систем. *Митна справа*. 2014. № 1(2.1). С. 248–254. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1(2)).
22. Бузгалин А. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения». М., 2003. 256 с.
23. Булатова О.В. Особливості залучення до процесів міжнародної регіоналізації країн, що відносяться до різних типів соціально-

- економічних систем. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2012. Вип. 3. С. 113-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2012_3_17.
24. Булатова О. Потенціал розвитку трансконтинентальної інтеграції. *Журнал європейської економіки.* 2014. Т. 13, № 3. С. 248-272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2014_13_3_5.
25. Булатова О.В. Рівні інтеграційної складової стратегії розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2013. Вип. 5. С. 90-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2013_5_14.
26. Василькова Є.А. Глобалізація, регіоналізація та регіоналізм: особливості, відмінності та загальні риси. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 7. С. 195–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2014_7_25.
27. Васильченко Г.В. Глобалізація економіки і місцевий економічний розвиток. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка.* 2015. Вип. 11. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_10.
28. Васильченко Г.В. Глобалізація світової економіки та локалізація економічного розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* 2013. Вип. 3. С. 45–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_3_9.
29. Ватаманюк М.М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки. *Фінанси України.* 2004. № 12. С. 75–76.
30. Верду Х.П. Движение «Антиглобализация» и его особенности в испанском варианте. Молодежь, глобализация и альтерглобалистские движения. *Журнал изучения молодежи.* 2007. № 76. С. 39.
31. Вишнякова В.А. Проблемы трудовой миграции в сфере занятости кризисного состояния. *Социальная политика и социология.* 2010. № 10. С. 109–114.
32. Власов В.І. Генеза поняття «економічна глобалізація». *Гілея: науковий вісник.* 2017. Вип. 116. С. 189–190. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116(1)_47).

33. Власов В.І. Інституціональне реформування суспільства в умовах глобалізації (рецензія на навчальний посібник Зінченка В. В. «Глобалізація і глобалістика». *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 99–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_5_18.
34. Внучко С. Глобалізація та її вплив на світовий політичний та економічний розвиток. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 4. С. 65-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_4_11.
35. Войтович Р. Глобалізація як універсальна форма історичної динаміки перехідних суспільств. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 21–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_1_4.
36. Гаврилко П.П. Глобалізація як вектор світового структурного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 8. С. 17–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2016_8_6.
37. Гаврилюк О.В. Глобалізація: ідентифікація геополітичних та економічних загроз. *Наукові праці НДФІ*. 2015. Вип. 2. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2015_2_2.
38. Гаврилюк О.В. Глобалізація й суверенітет: економічні критерії та засоби забезпечення. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 111–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_3_12.
39. Гайдучький П.І., Паливода К.В. Глобалізація економічної рецесії та фінансової нестабільності. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 24–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_1_3.
40. Гапонюк О.І. Глобалізація та економічна безпека країни. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(3). С. 204–208. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2013_1\(3\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2013_1(3)_46).
41. Геєць В.М. Політика економічного зростання на основі розширення внутрішнього споживання та її наслідки. *Фінанси України*. 2007. № 9. С. 15–19.
42. Глуха Г.Я. Глобалізація та економічне зростання. *Академічний огляд*. 2014. № 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2014_1_4.
43. Глущенко Г.И. Миграция и развитие: мировые тенденции. *Вопросы статистики*. 2008. № 2. С. 65–79.

44. Гнибіденко І.Ф., Орлатий М.К., Кравченко М.В. Управління соціальним захистом населення України. *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр.* 2010. №1. С. 12–20.
45. Годлюк А.М. Імперативи формування глобальної політики США. Історико-політичні студії. 2015. № 2. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_5.
46. Голанский М.М. Экономическое прогнозирование. М. : Наука, 1983.
47. Гонта О.І., Гонта С.В. Інституціональні чинники структурної трансформації регіонів України: зовнішньоекономічний аспект. *Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка і управління.* 2014. № 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chnch_ekon_2014_1_3.
48. Гонта О.І. Методологічні аспекти адаптації регіонального розвитку до умов глобалізації економіки. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – Серія 1 : Економіка і управління.* 2013. Вип. 2. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_2_11.
49. Гонта О.І. Сутність та напрями формування політики транснаціоналізації економіки регіонів України. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2010. Вип. 18(1). С. 282–290. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18\(1\)__47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18(1)__47).
50. Горянська Т.В. Глобалізація економіки: теоретико-методологічний аспект. *Збірник наукових праць [Буковинського університету]. Економічні науки.* 2015. Вип. 11. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpen_2015_11_3.
51. Гоффе Н. Влияние кризиса на занятость и безработицу. МЭ и МО. 2012. № 8. С. 27-39.
52. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія. К. : Видавн. дім «Корпорація», 2004. 196 с.
53. Гришкін В.О., Сімахова А.О., Перекопська Ю.С. Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні. *Проблеми економіки.* 2016. № 3. С. 40–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PeKon_2016_3_6.

54. Грінченко О.В. Глобалізація та її вплив на розвиток виробничих систем. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2014. Вип. 8. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2014_8_17.
55. Гуменюк Ю.П. Вплив тектонічних зсувів світової економіки на розвиток системи міжнародної трудової міграції. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. № 5. С. 64–75.
56. Дацко Л.І. Мокій А.І., Марченко М.Ю. Економічна безпека держави в контексті глобалізації банківського бізнесу. *Фінанси України*. 2013. № 10. С. 95–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_10_10.
57. Двігун А.О. Мокій А.І., Гуменюк А.М., Дацко О.І. Антидепресивна компонента економічної безпеки регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 3. С. 38–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepstu_2014_3_7.
58. Данилова Т.В. Глобалізація vs антиглобалізація: до постановки проблеми. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії*. 2016. Вип. 246. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnubgc_2016_246_12.
59. Денисюк С. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf.
60. Державна міграційна служба України. URL: <http://dmsu.gov.ua>.
61. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
62. Джаман М.О. Карпенко Н.М. Екологічні імперативи та соціальні пріоритети сталого регіонального розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2013. № 1. С. 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2013_1_5.
63. Дмитрук Б.П. Глобалізація – об’єктивний і безальтернативний процес розвитку цивілізації і основна передумова вирішення проблем світової спільноти. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. № 2. С. 22–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_2_5.

64. Дослідження Міжнародної організації праці, 2010. URL: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/riven-zhittja/1506/>.
65. Дубовский С.В. Глобальное моделирование: вопросы теории и практики. *Век глобализации*. 2010. №2/6. С. 47–67.
66. Дубовский С.В. Объект моделирования – цикл Кондратьева. *Математическое моделирование*. 1995. № 7/6. С. 65–74.
67. Дятлова В.В. Бородаєнко Н.В., Положенцева К.В. Глобалізація світової економіки: сучасні тенденції та протиріччя процесу. *Менеджер*. 2016. № 2. С. 16–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_4.
68. Економічний аналіз реалізації соціально-гуманітарної політики України : моногр. / авт. кол. : Л. В. Ільченко-Сюйва, О. І. Кілієвич, І. В. Розпутенко, О. П. Романюк. К. : НАДУ, 2008. 124 с.
69. Євтушенко О.Н. Андріяш В.І. Регіоналізація та глобалізація в процесі формування геополітичного і гео економічного простору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 4. С. 109–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_4_26.
70. Жмеренецький О. Глобальні економічні тренди та Україна без майбутнього. *Економічна правда*. 2017. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/17/627005/>.
71. Жолоб І. Глобалізація та транснаціональна міграція. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 20-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_8.
72. Журба І.Є. Інтеграційні імперативи розвитку транскордонного співробітництва країн Центральної та Східної Європи. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 1. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_1_4.
73. Закария Ф. Постамериканский мир будущего. М. : Европа, 2009. 280 с.
74. Заяць Н.В. Право нації на самовизначення та глобалізація. *Право і суспільство*. 2015. № 4(3). С. 19–24. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4(3)_6).
75. Зварич І. Циркулярна економіка і глобалізоване управління відходами. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 16, № 1. С. 41–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2017_16_1_5.

76. Зварич Р.Є. Альтерглобалізація в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. № 21. С. 17–22.
77. Зварич Р.Є. Альтерглобальні передумови розвитку світової торгівлі. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4. С. 168–179.
78. Зварич Р.Є. Альтерглобальні принципи стійкості суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. № 21. С. 27–31.
79. Зварич Р.Є. Зварич І.Я. Аналіз ресурсно-сировинних дисбалансів світової економіки. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12, №4. С. 433–457.
80. Зварич Р.Є. Асиметрія розвитку глобальної економіки. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. № 1-1 (44). С. 32–36.
81. Зварич Р.Є. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: : [монографія] / за заг. ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2017. 384 с. (підрозділи: «Вплив глобалізації на соціально-економічний розвиток країн» С. 60-82, «Недоліки та суперечності розвитку глобальної економіки» С. 110-124.).
82. Зварич Р.Є. Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна: [колективна монографія] / за наук. ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого та д.е.н., проф. Є.В. Савельєва : [колективна монографія]. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 672 с. (розділ «Глобалізація та мегарегіональний економічний розвиток країн Східної Європи» С. 63-88.).
83. Зварич Р.Є. Гео економічні детермінанти альтерглобалізації. Монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 368 с.
84. Зварич Р.Є. Глобальні тренди нерівності доходів населення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 1(63). С. 21–27.
85. Зварич Р.Є. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17, №1(64). С. 19–33.
86. Зварич Р.Є. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, №4. С. 407–423.

87. Зварич Р.Є. Історична нерівність доходів населення як економічна передумова альтерглобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 16, ч. 1. С. 110–115.
88. Зварич Р.Є. Китай на міжнародній арені: подолання загроз. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. № 5-2. С. 334–351.
89. Зварич Р.Є. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 16, №1. С. 3–16.
90. Зварич Р.Є. Концептуальна модель предметної області дослідження альтерглобалізації. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 1. С. 73–84.
91. Зварич Р.Є. Критичні імперативи розвитку глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9. Ч. 1. С. 22–26.
92. Зварич Р.Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 3. С. 72–84.
93. Зварич Р.Є. Новий банк розвитку БРІКС: технографія становлення. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13, № 4. С. 377–386.
94. Зварич Р.Є. Парадигма економічних інтересів України. Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр. / за заг. ред. Н.В. Павліхи. Луцьк – Люблін : «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. 700 с.
95. Зварич Р.Є. Парадоксальна динаміка глобалізації. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 25, № 1. С. 22–28.
96. Зварич Р.Є. Проблеми залучення іноземних інвестицій в туристично привабливі регіони України. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2011. Ч. 2. С. 365–371.
97. Зварич Р.Є. Системні детермінанти нерівномірного економічного розвитку глобалізованого світу. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1(54). С. 139–149.

98. Зварич Р.Є. Соціально-економічне позиціонування України в сучасній Європі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. № 5-2. С. 102–113.
99. Зварич Р.Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14, №4. С. 422–437.
100. Зварич Р.Є. Адамик В.В. Трансформація політики конвергенції доходів населення в процесі розширення Європейського Союзу. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. 300 с.
101. Зварич Р.Є. Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки. *Наука молода*. 2014. Вип. 21. С. 26–35.
102. Зведений індекс виробництва. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. 2017. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=4ae00f26-9518-4191-b347-2210be79ab0b>.
103. Зверяков М.І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 3–16.
104. Звіт міжнародної організація з міграції 2016. Міжнародна організація з міграції. 2017. URL: <http://iom.org.ua/ua/>.
105. Зінченко В.В. Інституційна глобалізація і постмодернізація економіки в системній динаміці транзитивних трансформацій. *Економічні інновації*. 2017. Вип. 64. С. 106–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2017_64_19.
106. Золин И. Управление миграцией. *Проблемы теории и практики управления*. 2008. № 5. С. 27–33.
107. Иноземцев В.А. Борушко Н.В. Информационные технологии как фактор трансформации дистанционного обучения и изменения стратегий образовательной среды. МГТУ «МАМИ». 2013. URL: http://mospolytech.ru/science/mami145/scientific/article/s12/s12_92.pdf.
108. Іванова Т.Л. Стратегічні імперативи синергетичного підходу до стійкого розвитку економіки України. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 47–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_11.

109. Івашук І.О. Актуальні тенденції ідентифікації країн у глобальному просторі. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_4.
110. Івашук І. Вірковська А. Ідентифікація асиметрій зовнішньоторговельних інтересів країн Європи. *Схід*. 2015. № 5. С. 37–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_5_9.
111. Івашук І.О. Запухляк В.З. Інвестиційний розвиток країн в умовах посилення глобальних асиметрій. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7-8(1). С. 13–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8(1)_5).
112. Івашук І.О. Міжнародна торгівля у вирішенні глобальних проблем економічного розвитку країни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2011. Вип. 16. С. 350–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_49.
113. Індекс споживчих цін у березні 2017 року. Урядовий кур'єр. 2017. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/indeks-spozhyvchih-cin-u-berezni-2017-roku/>.
114. Капітальні інвестиції. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. 2017. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6f33f1d7-91e8-4d49-9f48-1a87006f910c>.
115. Карасьова Н.А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_1_6.
116. Карпінський Б.А., Дубик В.Я., Буряк О.П. Фінансова глобалізація в контексті зрушень у національних фінансових системах: еволюційний підхід. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.10. С. 150–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23.
117. Клинов В.Г. Прогнозирование долгосрочных тенденций в развитии мирового хозяйства. М. : Магистр, 2010.
118. Ковальчук М.В. Імперативи економічної безпеки держави: інституціональний підхід. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_94.

119. Козак Е.Б. Глобалізація та її вплив на стан продовольчої безпеки України. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С. 267–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_1_52.
120. Козаченко І.О., Ніколаєвський В.М. Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 891. С. 1–9.
121. Козловець М.А. Сучасна глобалізація та антиглобалістичні концепції. *Гуманітарний часопис*. 2008. № 2. С. 66–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2008_2_10.
122. Козюк В. Шиманська О. Економічна теорія цінностей та інституціональна фрагментація глобальної економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 177–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_3_19.
123. Козюк В.В. Оптимальний рівень боргового навантаження: глобальні макрофінансові зрушення та швидкоплинні очікування. *Фінанси України*. 2012. № 1. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_1_8.
124. Козюк В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 4. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_4_20.
125. Кокорєва О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки. *Вісник Донецького Національного університету. Серія : Економіка і право*. 2010. Вип. 2, т. 1. С. 14–21.
126. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М. : Экономика, 2002.
127. Косенко О.И. Трудовая миграция: основные тенденции. *Труд и социальные отношения*. 2010. № 12. С. 3–13.
128. Кощенко К.В. Особливості формування та класифікація доходів домогосподарств в сучасних умовах. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 1. С. 80–85.
129. Кравченко М. Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту. *Вісник НАДУ*. 2011. №1. С. 225–233.

130. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження. *Міжнародна економічна політика*. 2011. Вип. 1-2. С. 170–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2011_1-2_9.
131. Кравчук Н.Я. Системні детермінанти та асиметричні ефекти нерівноважного розвитку в епоху глобальної фінансової економіки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114(2). С. 101–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_114%282%29__16.
132. Кравчук Н.Я. Системні детермінанти та стратегічні вектори реструктуризації геофінансового простору в умовах нерівноважного розвитку. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7-8(1). С. 6-10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8\(1\)__3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8(1)__3).
133. Кравчук Н.Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2012. Вип. 20. С. 12–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_20_5.
134. Кравчук Н.Я. Фінансові детермінанти поглиблення асиметрій глобального розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2010. Вип. 15. С. 346–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2010_15_46.
135. Крамаренко Р.М. Глобалізація як чинник розвитку мегаполісів: переваги та загрози. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 7. С. 114–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2013_7_28.
136. Крисоватий А. Антропологізм дивергенції теорії преференційного оподаткування. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 4. С. 11–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2012_4_4.
137. Крисоватий А. Сидорович О. Методологічний інструментарій новітньої парадигми оподаткування. *Економічна теорія*. 2014. № 4. С. 36–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2014_4_4.
138. Крисоватий А., Федосов В., Яренко Г. Оподаткування багатства: виклики для України. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14, № 2. С. 183–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_2_7.

139. Крисоватий А.І., Мельник В.М., Кошук Т.В. Сутність та концептуальні основи формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 35–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_1_4.
140. Криштопа І.В. Фінансова глобалізація як фактор становлення ринків, що розвиваються. *Європейські перспективи*. 2012. № 3(3). С. 180–185. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3\(3\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3(3)__35).
141. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Вплив глобалізації на економічний розвиток України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 57–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.
142. Куриляк В.Є., Живко М.А., Літовченко Б.В. Креативна економіка як нова парадигма постіндустріальної цивілізації. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_14.
143. Куриляк В.Є., Геращенко С.О. Цивілізаційний розвиток світової економіки: етапи і концепції. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2010. № 2. С. 31–38. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2\(44\)__5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2(44)__5).
144. Лібанова Е.М. Модернізація економіки в контексті соціальних викликів. *ДСЕ*. № 1, 11. С. 24–38.
145. Мадяр Р.О. Глобалізація світового господарства: передумови та суперечливі наслідки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2. С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_2_12.
146. Макаренко Н.Г. Глобалізація і цивілізаційні війни XXI століття: гуманістичний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2005. Вип. 22. С. 147–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2005_22_16.
147. Малиновська О.А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 1 (17). С. 77 – 86.
148. Маляр Д.В. Глобалізація та її вплив на розвиток корпоративного управління. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2. С. 81–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_13.

149. Матвєєнко В.К. Економічна глобалізація та регіональна інтеграція – дві форми інтернаціоналізації світового господарства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4. С. 282–287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_4_45.
150. Мельник А.Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 9, №12. С. 111–137.
151. Мельник В. Внутрішньосекторальні імперативи забезпечення конкурентоспроможності в умовах поглиблення співпраці з ЄС. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 1. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_1_9.
152. Мельник Т.О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 42–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_8_8.
153. Мельник Т.М. Забезпечення економічного суверенітету в умовах відкритості економіки. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 147–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2015_1_14.
154. Мельник Т.М., Зубко О.В. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 2. С. 181–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_2_22.
155. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. *Процессы глобального развития: моделирование и анализ*. 1984. № 3. С. 55–68.
156. Микитась В.В. Глобалізація як контекст формування економічної політики держави. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 4. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_4.
157. Михасюк І.Р. Глобалізація і регіоналізація: місце України. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 7–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_4_3.
158. Міжнародні фінанси : навч. посіб./ [І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.]; за ред. М. І. Макаренка та І. І. Д'яконової // К. : «Центручбової літератури». 2012.
159. Міжцивілізаційні і міжкультурні аспекти посткризових реформ / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв, С. І. Юрій // Глобальна економічна криза

- 2008–2010 рр: світовий досвід та шляхи подолання в Україні : моногр. Донецьк : Юго-Восток, 2010. С. 368–385.
160. Мікаелян С.Г. Глобальні імперативи інформаційно-технологічної парадигми економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 8. С. 3–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_8_3.
161. Можайкіна Н.В., Єгорова О.Ю. Вплив глобалізації на розвиток регіонів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 1. С. 62–75.
162. Моисеев Н.Н., Александров В.В., Тарко А.М. Человек и биосфера. Опыт системного анализа и эксперименты с моделями. М., 1985. 272 с.
163. Мокій А. Економічні інструменти формування соціальної та гуманітарної інфраструктури в сільських поселеннях західних регіонів України [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, М. І. Флейчук, О. І. Дацко // *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_62.
164. Мокій А., Флейчук М., Гуменюк А. Концептуальні засади моделювання соціально-економічного розвитку України: інституціональні загрози та глобальні виклики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 125. С. 60–62.
165. Мокій А.І., Гуменюк А.М. Теоретичні підстави інституціональної трансформації соціально-економічної системи. *Економічні науки. Серія : Економічна теорія та економічна історія*. 2010. Вип. 7, ч. 2. С. 34–42.
166. Мокій А.І., Мікула Н.А., Дацко О.І. Формування полюсів конкурентоспроможності як чинник підвищення економічної безпеки регіонів. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 5. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2013_5_2.
167. Мокій А.І., Мокій О.А., Бачурін Д.А. Шляхи вдосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку на регіональному рівні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Менеджмент інновацій*. 2012. Т. 20, вип. 1. С. 48–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2012_20_1_9.

168. Нагорний Б.Г. Глобалізація та глобальна ідентичність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2012. № 993, Вип. 29. С. 9–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_3.
169. Нартова І.В. Коломієць Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток світового виробництва. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки.* 2011. № 3. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2011_3_4.
170. Ніценко В.С., Мазіна К.С., Цуканов О.Ю., Остапенко Р.М. Соціально-економічні імперативи розвитку України. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки.* 2017. № 4. С. 41–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2017_4_7.
171. Новикова О.Н. Иммиграция в Европе и новые подходы к проблеме безопасности. *Актуальные проблемы Европы: Иммиграция и безопасность Европы.* 2008. № 4. С. 12–59.
172. Новицький В.Є. Глобалізація: нові об'єкти й суб'єкти дослідження. *Фінанси України.* 2010. № 10. С. 125–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_10_15.
173. Онопрієнко В. Імперативи глобального мережевого суспільства. *Вісник Національної академії наук України.* 2007. № 10. С. 18–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_10_2.
174. Орехова Т.В., Іщук Ю.А. Вплив основних глобальних проблем сучасності на розвиток світової економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Світове господарство і міжнародні економічні відносини.* 2017. Т. 25, Вип. 9. С. 44-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sv_g_2017_25_9_6.
175. Оснач О.М. Глобалізація та міграційна політика: основні тенденції та взаємозв'язок. *Європейські перспективи.* 2012. № 3(3). С. 186–191. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3\(3\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3(3)_36).
176. Палич О. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «глобалізація». *Історико-політичні проблеми сучасного світу.* 2013. Т. 25–26. С. 278–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2013_25-26_56.

177. Парубець О.М. Просторово-інтеграційний механізм взаємодії та розвитку транскордонних транспортних мереж. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2012. №1(56). С. 304–308.
178. Петроє О., Осовий Г., Варениця В. Сучасний стан та пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку національної моделі соціального діалогу в Україні. *Вісник НАДУ*. 2010. № 3. С. 222–231.
179. Підсумки зовнішньої торгівлі України за 8 місяців 2016 року. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2016. URL: <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0596e42e-293b-4c36-87fc-8d0f2bf780de&title=PidsumkiZovnishnoiTorgivliUkrainiZa8-Misiatsiv2016-Roku>.
180. Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2014. Вип. 18. С. 104–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2014_18_18.
181. Погайдак О.Б., Шерстюк Р.П., Вівчар О.І. Стратегічні імперативи формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних посттрансформаційних умовах. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2017. № 2. С. 39–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2017_2_9.
182. Погрібна В.Л. Криза ідентичності і глобалізація суспільства: питання чи відповіді? *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2014. № 1. С. 240–248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_1_28.
183. Пожуєв В.І. Глобалізація інформації як парадигма інформаційного століття. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2007. Вип. 28. С. 4–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2007_28_3.
184. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». 2017. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya->

ukrayiny-v-reytingu-krayinsvitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2.

185. Полозенко Д.В. Глобалізація економіки та фінансова стабільність в Україні. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_5_3.
186. Полуяктова О.В. Глобалізація економіки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2016. Вип. 17(3). С. 21–24. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17(3)_6).
187. Попова А.М. Глобалізація як фактор розвитку економіки України. *Молодий вчений*. 2015. № 9(2). С. 17–20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9(2)_5).
188. Приліпко М.О. Глобальні імперативи поглиблення ринкових реформ в Україні. *Ефективна економіка*. 2010. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_4_9.
189. Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017–2018 роки. Prostobank.ua. 2017. URL: http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhet/novosti/prognoz_nbu_schodo_inflyatsiyi_na_2017_2018_roki_zalishaetsya_v_mezhah_ogoloshenih_tsilovih_orientiriv2.
190. Проект бюджету-2018 передбачає дефіцит майже 78 мільярдів. Укрінформ. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2307372-proekt-budzetu2018-peredbacaе-deficit-majze-78-milardiv.html>.
191. Проект Закону про Державний бюджет України на 2018 рік. Кабінет Міністрів України. 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.
192. Пунько Б.М. Глобалізація кризи як наслідковий процес глобалізації економіки: регуляторні індикатори стабілізації і спокою економічних процесів. *Економіка. Управління. Інновації*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_32.
193. Радченко Л.М. Теоретичне розуміння та основні підходи до визначення поняття «глобалізація». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-*

- політичних дисциплін.* 2017. Вип. 21. С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2017_21_18.
194. Рапопорт В. Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша. ТЕКСТИ.org.ua. 2016. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69578/Jekonomika_oblastej_jaki_pracujut_na_vnutrishnij_rynok.
195. Рижков М.М., Носенко А.С. Американізація, модернізація та глобалізація політичних комунікацій у міжнародних відносинах. Проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 10-11. С. 113–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2015_10-11_11.
196. Розлуцька А. Глобалізація та ризик втрати національної ідентичності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2010. Вип. 4. С. 104–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2010_4_20.
197. Романчікова Є. Глобалізація, довкілля та екологічна політика. *Економічний часопис-XXI.* 2013. № 5-6(1). С. 11–14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6(1)_4).
198. Романюк Д.М. Глобалізація та її вплив на соціально-економічний і демографічний розвиток регіону. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка.* 2015. Вип. 11. С. 239–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_48.
199. Русул О.В. Національна ідентичність і глобалізація. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія.* 2010. № 1. С. 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2010_1_40.
200. Садовничий В.А., Акаев А.А., Коротаев А.В., Малков С. Ю. Моделирование и прогнозирование мировой динамики. Научный совет по Программе фонд. исслед. Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». М. : ИСПИ РАН, 2012. (Экономика и социология знания). 359 с.

201. Савельєв Є., Куриляк В., Смалюк Г. Бенчмаркінгові методи управління конкуренцією у світовій економіці. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12, № 1. С. 3–27.
202. Савельєв Є., Куриляк В. Вплив глобалізації на економічний розвиток України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 23–35.
203. Савельєв Є.В., Куриляк В.Є. Пріоритети у реформуванні української економіки. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 79–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_5_8.
204. Савельєв Є., Куриляк В. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13, № 4. С. 387–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2014_13_4_6.
205. Світовий банк в Україні. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.
206. Семигіна Т.В. Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2013. Т. 149. С. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2013_149_12.
207. Синякевич І.М. Економічні, екологічні та соціальні імперативи як інструмент подолання глобальних екологічних загроз. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2014. Вип. 12. С. 227–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nplanu_2014_12_35.
208. Сімків Л.Є., Потьомкіна Н.Ю. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України: проблеми та шляхи їх розв'язання. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2017. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/82.pdf>.
209. Смалъ В. Глобалізація як фактор деіндустріалізації розвинутих країн. *Часопис соціально-економічної географії*. 2013. Вип. 15. С. 17–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chseg_2013_15_5.
210. Сохацька О.М., Микитюк М.В. Економічний розвиток країн Європи: екологічний аспект. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Вип. 3-4. С. 221–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2016_3-4_25.

211. Сохацька О.М. Стрельбіцька Н.Є. Сучасні тенденції на світовому ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії. *Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит.* 2011. № 11. С. 38–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2011_11_7.
212. Співак В. Глобалізація і міжнародне співробітництво. *Вісник Академії управління МВС.* 2010. № 1(13). С. 6–15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1\(13\)__1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1(13)__1).
213. Старіш О., Козубський В. Глобалізація як чинник руйнування держави-нації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія : Політичні науки. 2010. Вип. 4. С. 4–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoar_2010_4_3.
214. Столяров В.В. Глобалізація як сучасна стадія в розвитку світового господарства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* Серія : Економічні науки. 2010. № 5(2). С. 72–75. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2010_5\(2\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2010_5(2)__13).
215. Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України. *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури.* 2013. Вип. 2. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22.
216. Татаренко Н.О. Мобілізаційні імперативи і виклики політиці економічного розвитку України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2013. Вип. 20(2). С. 32–45. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20\(2\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20(2)__7).
217. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій [Текст] / Л. А. Весельська // Економіка та держава. 2011. № 4. С. 111–116.
218. Україна: основні макропоказники. Світовий банк. 2017. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.
219. Філіпенко А. С. Економічний світ: епістемологія. *Економічна теорія.* 2016. № 1. С. 17-25.
220. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2016. Вип. 23, Ч. 3. С. 54-61.

221. Хаджинов І.В. Огляд зовнішньої торгівлі України: виклики та тенденції. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки.* 2014. Вип. 28. С. 273-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_28_46.
222. Харви Д. Крах мировой капиталистической системы неизбежен. Почему «Пакет стимулов» США обречен на провал. URL: <http://www.socialistinfo.ru/adveritas/169.html>.
223. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 4. С. 30–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_4_6.
224. Хашиєва Л.В. Глобалізація та ідентичність: взаємозв'язок глобального й локального. Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 2. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_2_7.
225. Хусаїнов Р.В. Глобалізація інноваційної сфери економіки: фактори, стан та наслідки для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2015. Вип. 10. С. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_10_22.
226. Череда І.С. Глобалізація світової економіки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2010. Вип. 8. С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_8_9.
227. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент.* 2012. № 3. С. 64–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_3_9.
228. Швиданенко О.А. Глобалізація ринкової системи: детермінанти розвитку та регулювання. *Незалежний аудитор.* 2015. № 14. С. 46–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Na_2015_14_8.
229. Шконда В.В., Кальянов А.В. Постіндустріальна глобалізація: системні ризики, регуляторна модель попередження глобалізаційних викликів і загроз. *Наукові праці МАУП. Політичні науки.* 2015. Вип. 44. С. 4–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupr_2015_44_3.
230. Шконда В.В., Кальянов А.В. Термінологічний аналіз категорії «глобалізація». *Наукові праці МАУП.* 2014. Вип. 43. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2014_4_22.

231. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982.
232. Щурик М.В. Соціально-економічні імперативи макрорегіону: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2012. Вип. 592. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_es_2012_592_3.
233. Юрчишин В., Маркевич К. Інвестиційна активність у країнах Вишеградської групи: виклики для України. Міжнародна економічна політика. 2015. № 2. С. 126–148.
234. Яремко Л.А. Базові концепції (моделі) економічної ролі держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Економічна*. 2012. Вип. 2. С. 189–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_23.
235. Яремко Л.А., Полякова Ю.В. Глобальна конкурентоспроможність регіону та фіскально-економічні аспекти її підвищення. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. № 1. С. 7–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_1_3.
236. Яремко Л.А. «Нова економіка» та інноваційний розвиток. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3(1). С. 25–30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3(1)_5).
237. Яремко Л.А. Новий етап регіонального розвитку: глобалізація регіонів. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 643–658. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_1_63.
238. Ясин Е.Г., Снеговая М.В. Тектонические сдвиги в мировой экономике: что скажет фактор культуры. М. : ГУ-ВШЭ, 2009. 138 с.
239. Abrahams M., Adrian T., Crump R., Moench E. Decomposing Real and Nominal Yield Curves. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. 2015. No. 570. URL: http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.
240. Ahn J., Dabla-Norris E., Duval R., Njie R. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization. *IMF Working Paper*. 2016. Т. 16, № 77. P. 23–46. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

241. Albrecht E.Z. *Alter-globalization in Southern Europe: Anatomy of a Social Movement*. Cham : Springer, 2017. 166 p.
242. Aldahan S. *The Development of the Eurozone*. The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. 2013. URL: http://aei.pitt.edu/43436/1/Aldahan_Development_of_Eurozone.pdf.
243. Alford R. *Los Poderes de la Teoria. Capitalismo, estado y democracia*. Buenos Aires, Argentina : Editorial Manantial, 1991.
244. Almond G., Coleman J.S. *Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics*. *The Politics of Developing Areas*. Princeton : Princeton University Press, 1960. P. 3–64.
245. *Alternative Worlds – Global Trends 2030*. National Intelligence Council. 2012. URL: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.
246. *Annual Report 2016*. World Trade Organization. 2016. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.
247. Atkinson A.B., Piketty T. *The Distribution of Top Incomes in the United Kingdom 1908–2000 (Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries)*. Oxford University Press. 2007. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/AtkinsonPiketty2007>.
248. Baffes J., Kose M., Ohnsorge F., Stocker M. *The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses*. *Policy Research Note*. 2015. T. 15, № 1. URL: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.
249. Baffes J., Haniotis T. *What Explains Agricultural Price Movements?* *Journal of Agricultural Economics*. 2016. T. 67, № 3. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.
250. Baker D., Long J., Krugman P. *Asset Returns and Economic Growth*. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2005. № 1. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

251. Baker D., Epstein G., Pollin R. Globalization and Progressive Economic Policy. London : Cambridge University Press, 1998. 514 c.
252. Bamford J., Ernst D. Managing an alliance portfolio. *The McKinsey*. 2002. № 1. C. 29–39.
253. Barber B. Jihad vs. McWorld / B. Barber. N. Y. : Ballantine Books, 1996. 389 c.
254. Bauman Z., Sunke-Pang N. Globalization: What's New. N. Y. : Columbia University Press, 2005. 279 c.
255. Bebbington A., Humphreys D. An Andean Avatar: Post-Neoliberal and Neoliberal Strategies for Securing the Unobtainable. *New Political Economy*. 2011. № 16(1). P. 131–145.
256. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2015. 391 p.
257. Beck U. What Is Globalization? Cambridge : Polity, 2000. P. 9–10.
258. Beck U. What Is Globalization? New York : John Wiley & Sons, 2018. 192 c.
259. Bell D. El Advenimiento de la Sociedad Post-Industrial. Madrid : Ed. Alianza, 1987.
260. Bodenheimer S. Dependency and Imperialism: The roots of Latin American underdevelopment. New York : NACLA, 1970. P. 49–53.
261. Bond P. Confronting Global Neoliberalism: Third World Resistance and Development Strategies. Gardena : SCB Distributors, 2011. 277 c.
262. Brandenburger A. Nalebuff B. Co-Opetition. Welwyn Garden City : Currency Doubleday, 1996. 304 p.
263. Bryan L., Fraser J. Race for the World. Boston : Harvard Business School Press, 1999. 364 p.
264. Buzgalin A. Alterglobalism: new roads toward new socialism. Moscow: Kul'turnaia Revoliutsiia, 2006. 266 p.
265. Cairncross F. The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives. Boston, MA : Harvard Business School Press, 1997. 320 p.
266. Castles F.G. Black swans and elephants on the move: the impact of emergencies on the welfare state. *Journal of European Social Policy*. 2010. № 20(2). P. 91–101.

267. Cardoso F., Falleto E. *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley : University of California Press, 1979.
268. Cavanagh J., Mander J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible*. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. 408 c.
269. Chanda N. *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization*. New Haven (Ct.) – London : Yale Univ. Press, 2007. P. 245–254.
270. Chang H. *Globalization, Economic Development and the Role of the State*. London : Zed Books, 2003. 335 p.
271. Chirico J. *Globalization: Prospects and Problems*. N. Y. : SAGE Publications, 2013. 552 p.
272. Chirot D. *Social Change in a Peripheral Society: The creation of a Balkan colony*. New York : Academic Press, 1993. P. 32–34; 56–59.
273. Claessens S., Kose M. *Financial Crises Explanations, Types, and Implications*. *IMF Working Papers*. 2013. T. 13, № 28. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.
274. Darling F.C. *The westernization of Asia: A comparative political analysis*. The westernization of Asia: A comparative political analysis. Boston : G. K. Hall, 1979. 320 p.
275. Deaton A., Grosh M. *Consumption*. Washington, D C: World Bank, 2000. URL: https://rpd.princeton.edu/papers/pdfs/deaton_grosh_consumption.pdf.
276. *Democracy Index 2017*. Economist Intelligence Unit. 2017. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
277. *Development Goals in an Era of Demographic Change*. International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. 2016. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.
278. Dillon M. Chapter Four: Talcott Parsons and Robert Merton, *Functionalism and Modernization / Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and their Applicability to the Twenty-First Century*. Wiley, 2013. P. 156–157.
279. Dos Santos T. *The Structure of Dependence*. Boston : Extending Horizons, 1971. P. 225–233.

280. Ease of Doing Business Index. The World Bank Group. 2017. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.
281. Economic report of the President: Transmitted to the Congress February. Washington (D.C.) : United States Government Printing Office, 2015. URL: <http://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/2015pr/01/fft900.pdf>.
282. Elliott L., Atkinson D. The age of insecurity. London : Verso, 1998. 256 p.
283. Eriksen T.H. Globalization: The Key Concepts. UK: A&C Black, 2014. 192 p.
284. Etzioni E. Social Change. New York : Basic Books, 1991.
285. Fagen R. Theories of Development: The question of class struggle. Monthly Review. 1983. № 35. P. 13–24.
286. FDI Statistics. The UNCTAD. 2017. URL: <http://www://stats.unctad.org/fdi>.
287. Featherstone K., Kazamias G.A. Europeanization and the southern periphery. London : F. Cass, 2001. 304 p.
288. Ferguson Y.H. Mansbach R.W. Globalization: The Return of Borders to a Borderless World? London: Routledge, 2012. 328 p.
289. Ferguson N. Civilization: The West and the Rest Paperback. Penguin Books. Reprint edition, 2012. P. 432.
290. Ferguson N. Empire: How Britain made the Modern World. London : Penguin Books, 2004. 448 p.
291. Filipenko A. S. Alternative Economic Systems: A National, Solidarity Economy for Ukraine. *A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice*: monography A. S. Filipenko. Cambridge Scholars Publishing, 2017. P. 1-18.
292. Findlay R., O'Rourke K.H. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. P. 408–412; 473–526.
293. Foster-Carter A. Neo-Marxist Approaches to Development and Underdevelopment. *Journal of Contemporary Asia*. 1973. № 3. P. 7–33.
294. Frank G. Capitalism and Underdevelopment in Latin America. New York : Monthly Review Press, 1967.
295. Frank G. Latin America: Underdevelopment and Revolution. New York : Monthly Review Press, 1969.

296. Fraser J., Oppenheim J. What's new about globalization? *Global economy*. 1997. № 1. P. 168–179.
297. Friedman J. *Globalization, the State, and Violence*. Lanham : Rowman Altamira, 2003. 389 p.
298. Friedman T. *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*. London : Penguin, 2006. 593 c.
299. Friedrichs R. *A Sociology of Sociology*. New York : Free Press, 1970. P. 34–36.
300. Fukuyama F. *America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy*. New Haven. Connecticut : Yale University Press, 2006. P. 264.
301. Gal J., Weiss-Gal I. *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Policy Press, 2013. P. 215.
302. Galbraith J. *La Cultura de la Satisfaccion*. Buenos Aires : Ariel, 1992.
303. *Global Competitiveness Index*. World Economic Forum. 2018. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>.
304. *Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks*. World Bank Group. 2016. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.
305. *Global Income Distribution. Our World In Data*. 2015. URL: <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6719>.
306. *Global trends 2030: alternative worlds*. US National Intelligence Council's. 2012. URL: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.
307. Goldberg P., Pavcnik N. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*. 2007. T. 45, № 1. URL: <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.
308. Goldman S. *Dreaming with BRICS: The Path to 2050*, *Global Economics*, 99, 2003. URL: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf>.
309. Gough I. *Economia Politica del Estado de Bienestar*. Madrid, España : Blume, 1992.

310. Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri. Kolofon. Oslo. 2008. P. 288.
311. Held D., McGrew A.G. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Cambridge : Polity, 2007. 288 p.
312. Held D. *Global transformations: Politics, economics and culture*. Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. 515 p.
313. Held D., McGrew A. Introduction: Globalization at Risk. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Cambridge : Polity. 2007. P. 1–14.
314. Held D. *Modelos de Democracia*. Madrid, España : Alianza Editorial, 1992.
315. Hellebrandt T., Mauro P. *The Future of Worldwide Income Distribution*. Peterson Institute for International Economics Working Paper. 2015. № 15/7.
316. Hermassi E. Changing Patterns in Research on the Third World. *Annual Review of Sociology*. 1978. № 4. P. 239–257.
317. Hirooka M. *Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective*. Cheltenham : Edward Elgar, 2006.
318. Hirschman A. *De la Economia a la Politica y Mas alla*. Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1987.
319. Hirst P., Thompson G. *Globalisation in Question: The International Economy and The Possibilities of Governance*. Oxford : Blackwell, 1996. 227 p.
320. Holmes G.S. Gregory King and the Social Structure of Pre-Industrial England. *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*. 1977. Vol. 27. P. 41–68. URL: https://www.jstor.org/stable/3679187?seq=1#page_scan_tab_contents.
321. Hopkins T., Wallerstein I. *The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025*. London : Zed Books, 1996. 51 p.
322. Hosseini H.S., Hosseini S.A. *Alternative Globalizations: An Integrative Approach to Studying Dissident Knowledge in the Global Justice Movement*. London: Routledge, 2009. 288 p.
323. *Human Development Index and its components*. United Nations Development Programme. 2015. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.
324. Huntington S. *The Change to Change: Modernization, development and politics*. New York : Free Press, 1976. P. 30–31; 45–52.

325. Huntington S.P. The clash of civilizations and the remarking of world order. London : The Free Press, 2002. 370 p.
326. Huntington S. The Global Politics of Civilizations. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. The Free Press ed. Simon & Schuster. London, 2002. P. 207.
327. Huntington S.P. Who are we?: The challenges to America's national identity. New York : Simon & Schuster, 2004. P. 212–213; 218, 256.
328. Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. 2017. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.
329. Isuani E. El Estado Benefactor. Un Paradigma en Crisis. Buenos Aires, Argentina : Miño y Davila, 1991.
330. Jenkins S. Pareto models, top incomes, and recent trends in UK income inequality. *Economica*. 2016.
331. Jimenez J. Social Policy and Social Change: Toward the Creation of Social and Economic Justice. SAGE, 2010. P. 511.
332. Kaplan B. Social Change in the Capitalist World. Beverly Hills, California : SAGE, 1993.
333. Kennett P.A Handbook of Comparative Social Policy, Second Edition. Edward Elgar Publishing, 2013. P. 424.
334. Keohane R.O., Nye J.S. Power and interdependence. Boston : Longman, 2012. 230 p.
335. Killing J. The Quest for Economic Stabilization: The IMF and the Third World. London : Overseas Development Institute, 1984. P. 45–56.
336. KOF Globalisation Index. KOF Swiss Economic Institute. 2018. URL: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Data_2018.xlsx.
337. Kose M., Terrones M. Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries. Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. 316 p.
338. Landsberg M. Export-led Industrialization in the Third World: Manufacturing Imperialism *Review of Radical Political Economics*. 1979. № 11. P. 50–63.
339. Lechner F.J. Globalization: The Making of World Society. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2009. 317 p.

340. Levy M. *Social Patterns and Problems of Modernization*. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1967.
341. Lindert P., Jeffrey G. Revising England's social tables 1688–1812. *Explorations in Economic History*. 1982. Vol. 19, is. 4. P. 385–408. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0014498382900092>.
342. Liz R. *Crecimiento Economico, Empleo y Capacitacion*. Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. P. 27–32.
343. Lopez-Calva L., Lustig N. *Explaining the Decline in Inequality in Latin America: Technological Change, Educational Upgrading, and Democracy*. Brookings Institution Press and UNDP. 2010. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/declininginequalityinlatinamerica_chapter.pdf.
344. Maeckelbergh M. *The will of the many: how the alterglobalisation movement is changing the face of democracy*. London : Pluto Press, 2009. 284 p.
345. McClelland D. *Business Drive and National Achievement*. New York : Basic Books, 1964. P. 167–170.
346. McGrew A., Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. London – Cambridge : Polity, 2007. 288 p.
347. McLuhan M., Gordon W. *Understanding media: The extensions of man*. Seoul : Communication Books, 2011. 460 p.
348. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York : Universe Books, 1972.
349. Mensch G. *Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression*. New York : Ballinger, 1979.
350. Mesarovic M., Pestel E. *Mankind at the Turning Point*. New York : Dutton, 1974.
351. Meyer B., Geschiere P. *Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure*. Verlag : Wiley-Blackwell, 1999. 344 p.
352. Milanovic, Lindert, Williamson. Ancient Inequality. *The Economic Journal*. 2011. Vol. 121, is. 551. P. 255–272. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/MilanovicLindertWilliamson2011.pdf>.

353. Millennium Development Goals Database. United Nations Statistics Division. 2017. URL: <http://data.un.org/Data.aspx?q=Poverty&d=MDG&f=seriesRowID%3a584#MDG>.
354. Milliot E. *Le marketing symbiotique*. Paris : L'Harmattan, 1998. P. 5–18.
355. Milliot E., Tournois N. *The Paradoxes of Globalisation*. Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. 313 p.
356. Moore M. *Globalization and Social Change*. New York : Elseiver, 1993.
357. Morris J. *The Pax Britannica. Vol. II: The Climax of the Empire*. London : Faber & Faber, 1998. 69 p.
358. Nayyar D. *The South in the World Economy: Past, Present and Future*. The South in the World Economy: Past, Present and Future. UNDP Human Development Report Office. 2013. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf.
359. O'Rourke K., Williamson J. *Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge : The MIT Press, 1999. 343 p.
360. Pico J. *Teorias sobre el Estado de Bienestar 17*. Madrid, España : Siglo XXI editores, 1995. P. 32–41.
361. Piketty T., Saez E., Zucman G. *Distributional national accounts: Methods and estimates for the United States*. National Bureau of Economic Research. 2016. URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Distributional-National-Accounts_Methods-Estimates-for-the-US_Piketty-Saez-Zucman_NBER16.pdf.
362. Paterson W.B. *Altering World Order: The Alter-globalization Movement and the World Trade Organization*. Stirling : University of Stirling, 2006. 362 p. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/186/1/Revision%20Final%20Draft%20Dec%202006.pdf>.
363. Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age*. London : John Wiley & Sons, 2013. 336 p.
364. *Population and social statistics. SL tables*. URL: <https://www.stat.gov.lt/en>.
365. Portes A. *Labor, Class, and the International System*. New York : Aberdeen, 1992.

366. Poulantzas N. *Estado y Sociedad en Naciones Dependientes*. Mexico : Siglo XXI editores, 1989. P. 56–67; 78–83; 101–112.
367. Prebisch R. *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York : United Nations, 1950.
368. Rappa A.L. *Globalization: Power, Authority, and Legitimacy in Late Modernity*. Singapore : Institute of Southeast Asian, 2011. 348 p.
369. Raw index data 2016. KOF Swiss Economic Institute. 2016. URL: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.
370. Razeto L. *Economía de Solidaridad y Mercado Democrático*. Santiago, Chile : Academia de Humanismo, 1995. P. 56–61.
371. Redfield R. *Peasant Society and Culture*. Chicago : University of Chicago Press, 1965. P. 35–43.
372. Reiser O.L., Davies B. *Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics*. New York : Creative age Press, 1944. P. 212, 219.
373. Renshaw G. *Maths for Economics*. New York : Oxford University Press, 2005.
374. Rifkin J. *The End Of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post–Market Era*. New York : G. P. Putnam’s Sons, 1996. 350 p.
375. Robertson R. *Interpreting Globality*. Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. 276 p.
376. Robertson R. *The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness*. Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. P. 7–11.
377. Ronaldo M. *Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism. Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. London, 2005. P. 60–69.
378. Rosenau J. *Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization*. Princeton : Princeton University Press, 2003. 456 p.
379. Rostow W.W. *The Five Stages of Growth-A Summary. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge : Cambridge University Press, 1960. P. 4–16.

380. Ruigrok W., Van Tulder R. *The Logic of International Restructuring: Management of Dependencies in Rival Industrial Complexes*. London : Routledge, 1995. 362 p.
381. Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? *New Political Science*. 2005. № 27. P. 461–480.
382. Schlembach R. *Against Old Europe: Critical Theory and Alter-Globalization Movements*. London : Routledge, 2016. 168 p.
383. Scholte J. *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization*. *Globalization: Theory and Practice*. N. Y., 1996. P. 44–45.
384. Scholte J.A. *Globalization: A Critical Introduction*. London : Macmillan International Higher Education, 2005. 400 c.
385. Simon C. *The Neoliberal Theory of Society. Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. London, 2005. P. 50–59.
386. Smelser N. *Toward a Theory of Modernization*. New York : Basic Books, 1964. P. 268–274.
387. So A. *Social Change and Development*. Newbury Park, California : SAGE, 1991. P. 17–23; 46–49.
388. So A. *The South China Silk District*. Albany, New York : SUNY Press, 1986.
389. Social Progress Index 2017. *The Social Progress Imperative*. 2017. URL: <http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR>.
390. Socio-Economic Database for Latin America and the Caribbean. CEDLAS and The World Bank. 2015. URL: <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/wp/en/estadisticas/sedlac/>.
391. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. February, vol. 70, no. 1. P. 65–94.
392. Srinivasan M., Dornier P., Petersen K., Stank T. *Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence*. New York : McGraw-Hill Education, 2014. 496 p.
393. Steger M.B. *Globalization: A Very Short Introduction*. N. Y. : Oxford University Press, 2017. 176 p.
394. Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents*. UK : Penguin, 2015. 320 p.

395. Talbott S. *The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation*. N. Y. : Simon & Schuster, 2008. 257 p.
396. Taleb N.N. *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: «On Robustness and Fragility»*. New York City : Random House Trade Paperbacks, 2010. 444 p.
397. *The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development*. World Intellectual Property Organization. 2015. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf.
398. *The Good Country Index*. Good Country. 2017. URL: <https://goodcountry.org/index/results?p=overall>.
399. *The Legatum Prosperity Index*. Legatum Institute Foundation. 2017. URL: <http://www.prosperity.com/rankings>.
400. *The World in 2050 Will the shift in global economic power continue?* 2015. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>.
401. Thomas P. *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms. Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. London, 2005. P. 20–29.
402. Tipps D. *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A critical perspective*. New York : Free Press, 1976. P. 65–77.
403. UNCOMTRADE. United Nations UNCOMTRADE Statistical Database. 2017. URL: <https://comtrade.un.org/>.
404. UNIDO Secretariat. UNIDO Secretariat Research. URL: <https://www.unido.org/>.
405. United Nations. *World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges*. United Nations, United Nations Conference on Trade and Development Staff. N. Y. Geneva : UN Publications, 2016. 232 c.
406. Volcker P. *Failure Risks Devastating Consequences* by Zbigniew Brzezinski. *The New York Review of Books*. New York, 2016. P. 118.
407. Wallerstein I. *Africa: The Politics of Unity*. New York : Random House, 1977.
408. Wallerstein I., Akzin B. *Estado y Nacion*. Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1988.

409. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition. *International Sociology*. 2000. Т. 15 (2), № 6. P. 249–265.
410. Wallerstein I. World-System Analysis. Standford : Standford University Press, 1987.
411. Waters M. Globalization. London – N. Y. : Routledge, 1995. 185 p.
412. Waters M. Globalization. London : Routledge, 2013. 268 p. (2-ге вид. : допов. та випр.).
413. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. New York : Scribner, 1988.
414. Webster N., Gove P.B. Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged. Springfield, MA : Merriam-Webster, 1981. 965 с.
415. Williams G. Struggles for an Alternative Globalization: An Ethnography of Counterpower in Southern France. UK : Ashgate Publishing, Ltd., 2012. 194 с.
416. World Bank. The World Bank and PovcalNet. 2017. URL: <http://iresearch.worldbank.org>.
417. World Energy Outlook 2016. U.S. Energy Information Administration. 2016. URL: [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).
418. World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges. N. Y. – Geneva : UN Publications, 2016. P. 3.
419. Yeates N. Globalization and Social Policy. N. Y. : SAGE Publications, 2001. 195 p.
420. Yip G., Hult T. Total Global Strategy. (3rd ed.). Boston : Pearson, 2012. 320 p.
421. Zvarych R.Y. Alternative component of globalization. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges*: Collection of scientific articles. Draft2Digital Publishing House, 2017. 185 p. P. 28–31.
422. Zvarych R.Y. Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. Т. 1, №24. P. 360–367.

423. Zvarych R.Y. Security of the global economic development in the environment of international financial centers. *Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development* / ed. by A. S. Novoselov and V.E. Seliverstov. Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. P. 249–259.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ РОЗРІЗІ ОСНОВНИХ СУБІНДЕКСІВ КОФ

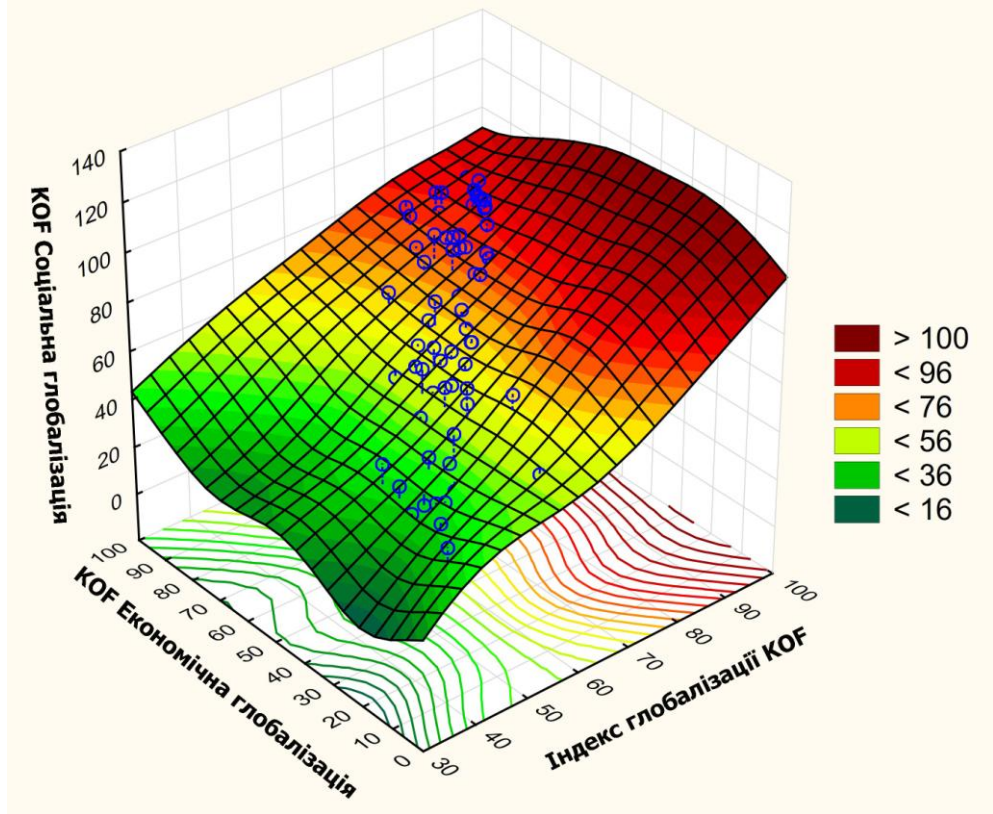

Рис. А1. Факторний аналіз головних компонент індексу глобалізації, 2017 р.

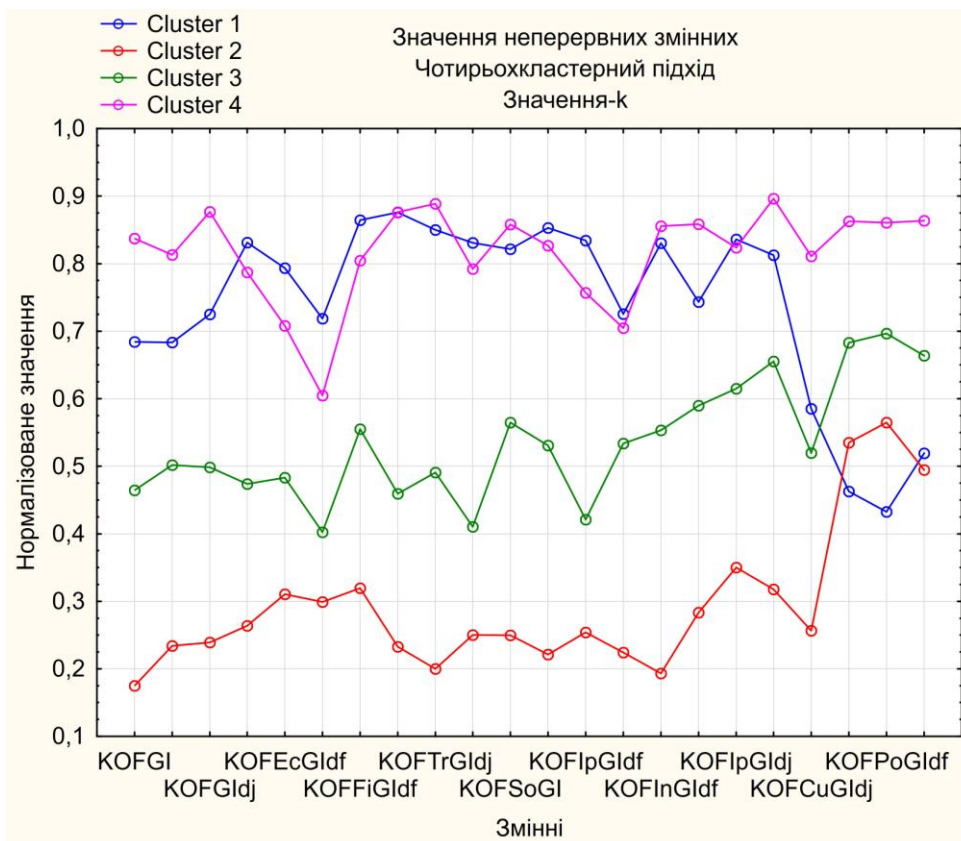

Рис. А2. Інтервал статистичного розподілу субіндексів КОФ, 2017 р.

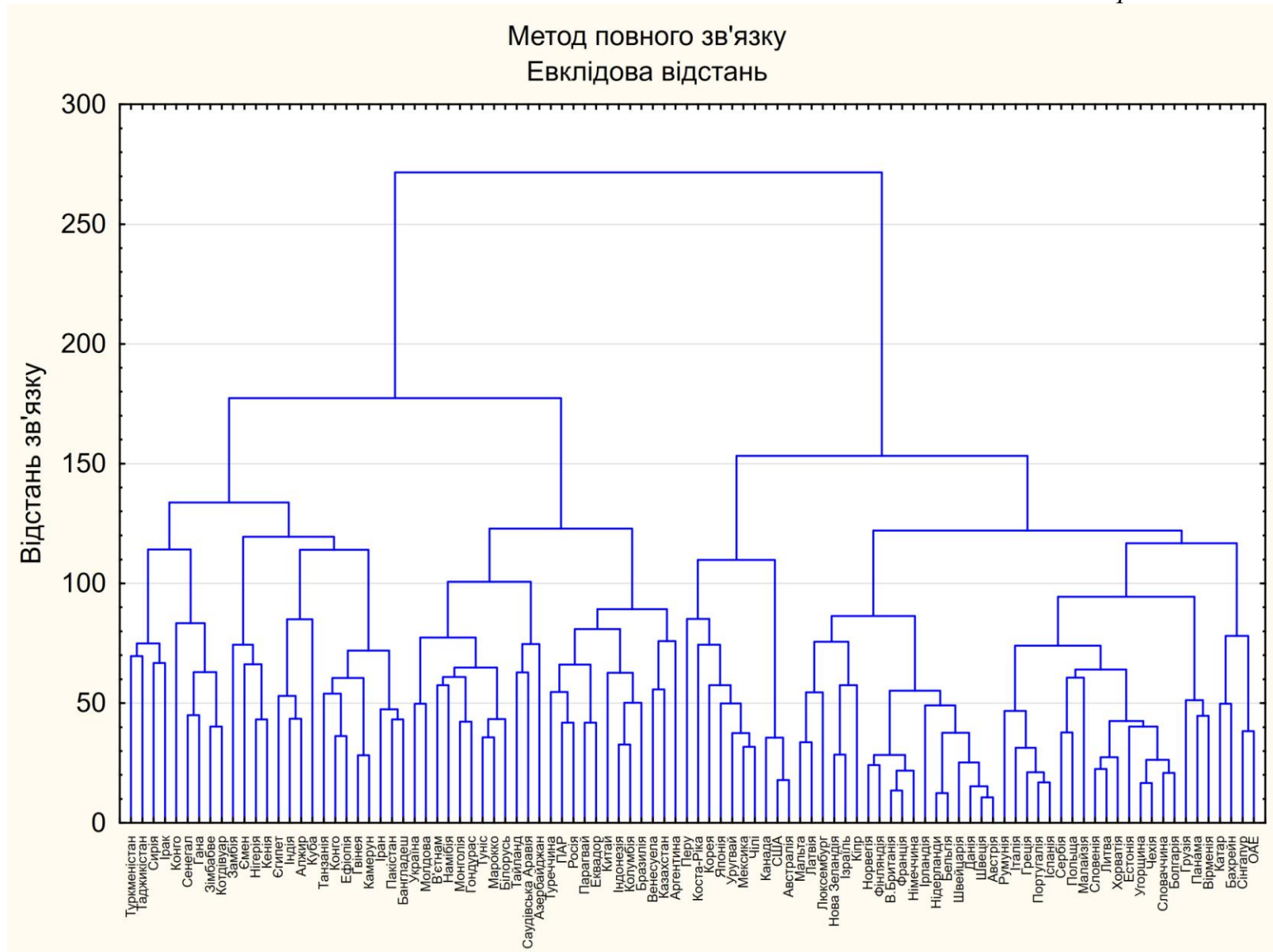

Рис. А3. Кластерний аналіз оптимізації глобалізації для 100 країн світу, 2017 р.

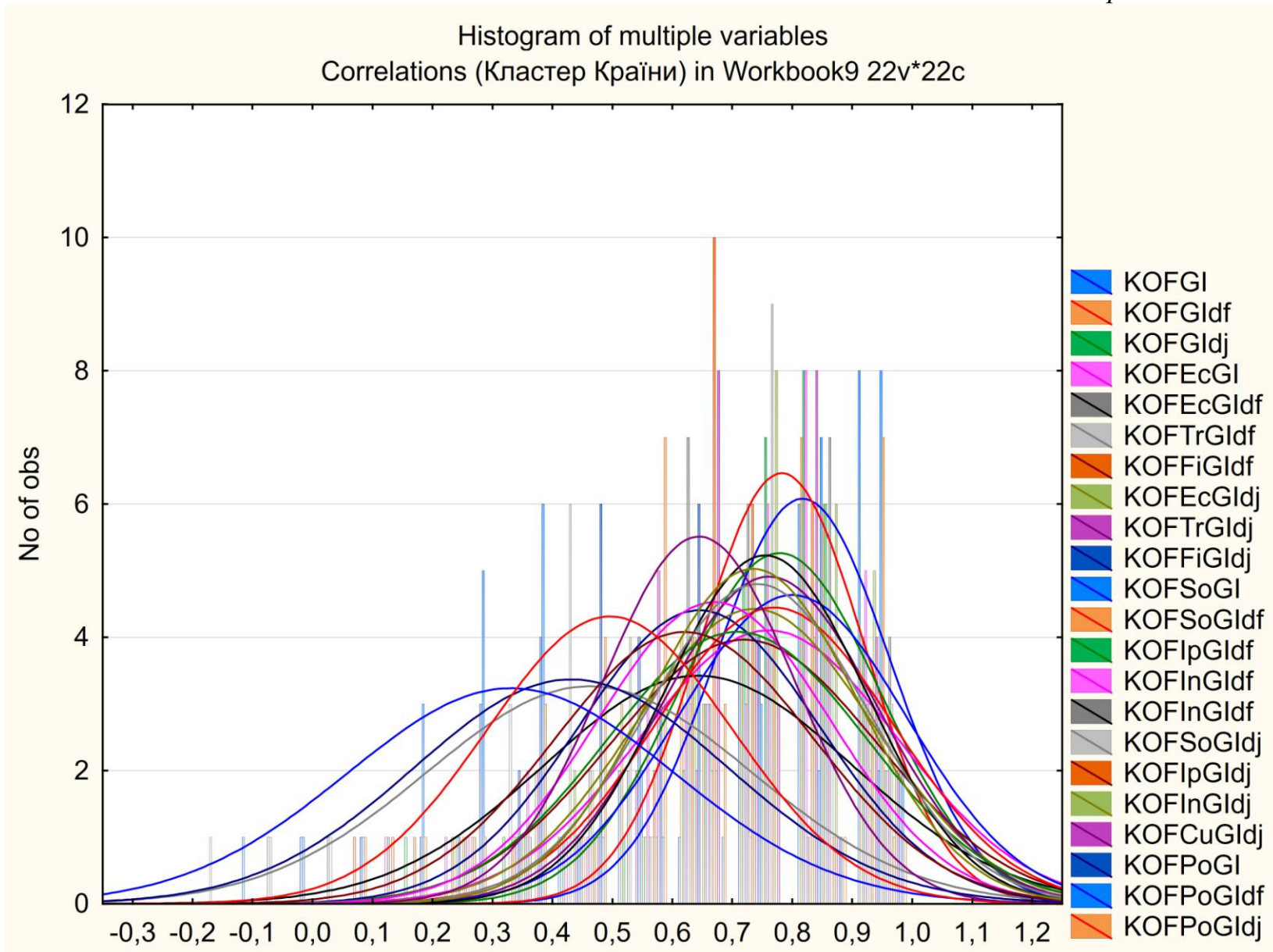

Рис. А4. Коваріаційний аналіз субіндексів КОФ 100 провідних країн світу, 2017 р.

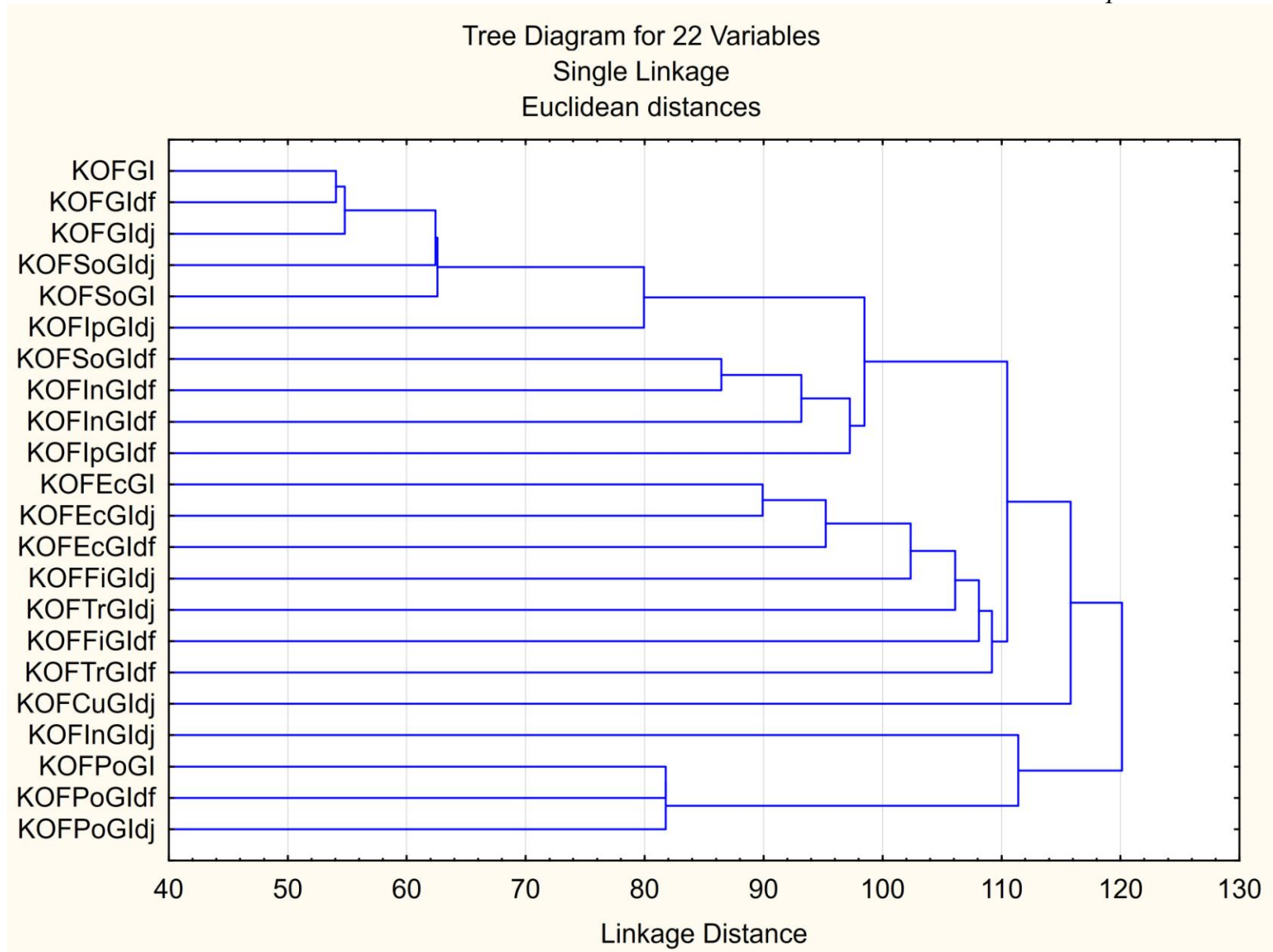

Рис. А5. Кластерний аналіз оптимізації субіндексів глобалізації за 100 країнами світу, 2017 р.

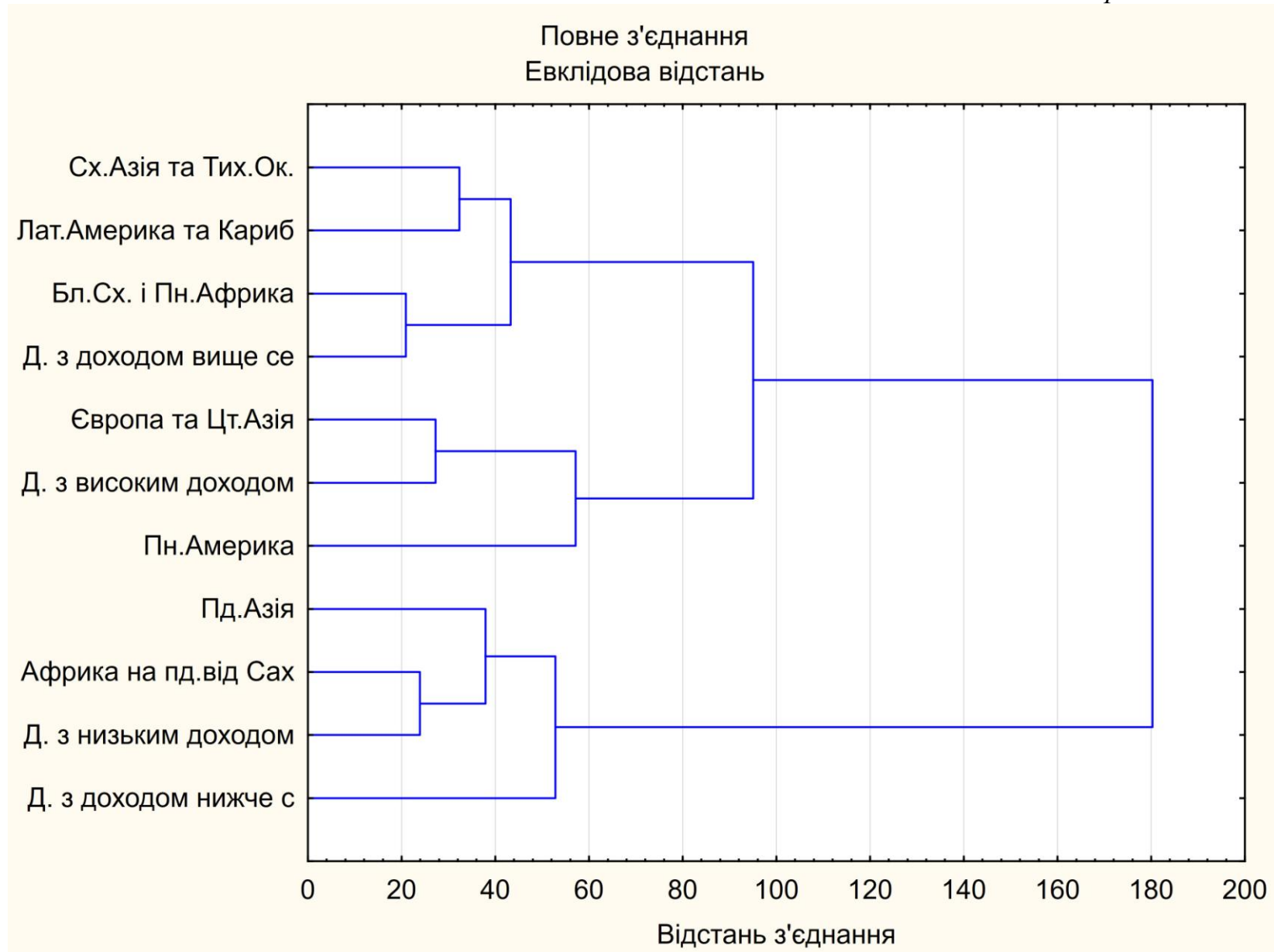

Рис. А6. Кластерний аналіз оптимізації глобалізації за регіонами світу, 2017 р.

ДОДАТОК Б. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Таблиця Б1

Індекси фізичного обсягу ВВП

(за цінами і ПКС 2010 р.; % до попереднього року)

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	104,1	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	102,4
Австрія	101,8	102,9	100,7	100,0	100,8	101,1	101,5
Азербайджан	105,0	100,1	102,2	105,8	102,8	101,1	96,9
Бельгія	102,7	101,8	100,2	100,2	101,4	101,4	101,5
Білорусь	107,8	105,5	101,7	101,0	101,7	96,2	97,5
Болгарія	101,3	101,9	100,0	100,9	101,3	103,6	103,9
Велика Британія	101,7	101,5	101,5	102,1	103,1	102,3	101,9
Вірменія	102,2	104,7	107,2	103,3	103,6	103,2	100,2
Греція	94,5	90,9	92,7	96,8	100,7	99,7	99,8
Грузія	106,2	107,2	106,4	103,4	104,6	102,9	102,8
Данія	101,9	101,3	100,2	100,9	101,6	101,6	102,0
Естонія	102,3	107,6	104,3	101,9	102,9	101,7	102,1
Ізраїль	105,5	105,2	102,2	104,2	103,5	102,6	104,0
Іспанія	100,0	99,0	97,1	98,3	101,4	103,4	103,3
Італія	101,7	100,6	97,2	98,3	100,1	101,0	100,9
Казахстан	107,3	108,9	104,8	106,0	104,2	101,2	101,1
Канада	102,9	103,1	101,6	102,3	102,9	100,9	101,4
Киргизстан	99,5	106,0	99,9	110,5	104,0	103,9	103,8
Латвія	96,1	106,4	104,0	102,4	101,9	103,0	102,2
Литва	101,6	106,0	103,8	103,5	103,5	102,0	102,3
Люксембург	104,9	102,5	99,6	103,7	105,8	102,9	103,1
Молдова	107,1	106,8	99,3	109,4	104,8	99,6	104,3
Нідерланди	101,4	101,7	98,9	99,8	101,4	102,3	102,2
Німеччина	104,1	103,7	100,5	100,5	101,9	101,7	101,9
Норвегія	100,7	101,0	102,7	101,0	102,0	102,0	101,1
Польща	103,6	105,0	101,6	101,4	103,3	103,8	102,9
Португалія	101,9	98,2	96,0	98,9	100,9	101,8	101,6
Російська Федерація	104,5	104,3	103,4	101,3			
Румунія	97,2	102,0	101,2	103,5	103,1	104,0	104,8
Словаччина	105,0	102,8	101,7	101,5	102,8	103,8	103,3
Словенія	101,2	100,6	97,3	98,9	103,0	102,3	103,1
США	102,5	101,6	102,2	101,7	102,6	102,9	101,5
Таджикистан	106,5	102,4	107,5	107,4	106,7	106,0	106,9
Туреччина	108,5	111,1	104,8	108,5	105,2	106,1	103,2
Угорщина	100,7	101,7	98,4	102,1	104,2	103,4	102,2
Узбекистан	108,5	108,3	108,2	108,0	108,0	108,0	
Фінляндія	103,0	102,6	98,6	99,2	99,4	100,1	102,1
Франція	102,0	102,1	100,2	100,6	100,9	101,1	101,2
Хорватія	98,6	99,7	97,8	99,4	99,9	102,3	103,2
Чехія	102,3	101,8	99,2	99,5	102,7	105,3	102,6
Швейцарія	103,0	101,7	101,0	101,9	102,4	101,2	101,4
Швеція	106,0	102,7	99,7	101,2	102,6	104,5	103,2

Індекси споживчих цін

(відсотків до попереднього року)

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4
Австрія	101,8	103,3	102,5	102,0	101,6	100,9	100,9	102,1
Азербайджан	105,7	107,8	101,0	102,4	101,4	104,0	112,4	112,8
Бельгія	102,2	103,5	102,8	101,1	100,3	100,6	102,0	102,1
Білорусь	107,7	153,3	159,1	118,3	118,3	113,6	111,9	106,2
Болгарія	102,4	104,2	103,0	100,9	98,6	99,9	99,2	102,1
Велика Британія	103,3	104,5	102,8	102,6	101,5	100,1	100,6	102,7
Вірменія	108,2	107,7	102,6	105,8	103,0	103,7	98,7	102,1
Греція	104,7	103,3	101,5	99,1	98,7	98,3	99,2	101,1
Грузія	107,1	108,5	99,1	99,5	103,1	104,0	102,1	106,0
Данія	102,3	102,8	102,4	100,8	100,6	100,5	100,2	101,1
Естонія	103,0	105,0	103,9	102,8	99,9	99,5	100,1	103,4
Ізраїль	102,7	103,5	101,7	101,5	100,5	99,4	99,5	100,2
Іспанія	101,8	103,2	102,4	101,4	99,9	99,5	96,9	102,0
Італія	101,5	102,7	103,0	101,2	100,2	100,0	99,9	101,2
Казахстан	107,1	108,3	105,1	105,8	106,7	106,6	114,5	103,2
Канада	101,8	102,9	101,5	100,9	101,9	101,1	101,4	101,6
Киргизстан	108,0	116,6	102,8	106,6	107,5	106,5	100,4	103,2
Латвія	98,9	104,4	102,3	100,0	100,6	100,2	100,1	102,9
Литва	101,3	104,1	103,1	101,0	100,1	99,1	100,9	103,5
Люксембург	102,3	103,4	102,7	101,7	100,6	100,5	100,3	101,7
Молдова	107,4	107,6	104,6	104,6	105,1	109,7	106,4	105,5
Нідерланди	101,3	102,3	102,5	102,5	101,0	100,6	100,3	101,4
Німеччина	101,1	102,1	102,0	101,5	100,9	100,2	100,5	101,7
Норвегія	102,4	101,3	100,7	102,1	102,0	102,2	103,6	101,9
Польща	102,7	104,3	103,6	101,0	100,1	99,1	99,4	102,0
Португалія	101,4	103,7	102,8	100,3	99,7	100,5	100,6	101,4
Російська Федерація	106,9	108,4	105,1	106,7				
Румунія	106,1	105,8	103,3	104,0	101,1	99,4	98,5	100,5
Словаччина	101,0	103,9	103,6	101,4	99,9	99,7	99,5	101,3
Словенія	101,8	101,8	102,6	101,8	100,2	99,5	99,9	101,4
США	101,6	103,2	102,1	101,5	101,6	100,1	101,3	102,1
Таджикистан	106,4	112,4	105,8	105,0	106,1	105,7	106,0	111,5
Туреччина	108,6	106,5	108,9	107,5	108,9	107,7	107,8	111,1
Угорщина	104,9	103,9	105,7	101,7	99,8	99,9	100,4	102,3
Фінляндія	101,2	103,4	102,8	101,5	101,0	99,8	100,4	100,8
Франція	101,5	102,1	102,0	100,9	100,5	100,0	100,2	101,0
Хорватія	101,0	102,3	103,4	102,2	99,8	99,5	98,9	101,1
Чехія	101,4	101,9	103,3	101,4	100,4	100,3	100,7	102,4
Швейцарія	100,7	100,2	99,3	99,8	100,0	98,9	99,6	100,5
Швеція	101,2	103,0	100,9	100,0	99,8	100,0	101,0	101,8

ДОДАТОК В. АНАЛІЗ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Таблиця В1

Глобальні ризики

РИЗИК	ДЕФІНІЦІЯ РИЗИКУ
1	2
<i>В секторі економіки</i>	
Завищена вартість цінних паперів корпорацій	У великих містах або країнах з розвинутою економікою нераціонально завищуються ціни на житло, сировину, товари, акції та т. д.
Дефляція великої економіки	Розвиненим економікам і регіонах загрожує тривала ельтранизька інфляція або дефляція.
Ціни на енергоносії пригнічують світову економіку	Різке і/або тривале підвищення цін на енергоносії продовжує чинити негативний вплив на енергозалежні галузі економіки та кінцевих споживачів.
Світова фінансова криза	Зберігається тенденція неефективного функціонування фінансової системи. Фінансовий крах окремих установ і інститутів неминуче впливає на світову фінансову систему.
Крах/дефіцит важливої інфраструктури	Відсутність адекватних інвестицій, технологічної модернізації призведе до руйнування або нестачі інфраструктурних об'єктів регіонального або національного значення.
Фіскальна криза в провідних країнах	Надмірне боргове навантаження спричиняє державні боргові кризи або кризи ліквідності.
Високий рівень структурного безробіття та неповної зайнятості	Структурне безробіття дестабілізує суспільство, веде до соціальної нерівності. Її рівень залишиться високим через наплив трудових мігрантів в розвинені країни світу.
Неконтрольована інфляція	Нераціональна грошова емісія призведе до надмірного росту цін на товари і послуги в основних секторах економіки.
<i>В екології</i>	
Нові кліматичні умови	Зміни клімату спровокують раптові міграції населення. Це перша причина «кліматичної міграції». У 2014 році кількість біженців через погані кліматичні умови перевищила кількість людей, які рятуються від збройних конфліктів.
Екстремальні погодні явища (повені, урагани)	Це пряма загроза для приватної власності, державної інфраструктури, людини. Складні погодні умови стануть другою причиною «кліматичної міграції».
Вимирання окремих видів живих організмів	Руйнування екосистеми. Світовій економіці загрожує зникнення лісового господарства і рибництва. Виснажуються життєво-необхідні людству ресурси. У

Продовження таблиці В1

1	2
	найближчій перспективі від цього постраждає фармацевтична промисловість.
Природні катастрофи	Кількість природних катаклізмів зростає прямо пропорційно зростанню технологічної могутності людства. Цунамі і урагани забирають тисячі людських життів, завдають матеріальної шкоди, стають причиною вимушеної міграції.
Техногенні катастрофи	Аварія на АЕС Фукусіма-1, вибух нафтової платформи Deepwater Horizon показали, якої шкоди людина заподіює екосистемі землі. Подальше нарощування технологічних потужностей загрожує згубними наслідками для екології.
<i>В області геополітики</i>	
Втрата влади національними урядами	Світовій геополітиці загрожує неефективне державне управління в окремих країнах. Зростання корупції, організованої злочинності, незаконної торгівлі погіршує становища населення, що може стати причиною воєнізованого повалення влади.
Міждержавні конфлікти	Двосторонні або багатосторонні суперечки між державами тягнуть за собою економічні, військові, територіальні, соціальні конфлікти. Це пряма загроза світовій геополітиці і цілісності кордонів.
Терористичні атаки	Терористичні угруповання або окремі особи переслідують політичні або релігійні цілі. Наслідки терористичних атак відображаються на всьому світовому співтоваристві.
Розпад держав або криза державних інститутів	Недієздатність окремої держави тягне за собою внутрішнє насильство, цивільний переворот, воєнізоване повстання.
Зброя масового ураження	Міжнародні фінансові кризи і геополітичні конфлікти підштовхують до розробок хімічної, ядерної, бактеріологічної і радіологічної зброї.
<i>У соціальній сфері</i>	
Неконтрольована міська забудова	Незаконне і неконтрольоване розростання міст і міської інфраструктури негативно впливають на екологію, здоров'я населення. Це загрожує соціальній стабільності.
Продовольча криза	Кількість і якість їжі нерівномірно розподіляється в світових масштабах. Основні продукти харчування недоступні для багатьох людей.
Глибока соціальна криза	Соціальні протести у вигляді демонстрацій і страйків підривають політичну і соціальну стабільність, негативно впливають на економічну активність населення регіону.

Продовження таблиці В1

1	2
Високий рівень примусової міграції	Соціальна нестабільність. Люди шукають порятунку від військових конфліктів, стихійних лих і економічних потрясінь. Неконтрольована міграція шкодить соціальному благополуччю, економіці.
Швидке поширення інфекційних захворювань	Зростання пандемій вимагає міжнародної уваги. В силу географічної мобільності населення інфекційні захворювання поширюються неконтрольовано.
Криза водопостачання	Світова економіка і людство страждають від зниження кількості і якості доступних водних ресурсів. Світовій спільноті необхідні розробки в сфері добування важкодоступних водних ресурсів.
<i>В області технологій</i>	
Пошкодження інформаційної інфраструктури та мереж	Системні збої важливої інформаційної інфраструктури (Інтернет, супутники) негативно впливають на промисловість, комунальні системи і засоби зв'язку.
Поширення кіберзлочинності	Кібератаки руйнують інформаційну інфраструктуру, знижують довіру громадськості до інтернет-операцій.
Інформаційні шахрайства і крадіжка інформації	У безпрецедентних масштабах відбувається незаконне використання приватних або корпоративних даних. Інформаційне шахрайство спонсорується кримінальними угрупованнями або окремими державами.
Непередбачені наслідки нових біотехнологій	Зловживання 3D-друком, генною інженерією, штучним інтелектом, синтетичною біологією загрожують економічній стабільності, збереженню природних ресурсів і майбутнього людства.

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Зварич Р. Є. Геоекономічні детермінанти альтерглобалізації: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 376 с. (21,9 д. а.).
2. Зварич Р. Є., Мельник В. В. Трансформація політики конвергенції доходів населення в процесі розширення Європейського Союзу: монографія. Тернопіль: «Економічна думка ТНЕУ», 2011. 300 с. (13,0 д. а.).
3. Зварич Р. Є., Зварич І. Я., Парадигма економічних інтересів України. *Європейська інтеграція: досвід Польщі та України*: монографія / ред. Н. В. Павліхи. Луцьк-Люблін: Drukarnia Kolor Lublin, 2013. С. 366–379 (Особ. вн. автора 1,0 д. а.).
4. Зварич Р. Є. Недоліки та суперечності розвитку глобальної економіки. *Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації*: монографія / ред. О. С. Власюк. К.: НІСД, 2017. С. 110–124 (0,77 д. а.).
5. Зварич Р. Є. Глобалізація та мегарегіональний економічний розвиток країн Східної Європи. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна*: монографія / ред. А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. С. 63–88 (0,95 д. а.).
6. Зварич Р. Є. Китай на міжнародній економічній арені: подолання загроз. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 5-2. С. 334–351 (1,4 д. а.).
7. Зварич Р. Є. Оцінка українського туристичного ринку страхування. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 5-1. С. 77–91 (1,15 д. а.).

8. Зварич Р. Є. Проблеми залучення іноземних інвестицій в туристично-привабливі регіони України. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2011. Ч. 2. С. 365–371 (0,7 д. а.).

9. Зварич Р. Є. Соціально-економічне позиціонування України в сучасній Європі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. Вип. 5-2. С. 102–113 (0,8 д. а.).

10. Зварич Р. Є., Зварич І. Я. Аналіз ресурсно-сировинних дисбалансів світової економіки. *Журнал європейської економіки*. 2013. Том 12, № 4. С. 433–457. (Особ. вн. автора 0,5 д. а.).

11. Зварич Р. Є., Зварич І. Я. Особливості локальної виробничої системи чаю в Індії. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 5. С. 113–119 (0,3 д. а.).

12. Зварич Р. Є. Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки. *Наука молода: збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 21. С. 26–35 (0,8 д. а.).

13. Зварич Р. Є. Новий банк розвитку БРІКС: технографія становлення. *Журнал європейської економіки*. 2014. Том 13, № 4. С. 377–386 (0,5 д. а.).

14. Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2015. Том 14, № 4. С. 422–437 (0,8 д. а.).

15. Зварич Р. Є. Критичні імперативи розвитку глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9, Ч. 1. С. 22–26 (0,62 д. а.).

16. Зварич Р. Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 3. С. 72–84 (1,06 д. а.).

17. Зварич Р. Є. Альтерглобальні принципи стійкості суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Економіка і менеджмент». 2016. № 21. С. 27–31 (0,77 д. а.).

18. Зварич Р. Є. Альтерглобалізація в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності. *Вісник одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2016. Том 21, Вип. 9 (51). – С. 17–22 (0,84 д. а.).

19. Зварич Р. Є. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2016. Том 15, № 4. С. 407–423 (1,08 д. а.).

20. Зварич Р. Є. Парадоксальна динаміка глобалізації. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / за ред. О. В. Ярощука*. 2016. Том 25. № 1. С. 22–28 (0,68 д. а.).

21. Зварич Р. Є. Альтерглобальні передумови розвитку світової торгівлі. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4. С. 168–179 (0,91 д. а.).

22. Зварич Р. Є. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2017. Том 16, № 1. С. 3–16 (0,85 д. а.).

23. Зварич Р. Є. Історична нерівність доходів населення як економічна передумова альтерглобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2017. Вип. 16, Ч. 1. С. 110–115 (0,5 д. а.).

24. Зварич Р. Є. Асиметрія розвитку глобальної економіки. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 1-1 (44). С. 32–36 (0,6 д. а.).

25. Зварич Р. Є. Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Том 1, № 24. С. 360–367 (0,7 д. а.).

26. Зварич Р. Є. Глобальні тренди нерівності доходів населення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 1 (63). С. 21–27 (0,55 д. а.).

27. Зварич Р. Є. Системні детермінанти нерівномірного економічного розвитку глобалізованого світу. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1 (54). С. 139–149 (0,76 д. а.).

28. Зварич Р. Є. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються. *Журнал європейської економіки*. 2018. Том 17, № 1 (64). С. 19–33 (0,77 д. а.).

29. Зварич Р. Є. Концептуальна модель предметної області дослідження альтерглобалізації. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1 (87). С. 73–84 (0,99 д. а.).

30. Зварич Р. Є. Security of the global economic development in the environment of international financial centers. *Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development* / ed. by A.S. Novoselov and V. E. Seliverstov. Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. С. 249–258 (0,8 д. а.)

31. Зварич Р. Є. Alternative component of globalization. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges: Collection of scientific articles*. Draft2Digital Publishing House, 2017. С. 28–31 (0,34 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

32. Зварич Р. Є. Розрив між багатими і бідними зонами Євросоюзу. *Глобалізаційні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (I-сесія) (Тернопіль, 17–18 чер. 2010 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. С. 81–82 (0,15 д. а.).

33. Зварич Р. Є. Друга хвиля спаду світової економіки. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали восьмої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 25–26 лют. 2010 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 44–46 (0,16 д. а.).

34. Зварич Р. Є. Природні ресурси як фактор зростання світової економіки. *Глобальна економіка в посткризовий період та Україна: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 17–18 лют. 2011 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 33–35 (0,24 д. а.).

35. Зварич Р. Є. Popularity islands Greece among Ukrainian tourists. *Ökonomische weltkonjunktur und die internationale mobilität der productionsfaktoren: wissenschaftliche beiträge der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (Тернопіль, 16 вер. 2010 р.)*. Тернопіль-Дрезден. 2011. С. 178–185 (0,33 д. а.).

36. Зварич Р. Є. Соціально-економічна готовність ЄС до розширення. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали дев'ятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 23–24 лют. 2012 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. С. 23–25 (0,16 д. а.).

37. Зварич Р. Є. Наслідки антикризової політики в ЄС для України. *Посткризовий розвиток світової економіки та Україна*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 22–23 бер. 2012 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. С. 167–170 (0,2 д. а.).

38. Зварич Р. Є. Перспективи відновлювальних джерел енергії на Близькому Сході. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали десятої ювілейної міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–22 лют. 2013 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. С. 40–42 (0,12 д. а.).

39. Зварич Р. Є. Очікуване відновлення конкурентоспроможності Європи. *Міжнародна економіка у XXI столітті*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 28–29 бер. 2013 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. С. 242–243 (0,14 д. а.).

40. Зварич Р. Є. Індукція торгової війни. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: матеріали міжн. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 3–4 кві. 2014 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2014. С. 173–174 (0,13 д. а.).

41. Зварич Р. Є. Економічна безпека держави. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали дванадцятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 бер. 2015 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. С. 30–31 (0,13 д. а.).

42. Зварич Р. Є. Перспективи глибокої та всеосяжної Зони вільної торгівлі з ЄС. *Україна в процесі імплементації угоди про Асоціацію з ЄС*: матеріали міжн.

наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 23–24 кві. 2015 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. С. 18–20. (0,2 д. а.).

43. Зварич Р. Є. Система критики глобальних процесів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали тринадцятої міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 24–25 бер. 2016 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2016. С. 27–29 (0,15 д. а.).

44. Зварич Р. Є. Феномен альтерглобальних процесів. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14–15 кві. 2016 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2016. С. 57–58 (0,12 д. а.).

45. Зварич Р. Є. Альтернативна ідеологія глобалізації. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 20–21 кві. 2017 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2017. С. 14–16 (0,2 д. а.).

46. Зварич Р. Є. Імперативи альтерглобалізації. *Economy and Society: a Modern Foundation for Human Development: Materials of II International Scientific Conference* (Лейпцих, 23 чер. 2017 р.). Leipzig, 2017. С. 19–21 (0,15 д. а.).

47. Зварич Р. Є. Макроризики та перспективи розвитку України. *Modern Economic Research: Co-operation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment: Materials of International Scientific Conference* (Кельце, 26 вер. 2017 р.). Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. С. 14–16 (0,2 д. а.).

48. Зварич Р. Є. Глобальний вимір економічного зростання. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: матеріали XV ювілейної міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 29–30 бер. 2018 р.). Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – С. 43–45 (0,15 д. а.).

Додаток Д

Таблиця Д1

Відомості про апробацію результатів дисертації

№ з/п	Назви конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
1	2	3	4	5
1.	Міжнародна науково-практична конференція: «Глобалізаційні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються»	м. Тернопіль	17–18 червня 2010 р.	очна
2.	Міжнародна науково-практична конференція: «Ökonomische weltkonjunktur und die internationale mobilität der productionsfaktoren»	м. Тернопіль	16 вересня 2010 р.	очна
3.	Восьма міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»	м. Тернопіль	25–26 лютого 2011 р.	очна
4.	Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених: «Глобальна економіка в посткризовий період та Україна»	м. Тернопіль	17–18 лютого 2011 р.	очна
5.	Дев'ята міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»	м. Тернопіль	23–24 лютого 2012 р.	очна
6.	Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених: «Посткризовий розвиток світової економіки та Україна»	м. Тернопіль	22–23 березня 2012 р.	очна
7.	Десята ювілейна міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і	м. Тернопіль	21–22 лютого 2013 р.	очна

Продовження таблиці Д1

1	2	3	4	5
	соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»			
8.	Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених: «Міжнародна економіка у XXI столітті»	м. Тернопіль	28–29 березня 2013 р.	очна
9.	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів та молодих вчених: «Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації»	м. Тернопіль	3–4 квітня 2014 р.	заочна
10.	Дванадцята міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	26–27 березня 2015 р.	очна
11.	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів та молодих вчених: «Україна в процесі імплементації угоди про Асоціацію з ЄС»	м. Тернопіль	23–24 квітня 2015 р.	заочна
12.	Тринадцята міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	24–25 березня 2016 р.	очна
13.	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів та молодих вчених: «Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки»	м. Тернопіль	14–15 квітня 2016 р.	заочна
14.	Міжнародна науково-практична	м. Тернопіль	20–21	заочна

Продовження таблиці Д1

1	2	3	4	5
	інтернет-конференція студентів та молодих вчених: «Напрями стійкого зростання у світовій економіці»		квітня 2017 р.	
15.	II міжнародна наукова конференція «Economy and Society: a Modern Foundation for Human Development»	м. Лейпцих, Німеччина	23 червня 2017 р.	заочна
16.	Міжнародна наукова конференція «Modern Economic Research: Cooperation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment»	м. Кельце, Польща	26 вересня 2017 р.	заочна
17.	XV ювілейна міжнародна науково-практична конференція молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	29–30 березня 2018 р.	очна

Додаток Е

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань економічної політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-91-07

№ 04-16/15-297

"24" травня 2018 р.

Голові спеціалізованої вченої ради
Тернопільського національного
економічного університету
д.е.н., проф. Крисоватому А. І.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
Зварича Романа Євгеновича
на тему: «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації»**

Подані для впровадження наукові результати дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02. – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» Тернопільського національного економічного університету, к.е.н., доцента кафедри міжнародної економіки Зварича Романа Євгеновича на тему «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації», подані у вигляді аналітичної записки, окреслюють причинно-наслідковий зв'язок особливостей розвитку глобальної економіки та ефективного забезпечення досягнення економічних і соціальних пріоритетів державного розвитку.

Дисертантом на основі ґрунтовних аналітичних розрахунків актуалізується важливість та вплив процесів альтерглобалізації в забезпеченні умов сталого економічного розвитку України в глобальному вимірі.

Довідка є підтвердженням того, що надані рекомендації та пропозиції Зварича Р.Є. щодо економічних макроризиків розвитку України та взаємодії її економічних імперативів альтерглобального розвитку мають практичне спрямування та можуть бути враховані при розробці нових законодавчих ініціатив в реалізації економічної політики України з метою удосконалення національного законодавства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Голова Комітету

А. В. Іванчук

№ 384-15
 " 14 " 05 20 18p

**Голові спеціалізованої вченої ради
 Тернопільського національного
 економічного університету
 д.е.н., проф. Крисоватому А.І.**

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
Зварича Романа Євгеновича
на тему:
«Економічні імперативи процесів альтерглобалізації»

Наукові результати, що сформовані в дисертаційній роботі здобувача наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» Тернопільського національного економічного університету, к.е.н., доцента кафедри міжнародної економіки Зварича Романа Євгеновича на тему «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації», що подані для впровадження у вигляді аналітичної записки, окреслюють синтез аспектів та інтерпретацію зусиль розвитку глобальної економіки та причинно-наслідкові зв'язки нерівноправної участі та нерівномірного розвитку країн у світовій економіці.

Дисертантом на основі ґрунтовних аналітичних розрахунків актуалізується важливість процесів альтерглобалізації в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності, здійснюється верифікація розуміння її принципів та імперативів.

Довідка є підтвердженням того, що надані рекомендації та пропозиції Зварича Р. Є. щодо взаємодії економічних імперативів альтерглобального розвитку України мають практичне спрямування та враховані при розробці практичних рекомендацій Українського національного комітету Міжнародної Торгової Палати (ICC Ukraine) для сталого розвитку національного бізнесу та імплементації стратегічних векторів діяльності.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

**Генеральний Секретар,
 Член Світової ради ICC**

вик: **Юрій Макаганчук**

вул. Бейбітська, 19-б, м. Київ, 01030, Україна
 тел: +380 44 234 26 27, Факс: (044) 270 68 29
 www.iccua.org e-mail: office@iccua.org

В.Ю.Михайлов

19-b, Reytarskaya Str., Kiev, Ukraine, 01030
 T +380 44 232 42 73, F +380 44 270 68 29
 www.iccua.org e-mail: office@iccua.org

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА
ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

УПРАВЛІННЯ
МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА ФАНДРАЙЗИНГУ

46021, вул. Грушевського, 8 м. Тернопіль,
тел/факс (0352) 52 26 32, 52 08 65, 25 38 64

УКРАЇНА

TERNOPIL REGIONAL STATE
ADMINISTRATION

DEPARTMENT
OF FOREIGN RELATIONS
AND FUNDRAISING

8, Hrushevskiyi Street, Ternopil 46021
tel/fax (0352) 52 26 32, 52 08 65, 25 38 64

Код ЄДРПОУ 40388526 E-mail: internationalrelations.te@gmail.com

03.04.2018р № 121/10/01-09
На № _____ від _____

Голові спеціалізованої вченої ради
Тернопільського національного
економічного університету
д.е.н., проф. Крисоватому А.І.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
Зварича Романа Євгеновича
на тему:
«Економічні імперативи процесів альтерглобалізації»

У дисертації Зварича Р. Є. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» Тернопільського національного економічного університету на тему: «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації» обґрунтовані науково-практичні пропозиції щодо критичних імперативів розвитку глобалізації та актуальності переходу до альтерглобальної моделі розвитку світової економіки.

Дисертантом на основі ґрунтовних аналітичних розрахунків актуалізується важливість процесів альтерглобалізації в розрізі критичних імперативів розвитку глобалізації.

Довідка є підтвердженням того, що надані рекомендації та пропозиції Зварича Р. Є. щодо економічних викликів та макроризиків розвитку України, її регіональної поляризації мають практичне спрямування та будуть враховані при реалізації заходів обласної програми міжнародного співробітництва Тернопільської області на 2018-2020 роки.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Виконувач обов'язків начальника управління
міжнародного співробітництва та фандрайзингу
Тернопільської обласної державної адміністрації

Х.В.Козловська

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

11 05 2018 р.

№ 178/2

Голові спеціалізованої вченої ради
Тернопільського національного
економічного університету
д.е.н., проф. Крисоватому А.І.

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
Зварича Романа Євгеновича
на тему:
«Економічні імперативи процесів альтерглобалізації»

Висновки та пропозиції дисертаційної роботи Зварича Р. Є. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» Тернопільського національного економічного університету на тему: «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації» обґрунтовані та науково-практичні.

Дисертантом на основі ґрунтовних аналітичних розрахунків актуалізується важливість гео економічних детермінант альтерглобалізації в розрізі макроекономічних перспектив розвитку України.

Довідка є підтвердженням того, що надані рекомендації та пропозиції Зварича Р. Є. щодо тектонічних зсувів альтерглобального розвитку, зокрема перспектив розвитку та викликів для міст майбутнього мають практичне спрямування та будуть враховані при оновленні Плану стратегічного розвитку міста Тернополя до 2025 року.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Начальник управління

Дейнека Ю. П.

NGO "African Council in Ukraine"
Kyiv 068, A. Ahmatova Str. 35
of. №2 (274)
tel.: +38 (067) 501-28-56
tel.: +38 (063) 864-97-62
e-mail: acu2017@gmail.com
www.africancouncil.org.ua

ГО "Африканська Рада в Україні"
м. Київ 068, вул. А. Ахматової, 35
офіс №2 (274)
тел.: +38 (067) 501-28-56
тел.: +38 (063) 864-97-62
e-mail: acu2017@gmail.com
www.africancouncil.org.ua

№ 07/2018 *Big* 17/05/2018

Голові спеціалізованої вченої ради
Тернопільського національного
економічного університету
д.е.н., проф. Крисоватому А.І.

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
Зварича Романа Євгеновича
на тему:
«Економічні імперативи процесів альтерглобалізації»

Дисертаційна робота Зварича Р. Є. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» Тернопільського національного економічного університету на тему: «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації» є актуальною подією в економічній науці, а висновки та пропозиції обґрунтовані та науково-практичні.

Дисертантом на основі ґрунтовних аналітичних розрахунків актуалізується важливість альтерглобалізації в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності.

Довідка є підтвердженням того, що надані рекомендації та пропозиції Зварича Р. Є. щодо принципів розвитку альтерглобалізації як основних принципів за допомогою яких досягається повна стійкість громад через відповідність усіх міжнародних, національних і регіональних інститутів економічної політики мають практичне спрямування та враховані громадською організацією «Африканська рада в Україні» підчас напрацювання торгово-економічних партнерських відносин між Україною та країнами Африки.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Президент громадської організації
«Африканська рада в Україні»

Diablo
Діалло Ісса Садіо

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

№ _____

« _____ » _____ 20__ р.

На № _____

ДОВІДКА

**про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційної роботи
Зварича Романа Євгеновича**

Основні положення та результати дисертаційної роботи Зварича Р. Є. на тему: «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету.

Результати дослідження апробовані при складанні навчальних програм та методичного забезпечення таких дисциплін як «Глобальна економіка», «Глобальні економічні проблеми», «Глобальні ризики», «Міжнародна економіка 2», «Міжнародний економічний аналіз», «Міжнародні стратегії корпоративного фінансування». Зокрема, у навчальному процесі використовуються запропоновані розробки Зварича Р. Є. щодо:

- визначення етимології, теорії, концептуалізації та виміру глобалізації (дисципліни «Глобальна економіка», «Міжнародні стратегії корпоративного фінансування»);
- окреслення критичних імперативів розвитку глобалізації (дисципліни «Глобальні економічні проблеми», «Глобальні ризики»);
- встановлення методології моделювання та прогнозування світової динаміки (дисципліни «Міжнародна економіка 2», «Міжнародний економічний аналіз»).

Матеріали розділів дисертаційної роботи включені до лекційних занять, використовуються при проведенні практичних занять, виконанні індивідуальних робіт, курсовому та дипломному проектуванні. Основні наукові результати дисертаційної роботи опубліковані в наукових статтях, апробовані на наукових конференціях і круглих столах та використані при написанні монографій та навчальних посібників. Дисертаційна робота має теоретичний та практичний аспект і може використовуватись в навчальному процесі викладачами, аспірантами та студентами.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини Тернопільського національного економічного університету.

Перший проректор

№ 126-34/762 від 02.05.2018

Шинкарик М. І.

ЗАПОРІЖСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Україна, 69041, г. Запоріжжє, ул. Княшко, 16-Б
Тел./факс: +380 61 239 90 01(02), +380 61 239 90 40

E-mail: info@econom.zp.ua
<http://www.econom.zp.ua>

Вих. №326-5/16
від «26» грудня 2016 р.

В спеціалізовану вчену раду зі здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини»

Довідка про впровадження результатів дисертаційної роботи Зварича Романа Євгеновича

Результати дисертаційної роботи Зварича Романа Євгеновича на тему «Економічні імперативи процесів альтерглобалізації» використано у навчальному процесі ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій» для підготовки науково-методичних матеріалів із дисциплін «Міжнародний менеджмент інноваційної діяльності», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Глобальна економіка». Зокрема, при підготовці навчально-методичних матеріалів з названих дисциплін знайшли використання теоретико-методологічні основи дослідження альтерглобального суспільства знань та оцінка поляризації бідності в глобальних умовах розвитку.

Ректор,
д. ф. – м. н., проф.

Г. В. Туровець